

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Серія Історія. Випуск 14/56 (2023)

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

УДК 009+1+4+15+93
Д 75

Рекомендовано до друку вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 12 від 19 жовтня 2023 року)

«Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія» перереєстровано і затверджено в Переліку наукових фахових видань (категорія «Б») рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409. Збірник індексується у міжнародних базах даних: **Google Scholar, Index Copernicus** (ICV 2018-62.60).

Від 2004 р. виходять за серійним принципом.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 24056-13896Р від 22.07.2019 року Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

Відповідальність за достовірність наведених у публікаціях фактів, дат, найменувань, прізвищ, імен, цифрових даних несуть автори статей. Наукові статті друкуються за авторськими варіантами. Думка редакцій-ної колегії може не збігатися з думкою авторів.

Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія / ред. кол. Юрій Стецик (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Випуск 14/56. 198 с. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.14/56>.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ISSN 2522-4557 (Print)
ISSN 2522-4565 (Online)

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles
Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

History Series. Issue 14/56 (2023)

“Helvetica”
Publishing House
2023

ISSN 2522-4557 (Print)
ISSN 2522-4565 (Online)

UDC 009+1+4+15+93
D 75

Recommended for printing by Academic Council
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(October 19, 2023, Minutes № 12)

“Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series” was re-registered and approved in the List of scientific professional editions (category “B”) of Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409 dated 17.03.2020 and registered in the international scientometric databases **Google Scholar**, **Index Copernicus** (ICV 2018-62.60).

Since 2004 they come out on a serial basis.

The state registration of mass media Certificate: KB No 21249-11049P of 27 February, 2015.

Certificate of state registration of the printed mass media of the CU № 24056-13896R dated July 22, 2019 of the State Committee for Information Policy, Television and Radio Broadcasting of Ukraine.

The authors of the articles are responsible for the authenticity of the facts, dates, names, surnames, names, and digital data contained in the publications. Scientific articles are published from copyright/author’s texts. The opinion of the editorial board may not coincide with the views of the authors.

Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University / Yuriy Stetsyk (Editor-in-Chief) & others. Drohobych : Publishing House “Helvetica”, 2023. Issue 14/56. 198 p. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.14/56>.

РЕДКОЛЕГІЯ

Стецик Юрій, головний редактор, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Попп Руслана, заступник головного редактора, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Гриценко Галина, відповідальний секретар, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Андрєєв Віталій, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та історіографії, Херсонський державний університет.

Бальбуза Катерина, доктор габілітований з історії, професор, професор кафедри історії античних суспільств, Університет Адама Міцкевича у м. Познань (Польща).

Батюк Тарас, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Галик Володимир, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Галів Микола, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Зашкільняк Леонід, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії країн Центральної та Східної Європи, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Ільницький Василь, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Кондратюк Костянтин, доктор історичних наук, професор, професор кафедри новітньої історії України, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Корсак Роман, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Лазурко Лідія, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Луць Іренеуш, доктор габілітований з історії, ад'юнкт з науковим ступенем доктора габілітованою кафедри історії стародавнього світу, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Масненко Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.

Машталір Вадим, доктор історичних наук, доцент, заслужений винахідник України, заступник начальника інформаційно-аналітичного управління Головного управління персоналу Генерального штабу Збройних Сил України.

Медвідь Оксана, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Петречко Олег, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Прохненко Ігор, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Ужгородський національний університет.

Ситник Олександр, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та археології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького.

Слапек Даріуш, доктор габілітований з історії, професор, завідувач кафедри стародавньої історії, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Ставнюк Віктор, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Тельвак Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Тимошенко Леонід, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Футала Василь, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Яремчук Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, Національний університет «Острозька академія».

EDITORIAL BOARD

Stetsyk Yuriy, Editor-in-Chief, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Popp Ruslana, Deputy Editor-in-Chief, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Hrytsenko Halyna, Executive Secretary, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Andreyev Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Historiography, Kherson State University.

Balbuza Kateryna, Habilitated Doctor in History, Professor, Professor of the History Department of Ancient Societies, Adam Mickiewicz University in Poznan (Poland).

Batiuk Taras, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Futala Vasyl, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Halyk Volodymyr, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Haliv Mykola, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Ilnytskyi Vasyl, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of Department of Ukraine's History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University; Associate Professor of the Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management and Defense Planning, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy.

Kondratyuk Kostiantyn, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Modern History of Ukraine, Ivan Franko National University of Lviv.

Korsak Roman, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Tourism Infrastructure and Services Department, Uzhgorod National University.

Lazurko Lidiia, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Luts Ireneush, Habilitated Doctor in History, Adjunct of the Department of Ancient History, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland).

Mashtalir Vadym, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Chief of Department – Deputy Head of Department of the Main Department of Personnel of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine.

Masnenko Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, B. Khmelnytsky Cherkassy National University.

Medvid Oksana, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Petrechko Oleh, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Prokhnenko Ihor, Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Associate Professor of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Uzhgorod National University.

Slapek Dariush, Doctor of History, Professor, Head of the Department of Ancient History, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland).

Stavniuk Viktor, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Sytnyk Oleksander, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History and Archeology, Bogdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University.

Telvak Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Tymoshenko Leonid, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Yaremchuk Vitalii, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History, National University of Ostroh Academy.

Zashkilnyak Leonid, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Central and Eastern Europe, Ivan Franko National University of Lviv.

ЗМІСТ

Юрій СТЕЦИК Історіографія просопографічних досліджень василіянського чернецтва Східної Галичини.....	11
Орест ГРИЦИНА, Юрій СТЕЦИК, Оксана ЦМОКАНИЧ Нижньогаївські парафіяльні храми та попівство в описах візитаторів (1743–1843 рр.).....	20
Володимир КОБЕТЯК, Юрій СТЕЦИК Грушівський парох Іван Коростенський (1814–1888) – подвижник національних та духовних традицій на Галичині.....	28
Марина МІНЧЕНКО Колективний портрет членів Ніжинського окружного суду (1874–1919 рр.).....	37
Віталій ТЕЛЬВАК, Святослав ЖУРАВЛЬОВ, Богдан ШТОМА Студентська аудиторія Михайла Грушевського теологічного та медичного факультетів Львівського університету: спроба реконструкції.....	44
Богдан МАКСИМЕЦЬ Товариство «Просвіта» та освітні заклади Українського педагогічного товариства «Рідна школа» у Станиславові першої половини ХХ століття.....	52
Лідія БІЛЧЕНКО Діяльність Надзвичайних Дипломатичних Місій УНР у країнах Скандинавії (1919–1920 рр.).....	64
Ольга КАШАБА, Ірина ЩЕРБИНА Красназавча діяльність у школах Харківщини у 20-ті роки ХХ ст.	72
Юрій СКРИПНИЧЕНКО Вербувально-пропагандистська агітація православної автокефальної церкви серед населення Харківщини в роки Другої світової війни.....	80
Mykola HALIV Activities of the authorities and public organizations of Drohobych County during the Nazi occupation (based on the materials of the newspaper “Holos Pidkarpattia”/“Voice of Pidkarpattia”, 1942–1944)	88
Оксана МЕДВІДЬ, Галина ГРИЦЕНКО, Єлизавета-Параскевія ЯЦУЛА Утвердження радянської влади на Долинщині наприкінці 1945 р.: нове документальне свідчення.....	97
Оксана ГОРБАЧИК, Олександр КОЗІЙ Політика США щодо палестинських біженців у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття	107
Богдана КАРАБІН Нариси з історії сіл Золотоніщини М.Ф. Пономаренка в «Історії міст і сіл УРСР. Черкаська область»: значення та особливості погляду на минуле краю	116
Олександр ЦЕЛУЙКО Сфрагістика в роботі Теоретичного семінару з джерелознавства та спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін при Центральному державному історичному архіві Української РСР у м. Львові (1961–1981 рр.).....	125
Юрій ВОЙТЕНКО Зміна торговельних напрямів в Україні та країнах Балтії в перше десятиліття незалежності: передумови та особливості.....	140
Максим ЛЕВЧЕНКО Вплив вітчизняних ЗМІ на електоральні вподобання українців наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття	146
Любомир ДУТКО Теоретико-методологічна спадщина Михайла Грушевського у дзеркалі сучасної української історіографії.....	153
Івона Ева ПАВЛОС Проблема становлення культурно-просвітницької діяльності М. Грушевського в сучасній історіографії	163

Віктор ГУДЗЬ, Лариса ПОЛЯКОВА, Алла КРИЛОВА	
Шкільні підручники з історії в путінській Росії як засіб інформаційної війни з Україною	173
Наталія КУЗЬМІНЕЦЬ, Олена СТАДНИК, Тетяна БУКІНА	
Вплив історичної пам'яті українців на події сьогодення	185

CONTENTS

Yurii STETSYK	
Historiography of prosopographic studies of the Basilian monasticism of Eastern Galicia.....	11
Orest GRYSYNA, Yurii STETSYK, Oksana TSMOKANYCH	
Nizhnyogayiv parish churches and the church land in visitors' descriptions (1743–1843).....	20
Volodymyr KOBETIAK, Yurii STETSYK	
Hrushiv pastor Ivan Korostensky (1814–1888) – promoter of national and spiritual traditions in Galicia	28
Maryna MINCHENKO	
Collective portrait of members of the Nizhyn district court (1874–1919).....	37
Vitalii TELVAK, Sviatoslav ZHURAVLOV, Bohdan SHTOMA	
The student auditorium of Mykhailo Hrushevsky at theological and medical faculties of Lviv University: an attempt at reconstruction	44
Bohdan MAKSYMETS	
Society “Prosvita” and educational institutions of the Ukrainian Pedagogical Association “Native School” in Stanyslaviv in the first half of the XX century.....	52
Lidiia BILICHENKO	
Activities of Extraordinary Diplomatic Missions of the UNR in the countries of Scandinavia (1919–1920).....	64
Olga KASHABA, Iryna SHCHERBYNA	
Local history activities in school of the Kharkiv region in the 20s of the 20 th century.....	72
Yurii SKRYPNYCHENKO	
Recruitment and propaganda campaign of the Orthodox Autocephalous Church among the population of Kharkiv region during the Second World War.....	80
Mykola HALIV	
Activities of the authorities and public organizations of Drohobych County during the Nazi occupation (based on the materials of the newspaper “Holos Pidkarpattia”/“Voice of Pidkarpattia”, 1942–1944)	88
Oksana MEDVID, Halyna HRYTSENKO, Yelyzaveta-Paraskeviia YATSULA	
The establishment of Soviet power in the Dolynshchyna at the end of 1945: new documentary evidence	97
Oksana HORBACHYK, Oleksandr KOZII	
US policy towards Palestinian refugees in the second half of the 20 th and early 21 st centuries.....	107
Bohdana KARABIN	
Essays on the history of the villages of Zolotonishchyna of M.F. Ponomarenko in the “History of cities and villages of the USSR. Cherkasy region”: significance and the specific view of the past of the region.....	116
Oleksandr TSELUYKO	
Sphragistics at the work of the Source study and special (auxiliary) historical disciplines theoretical seminar in Central State Historical Archives of Ukrainian SSR in Lviv (1961–1981)	125
Yurii VOITENKO	
Change trade directions in Ukraine and the Baltic countries in the first decade of independence: background and features	140
Maksym LEVCHENKO	
The influence of domestic mass media on the electoral preferences of Ukrainians at the end of the 20 th – at the beginning of the 21 st century.....	146

Liubomyr DUTKO

Theoretical and methodological heritage
of Mykhailo Hrushevsky in the mirror
of modern Ukrainian historiography 153

Ivona Ewa PAVLOS

The problem of the establishment of the cultural
and educational activity of M. Hrushevsky in contemporary historiography 163

Viktor GUDZ, Larisa POLIAKOVA, Alla KRYLOVA

School textbooks on history in Putin's Russia as a means
of information warfare with Ukraine 173

Nataliia KUZMINETS, Olena STADNYK, Tetiana BUKINA

The influence of the historical memory of Ukrainians on today's events 185

УДК 281.95:271 (477.83)

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.1>

Юрiї СТЕЦИК

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1959605/E-5136-2018>

Бібліографічний опис статті: Стецик, Ю. (2023). Історіографія просопографічних досліджень василіянського чернецтва Східної Галичини. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 11–19, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.1>

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОСОПОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВАСИЛІАНСЬКОГО ЧЕРНЕЦТВА СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ

Анотація. *Мета дослідження* – простежити процес нагромадження біографічних відомостей про василіянське чернецтво Східної Галичини. **Методологія дослідження** базується на співставленні повідомлень дослідників із документацією особового походження. **Наукова новизна** полягає у тому, що узагальнено відомості про дослідників біографічних студій василіянського чернецтва. **Висновки.** Різні покоління істориків зробили свій науковий внесок у вивчення біографій василіянського чернецтва Галицької провінції. Зокрема, дослідили історичні передумови зародження різних проєктів з об'єднання руських монастирів в окреме чернече згромадження, незалежне від київського митрополита. Значний акцент дослідники зробили на реконструкції монастирської мережі, яка постійно змінювалася у зв'язку із проведенням реформ. Значний акцент зроблено на дослідженні Добромильської реформи, яка значною мірою модернізувала василіянське чернецтво. Біографічні студії українських та польських дослідників спрямовані на реконструкцію життєписів визначних діячів Галицької чернечої провінції. Натомість досі залишається практично невивченою діяльність рядового монашества, яка провадила повсякденний аскетичний подвижницький спосіб життя.

Ключові слова: історіографія, Східна Галичина, просопографія, Василіянський Чин, монах.

Yurii STETSYK

PhD hab. (History), Professor, Professor at the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1959605/E-5136-2018>

To cite this article: Stetsyk, Yu. (2023). Istoriohrafia prosopohrafichnykh doslidzhen vasyliianskoho chernetstva Skhidnoi Halychyny [Historiography of prosopographic studies of the Basilian monasticism of Eastern Galicia]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 14(56), 11–19, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.1> [in Ukrainian].

HISTORIOGRAPHY OF PROSOPOGRAPHIC STUDIES OF THE BASILIAN MONASTICISM OF EASTERN GALICIA

Summary. *The purpose of this study* is to trace the process of accumulating biographical information about the Basilian monasticism of Eastern Galicia. **The research methodology** is based on the comparison of researchers' reports with documentation of personal origin. **The scientific novelty** is that the information about researchers of biographical studies of Basilian monasticism is summarized. **Conclusions.** Different generations

© Стецик Юрiї, 2023

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

of historians made their scientific contribution to the study of the biographies of the Basilian monasticism of the Galician province. In particular, the historical prerequisites for the creation of various projects to unify Russian monasteries into a separate monastic community, independent of the Kyiv metropolitan, were investigated. The researchers put a significant emphasis on the reconstruction of the monastery network, which was constantly changing in connection with the implementation of reforms. Considerable emphasis is placed on the study of the Dobromil reform, which significantly modernized the Basilian monasticism. Biographical studies of Ukrainian and Polish researchers are aimed at reconstructing the biographies of prominent figures of the Galician monastic province. On the other hand, the activities of ordinary monasticism, which led an everyday ascetic lifestyle, remain practically unstudied.

Key words: *historiography, Eastern Galicia, prosopography, Basilian Order, monk.*

Постановка проблеми. Чернецтво як один із різновидів духовної спільноти модерного періоду підавстрійської Галичини досі залишається малодослідженим. Адже у церковній історіографії значна увага звертається на вивчення біографістики ієрархів Церкви та визначних духовних діячів епохи просвітництва. Тоді як непомітною залишається постать монаха, який докладав чималих зусиль на своєму життєвому шляху для досягнення духовного стану.

На сьогодні, коли досліджено історію окремих василіанських монастирів у їх інституційному розвитку, постає необхідність звернутися до постаті самого ченця, який інколи випадає із загального контексту розвитку обителів. Адже особистість монаха повинна стати головним об'єктом вивчення історії монастирів, тоді як монастирське господарство, сакральне мистецтво та культура виступають як результат продуктивної праці чернецтва.

Мета статті – простежити процес нагромадження біографічних відомостей про василіанське чернецтво Східної Галичини.

Виклад основного матеріалу. Починаючи із другої половини XIX ст. з'являються праці, присвячені вивченню історії окремих монастирів. У цих краєзнавчих розвідках основна увага звертається на вивчення монастиря як певної церковної інституції: висвітлено фундаційно-майнові аспекти, господарську, релігійну та культурно-освітню діяльність (Коссак, 1867). Однак мало уваги зверталось на біографічний аспект студій.

Після проведення Добромильської реформи (1882–1902 рр.) назріла необхідність зібрати біографічні відомості про ченців, які спричинилися до реформування Чину (Hanrahan, 1973). Активізація у вивченні біограм василіанського чернецтва ранньомодерного часу спостерігається у міжвоєнний період. Галицькі історики Церкви започаткували спеціальне наукове видання «Записки ЧСВВ», на сторінках якого публікувались не тільки біографічні розвідки, присвячені ювілейним датам, але й документальні збірки життєписів василіан, укладені київським митрополитом Левом Кишкою (Скрутень, 1924).

У 20–30-их роках XX ст. над зібранням біографічного матеріалу наполегливо працював о. Роман Лукань, який переслідував мету укладення «Василіанської Енциклопедії» (ЦДІАУЛ, ф. 364, оп. 1, спр. 83).

Після Другої світової війни василіанський науковий осередок перемістився зі Львова, окупованого радянською атеїстичною владою, до Риму. В еміграції відновлено видання другої серії «Записок ЧСВВ», яка піднялася на вищий щабель наукових студій. Зокрема, «Записки ЧСВВ» було розділено на три секції: I – праці (монографії); II – статті; III – документальні збірки. У першій секції було видано біографічні дослідження київських митрополитів, окремих єпископів, протоархимандритів, однак постать пересічного монаха залишалася поза увагою спеціальних досліджень (Choma, 1953; Wojnar, 1958). Друга секція представлена вибірконими біографічними розвідками про окремих монахів (Назарко, 1982). Значний приплив джерельного матеріалу до реконструкції біографій митрополитів, єпископів, протоархимандритів, архимандритів, настоятелів віднаходимо у численних археографічних виданнях, які започаткував Атанасій Великий (Welykuj, 1959).

Із відновленням української державності на хвилі піднесеного духовного відродження відновлено студії з інституційного розвитку василіанських монастирів (Мицько, 1998). У сучасній польській церковній історіографії спостерігається тенденція розвитку просопографічних

досліджень чернецтва середньовічного та нового періодів історії Речі Посполитої (Derwich, 2000; Lorens, 2014). Відповідно, адаптація новітніх європейських наукових методологій сучасною українською церковною історіографією дає змогу розглянути історію Церкви та монастирів Київської унійної митрополії на якісно новому науковому рівні.

Проаналізувавши розвиток історіографічної думки за основними періодами еволюції історичної науки, зупинимося на виокремленні провідних напрямів нагромадження підставового біографічного матеріалу про василіянське чернецтво. Зокрема, охарактеризуємо такі напрями студій, як: історія монастирів; біографістика ієрархів церкви та чернецтва; культурно-освітня та духовна праця іноків; генеалогія родів, із яких рекрутувалося чернецтво.

Досить фрагментарні та поверхові біографічні згадки про провідних ченців-урядників подані в узагальнювальних працях з історії Василіянського Чину та його інститутів управління. Зокрема, історію Чину досліджували І. Гіжицький, М. Ваврик, І. Патрило (Wołyniak (Giżycki), 1904; Ваврик, 1979; Патрило, 1988).

Наступний напрям досліджень зосереджений на вивченні історії монастирів у регіональному та локальному вимірах. У сучасній церковній історіографії щоразу більшого розвитку набуває вивчення монастирів одночасно із згадками про її населеників за адміністративно-територіальним поділом: монастирі окремої єпархії (Гіль, 2007; Гіль, Скочиляс, 2013; Дух, 2013; Nabywaniec, 1998), монастирі окремої провінції (Патрило, 1982; Lorens, 2014).

Реконструкція біографій чернецтва неможлива без вивчення результатів їхньої діяльності. Василіянський Чин відзначився у розвитку української культури досить багатогранною діяльністю, у дослідженнях якої віднаходимо творців і носіїв василіянської духовної культури: вивчення монастирських і чернечих книгозбірень (Pidlypczak-Majerowicz, 2012; Альмес, 2015), шкільництва (Скрутень, 1926; Ваврик, 1971; Wojnar, 1974), друкарства (Getka, 2017; Wojnar, 1974), малярства (Голубець, 1930). Вибрано ті напрями культури, до яких найбільш помітний внесок зробило галицьке чернецтво.

У сучасній українській історичній науці значного розмаху набула генеалогія суспільних еліт. Так, за висновком І. Смутка, саме із шляхетських родів відбувалася рекрутація до василіянського чернецтва (Смуток, 2018). Менш дослідженим залишається генеалогія міщанських, селянських і священничих родів, вихідці із яких також спричинилися до розвитку Василіянського Чину.

Вважаємо, що найбільший внесок у створення підготовчого етапу для просопографічних досліджень зробили біографічні студії, серед яких можемо виокремити два провідних напрями: реконструкцію біографій ієрархів Унійної Церкви, які у розглядуваний період вибиралися із василіянського чернецтва, митрополити (Назарко, 1962), єпископи (Назарко, 1963; Choma, 1953; Wereda, 2013) та біограм окремих представників із монашества (Скрутень, 1936; Wojnar, 1958; Назарко, 1982; Szegda, 1976; Грім, 2017; Дух, 2013).

Упродовж другої половини XVIII – першої половини XIX ст. ченці продовжували фіксували найважливіші історичні відомості у монастирських хроніках і на їхній підставі укладали історичні довідки про окремі обителі для урядових установ Австрійської імперії. У цей час у середовищі василіянського чернецтва трапляються поодинокі намагання укласти загальний історичний огляд Галицької чернечої провінції в умовах релігійних реформ австрійських імператорів. Для оборони своїх обителів урядники Василіянського Чину пробують апелювати до історичного минулого свого згромадження.

У цей період у галицькій церковній історіографії у василіянському середовищі визріла ідея укладення історичного каталогу монастирів Галицької провінції. Цей каталог уклав о. Михайло Коссак (ЧСВВ), який подав історичні витoki чернецтва, почавши із Близького Сходу, і продовжив їх розгляд на українських землях, визначивши основні шляхи поширення (Коссак, 1867). Зокрема, запропонував інституційний розвиток українського монашества: зародження, поширення, діяльність, вплив, занепад та відновлення. Насвітлив історію українських монастирів із княжих часів до часу написання праці (1866 р.). До загального історичного нарису додані детальні списки монастирів із різних єпархій Київської митрополії. До укла-

дення історичної довідки про обителі залучив архівні матеріали, які здебільшого не збереглися. Тому ці фрагментарні нотатки мають певну наукову цінність для проведення досліджень. Наприкінці каталогу укладено реєстр протоігуменів Галицької провінції (1780–1866 рр.), що є цінним матеріалом для реконструкції біограм василіянського чернецтва. У праці також розглянуто інституційний розвиток чотирьох провінцій Чину (Литовської, Руської, Білоруської, Галицької), однак значний акцент зроблено на розкритті основних подій та релігійних реформ на території Галичини.

У міжвоєнний період більше уваги у дослідженні монастирів приділялося вивченню історії окремих обителів, життєписів чернецтва, укладенню каталогів рукописної і стародрукованої монастирської спадщини. Започатковане наукове періодичне видання «Записки ЧСВВ» переслідувало мету активізувати монастирські студії серед галицької української інтелігенції. У цей період зароджується проєкт щодо укладення Василіянської Енциклопедії, який так і не вдалося реалізувати через початок Другої світової війни.

По завершенні війни та ліквідації радянською владою інституційних структур Греко-Католицької Церкви в Україні біографічні дослідження галицького чернецтва перемістилися до Риму, де була генеральна управа Василіянського Чину. Багаторічне вивчення документальних матеріалів Ватиканських церковних архівів допомогли о. Михайлу Ваврику (ЧСВВ) укласти топографічно-статичну розвідку про Василіянський Чин XVII–XX ст. (Ваврик, 1979). До короткого, але змістовного історичного нарису долучено каталоги василіянських монастирів і монахів XVII–XIX ст. не тільки Святопокровської (Руської), але й Галицької, Литовської, Білоруської провінцій. Ця праця дає змогу оперативної віднайти необхідні статистично-довідкові матеріали та персоніфіковані відомості про галицьке чернецтво.

Друге видання нарисів історії Чину було присвячене 1000-річчю Хрещення Руси-України (1988 р.). У цьому виданні виокремлено окремих розділ із навітненням довідкових матеріалів та персональних відомостей про ченців.

У 1976 р. о. Мирон Шегда, який тривалий час досліджував постать Йосифа Велимина Рутського, зокрема, його внесок у створення правових основ для організації василіянського згромадження, уклав загальний історичний огляд Василіянського Чину, показавши інституційне формування його територіально-адміністративних одиниць (провінцій). Ця стаття має енциклопедично-довідковий характер і відповідно узагальнює науковий доробок попередніх поколінь (Szegda, 1976).

Розпочату справу о. Михайла Ваврика продовжили його учні: о. Порфирій Підручний, о. Ісидор Патрило, о. Атанасій Пекар, о. Мелетій Соловій. Ця наукова генерація василіянського інтелектуального середовища спільними зусиллями працювала над написанням загальної інституційної історії Чину. Завдяки їхній наполегливій праці вдалося тричі видати нарис історії василіянських згромаджень. Кожне із наступних видань зазнавало певних змін і доповнень. Так, у першому виданні (1982 р.), присвяченому 100-річчю початку Добромільської реформи, розглянуто загальні відомості про початки і розвиток чернецтва тільки у Галичині до XVII ст. Детально подано історичний розвиток Чину у XVIII ст.: процеси поступового об'єднання галицьких монастирів (1693, 1711, 1739, 1743 рр.) та творення окремої Галицької провінції (1780 р.), в обителях якої у 1882 р. розпочато Добромільську реформу.

Друге видання нарисів історії Василіянського Чину було присвячене 1000-річчю Хрещення Руси-України. У ньому виокремлено розділ, присвячений Галицькій чернечій провінції (Патрило, 1988). У праці подана карта із кордонами Галицької провінції та підставові історичні відомості про її найбільші обителі. У додатках наведено реєстр протоархимандритів, протоігуменів, генеральних і провінційних капітул XVIII–XIX ст. Натомість відсутні відомості про консулторів генеральних і провінційних управ. Також до цього видання увійшли дослідження о. Порфирія Підручного про початок організації Чину та передумови утворення Галицької провінції. У першій частині описано організацію Василіянського Чину 1604–1637 рр. зусиллями Йосафата Кунцевича та митрополита Йосифа Рутського. У другій частині розглянуто історію та організацію Василіянського Чину від смерті Й. Рутського (1637 р.) до Дубнівської капітули

(1743 р.), коли відбулося об'єднання двох незалежних конгрегацій (Литовської і Руської) в один Чин. Також укладено реєстр генеральних капітул Конгрегації Пресвятої Трійці та головних її Управ (1617–1743 рр.) (Підручний, 1988). Однак відсутні відомості про рішення провінційних капітул і консулт.

На підставі двох розглянутих видань (1982, 1988 рр.) у 1992 р. було синтезовано історичні розвідки в окреме спеціальне видання, яке не втратило своєї актуальності. Адже у цьому виданні представлено історичний огляд чернечого життя від княжих часів до 1992 р. У двох розділах охарактеризована історія Галицької провінції. У своїй статті о. Порфирій Підручний розглядає побіжно історичні передумови утворення провінції, а натомість більше уваги приділяє висвітленню досить затяжного процесу об'єднання Руського та Литовського Згромаджень в один Чин. Адже дослідник, працюючи багато років у римських архівах, натрапив на відповідну збірку документів, яку використав для розкриття інтеграційних процесів (Підручний, 1992). Інший дослідник о. Ісидор Патрило (ЧСВВ) подав загальний огляд організації василіянського чернецтва 1743–1772 рр., називаючи цей невеликий період «золотою добою» Василіянського Чину. Запропонував класифікацію обителів на архимандрії, монастирі, резиденції. Представив загальні постанови генеральних і провінційних капітул (1743–1772 рр.). Розкрив історичні обставини, які спричинилися до запровадження нового територіально-адміністративного поділу цілого Василіянського Чину та його наслідки для подальшого розвитку чернецтва (Патрило, 1992). Проте не віднаходимо відомостей про скликання провінційних консулт, які регламентували життя чернецтва в межах окресленої територіальної одиниці – провінції. У додатках подано списки генеральних і провінційних капітул, протоархимандритів, протоігуменів. Однак відсутні реєстри консулторів генеральних і провінційних управ.

У сучасній польській історіографії помітна тенденція до вивчення різних інституцій Київської унійної митрополії. Домінантною в узагальненні досліджень окремої чернечої провінції є праця Беати Лоренс, яка в одному із розділів розглядає організаційну структуру Руського Чину св. Василя Великого у XVIII ст. (Lorens, 2014). Однак дослідниця подає короткий огляд традицій монастицизму, починаючи тільки із Люблінської унії, яка заклала правові основи творення Речі Посполитої, тоді як руське східне чернецтво сягає значно раніших часів. Адже загальновідомо, що православні монастирі як Київської Русі, так і Польсько-Литовської держави активно послуговувалися працями св. Василя Великого ще задовго до початку реформи київського митрополита Йосифа Рутського. Більшість уваги дослідниця зосередила на вивченні монастирської мережі провінції, обмежившись тільки 1743–1780 рр. (іменуючи її коронною, беручи за основу не загальноприйняту церковну титулатуру, а світський державницький термін, хоча для проведення дослідження використано тільки документи церковних і монастирських канцелярій, а відкинуто актові книги державних судових інституцій, тому й виникає певна неузгодженість у концептуальних підходах). Хоча дослідниця й подала традиційну класифікацію монастирів, охарактеризувавши їхні ранньомодерні фундації, але не запропонувала типологізації та періодизації інституційного розвитку розглядуваної провінції.

Висновки. Різні покоління істориків зробили свій науковий внесок у вивчення біографій василіянського чернецтва Галицької провінції. Зокрема, дослідили історичні передумови зародження різних проєктів з об'єднання руських монастирів в окреме чернече згромадження, незалежне від київського митрополита. Значний акцент дослідники зробили на реконструкції монастирської мережі, яка постійно змінювалася у зв'язку із проведенням реформ. Значний акцент зроблено на дослідженні Добромильської реформи, яка значною мірою модернізувала василіянське чернецтво. Біографічні студії українських та польських дослідників спрямовані на реконструкцію життєписів визначних діячів Галицької чернечої провінції. Натомість досі залишається практично невивченою діяльність рядового монашества, яка провадила повсякденний аскетичний подвижницький спосіб життя.

Джерела та література

- Альмес, І.** (2015). До історії формування книгозбірень монастирів Львівської єпархії в другій половині XVII – середині XVIII ст. *Історія релігій в Україні* : науковий щорічник. Кн. 1. Львів : Вид-во «Логос», с. 83–97.
- Балик, Б.** (1958). Монастирі Перемиської єпархії за владцтва Ін. Винницького. *Записки ЧСВВ*. Сер. II, сек. II, т. 3, с. 69–97. Рим : В-во отців-василіян.
- Ваврик, М.** (1958). По василіянських монастирях. Торонто : Видавництво й друкарня ОО. Василіян.
- Ваврик, М.** (1979). Нарис розвитку і стану Василіянського Чина XVII– XX ст. Топографічно-статистична розвідка. *Записки ЧСВВ*. Сер. II, сек. I, т. XI. Рим.
- Гіль, А.** (2007). Унійні монастирі Холмсько-Белзької єпархії (1596– 1720). *Ковчег : науковий збірник із церковної історії*. Ч. 5. Львів : Місіонер, с. 285–300.
- Гіль, А., Скочиляс, І.** (2013). Володимирсько-Берестейська єпархія XI – XVIII століть : історичні нариси. Львів : Львівська політехніка.
- Голубець, М.** (1930). Малярі-Василіяни на тлі західно-українського церковного малярства. *Записки ЧСВВ*. Т. 3, ч. 3–4, с. 450–468.
- Грім, Є.** (2017). Протоархимандрит Золотої доби. Життя і діяльність отця Іпатія Білінського (1704–1771). *Господь і я*. № 18. 2017, с. 35–37.
- Дух, О.** (2013). Віктор Василь Старожинський (1740–1808) – протоігумен Галицької провінції ЧСВВ і Жовківський архимандрит. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Вип. 13–14, с. 235–242.
- Дух, О.** (2017). Превелебні панни: Жіночі чернечі спільноти Львівської та Перемишльської єпархій у ранньомодерний період. Львів : Видавництво УКУ.
- Коссак, М.** (1867). Шематизм провинции св. Спасителя чина Св. Василия Великого в Галиции и короткій поглядъ на монастири и монашество руске, отъ заведеня на Руси вьры Христовой ажъ по нынѣшное время. Львовъ : Типографія Института Ставропигіанского.
- Назарко, І.** (1962). Київські і Галицькі митрополити. Біографічні навриси (1590–1960). Торонто : В-во отців-василіян.
- Назарко, І.** (1963). Порфір Важинський – єпископ Холмський (1790– 1804). *Записки ЧСВВ*. Сер. II, сек. II, т. IV (X), fasc. 3–4, s. 527–533. Romae : PP. Basiliani.
- Назарко, І.** (1982). Сильветки перших василіян після Добромильської реформи. *Записки ЧСВВ*. Сер. II, сек. II, т. XI (XVII), с. 451–522. Рим : В-во отців-василіян.
- Мицько, І.** (1998). Святоуспенська Лавра в Уневі (кінець XIII ст. – кінець XX ст.). Львів : Свічадо, с. 203–204.
- Патрило, І.** (1982). Нарис історії Галицької Провінції ЧСВВ. *Записки ЧСВВ*. Сер. II, сек. II, т. XI (XVII). Рим : В-во. отців-василіян, с. 43–130.
- Патрило І.** (1988). Нарис історії Василіян від 1743 до 1839 р. *Записки ЧСВВ*. Сер. II, сек. II, т. XIII (XIX). Рим : В-во, отців-василіян, с. 183–283.
- Підручний, П.** (1988). Василіянський Чин від Берестейського З'єднання (1596) до 1743 р. *Записки ЧСВВ*. Сер. II, сек. II, т. XIII. Рим, с. 93–182.
- Скрутень, Й.** (1924). Життєписи Василіян. Виїмок з рукописного збірника митрополита Л. Кишки. *Записки ЧСВВ*. Т. I. Вип. 1, с. 35–56. Жовква : В-во Місіонар.
- Скрутень, Й.** (1926). Сторінки з історії монастирської школи в Лаврові. *Записки ЧСВВ*, Т. II, с. 437–438.
- Скрутень, Й.** (1939). Dubicki Glicery Grzegorz (1738–1813). *Polski Słownik Biograficzny*. Т. V. Kraków, s. 426–427.
- Смуток, І.** (2018). Руська шляхта Перемишльської землі (XIV–XVIII ст.). Історико-генеалогічне дослідження. Київ.
- ЦДІАУЛ** – Центральний державний історичний архів України у м. Львів.
- Choma, J.** (1953). Maximilianus Rylo episcopus Chelmensis et Peremyliensis (1759–1793). Romae : PP Basiliani.
- Derwich, M.** (2000). Klasztor a miasto w średniowieczu w historiografii europejskiej. Proba podsumowania. *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym* (Opera ad historiam monasticam spectantia. Ser. 1, coll. 4), s. 21–50. Wrocław-Opole.
- Getka, J.** (2017). *U progu modernizacji. Ruskojęzyczne drukarstwo bazylikańskie XVIII wieku*. Warszawa.
- Hanrahan, J.** (1973). The Basilian Fathers, 1822–1972: A Documentary Study of One Hundred and Fifty Years of the History of the Congregation of Priests of St. Basil Basilian. Romae : PP Basiliani.

- Lorens, B.** (2014). *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*. Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2014.
- Nabywaniec, S.** (1998). Diecezja przemyska greckokatolicka w latach 1772–1795. *Premisla Christiana. Przemysł*, 1992/1993, s. 9–294.
- Pidlypczak-Majerowicz, M.** (2012). Książka i biblioteka bazylikańska w XVII–XVIII w. oraz wpływ kasat na stan ich zachowania i opracowania. *Hereditas Monasteriorum*. Vol. 1, s. 85–97.
- Szegda, M.** (1976). Bratkowski Jerzy Onufry (ok. 1722–1790). *Encyklopedia Katolicka*. T. II. Lublin, s. 1045–1046.
- Szegda, M.** (1976). Zakon Bazylianów sw. Josafata. *Encyklopedia Katolicka*. T. II. Lublin, s. 139–143.
- Wawryk, M.** (1971). De studiis philosophico-theologicis in provincia Rutheno-Ucraina OSBM s. XVIII eorumque manualibus. *Analecta OSBM*. Ser. II, sec. II, vol. VII (XIII), fasc. 1–4. Romae : PP. Basiliani, s. 85–113.
- Welykyj, A.** (1959). Epistolae Metropolitanorum Kioviensium Catholicorum Leonis Kiška, Athanasii Szeptyckij, Floriani Hrebnyckij (1714–1762). *Analecta OSBM*. Ser II, sec. III, vol. IV. Romae : PP. Basiliani.
- Wereda, D.** (2013). Biskupi unickiej metropolii kijowskiej w XVIII wieku. Siedlce-Lublin.
- Wojnar, M.** (1958). De Protoarchimandrita Basilianorum (1617–1804). Romae : PP Basiliani.
- Wojnar, M.** (1974). Basilian seminaries, colleges and schools (XVII– XVIII). *Analecta OSBM*. Ser. II, sec. II, vol. IX. Romae : PP. Basiliani, s. 48–63.
- Wołyński (Giżycki I.M.)**. (1904). Z przeszłości zakonu bazylińskiego. *Przewod. Nauk. i Lit.* T. 32, s. 65–82.

References

- Almes, I.** (2015). Do istorii formuvannia knyhozbiren monastyriiv Lvivskoi yeparkhii v druhii polovyni XVII – seredyni XVIII st. [To the history of the formation of book collections of monasteries of the Lviv Diocese in the second half of the 17th – mid-18th centuries]. *Istoriia religii v Ukraini: naukovyi shchorichnyk*. Kn. 1. Lviv: Vyd-vo «Lohos», s. 83–97 [in Ukrainian].
- Balyk, B.** (1958). Monastyri Peremyskoj yeparkhii za vladystva In. Vynnytskoho [Monasteries of the Przemysl Diocese during the reign of In. Vynnytskyi]. *Zapysky ChSVV*. Ser. II, sek. II, t. 3, s. 69–97. Rym: V-vo ottisiv-vasyliian [in Ukrainian].
- Vavryk, M.** (1958). *Po vasyliianskykh manastyriakh* [On the Basilian monasteries]. Toronto: Vydavnytstvo y drukarnia OO. Vasyliian [in Ukrainian].
- Vavryk, M.** (1979). Narys rozvytku i stanu Vasyliianskoho Chyna XVII– XVIII st. Topohrafichno-statystychna rozvidka [Essay on the development and state of the Vasiliyansky Chyn of the 17th–20th centuries. Topographical and statistical survey]. *Zapysky ChSVV*. Ser. II, sek. I, t. XI. Rym [in Ukrainian].
- Hil, A.** (2007). Uniini monastyri Kholmko-Belzkoj yeparkhii (1596–1720) [Union monasteries of the Kholmko-Belgium diocese (1596–1720)]. *Kovcheh: naukovyi zbirnyk iz tserkovnoi istorii*. Ch. 5. Lviv: Misioner, s. 285–300 [in Ukrainian].
- Hil, A., Skochylas, I.** (2013). *Volodymyrsko-Berestejska yeparkhiia XI– XVIII stolit: istorychni narysy* [The Volodymyr-Berestei Diocese of the 11th–18th centuries: historical essays]. Lviv: Lvivska politekhnika [in Ukrainian].
- Holubets, M.** (1930). Maliari-Vasyliiany na tli zakhidno-ukrainskoho tserkovnoho maliarstva [Basilian painters against the background of Western Ukrainian church painting]. *Zapysky ChSVV*. T. 3, ch. 3–4, s. 450–468 [in Ukrainian].
- Hrim, Ye.** (2017). Protoarkhymandryt Zolotoi doby. Zhyttia i diialnist ottsia Ipatii Bilynskoho (1704–1771) [Proto-Archimandrite of the Golden Age. Life and activities of father Ipatiy Bilinskyi (1704–1771)]. *Hospod i ya*. № 18. 2017, s. 35–37 [in Ukrainian].
- Dukh, O.** (2013). Viktor Vasyl Starozhynskyi (1740–1808) – protoihumen Halytskoj provintsii ChSVV i Zhovkivskyi arkhimandryt [Victor Vasyl Starozhynskyi (1740–1808) is the protohiguman of the Galician province of the Ukrainian Orthodox Church and the Archimandrite of Zhovkiv]. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu*. Vyp. 13–14, s. 235–242 [in Ukrainian].
- Dukh, O.** (2017). *Prevelebnii panny: Zhinochi chernechi spilnoty Lvivskoi ta Peremyslkoj yeparkhii u ranomodernyi period* [Venerable Virgins: Female monastic communities of the Lviv and Przemysl dioceses in the early modern period]. Lviv: Vydavnytstvo UKU [in Ukrainian].
- Kossak, M.** (1867). *Shematyzm provyntsyy sv. Spasytelia chyna Sv. Vasyliia Velykoho v Halytsyy y korotkii pohliad na monastyiry y monashestvo ruske, ot zavedenia na Rusy vryi Khrystovoy azh po nynshnoe vremia* [Schematism of the province of St. Savior of the Order of St. Basil the Great in Galicia and a

- brief look at the Russian monasteries and monasticism, here are the establishments of the faith of Christ in Russia up to the present time]. Lvov: Typohrafiia Ynstitutu Stavropyhianskoho [in Ukrainian].
- Nazarko, I.** (1962). *Kyivski i Halytski mytropolity. Biohrafichni navrysy (1590–1960)* [Metropolitans of Kyiv and Galicia. Biographical essays (1590–1960)]. Toronto: V-vo ottsiv-vasyliian [in Ukrainian].
- Nazarko, I.** (1963). Porfir Vazhynskiy – yepyskop Kholmnyi (1790–1804) [Porfiry Vazhynskiy – Bishop of Kholmnyi (1790–1804)]. *Zapysky ChSVV*. Ser. II, cek. II, t. IV (X), fasc. 3–4, s. 527–533. Romae: PP. Basiliani [in Ukrainian].
- Nazarko, I.** (1982). Sylvetky pershykh vasyliian pislia Dobromylskoi reformy [Sylvetics of the first Basilians after the Dobromil reform]. *Zapysky ChSVV*. Ser. II, sek. II, t. XI (XVII), s. 451–522. Rym: V-vo ottsiv-vasyliian [in Ukrainian].
- Mytsko, I.** (1998). *Sviatouspenska Lavra v Unevi (kinets XIII st. – kinets XX st.)* [Holy Assumption Lavra in Unev (end of the 13th century – end of the 20th century)]. Lviv: Svichado, s. 203–204 [in Ukrainian].
- Patrylo, I.** (1982). Narys istorii Halytskoi Provintsii ChSVV [Essay on the history of the Galician Province of ChSVV]. *Zapysky ChSVV*. Ser. II, sek. II, t. XI (XVII). Rym: V-vo. ottsiv-vasyliian, s. 43–130 [in Ukrainian].
- Patrylo I.** (1988). Narys istorii Vasyliian vid 1743 do 1839 r. [An outline of the history of the Vasiliyans from 1743 to 1839. Notes of the ChSVV]. *Zapysky ChSVV*. Ser. II, sek. II, t. XIII (XIX). Rym: V-vo, ottsiv-vasyliian, s. 183–283 [in Ukrainian].
- Pidruchnyi, P.** (1988). Vasyliianskyi Chyn vid Beresteiskoho Ziednannia (1596) do 1743 r. [The Basilian Order from the Berestei Union (1596) to 1743. Notes of the ChSVV]. *Zapysky ChSVV*. Ser. II, sek. II, t. XIII. Rym, s. 93–182 [in Ukrainian].
- Skruten, Y.** (1924). Zhyttiepysy Vasyliian. Vyimok z rukopysnoho zbirnyka mytropolity L. Kyshky [Vasiliyan's biographies. Excerpt from the manuscript collection of Metropolitan L. Kishka]. *Zapysky ChSVV*. T. I. Vyp. 1. S. 35–56. Zhovkva: V-vo Misionar [in Ukrainian].
- Skruten, Y.** (1926). Storinky z istorii monastyrskoi shkoly v Lavrovi [Pages from the history of the monastery school in Lavrov]. *Zapysky ChSVV*, T. II, s. 437–438 [in Ukrainian].
- Skruten, Y.** (1939). Dubicki Glicery Grzegorz (1738–1813). *Polski Słownik Biograficzny*. T. V. Kraków, s. 426–427 [in Polish].
- Smutok, I.** (2018). *Ruska shliakhta Peremyshl'skoi zemli (XIV–XVIII st.). Istoryko-henealohichne doslidzhennia* [Russian nobility of the Przemyśl land (XIV–XVIII centuries). Historical and genealogical research]. Kyiv [in Ukrainian].
- TsDIAUL** – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lviv [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv].
- Choma, J.** (1953). Maximilianus Rylo episcopus Chelmensis et Peremyliensis (1759–1793). Romae: PP Basiliani [in Polish].
- Derwich, M.** (2014). Klasztor a miasto w średniowieczu w historiografii europejskiej. Proba podsumowania. *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym* (Opera ad historiam monasticam spectantia. Ser. 1, coll. 4), s. 21–50. Wrocław-Opole, 2000 [in Polish].
- Getka, J.** (2017). *U progu modernizacji. Ruskojęzyczne drukarstwo bazylikańskie XVIII wieku*. Warszawa [in Polish].
- Hanrahan, J.** (1973). The Basilian Fathers, 1822–1972: A Documentary Study of One Hundred and Fifty Years of the History of the Congregation of Priests of St. Basil Basilian. Romae: PP Basiliani [in English].
- Lorens, B.** (2014). *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2014 [in Polish].
- Nabywaniec, S.** (1998). Diecezja przemyska greckokatolicka w latach 1772–1795. *Premisla Christiana. Przemyśl*, 1992/1993, s. 9–294 [in Polish].
- Pidlypczak-Majerowicz, M.** (2012). Książka i biblioteka bazylikańska w XVII–XVIII w. oraz wpływ kasat na stan ich zachowania i opracowania. *Hereditas Monasteriorum*. Vol. 1, s. 85–97 [in Polish].
- Szegda, M.** (1976). Bratkowski Jerzy Onufry (ok. 1722–1790). *Encyklopedia Katolicka*. T. II. Lublin, s. 1045–1046 [in Polish].
- Szegda, M.** (1976). Zakon Bazylianów sw. Josafata. *Encyklopedia Katolicka*. T. II. Lublin, s. 139–143 [in Polish].
- Wawryk, M.** (1971). De studiis philosophico-theologicis in provincia Rutheno-Ucraina OSBM s. XVIII eorumque manualibus. *Analecta OSBM*. Ser. II, sec. II, vol. VII (XIII), fasc. 1–4. Romae: PP. Basiliani, s. 85–113 [in Latin].

- Welykyj, A.** (1959). Epistolae Metropolitanorum Kioviensium Catholicorum Leonis Kiška, Athanasii Szeptyckij, Floriani Hrebnyckij (1714–1762). *Analecta OSBM*. Ser II, sec. III, vol. IV. Romae: PP. Basiliani [in Latin].
- Wereda, D.** (2013). *Biskupi unickiej metropolii kijowskiej w XVIII wieku*. Siedlce-Lublin [in Polish].
- Wojnar, M.** (1958). De Protoarchimandrita Basilianorum (1617–1804). Romae: PP Basiliani [in Latin].
- Wojnar, M.** (1974). Basilian seminaries, colleges and schools (XVII– XVIII). *Analecta OSBM*. Ser. II, sec. II, vol. IX. Romae: PP. Basiliani, s. 48–63 [in Latin].
- Wołyniak** (Giżycki I.M.). (1904). Z przeszłości zakonu bazylianskiego. *Przewod. Nauk. i Lit.* T. 32, s. 65–82 [in Polish].

*Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.*

УДК 281.95:271 (477.83) «1743/1843»
DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.2>

Орест ГРИЦИНА

кандидат політичних наук, викладач суспільних дисциплін, Дрогобицький фаховий коледж нафти і газу, вул. Михайла Грушевського, 57, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (grucyna1@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2012-5099>

Юрій СТЕЦИК

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 38, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1959605/E-5136-2018>

Оксана ЦМОКАНИЧ

аспірантка кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 38, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (thmokaluchoksana@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8367-0576>

Бібліографічний опис статті: Грицина, О., Стецик, Ю., & Цмоканич, О. (2023). Нижньогаївські парафіяльні храми та попівство в описах візитаторів (1743–1843 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 20–27, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.2>

НИЖНЬОГАЇВСЬКІ ПАРАФІЯЛЬНІ ХРАМИ ТА ПОПІВСТВО В ОПИСАХ ВІЗИТАТОРІВ (1743–1843 РР.)

Анотація. *Мета дослідження* – визначити інформаційний потенціал протоколів візитацій для реконструкції історії парафіяльних храмів та попівства впродовж 1743–1843 рр. **Методологія дослідження** базується на аналітичній та синтетичній критиці історичного документа та співставленні інформації із тогочасними статистично-описовими джерелами. **Наукова новизна** вбачається у запровадженні до широкого обігу інформаційних повідомлень протоколів візитаційних описів нижньогаївських парафіяльних храмів. **Висновки.** На підставі зібраних документальних матеріалів вдалося встановити, що давній нижньогаївський храм, який згаданий вперше у 1507 р., був зруйнований під час татарських нападів на Підгір'я у першій половині XVII ст. Парафіяльній спільноті впродовж другої половини XVII ст. вдалося побудувати другий за чергою одноіменний храм преподобної Параскевії-пустельниці. Опис цього храму представлений у візитації за 1743 р. Згідно ж з повідомленнями наступної візитації за 1764 р. дерев'яний храм занепав і потребував реставрації. І тільки у 1797 р. було зведено третій за чергою дерев'яний храм вже у формі західного костелу, який все таки продовжував зберігати східні традиції: згодом у ньому встановлено іконостас. У храмі зберігалася відповідна богослужбова література, однак при ньому так і не вдалося організувати парафіяльної бібліотеки для віруючих. Натомість при храмі функціонувала парафіяльна канцелярія, де продукувалася та зберігалася церковна актова документація: метричні книги, листування, грамоти, привілеї, патенти, церковні інвентарні описи, акти чинності парафіяльного уряду, фінансові звіти, реєстри літургійної і повчальної літератури та дітей шкільного віку, протоколи щеплень дітей. При храмі знаходилися інші сакральні об'єкти: дзвіниця та цвинтар. На їхній стан візитатори звертали окрему увагу відповідно до усталеного формуляру протоколу візитаційного обстеження. До парафіяльного комплексу будівель візитатори відносили й житлове помешкання пароха та господарські споруди попівства. Всі ці об'єкти перебували в стані занепаду і потребували ремонту. Тільки у 1843 р. розпочато будівництво окремого приміщення для парафіяльної школи. Більшість фактів, які подані у протоколах візитацій, свідчать про убогість нижньогаївських парафіян, які не були фінансово спроможними споруджувати

нові муровані сакральні будівлі. Для матеріального утримання пароха, дяка і вчителя парафіяльної школи були визначені прибутки від провадження попівства, яке було окреслено ерекційними грамотами та королівськими й імператорськими привілеями. Якщо у першій половині XVIII ст. спостерігалася тенденція до збільшення церковних землевлодінь, то із кінця XVIII – початку XIX ст. помітні кроки до скорочення розмірів попівства і передача їх у користування місцевим селянам.

Ключові слова: храм, парафія, попівство, протокол, візитаційний опис.

Orest GRYTSYNA

PhD (Political), Teacher of Social Sciences, Drohobych Professional College of Oil and Gas, 57, Mykhailo Hrushevskiyi str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (grytsyna1@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2012-5099>

Yurii STETSYK

PhD hab. (History), Professor, Professor at the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 38, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1959605/E-5136-2018>

Oksana TSMOKANYCH

Postgraduate Student at the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 38, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (thmokaluchoksana@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8367-0576>

To cite this article: Grytsyna, O., Stetsyk, Yu., & Tsmokanych, O. (2023). Nyzhnohayski parafialni khramy ta popivstvo v opysakh vizytatoriv (1743–1843 rr.) [Nizhnyogayiv parish churches and the church land in visitors' descriptions (1743–1843)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 14(56), 20–27, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.2> [in Ukrainian].

NIZHNYOGAYIV PARISH CHURCHES AND THE CHURCH LAND IN VISITORS' DESCRIPTIONS (1743–1843)

Summary. *The purpose of the research is to determine the informational potential of visitation protocols for the reconstruction of the history of parish churches and the church land during 1743–1843. The research methodology is based on analytical and synthetic criticism of the historical document and comparison of information with contemporary statistical and descriptive sources. Scientific novelty can be seen in the introduction of protocols of visitation descriptions of Nizhnyogaiv parish churches into the wide circulation of informational messages. Conclusions.* On the basis of the collected documentary materials, it was possible to establish that the ancient Nizhnyogaiv church, which was mentioned for the first time in 1507, was destroyed during the Tatar attacks on Pidhirya in the first half of the 17th century. The parish community during the second half of the 17th century. it was possible to build the second temple of the same name of the hermit Paraskevia. The description of this temple is presented in the visitation of 1743. According to the reports of the next visitation in 1764, the wooden temple fell into disrepair and needed restoration. And only in 1797, the third wooden temple was built in the form of a Western church, which still continued to preserve Eastern traditions: later, an iconostasis was installed in it. The church kept relevant liturgical literature, but it was not possible to organize a parish library for believers. Instead, the parish office functioned at the church, where church act documentation was produced and stored: metric books, correspondence, certificates, privileges, patents, church inventories, acts of validity of the parish government, financial reports, registers of liturgical and educational literature and school children, vaccination protocols children. There were other sacred objects near the church: a bell tower and a cemetery. The visitors paid special attention to their condition, in accordance with the established form of the protocol of the visitation examination. Visitors also included the parish priest's residence and the farm buildings of the church land to the parish complex of buildings. All these objects were in a state of decay and needed repair. Only in 1843, the construction of a separate building

for the parish school began. Most of the facts presented in the visitation protocols testify to the poverty of the Nizhnyogaiv parishioners, who were not financially capable of constructing new brick sacred buildings. For the material maintenance of the parish priest, deacon and teacher of the parish school, profits from the proceedings of the church land were determined, which were outlined by charters of erection and royal and imperial privileges. If in the first half of the 18th century there was a tendency to increase church landholdings, then from the end of the 18th to the beginning of the 19th century. noticeable steps to reduce the size of the parish and transfer them to the use of local peasants.

Key words: temple, parish, church land, protocol, visit description.

Постановка проблеми. В сучасних реаліях розбудови парафіяльної мережі християнських святинь постає необхідність у вивченні історичного минулого окремо взятих храмів, які в різний час функціонували у певних місцевостях. Найбільш інформаційним у реконструкції храмів ранньомодерного та нового часів виступають протоколи візитацій. Адже у цьому різновиді церковної актової інформації подаються детальні описи внутрішнього та зовнішнього вигляду святинь, які в більшості випадків не збереглися до нашого часу. На підставі візитаційних описів можемо відтворити загальний вигляд парафіяльних храмів і простежити еволюцію їхніх перебудов, реставрацій та новобудов. Адже кожна парафіяльна спільнота піклувалася про місцевий храм, долучаючись своєю працею та жертвами на придбання церковних речей. Вагому роль в утриманні святині відігравали колятора, які, спираючись на середньовічне право патронату, долучалися до рекомендації кандидатів на посаду пароха й піклувалися про створення матеріальних засад для утримання парафіяльного духовенства. Для цього утворювалися попівства – як різновид церковних землеволодінь, прибутки від якого призначалися на утримання місцевого пароха. Розміри церковних землеволодінь не були сталими, оскільки зазнавали змін в різний час, то в сторону зростання, то в бік зменшення. Отже, окреслені нами питання потребують спеціального дослідження із використанням відповідної церковної документації. Таким підставовим джерелом інформації можуть слугувати протоколи єпархіальних візитацій, які проводилися регулярно впродовж 1743–1843 рр., і представлені в них статистично-описові дані допомагають простежити еволюційні зміни в окремо взятій парафії.

Аналіз досліджень. Нижньогаївський храм святої преподобної Параскевії був в центрі досліджень місцевих краєзнавців, які представили загальний огляд історичного розвитку парафій (Ханас, 2000; Ханас, 2001; Ханас, 2011; Полянко, 2002). Загальні питання архітектури храмів та сакральних пам'яток побіжно наświetлені у довідкових регіональних виданнях (Слободян, 1998; Пастух, Сов'як, Шимко, 2012). Натомість Юрію Стецику вдалося віднайти у Державному архіві у Перемишлі збірку протоколів візитацій нижньогаївської парафії та підготувати їх публікацію мовою оригіналу, які покладені в основу нашого дослідження (Стецик, 2009). Загальний огляд першого візитаційного опису всього Дрогобицького деканату подав Ігор Сkochиляс (Сkochиляс, 1998).

Мета статті – визначити інформаційний потенціал протоколів візитацій для реконструкції історії парафіяльних храмів та попівства впродовж 1743–1843 рр.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо передусім історію побудови нижньогаївських парафіяльних храмів, спираючись на повідомлення єпархіальних візитаторів та залучений ними документальний матеріал із парафіяльної й єпархіальної канцелярій.

Документальні згадки про найдавніший християнський храм у селі Нижні Гаї відносяться до 1507 р. За цією святинею було закріплені землеволодіння (пів лану), які іменувалися попівством, оскільки прибутки із нього призначалися на утримання місцевого пароха. В цей час нижньогаївська парафія юрисдикційно підпорядковувалася Дрогобицькому деканату Перемишльської православної єпархії. І тільки із офіційним переходом останньої до унії (1691 р.) парафіяльний храм став унійного (а із 80-их років XVIII ст. греко-католицького) віровизнання.

Перша половина XVII ст. позначилася трагічними подіями для функціонування парафії, які були зумовлені татарськими нападами на Галицьке Підгір'я. Зокрема, у 1626 р. татари спустошили млин, корчму, поля та попівство на території Нижніх Гаїв. Натомість не згадано про

місцевий храм, що дозволяє зробити припущення про те, що цей сакральний об'єкт занепав ще перед татарським нападом, оскільки був дерев'яним і міг згоріти під час раніших набіг татар.

Проте у другій половині XVII ст. місцевій громаді вдалося побудувати другий храм, описи якого представлені у протоколі візитації від 28 червня 1743 р. Відповідно до цього опису нижньогаївська церква під титулом святої Параскевії-пустельниці була добре доглянута, дерев'яна, накрита, на той час ще не потребувала ремонту. У середині храму був Великий вівтар із відповідною конструкцією та образом Скорбящої Божої Матері, із новим антимінсом (полотно із часткою мощів святого). Дарохранительниця була дерев'яна, де зберігалися Святі Дари (хліб і вино, які символізували тіло і кров Ісуса Христа). Другий вівтар був розміщений на галереї церкви і носив титул Святого Томи і не мав антимінсу (покривала із часткою мощів святих). Деїсус (іконостас) був повністю укомплектований, новий, оздоблений золотом і сріблом. Верхівка храму була оснащена трьома вікнами. У вівтарній частині знаходилися два менші вікна. Церковні хори були добре укріплені. Храм мав двоє дерев'яних дверей на залізних завісах. Одні двері були із дерев'яним замком, а другі із залізним.

У храмі знаходився літургійний посуд та процесійне спорядження: три чаші (одна срібна із позолотою всередині, а дві залізні, із дисками та зірками); залізний хрест із розп'яттям; срібних коронок (як прикраси на іконах) сім великих і дві менших та дві зірочки і одна срібна прикраса на Євангелії; залізна мірничка (для освяченого мира): троє малих дзвоників; дві латунні кадильніці; священничі ризи – п'ять фелонів (одним із домотканого полотна, небесного кольору, із різними квітами на яких кругла срібна бляха із образом Матері Божої; другий із домотканого полотна, червоного кольору, із білими квітами; третій із адамашкової тканини, небесного кольору; четвертий із адамашкової тканини, жовтого кольору, із срібною тасьмою; п'ятий – червоний, старий); чотири альби (стихарі), із них троє ляних, а четвертий – штукований; обрусів – тринадцять; рушників – чотири; гумералів – тільки один; корпоралів – два; пасків – п'ять; плащаниця намальована на білому атласі, а по краях оточена червоним атласом; запона червона – одна; запонок китайкових червоних – три; великий латунний ліхтар, що висів посередині храму; чотири висячі лампи для освітлення приміщення; дві великі і три менші хоругви.

Також у розпорядженні пароха була необхідна богослужбова література, яка була видана у Львівській та Унівській друкарнях: Євангеліє, Апостол, два Літургїкони, Трифолой, дві Тріоди (святкова і пісна), дві книги Діянь апостолів, Мінея, Псалтир, Часослов, Ключ або Проповіді Іоаникія Галятовського. Натомість відсутні згадки про давні рукописні літургійні книги, які очевидно втрачено у вирі пожеж. Також відсутні згадки про провадження парафіяльного літопису.

Біля церкви знаходилася дерев'яна дубова дзвіниця на дубових стовпах, розгалужена і не потребувала ремонту. На ній було три дзвони (один більший, а два менші). Поблизу храму розміщувався цвинтар, який був обгороджений дубовим парканом (НМЛ, ркл, 360/3, арк. 144–145 зв.).

На 1764 р. приміщення храму дещо занепало через гнилість дерева і потребувало вже ремонту. В доброму стані зберігся тільки іконостас. Такий стан справ змусив місцевих парафіян у 1797 р. вдатися до побудови нової церкви, проте знову дерев'яної, очевидно через свою вбогість та бідність не мали можливості побудувати муровану (APP ABGK, sygn. 22, s. 16). Ще досить загадковим фактом залишається для нас питання, чому ж новозведенний храм був споруджений у формі костела, що не відповідало архітектурному стилю грецького обряду? Хоча, зі слів візитатора, церква була належно оздоблена зовні та всередині, однак не мали іконостасу, на відміну від своєї попередниці. Також, окрім великого вівтаря, всередині храму знаходилися ще три бічних вівтарі, що дозволяє нам говорити про значний вплив римо-католицької церкви на духовний уклад греко-католицької парафії. Проте не всі ці вівтарі мали свої власні антимінси, адже візитатор нарахував їх тільки два в доброму стані, а третій пошкоджений. Однак незважаючи на це, кількість бічних вівтарів постійно зростала, і вже у 1843 р. їх нараховувалося п'ять, а антимінсів тільки три (APP ABGK, sygn. 405, s. 49).

Однак вже станом на 1841 р. у храмі костельного типу було встановлено іконостас, але без царських воріт. Проте більш конкретніше про цей іконостас згадує візитатор у 1843 р., зазначаючи, що іконостас взято із старої церкви та розміщено на бічних стінах. Також змонтовано сповідальницю (APP ABGK, sygn. 405, s. 50).

Церковне подвір'я було довкола обгороджене (1764 р.). Для охорони церковного майна, особливо срібних та позолочених речей, була організована нічна варта із представників місцевої громади. Адаже в той час траплялися часті випадки пограбування парафіяльних храмів. Та й австрійський уряд, створюючи релігійний фонд для парафіяльного духовенства, часто вдавався до вилучення дорогоцінних речей із церков. У 1841 р. парафія с. Гаї мала державні облігації за надане державі церковне срібло. Із цих облігацій вдалося відібрати певну грошову винагороду в австрійської влади і за отримані кошти придбано для потреб церкви хрест та церковні ризи (APP ABGK, sygn. 3546, s. 41).

До церкви з боку було прибудовано захристия (1797 р.), де в комоді із шухлядами зберігалися церковні ризи, посуд, книги, парафіяльні метрики та актова документація. Також тут знаходилася велика скриня із восковими свічками, кадиллом і жертovníком на ній. Візитатори відзначали, що у храмі не було непридатних до використання церковних та світських речей (APP ABGK, sygn. 293, s. 126).

На жаль, впродовж другої половини XVIII – першої половини XIX ст. при церкві так і не було створено парафіяльної бібліотеки, ймовірно, через недостатність коштів. У храмі в основному зберігалася богослужбова література, якою послуговувалися священники та дяки. Вже у 1743 р. повністю було витіснено із літургійного ужитку рукописні книги, які замінили друкованими виданнями Львівської та Унівської типографій. Значну увагу візитатори звертали на опис Євангелія – основної богослужбової книги, яка була найкраще опрацьована та оздоблена дорогоцінними прикрасами. Також подавалися зауваження у випадку відсутності відповідної богослужбової літератури (НМЛ, ркл,360/3, арк. 144). Кількість цієї літератури постійно збільшувалася, і якщо у 1743 р. нараховувалося 11 позицій, то у 1843 р. вже становила 21 одиницю. Це свідчило про зростання необхідності використання новітніх видань для відправлення духовних треб та створення парафіяльної бібліотеки, яка мала б підносити освітній та катехитичний рівень парафіян.

При церкві діяла парафіяльна канцелярія, яка зберігала в основному копії давніх документів (ерекційні грамоти, привілеї, патент про права, циркуляр про реєстрацію цих прав), оскільки оригінали знаходилися в архіві Перемишльської Консistorії, та провадила поточну документацію (метричні книги народжених, одружених та померлих парафіян, шкільні протоколи, протоколи оповідей, фундаційних богослужінь, інвентарні описи, протоколи діяльності парафіяльного уряду, книги прибутків та видатків церковної скарбниці, каталог богослужбової літератури, протокол дітей, які підлягають щепленню від віспи тощо). Значна увага на належне ведення парафіяльного діловодства була звернута як зі сторони Перемишльської Консistorії, так і австрійських урядовців, які бажали мати об'єктивні дані щодо чисельності населення. Часткова збереженість цієї документації до нашого часу дозволяє нам охарактеризувати в загальному діяльність місцевих парохів та парафіяльної людності.

Перейдемо до розгляду інших сакральних об'єктів, які були супровідними для парафіяльної церкви. Це передусім дзвіниця та цвинтар. Окремо біля церкви було споруджено дерев'яну дзвіницю із дубових стовпів, розгалужену на три дзвони (один більший, а два менших). Станом на 1743 р. вона не потребувала жодного ремонту, продовжуючи діяти у 1764 р. А вже у 1816 р. занепала, оскільки заготовлялось дерево для її ремонту, так що у 1843 р. вона перебувала вже в доброму стані (APP ABGK, sygn. 405, s. 51). Під дзвіницею знаходилася трупарня. Перед церквою розміщувався парафіяльний цвинтар, вхід якого був оздоблений великою «фігурою» (однак візитатори не вказують якою саме). Територія цвинтаря в різний час була відмежована від церковного подвір'я то дубовим парканом, який потребував ремонту, оскільки не був накритий гонтовим дашком, то коли паркан остаточно завалився у 1841 р.,

обкопано його ровом (АРР АВГК, sygn. 3546, s. 42). Таким чином, деякий час (1764–1840 рр.) церковне подвір'я було обгороджене.

Серед парафіяльних будівель можна виокремити житловий будинок пароха та господарські приміщення (стайня, стодола, шопи), які було споруджено громадським коштом із матеріалу місцевого домінального лісу. На 1841 р. ці будинки знаходилися у занепаді, тому місцевий парох збирав кошти на їх ремонт, прохаючи постійно домінію про матеріальну допомогу, оскільки парафія була економічно неспроможна їх реставрувати (АРР АВГК, sygn. 3546, s. 42). Про дальший хід справи нам невідомо, однак у 1843 р. тільки розпочато будівництво шкільного будинку, якого до цього часу на парафії не було (АРР АВГК, sygn. 405, s. 50). Адже, впродовж 1816–1843 рр. візитатори подають фрагментарні відомості про функціонування парафіяльної школи при місцевій церкві. За умов відсутності шкільного будинку навчання дітей могло проводитися в церкві або ж у будинку пароха. Адже священник проводив катехизацію дітей, а їх навчанням займався дяк, який водночас виконував обов'язки не тільки вчителя, але й диригента церковного хору. Відповідно, візитатори звертали увагу на характеристику цієї духовної особи. Проте дякували в той час на гаївській парафії здібні та зразкові у поведінці християни. Однак тільки деякі батьки, які проживали поближче до церкви, посиляли своїх дітей на навчання, адже більшість із них з малку залучалася до ведення домашнього господарства. Наприклад, у 1841 р. із загальної кількості дітей шкільного віку – 238 осіб – парафіяльну школу відвідувало тільки 10 дітей. На цей же рік доходи парафіяльного вчителя, водночас із виконанням обов'язків диригента, за виконання своєї праці складали 12 флоринів (АРР АВГК, sygn. 3546, s. 43). Отже, праця вчителя у сільській парафіяльній школі була мало оплачуваною і тому поєднувалася із виконанням інших церковних обов'язків.

Для утримання пароха було визначено церковні землеволодіння (попівство) у розмірі півлану (дві чверті), які були визначені в ерекційній грамоті та привілеї із такими умовами:

«... Станіслав Данилович, виконуючи обов'язки Червоногородського старости, свідомо роблячи для цього і наступного часів, будучи посідачем Рихтицьких маєтностей та належних до них сіл Михайлевичі, Почаєвичі, Далява, Верхніх та Нижніх Гаїв, бажаючи щоби хвала Божа у тих всіх маєтках постійно зростала, надав цим своїм привілеєм церкву, що у його маєтностях знаходиться, а саме у Нижніх Гаях, а до цієї церкви належать також і Верхні Гаї, богомільному Іванові Поповичові, священнику, йому самому та його спадкоємцям. Для цієї церкви надав йому півлану поля, тобто дві чверті, із сіножаттями, які здавна належать церкві. Цей згаданий священник Іван та його спадкоємці будуть звільнені від всіх податків, які йому належать, тобто чиншів, вівса, поштового, підводного, бджолиної десятини, і від всяких повинностей, тому що дійшло до нього тих податків на 100 польських злотих. Згаданий священник повинен старатися із пильністю щоби мешканці завжди виконували свої повинності на духовній парафії та щоб проводив духовний суд. У випадку, коли нашкодить в церкві через свою необачність, то та шкода ні на кому іншому, тільки на нас самих затримується. На що для кращої віри та певності своєю власною рукою підписуюся та наказую печатку притиснути. Відбувалося в Чупкові Року Божого 1627 місяця травня четвертого дня. Станіслав Данилович, староста Червоногородський. Місце печатки ...» (НМЛ, ркл,360/3, арк. 144–145 зв.).

Вищеописані чверті поля попівства розпочиналися: *перша* частина поля від осілости та резиденції парафіяльних будинків і тягнуться вздовж до Далявської границі поміж межами із верхньої сторони Павла Бориса, а з нижньої сторони «Татажиною»; *друга* частина чверті лану розпочиналася від церкви, тягнулася вздовж до потоку званого «Бініч» поміж межами із верхньої сторони Василя Мацигона, а з нижньої пустий кар'єр званий «Засвінний», тобто по ширині загонів добрих – 13.

До того ж півлану або ж двох чвертей належали три сіножатті: *перша* за лісом, розпочиналася від Гаївського лісу і тягнулася до Завадівської границі, межує сіножать із гори з Матвієм Мататуком, а знизу із Гаврилом Василейковим; *друга* сіножать у лісі над потоком названим «Велика Летня», межі сіножатті – з гори Івана Калічака, а з низу Іванка Мацигона; *третья* в лісі над потоком названим «Летнянка», межі сіножатті – з гори Яця Клапастого, а з низу Павла

Бориса. Всі ці три сіножатті із пів ланом або двома чвертями вище описаними тогочасний парох Іван уживав із всіма правами, які підтверджені привілеєм Станіслава Цетнера, старости Тереховлянського, дня 19 липня 1718 року. Привілей облятовано (вписано) до Перемишльських городських актів у суботу після Благовіщення Діви Марії 1718 року. Щорічно парох збирав із кожного господаря подвірний податок у розмірі одного злого. Проте частина господарств не мала можливості його сплатити (НМЛ, ркл,360/3, арк. 144–146).

Наявність таких широких податкових пільг дозволяла духовенству створити необхідні матеріальні засади для провадження духовної праці на парафії.

Деякий період (перша половина XVIII ст.) спостерігається тенденція до розширення церковних землеволодінь. Зокрема, у 1745 р. надано пів чверті поля, званого «Пасанковим» над нижнім ставом, із всіма правами та вольностями для Гаївського попівства (АРР АВГК, sygn. 22, s. 15). Однак в австрійську добу спостерігається тенденція до обмеження церковних землеволодінь та перехід їх у державну власність. Тому візитатор у 1841 р. відзначив, що матеріальне забезпечення місцевого душпастиря становило у ґрунтах та луках 85 моргів 1142 квадратні сажні. Однак «Великі Луки» у розмірі 15 моргів були зайняті домінією. Хоча парох неодноразово звертався до домінії про повернення цих луків, проте безрезультатно (АРР АВГК, sygn. 3546, s. 40). Згодом, у 1843 р. візитатор у черговий раз відзначає, що домінія самовладно без дозволу пароха надала церковні землі двом селянам, про що неодноразово писав парох до домінії, але на це не отримав жодної відповіді. Відповідно, на цей час церковні землеволодіння зменшилися до 46 моргів орного поля та 35 моргів луків. Проте австрійська влада залишила за парафіяльним духовенством ряд прав: вільної вирубки дерева для опалення у місцевому лісі, вільного користування пасовищем, вільного помолу у місцевому державному млині (АРР АВГК, sygn. 405, s. 48). Оскільки державного млину на території Гаїв в той час не було, то парох не міг скористатися останнім правом.

Висновки. На підставі зібраних документальних матеріалів вдалося встановити, що давній нижньогаївський храм, який згаданий вперше у 1507 р., був зруйнований під час татарських нападів на Підгір'я у першій половині XVII ст. Парафіяльній спільноті впродовж другої половини XVII ст. вдалося побудувати другий за чергою одноіменний храм преподобної Параскевії-пустельниці. Опис цього храму представлений у візитації за 1743 р. Згідно ж з повідомленнями наступної візитації за 1764 р. дерев'яний храм занепадав і потребував реставрації. І тільки у 1797 р. було зведено третій за чергою дерев'яний храм вже у формі західного костелу, який все таки продовжував зберігати східні традиції: згодом у ньому встановлено іконостас. У храмі зберігалася відповідна богослужбова література, однак при ньому так і не вдалося організувати парафіяльної бібліотеки для віруючих. Натомість при храмі функціонувала парафіяльна канцелярія, де продукувалася та зберігалася церковна актова документація: метричні книги, листування, грамоти, привілеї, патенти, церковні інвентарні описи, акти чинності парафіяльного уряду, фінансові звіти, реєстри літургійної і повчальної літератури та дітей шкільного віку, протоколи щеплень дітей. При храмі знаходилися інші сакральні об'єкти: дзвіниця та цвинтар. На їхній стан візитатори звертали окрему увагу відповідно до усталеного формуляру протоколу візитаційного обстеження. До парафіяльного комплексу будівель візитатори відносили й житлове помешкання пароха та господарські споруди попівства. Всі ці об'єкти перебували в стані занепаду і потребували ремонту. Тільки у 1843 р. розпочато будівництво окремого приміщення для парафіяльної школи. Більшість фактів, які подані у протоколах візитацій, свідчать про убогість нижньогаївських парафіян, які не були фінансово спроможними споруджувати нові муровані сакральні будівлі. Для матеріального утримання пароха, дяка і вчителя парафіяльної школи були визначені прибутки від провадження попівства, яке було окреслено ерекційними грамотами та королівськими й імператорськими привілеями. Якщо у першій половині XVIII ст. спостерігалася тенденція до збільшення церковних землеволодінь, то із кінця XVIII – початку XIX ст. помітні кроки до скорочення розмірів попівства і передачі їх у користування місцевим селянам.

Джерела та література

НМЛ – Національний музей імені митрополита Андрея Шептицького у Львові. Відділ рукописної та стародрукованої книги.

Пастух, Р., Сов'як, П., Шимко, І. (2012). *Дрогобиччина свідки епох. Енциклопедична книга-альбом*. Дрогобич : Коло.

Полянко, А. (2002). *120-ліття храму Преподобної Параскеви*. Нижні Гаї.

Скочиляс, І. (1998). Перший візитаційний опис церков Дрогобицького деканату з 1743 р. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич: Вимір. Вип. III. С. 224–231.

Слободян, В. (1998). *Церкви України. Перемиська Єпархія*. Львів.

Стецик, Ю. (2009). Візитаційні описи парафіяльної церкви с. Гаї (друга половина XVIII – початок XIX ст.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич : Коло. Вип. XIII. С. 329–339.

Ханас, В. (2000). Церковно-релігійне життя в Гаях. *Бойки. Видання науково-культурологічного товариства «Бойківщина»*. № 1-2. С. 6–8.

Ханас, В. (2001). До історії церкви в Гаях. *Жива Вода. Газета Самбірсько-Дрогобицької Єпархії УГКЦ*. № 12(82). С. 4.

Ханас, В. (2011). *Історія храму Пресвятої Трійці та церковно-релігійне життя в селі Верхні Гаї на Дрогобиччині*. Дрогобич : Посвіт.

APP ABGK – Archiwum Państwowy w Przemyślu. Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu.

References

NML – Natsionalnyi muzei imeni mytropolyta Andreia Sheptytskoho u Lvovi. Viddil rukopysnoi ta starodrukovanoi knyhy.

Pastukh R., Soviak P., Shymko I. (2012). *Drohobychchyna svidky epokh. Entsyklopedychna knyha-albom [Drohobych witnesses of epochs. Encyclopedic book-album]*. Drohobych: Kolo. [in Ukraine].

Polianko, A. (2002). *120-littia khramu Prepodobnoi Paraskevvy [120th anniversary of the church of Saint Paraskeva]*. Nyzhni Hai. [in Ukraine].

Skochylias, I. (1998). *Pershyi vizytatsiyniy opys tserkov Drohobytskoho dekanatu z 1743 r. [The first visitation description of the churches of the Drohobytisk deanery since 1743]*. *Drohobytskyi kraieznavchyyi zbirnyk*. Drohobych: Vymir. Vyp. III. S. 224 – 231. [in Ukraine].

Slobodian, V. (1998). *Tserkvy Ukrainy. Peremyska yeparkhiia [Churches of Ukraine. Diocese of Peremyshl]*. Lviv. [in Ukraine].

Stetsyk, Yu. (2009). *Vizytatsiini opysy parafialnoi tserkvy s. Hai (druha polovyna KhVIII – pochatok KhIKh st.) [Visitation descriptions of the parish church of Gaji (second half of the 18th - beginning of the 19th century)]*. *Drohobytskyi kraieznavchyyi zbirnyk*. Drohobych: Kolo. Vyp. XIII. S. 329 – 339. [in Ukraine].

Khanas, V. (2000). *Tserkovno-relihiine zhyttia v Haiakh [Church and religious life in the Gaji]*. *Boiky. Vydannia naukovo-kulturolohichnoho tovarystva «Boikivshchyna»*. № 1-2 S. 6 – 8. [in Ukraine].

Khanas, V. (2001). *Do istorii tserkvy v Haiakh [To the history of the church in Gaji]*. *Zhyva Voda. Hazeta Sambirsko - Drohobytskoi Yeparkhii UHKTs*. № 12 (82). S. 4. [in Ukraine].

Khanas, V. (2011). *Istoriia khramu Presviatoi Triitsi ta tserkovno-relihiine zhyttia v seli Verkhni Hai na Drohobychchyni [The history of the Church of the Holy Trinity and church and religious life in the village of Verkhni Gaji in Drohobych region]*. Drohobych: Posvit. [in Ukraine].

APP ABGK – Archiwum Państwowy w Przemyślu. Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu.

*Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.*

УДК 281.95:271 (477.83) «1814/1888»
DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.3>

Володимир КОБЕТЯК

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 38, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (volodymyrkobetjak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4416-9460>

Юрій СТЕЦИК

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 38, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1959605/E-5136-2018>

Бібліографічний опис статті: Кобетяк, В., & Стецик, Ю. (2023). Грушівський парох Іван Коростенський (1814–1888) – подвижник національних та духовних традицій на Галичині. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 28–36, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.3>

ГРУШІВСЬКИЙ ПАРОХ ІВАН КОРОСТЕНСЬКИЙ (1814–1888) – ПОДВИЖНИК НАЦІОНАЛЬНИХ ТА ДУХОВНИХ ТРАДИЦІЙ НА ГАЛИЧИНІ

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати національно-патріотичне та духовне служіння грушівського пароха Івана Коростенського. **Методологія дослідження.** Для верифікації фактологічного матеріалу проведено співставлення повідомлень автора листів із іншими видами офіційних церковних документів. **Наукова новизна** полягає у тому, що віднайдені рукописи офіційного листування грушівського пароха і мокрянського декана о. Івана Коростенського вперше впроваджуються до наукового обігу і розкривають його особисті погляди та переконання. **Висновки.** Завдяки своїй багатовекторній (громадсько-політична, освітня, душпастирська, адміністративна, меценатська) праці ієрей Іван Коростенський був яскравою постаттю другої половини XIX ст. на теренах Мокрянського деканату Перемишльської греко-католицької єпархії. Духовність, інтелектуальність, практичний раціоналізм, жертовність були характерними риси о. Івана. Проаналізувавши листування, яке нам вдалося віднайти у архіві парафіяльної канцелярії села Грушів, відзначимо активну позицію Коростенського щодо збереження рідної мови, обрядів та традицій. Опіраючись на ґрунтовну богословську освіту, парох зумів аргументовано довести перед Єпископською Консисторією у Перемишлі особливості організації богослужбових практик у грушівській парафії. Його погляди відзначалися раціональністю і практичністю та враховували місцеві особливості парафіяльної людності. Події революції 1848 р. спричинилися до формування в о. Івана активної громадсько-політичної позиції народницького напрямку. Праця у Самбірській Руській Раді та місцевій гімназії викрастилізували в ієрея чіткі національні проукраїнські погляди, які наскрізно проявляються впродовж всього його земного життя у різних сферах суспільного служіння: шкільництво, душпастирство, меценатство. Відзначився фінансовим хистом у створенні різномісцевих благодійних фондів, яким притамана цілеспрямованість та результативність. Втрати в особистому житті (смерть дитини та дружини) спричинилися до цілковитої посвяти себе на потреби Церкви та народу. Незважаючи на опір і на протистояння, парох зумів зберегти національні переконання та виховати патріотичну свідомість серед галицької української молоді із християнським забарвленням.

Ключові слова: сотрудник, парох, декан, катехит, меценат.

Volodymyr KOBETIAK

Applicant of the second (magister's) level of higher education, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 38, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (volodymyrkobetjak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4416-9460>

Yurii STETSYK

PhD hab. (History), Professor, Professor at the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 38, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1959605/E-5136-2018>

To cite this article: Kobetiak, V., & Stetsyk, Yu. (2023). Hrushivskiyi parokh Ivan Korostenskyi (1814–1888) – podvyzhnyk natsionalnykh ta dukhovnykh tradytsii na Halychyni [Hrushiv pastor Ivan Korostensky (1814–1888) – promoter of national and spiritual traditions in Galicia]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 14(56), 28–36, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.3> [in Ukrainian].

HRUSHIV PASTOR IVAN KOROSTENSKY (1814–1888) – PROMOTER OF NATIONAL AND SPIRITUAL TRADITIONS IN GALICIA

Summary. *The purpose of this study is to analyze the national-patriotic and spiritual service of the Hrushiv parish priest Ivan Korostenskyi. Research methodology.* In order to verify the factual material, a comparison of the messages of the author of the letters with other types of official church documents was carried out. **The scientific novelty** lies in the fact that the found manuscripts of the official correspondence of the parish priest of Hrushiv and the dean of Mokryan, Fr. Ivan Korostensky's work is introduced to scientific circulation for the first time, and his personal views and beliefs are revealed. **Conclusions.** Thanks to his multi-vector (social and political, educational, pastoral, administrative, patronat) work, priest Ivan Korostenskyi was a bright figure of the second half of the 19th century. on the grounds of the Mokryan Deanery of the Przemyśl Greek Catholic Diocese. Spirituality, intellectuality, practical rationalism, self-sacrifice were characteristic features of Fr. Ivan. After analyzing the correspondence that we managed to find in the archive of the parish office of the village of Hrushiv, we note Korostensky's active position regarding the preservation of his native language, rites and traditions. Relying on a thorough theological education, the parish priest managed to argue before the Episcopal Consistory in Przemyshl the peculiarities of the organization of liturgical practices in the Hrushiv parish. His views were characterized by rationality and practicality and took into account the local characteristics of the parish population. The events of the revolution of 1848 led to the formation of Ivan's active social and political position of the populist direction. Work in the Sambirsk Russian Rada and the local gymnasium crystallized in the priest clear national pro-Ukrainian views, which were clearly manifested throughout his earthly life in various spheres of public service: schooling, pastoral care, patronage. He distinguished himself with financial acumen in the creation of various types of charitable funds, which are characterized by purposefulness and effectiveness. Losses in his personal life (the death of a child and his woman) caused him to completely devote himself to the needs of the Church and the people. Despite the resistance and opposition, the parish priest managed to preserve national beliefs and raise patriotic consciousness among Galician Ukrainian youth with a Christian style.

Key words: *cooperator, pastor, dean, catechist, patron.*

Постановка проблеми. Перемишльська єпархія Київської (згодом Галицької) митрополії східного обряду протягом багатьох віків, у різних історичних умовах, безперервно розвивала й зміцнювала свої структури, примножувала майно, проте найбільше дбала про душпастирів, вдосконалюючи їхній вишкіл і духовну опіку над вірними. Парох був і залишається лідером, рушієм у духовному, національно-патріотичному та просвітницькому житті окремо взятої християнської спільноти. Одним із таких парохів, що жив і проповідував Боже Слово в околицях Дрогобиччини та Самбірщини у середині XIX ст., був о. Іван Коростенський, доволітній парох села Грушів та декан Мокрянського деканату.

Аналіз досліджень. Постать о. Івана Коростенського не була предметом спеціального дослідження, як у церковній, так і світській історіографіях. Дотичні, фрагментарні згадки віднаходимо у розвідках присвячених вивченню: історії та культури грушівської парафії (Галик, 2008; Лаба, 2008); реконструкції біограм парафіяльного духовенства Перемишльської гре-

ко-католицької єпархії (Blazejowskyj, 1995), національного руху в Галичині (Заярнюк, 2003; Заярнюк, 2007); галицької преси (Возняк, 1912); української символіки (Гречило, 2004); Самбірської гімназії (Кріль, 2017). Підставовим документальним матеріалом для проведення дослідження стали Шематизми Перемишльської і Самбірсько-Дрогобицької греко-католицьких єпархій (Schematismus, 1856; Схиматизм, 1888; Шематизм, 2014) та офіційне листування о. Івана Коростенського як грушівського пароха й мокрянського декана, яке відображає його особисті погляди та переконання (АПКГ).

Мета статті – проаналізувати національно-патріотичне та духовне служіння грушівського пароха Івана Коростенського.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо передусім біографічні відомості про пароха Івана Коростенського. Майбутній ієрей народився у 1814 р. Він продовжив справу своїх родичів, оскільки народився і виріс у священничій родині: батько Микола Коростенський та дід (по материній лінії) Олексій Мудрак були священноієреями. Таїнство священства прийняв у віці 25 років, будучи одруженим із Анною Сташкевич. Відомо, що у священничого подружжя була дочка Марія 1842 року народження. На підставі віднайденого листування вдалося встановити, що це не була єдина дитина у сім'ї. В архіві парафіяльної канцелярії храму села Грушів, останньої його парафії, віднаходимо лист, датований 1875 р., який адресований Перемишльській єпископській консисторії. У листі отець Іван згадує «ібо мене года 1855 навідила холера и изъчисленной родини една лише дочь позостала при житю» (АПКГ, Лист 1875 р., арк. 3). Вважаємо, що подружжя мало ще дітей, які, на жаль, епідемію холери 1855 р., яка у цій місцевості була найжахливішою, не пережили. Тай загалом, приблизно із 1858 р. о. Іван став вдівцем (Blazejowskyj, 1995, s. 707).

Іван Коростенський був приклад незрівнянно іншої, нової генерації священників на той час. Він отримав духовну освіту у Віденській семінарії і вражав своєю строгістю і педантичністю. Коростенський спочатку був адміністратором парохії села Гординя (1839–1842), а у 1842 р. призначений сотрудником (помічником пароха) у місті Самборі, будучи водночас катехитом Самбірської гімназії (1849–1850) (Blazejowskyj, 1995, s. 707).

Походив із дрібношляхетського роду і був цілковитою протилежністю свого однофамільця, скандально відомого в цій місцевості до 1848 року Івана Коростенського, народженого 1789 році і висвяченого 1833 році у Вільнюсі. Останній був священником *antiquaeducatio* (тобто не мав інституційної освіти), завжди мав проблеми з отриманням постійного місця служіння і численні конфлікти з іншими представниками духовенства, державними службовцями і селянами (Заярнюк, 2007, с. 161).

Тож зупинемося докладніше на огляді громадсько-політичної діяльності о. Івана Коростенського (молодшого), який був секретарем Самбірської Руської Ради заснованої 4 липня 1848 р. Ця інституція була філією Головної Руської Ради. Як відомо остання утворилася 2 травня 1848 р. у Львові під час Австрійської революції (Заярнюк, 2007, с. 161). У маніфесті від 10 травня 1848 року Головна Руська Рада заявила про єдність усього 15-мільйонного українського народу й підтримала національні права всіх поневолених народів Австрійської імперії. Зокрема, вимагала поділу Галичину на дві окремі адміністративні одиниці: східну — руську (українську) та західну — польську; об'єднати в одну провінцію українські землі — Галичину, Буковину та Закарпаття; викладання в школах та видання урядових розпоряджень вести руською (українською) мовою. Слід розуміти, що коли говоримо про руську мову чи руський народ, це означає українську чи український відповідно. Русини або українці вже дуже давно усвідомлювали себе як самобутній окремий та незалежний народ. 25 червня 1848 р. за рішенням Головної руської ради над Львівською ратушею був вивішений синьо-жовтий стяг. Проте провисів він над ратушею недовго: за кілька днів його зняли (Гречило, 2004, с. 550).

У 1848 р. раптова поява руського руху здивувала усіх, зокрема й самих русинів. Проте відомо, що польські революціонери, австрійський уряд і самі руські активісти звертали увагу на відмінність між русинами ще до 1848 р. Тож насправді у 1848 р. багатьох приголомшила поява руської організації й артикуляція національного дискурсу в її контексті. Руські організації спро-

бували перетворити руське питання у справу високої політики, впливати на державну політику. Руський національний рух структурно виглядав як мережа руських рад. Керуючись ідеєю створення інституту, який би представляв думки «цілого народу галицького», але водночас застерігаючи, що руські селяни «не матимуть змоги зорганізуватися самі, як того вимагає конституційне право і наш спільний інтерес», Головна Руська Рада запропонувала організувати склад з різних прошарків населення. Очевидно, структура місцевих рад забезпечувала домінацію в них духовенства, водночас демонструючи бажання представити різні прошарки населення, щоб ніхто не міг назвати руський національний рух інтригою духовенства (Заярнюк, 2007, с. 148). І саме у 1848 р. вперше на політичній та громадській сцені з'являється о. Іван Коростенський. Всі вище згадані ідеї, маніфест та діяльність Головної Руської Ради підтримував о. Іван і якнайрешніше втілював їх у життя. Із вище згаданих фактів можемо із впевненістю стверджувати, що він не просто був мудрим священиком з доброю на той час освітою, а ще й національним патріотом своєї землі, мови, культури та обряду. Був людиною свободи та волі.

Внаслідок подій 1848 р. русини спромоглися отримати важливі посади у Самбірській гімназії – греко-католицького катехита і професора руської мови. Вже у 1848 р. Самбірська Руська Рада скаржилася на дискримінацію 60 руських учнів гімназії з боку вчителів-поляків, зокрема римо-католицького катехита Подгурського. У 1849 р. о. Іван Коростенський будучи вже членом Самбірської Руської Ради, був призначений греко-католицьким катехитом Самбірської гімназії (Заярнюк, 2007, с. 160). Згідно із його спогадами, науку релігії в гімназії він розпочав 15 лютого 1849 р., коли «учительський гімназійний збір представив мене зібраний в одній залі молоді. Голова учительського збору Лінцбавер відчитав розпорядок міністерства освіти й дотичну консисторську постанову, а потім я привітав молодь руським словом. Упродовж моєї бесіди сльози крутилися в очах руських дітей. При відході почали польські діти топтати ногами в підлогу й тарабанити кулаками по лавках. Кинули ся професори в цей кут, де зробився галас, і криком та погрозами втишили вчинену серенаду, яку спільно зробили польські та руські молодці з риторики» (Кріль, 2017, с. 34).

Присутні вчителі, передовсім директор Лінцбауер, почували себе ніяково і почали перепрошувати о. Івана Коростенського. Про це стало відомо старості, котрий викликав директора і погрозив закрити цей клас, якщо покривджений священик поскаржиться. Проте о. Іван не вживав жодних заходів щодо своєї образи, і здавалося, що інцидент вичерпаний. Однак учні шостого класу влаштували бойкот – жоден з них не з'явився на заняття до священика: «Прибіг до мене задиханий Лінцбауер зі скаргою, що жодним способом не хочуть його русини відділитися від польських дітей на релігію, і запитав мене, що я думаю з цього приводу робити. Я відповів, що зовсім не наполягаю бути кожного дня по три години в школі, і буду мати менше роботи, оскільки й так зайнятий на парафії, тюрмі і шпиталях. Слідом прибіг і латинський катехит і я попросив його, щоб займався з ними як зі своїми учнями, а я не бажаю їх бачити через мою зневагу. Коли ж я подав Лінцбауеру руку на знак, що не буду чинити жодних заходів, обидва заспокоєні пішли. На найближчу годину для риторики зумисно я пішов на Тацьку вулицю... Хлопці опам'яталися, чекали на мене в школі, а коли я не приходив, шукали мене всюди, але не знайшли. Потім почали мене перепрошувати. Я довго торгувався, але через два дні їм вибачив і тепер маю з них добрих учнів. Крім кількох, діти відповідають по-руськи... багато хлопців говорить по-руськи гарно, передусім господарські діти. Не одно руське слово підучуюся від дітей, якого я досі не знав; наприклад, сказав мені один хлопець “копалини” (Mineralien) й багато інших слів. Поповичі по-руськи нічого не вміють і деякі з них пройняті польським духом. Мені дісталася далеко краща частина дітей, ніж Подгурському, бо русини бідні, мусить добре вчитися. ... Польські професори переслідували дуже наших руських молодців, за яких я впливав щосили, щоби не підлягали польському впливу. А що діти не могли стерпіти свої кривди та пожалувалися перед Радою. Рада донесла про переслідування нашому послу на сейм Ломницькому, котрий подав скаргу до міністерства. Міністерство наказало старості створити комісію, котрий вкінці покликав і мене до протоколу. Закинули мені польські професори, що я поворохобив руських дітей, що я є причиною розділу між молодцями, що я роздавав обурюючі

письма. А Подгурський зробив закид, що я очорнив його в “Зорі” і “Австрійським кореспонденті” і що тільки один клас риторики є добрим, якого я не міг зіпсувати. На це відповів я, які цілі мав мій вплив на дітей та чому не боронив я їм вступу до Ради, яка відбулася у новому домі. На другий закид сказав, що нехай не зачіпає мене Подгурський, як хоче знати правду, нехай запитає одної і другої редакції. А на третє подав я докази, що риторика є цілком зіпсованим клясом. ... Професори-німці усміхаються до мене, віддали мені вже візит, а польські крутять носами та на засіданнях жоден з них і не сяде коло мене. ... При навчанні ніколи не згадую про політику, як робили вони, щоби не зловили мене за яке слово. Часто маю слухачів і під дверми, і під вікном; під дверми лукавих, а під широким італійським вікном чесних селян, що дивуються, крадькома виглядають, хто там по-руськи говорить. Чи то кінець світа, бо сього ніколи не було – й не раз змушений я казати замкнути віконце...» (Кріль, 2017, с. 34–35).

У 1851 р. самбірські міщани зверталися до шкільної комісії з проханням зробити руську мову необов'язковим предметом (Заярнюк, 2007, с. 161). Відзначимо, що виказувати руський патріотизм у такій ситуації було не так вже й легко. Проте, на нашу думку, для о. Івана Коростенського це не було перешкодою.

Незважаючи на спротив, з яким гімназисти зустріли призначення нового катехита, вже у 1850 р. діяльність о. Коростенського викликала поділ учнів на два національні табори: польський і руський. З цим періодом в історії Самбірської гімназії пов'язаний ключовий фрагмент із біографії майбутнього письменника Валерія Лозінського. У 1855 р. під час навчання в Самбірській гімназії Валерій був членом учнівської «польської партії» і буцімто прилюдно сказав щось образливе до руських учнів. Русини, які на той момент становили більшість учнів гімназії, написали до гімназійного префекта офіційну скаргу. У результаті Лозінського виключили з гімназії з забороною вступати до будь-якої іншої австрійської школи, а це означало кінець його освіти. Цілком імовірно, що поведінка руських студентів 1855 р. у справі Валерія Лозінського була наслідком впливів о. Коростенського. У 1850-х роках про Коростенського серед поляків ширилися різні неймовірні чутки. Їх повторювали і греко-католицькі священники, називаючи його «фанатиком». Коростенський в одному з приватних листів переказав такий поговор: «Неначе би я за се, що моя кухарка заговорила до мене по польськи, розлютив ся і забив її». Не має нічого дивного в тому, що греко-католицьке духовенство вважало руський патріотизм окремих своїх представників дивакуватим. Духовенство навколо Самбора було полонізоване, ніхто не служив Літургії в день скасування панщини (3/15 травня), а у Старосільському деканаті не зберігали жодного консисторського листа по-руськи. Так само полонізованим був і Горожанський деканат на півночі Самбірського округу. Єдиним винятком можна назвати Мокрянський деканат, в якому згодом урядовав о. Іван Коростенський, спочатку як адміністратор (1864–1867), а надалі як декан (1867–1888) (Заярнюк, 2007, с. 162).

Єдиною руською культурною організацією, створеною внаслідок подій 1848 р., було Товариство «Галицько-Руська Матиця», засноване на 3'їзді руських вчених. Галицько-Руська Матиця розповсюджувала серед селян в основному букварі та молитовники. Книги ці поширювано на деканальних соборчиках серед священників, які, у свою чергу, продавали парафіянам. У Мокрянському деканаті до цієї роботи зголосилося троє священників, серед них був і о. Іван Коростенський (Заярнюк, 2007, с. 157). Це й не дивно, оскільки володіючи доброю освітою, він усвідомлював, що книга, як фундамент освіти, допоможе народу визріти до розуміння і пізнання себе і своєї ідентичності. Принагідно відзначимо, що навіть після розпуску Головної Руської Ради і припинення публікації газети «Зорі Галицької», традиції, започатковані революцією 1848 р., для о. Івана Коростенського і його однодумців, продовжували жити. Він розповсюджував книги, збирав гроші для будівництва Народного дому у Львові та для інших заходів аж до 1870 р. (Заярнюк, 2007, с. 159).

Окрім активної громадсько-політичної і освітньої праці, Коростенський долучився і до просвітницької діяльності. У бібліографії редакційних нотаток «Вістника» за 1850–1851 рр. віднаходимо його прізвище (Возняк, 1912, с. 74). Очевидно, що отець Коростенський також був автором дописів з Самбора до руських періодичних видань. Також священник і письменник

Микола Устиянович в одному зі своїх листів пише до о. Коростенського про певні непорозуміння, плутанину і труднощі для читачів у передплаті «Вѣстника»: «Прикро ми и дуже прикро, що въ послѣднихъ часахъ существованіи Вѣстника въ Львовѣ такъ много невдогодъ до знавали предплатители его; а тою тимъ больше чувствую я, бо жертвуючи съвеликимъ ущербомъ для моего состоянія самъ себе для нашої справи, посвищавъ имъ всѣ мои силы для письма, которою мало отповѣсти всѣмъ желаніямъ всечестного его читательства» (Возняк, 1912, с. 76).

Від вересня 1856 р. останньою парафією о. Івана було село Грушів (Blazejowskyj, 1995, s. 707). У 1862 р. у львівській газеті «Слово» знаходиться опис про те, що отець Коростенський завів зразкові порядки на парафії у Грушеві. В місцевій спільноті порядки були наче в державній раді. Чітко велася документація. Громада збудувала нову канцелярію, провадилися кроки до заснування громадської каси (Лаба, 2008, с. 52).

Із великої кількості рукописних листів-копій, які збереглися у архіві парафіяльної канцелярії матірнього храму села Грушів, довідуємося про те, що не всім зразкові порядки о. Івана подобалися. Були особи, котрі дуже часто писали скарги на о. Івана до єпископської греко-католицької консисторії у Перемишлі. Основною причиною була відмова від використання популярних серед народу запозичених латинських духовних практик: не служив Суплікацій, не використовував Монстрацій, неодноразово пояснював, що дзвінки на Святій Літургії є непотрібними, а Святі Таїнства важливо приймати стоячи. Хоча щодо двох останніх зауважень він не був вкрай категоричним. Також траплялися парафіяни, які мали особисту образу на священноіерея. У зв'язку із цим нагромадилося чи мало скарг на Коростенського, а він на всі ці закиди і листи консисторії відповідав. Подаємо для прикладу (із збереження мови оригіналу та тогочасної граматики) одні із віднайдених листів в архіві грушівської парафіяльної канцелярії, який відображає погляди та стиль обґрунтування переконань самого автора: «Всесвітліишая високопреподобная Консисто́рію! Относно до почтеннішого повелінія отъ дня 8 Мая тек. Го́да ч. 1760 «дотично опроверженнихъ мені мнимихъ обрядовихъ змінъ» предкладаю вс. Консисто́рії во глубокой смиренности слідующее оправданіе и его правдивость подъ священническою вірностію заporučаю. Слостливое донесеніе, якоби я запрещаль употребленіе звонка во время Служби Божой, якоби я святійшую тайну Євхаристіи преподавал приступающимъ до св. причащенія – стоячимъ, и же вірнии во церкви во время св. літургії не припадають, – есть самою грубою лежею. Ибо такъ в матерной якъ и во дочерной церкви во всі неділі, празники Господскій и Богородичний во прочіи нарочитни дни и на будни под часъ св. літургії на приватну интенцію – всегда употребляетъ ся звонокъ голосний, хотяй люде знающій доре весь порядокъ богослуженія не чекаючи звука звонка уже поприпадали. Бряцаніе звонокомъ належить до панамаря або до одного съ провизоровъ. Лише тогда, коли я співаю св. Літургію фондну або на власну мою интенцію, тогда бряцаніе звончкомъ оставляетъ ся, бо не буде никого третого, ктоби могль позвонити. Во храмовии празники отправляетъ ся все приписанное боослуженіе, то есть: вечерня велика літія, Чинь утренний послі св. Літургія соборова со проповідію и водосвятіе передъ церквою, по водосвятію обходъ на около церкви со Крестомъ и сокропленіемъ освященною водою, со возвратомъ до церкви предводячій священникъ превозглашаеотъ царскихъ вратъ многолітствіе святійшому Архіерею Пію Папі римскому, Его Величеству Императору, преосвященнимъ Мітрополіті и Епископу и собранимъ Хрістіянамъ. Во храмовни дни обходъ со святійшимъ тайнами не биваетъ. Ибо по водосвятію и по обході церкви со священною водою не весь народъ входитъ до церкви, но подають собі посудини со освященною водою, кушаютъ и со благодареніемъ и задоволеніемъ частями розходятъ ся. Обходъ со святійшими тайнами во гробници /пушці/ був вне лише на Рождество Хрістово, на Богоявленіе и Воскресеніе Господне и то не по ранномъ богослуженію, но на вечерни, на котору народъ дуже численно собираеть ся. Такожъ во тии торжества и проповідь був вне на вечерни. На Сошествіе Святого и Животворячого Духа не буваеотъ обходъ со святішими тайнами понеже и священникъ и народъ утомлень предолгимъ богослуженіемъ и спекою...» (АПКГ, Лист від 1875 р., арк. 3–4).

Також у цьому ж листі натрапляємо на авторське пояснення щодо монстранцій та суплікацій: «Я отпровадильемъ дитинячій вікъ у мого діда покойного пароха Алексія Мудрака, мла-

денчеській во время школьних у мого родителя пароха в Нагорні покойного Николая, студія школьнии совершилємь во Перемишли, билємь всегда приліжнимь посітительємь нашихь богослуженій и кромі студенской читанной латинской служби божой ходилємь всегда до престольной церкви на такь званную тогда – Сумму; по постановленію моемь во іерея билємь 4 місяці на практиці во презвитеріятномь домі ... и нигде во престольной церкви не бачилємь Монстранції и никогда ни во містци моего вихованя и рожденія ни вь кафедральной Перемиской церкви служенія Супликацій не слышаль емь ... У Латинянь есть Suplikасуја отповідна и на своемь містці ... Вь нашомь обряді есть suplikасуја латинска зовсемь излишна ... У нась во нашомь обряді приімають вірни при св. Літургії двичи благословеніе святійшими тайнами подь обома видами – нашожь той suplikасуі, щоби по уконченной литургії народь знову св. тайнами благословити?» (АПКГ, Лист від 1875 р., арк. 6).

Іереї Іван Коростенський, маючи фахову духовну освіту, усвідомлював важливість збереження не тільки рідної мови, культури але й чистоти східного церковного обряду. Велич, як він відзначав, церкви у її обряді, традиціях, духовності: «Если вс. Консистерія не употребляніе Монстранцій сь моеї стороны и не отправленіе Suplikасуї вмінить мені во провину, то я поддаюся всякой карі, на яку мене вс. Консистерія засудити изволить. Кару прииму, хотя й би она и ниятяжша была, но до провини признати ся не могу: понеже жадна уставна богослужебна книга употребленія Монстранцій не повеліває и жадна книга тексту славянского уживаемой у латинянь Suplikасуї не наводит. Також де не читалємь еще николи розпоряженія консистерійного – дотично заведенія Монстранцій и служенія Suplikасуї...» (АПКГ, Лист від 1875 р., арк. 7).

У 1878 р. о. Іван як парох Грушева завершив будівництво каплиці Пресвятої Трійці у селі. Сьогодні це всесвітньо відомий відпустовий центр, де щороку навідується тисячі прочан. З приводу будови цієї каплиці із львівського часопису «Слово» довідуємося про похвалу висловлену ієреєві Івану. «... Вся вдячність і заслуга в тій справі, що замість низенької і маленької каплиці тепер прегарна церковця сіяє, належить місцевому пароху і декану Мокрянському, який зумів жертви, які складали люди, в таку суму помножити, що була збудована гарна церква. Честь вам хай буде вельмишановний отче-декане, що ви, не ганяючись за марними почестями, в тиші як бадьорій вояк, так на полі народно-політичному, як і в Христовому виноградарі мало не до виснаження сил ваших працюєте» (Лаба, 2008, с. 54).

У списку передплатників часопису «Пролом» за 1881 р. віднаходимо згадки про українських патріотів, які походили із села Грушів: родина Кушнірів та місцевий парох о. Іван Коростенський (Заярюк, 2003, с. 113).

18 січня 1888 р. помер отець Іван Коростенський. Похований у селі Грушів. Могила знаходиться на місцевому, вже не діючому, цвинтарі біля матірнього храму святої великомучениці Параскевії П'ятниці. Ще один позитивний відгук про його заслугу віднаходимо у часописі «Батьківщина» за 1888 р.: «... Покійний о. І. Коростенський, парох в Грушовій, за час своєї 30-літньої трудолюбивої діяльності в тім селі, призбирав з дрібних датків, від прихожан при вінчаннях, хрестинах, досить значну суму на кілька фондів. І так зібрав він корінний фонд на школу, на фонд убогих громади Грушової, на фонд для удержання дяка і т. д. Всі ті фонди виносять коло 12000 з.р. і суть уміщені в книжечках щадничих з тим застереженням, що введені будуть в життя аж тоді, коли дійдуть до такої висоти щоби самі відсотки могли покривати розходи кожного з тих фондів. Крім того, покійний зложив в Народнім Домі у Львові на фонд стипендійний для ученика з Грушової, на фонд для двох читалень в Грушовій і на стипендійну запомогу свого імені...» (Лаба, 2008, с. 55–56).

У державному архіві в місті Перемишлі вдалося віднайти статистичний звіт о. Івана Коростенського за 1859 р. про кількість учнів, вчителів та фінансові виплати педагогам народних шкіл Мокрянського освітнього округу. Будучи тривалий час (1857–1886) шкільним інспектором згаданої округи піклувався про розвиток парафіяльного шкільництва. Зокрема, у поданому звіті о. Іван провів чіткий розподіл чинних освітніх установ на чотири категорії: тривіальні, парафіяльні, школи із підтримкою краєвої влади та без її підтримки.

Відзначимо, що саме у грушівській парафії Коростенський спромігся утримувати аж дві школи із незначною кількістю учнів: Грушів Долішній – 17 дітей та Грушів Горішній – 13 дітей. У цих школах працювали два окремі вчителі: Ілля Харкавців та Іван Урбанович, які отримували однакову платню по 40 злотих (APP ABGK, sygn. 8733, s. 137–138). Можемо тільки припускати, що парох був прихильником створення невеличких приватних шкіл, де можна було б навчати дітей рідною мовою і відмовитися від онімечення та ополячення української сільської молоді. Тому у своєму звіті інспектор наводить аналогічні приклади з інших церковних громад Мокрян і Винник, які власними зусиллями створили шкільний фонд із облигаційних внесків, що здійснило місцеве убоге селянство, яке усвідомлювало необхідність у створенні шкіл із рідною мовою навчання.

Висновки. Завдяки своїй багатовекторній (громадсько-політична, освітня, душпастирська, адміністративна, меценатська) праці ієрей Іван Коростенський був яскравою постаттю другої половини XIX ст. на теренах Мокрянського деканату Перемишльської греко-католицької єпархії. Духовність, інтелектуальність, практичний раціоналізм, жертвність були характерними риси о. Івана. Проаналізувавши листування, яке нам вдалося віднайти у архіві парафіяльної канцелярії села Грушів, відзначимо активну позицію Коростенського щодо збереження рідної мови, обрядів та традицій. Спираючись на ґрунтовну богословську освіту, парох зумів аргументовано довести перед Єпископською Консисторією у Перемишлі особливості організації богослужбових практик у грушівській парафії. Його погляди відзначалися раціональністю і практичністю та враховували місцеві особливості парафіяльної людності. Події революції 1848 р. спричинилися до формування в о. Івана активної громадсько-політичної позиції народницького напрямку. Праця у Самбірській Руській Раді та місцевій гімназії викрастилізували в ієрея чіткі національні проукраїнські погляди, які наскрізно проявлялися впродовж всього його земного життя у різних сферах суспільного служіння, таких як: шкільництво, душпастирство, меценатство. Відзначився фінансовим хистом у створенні різнотипових благодійних фондів, яким притамана цілеспрямованість та результативність. Втрати в особистому житті (смерть дитини та дружини) спричинилися до цілковитої посвяти себе на потреби Церкви та народу. Незважаючи на опір і на протистояння, парох зумів зберегти національні переконання та виховати патріотичну свідомість серед галицької української молоді із християнським забарвленням.

Джерела та література

- АПКГ – Архів парафіяльної канцелярії храму св. вмч. Параскевії П'ятниці села Грушів.
- Возняк, М.** (1912). 3-за редакційних куліс віденського «Вісника» та «Зорі Галицької». *Записки НТШ*. т. СVII, кн. 1. Львів. С. 72–76.
- Галик, В.** (2008). Духовні святині села Грушів. *Старожитності Дрогобиччини*. № 2. С.4.
- Гречило, А.** (2004). Символи Королівства Галичини і Лодомерії (1772 – 1918). *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*. Т. 1. Львів. С. 538–553.
- Заярнюк, А.** (2003). Руські патріоти в галицькому селі 1860–1870-х років: святоюрці, обрядовці, патерналисти і популісти (На прикладі Самбірської околиці). *Україна модерна*. № 8. С. 107–126.
- Заярнюк, А.** (2007). *Ідіоми емансипації. «Визвольні» проекти і галицьке село у середині XIX ст.* Київ.
- Кріль, М.** (2017). Самбірська гімназія: від заснування до «весни народів» (до 225-річчя від заснування). Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спец. Вип. 3. Дрогобич : Коло. С. 31–44.
- Лаб, В.** (2008). *Історія села Грушів від найдавніших часів до 1939 року*. Львів.
- Схиматизм (1888) – *Схиматизм всего клира руско-католического Епархій соединених Перемиской, Самборской и Сяноцкой на Рок от Рожд. Хр. 1888. (Перемышль)*.
- Шематизм (2014) – *Шематизм Самбірсько-Дрогобицької єпархії УГКЦ. (Дрогобич)*.
- APP ABGK – Archiwum Państwowy w Przemyślu. Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu.
- Blazejowskyj, D.** (1995). *Historical sematism of the eparchy of Peremyśl including the Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828–1939)*. Lviv: Kamenyar.
- Schematismus (1856) – *Schematismus Universi Cleri Orientalis Ritus Catholicorum Dioeceseos Premisliensis pro Anno Domini 1856. (Premislien)*.

References

- APKH – Arkhiv parafialnoi kantseliarii khramu sv. vmch. Paraskevii Piatnytsi sela Hrushiv.
- APP ABGK – Archiwum Państwowy w Przemyślu. Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu.
- Blazejowskyj, D.** (1995). *Historical sematism of the eparchy of Peremyśl including the Apostolic Administration of Lemkivscyna (1828 – 1939)*. Lviv: Kamenyar.
- Halyk, V.** (2008). Dukhovni sviatyni sela Hrushiv [Spiritual shrines in the village of Hrushiv]. *Starozhytnosti Drohobychchyny*. № 2. S. 4. [in Ukrainian].
- Hrechylo, A.** (2004). Symvoly Korolivstva Halychyny i Lodomerii (1772 – 1918) [Symbols of the Kingdom of Galicia and Lodomeria (1772 – 1918)]. *Do dzherel. Zbirnyk naukovykh prats na poshanu Oleha Kupchynskoho z nahody yoho 70-richchia*. T. 1. Lviv. S. 538 – 553. [in Ukrainian].
- Kril, M.** (2017). Sambirska himnaziia: vid zasnuvannia do "vesny narodiv" (do 225-richchia vid zasnuvannia) [Sambir Gymnasium: from its foundation to the "Spring of Nations" (to the 225th anniversary of its foundation)]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk*. Spets. Vyp.3. Drohobych: Kolo. S. 31 – 44. [in Ukrainian].
- Laba, V.** (2008). Istoriiia sela Hrushiv vid naidavnishykh chasiv do 1939 roku [The history of the village in Hrushiv from the earliest times to 1939]. Lviv. [in Ukraine]. [in Ukrainian].
- Schematismus, (1856) – *Schematismus Universi Cleri Orientalis Ritus Catholicorum Dioeceseos Premisliensis pro Anno Domini 1856. (Premislien)*. [in Latin].
- Shematyzm (2014) – *Shematyzm Sambirsko-Drohobyt'skoi yeparkhii UHKCh* [Schematism of the Sambir-Drohobych Eparchy of the UGCCCh]. (Drohobych). [in Ukrainian].
- Skhymatyzm (1888) – *Skhymatyzm vseho klyra rusko-katolycheskoho Eparkhii soedynenykh Peremyskoi, Samborskoi y Sianotskoi na Rok ot Rozhd. Khr. 1888* [Schematism of the entire clergy of the Russian-Catholic Diocese of the united Peremyskyi, Samborskyi and Syanotskyi on Year from Christmas 1888]. (Peremyshl). [in Ukrainian].
- Vozniak, M.** (1912). Z-za redaktsiinykh kulis videnskoho «Visnyka» ta «Zori Halytskoi» [From behind the editorial scenes of the Viennese "Visnyk" and "Zora Halytska"]. *Zapysky NTSh*. t. CVII, kn.1. Lviv. S. 72 – 76. [in Ukrainian].
- Zaiarniuk, A.** (2003). Ruski patrioty v halytskomu seli 1860 – 1870-kh rokov: sviatoiurtsi, obriadovtsi, paternalisty i populisty (Na prykladi Sambirskoi okolytsi) [Russian patriots in a Galician village in the 1860s and 1870s: Saints, ritualists, paternalists and populists (On the example of the Sambir region)]. *Ukraina moderna*. № 8. S. 107 – 126. [in Ukrainian].
- Zaiarniuk, A.** (2007). *Idiomy emansypatsii. «Vyzvolni» proiekty i halytske selo u seredyni XIX st.* [Idioms of emancipation. "Liberation" projects and the Galician village in the middle of the 19th century] Kyiv. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.*

Марина МІНЧЕНКО

аспірантка кафедри історії, правознавства та методики навчання, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, Сумська область, Україна, індекс 41400 (minchmari@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4091-2018>
ResearcherID: HLX-5703-2023

Бібліографічний опис статті: Мінченко, М. (2023). Колективний портрет членів Ніжинського окружного суду (1874–1919 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 37–43, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.4>

**КОЛЕКТИВНИЙ ПОРТРЕТ ЧЛЕНІВ НІЖИНСЬКОГО ОКРУЖНОГО СУДУ
(1874–1919 РР.)**

Анотація. У статті окреслено забезпечення членами Ніжинський окружний суду у світлі просопографії у період 1874–1919 рр. на основі документів Відділу забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжин. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму й об'єктивності. Вони реалізуються через застосування методів джерелознавчого аналізу та синтезу, логічного, історико-порівняльного, математичного. **Наукова новизна.** Вперше реконструйовано просопографічний портрет членів окружного суду у період його функціонування. **Висновки.** На основі аналізу архівних матеріалів вдалося ідентифікувати 36 членів. Встановлено, що лівова частина працівників закінчили заклади вищої освіти. З'ясовано, що центром постачання юридичних кадрів у судову систему імперії загалом та до Ніжинського окружного суду зокрема на початку його роботи був Імператорський Московський університет, а з 1901 р. більшість посадовців закінчила Імператорський університет Св. Володимира в Києві. Більшість членів були особами непролетарського походження з дворянських родин. Службова кар'єра членів Ніжинського окружного суду характеризувалася мобільністю. Встановлено, що 22 посадовці (61%) до призначення на посаду члена Ніжинського окружного суду працювали в інших інституціях, а 14 осіб (39%) вже були у штаті Ніжинського окружного суду. На початку ХХ ст. збільшується оплата праці, а тому влада покладала надії на суддів як опору самодержавства. Схвалення роботи правників офіційною владою підтверджувалося їхніми нагородами, послужними досягненнями згідно з Табелем про ранги.

Ключові слова: Чернігівська губернія, судова реформа 1864 р., Ніжинський окружний суд, член окружного суду.

Maryna MINCHENKO

Postgraduate Student at the Department of History, Law and Teaching Methods, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, 24, Kyivska str., Hlukhiv, Sumy region, Ukraine, postal code 41400 (minchmari@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4091-2018>
ResearcherID: HLX-5703-2023

To cite this article: Minchenko, M. (2023). Kolektyvnyi portret chleniv Nizhynskoho okruzhnoho sudu (1874–1919 rr.) [Collective portrait of members of the Nizhyn district court (1874–1919)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 14(56), 37–43, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.4> [in Ukrainian].

COLLECTIVE PORTRAIT OF MEMBERS OF THE NIZHYN DISTRICT COURT (1874–1919)

Summary. The article outlines the provision of the Nizhyn district court members in the light of prosopography in the period 1874–1919 based on the documents of the Department for the Document Preservation of the State Archive of the Chernihiv Region in Nizhyn town. The **research methodology** is based on the principles of historicism and objectivity. They are implemented through source analysis and synthesis, logical, historical-comparative, and mathematical methods. **Scientific novelty.** For the first time, the study reconstructed the prosopographic portrait of the district court members. **Conclusions.** Based on the analysis of archival materials, the paper identified 36 members. The paper established that the vast majority of employees had graduated from higher education institutions. It was found that the Imperial Moscow University was the centre of supplying legal personnel to the judicial system of the empire in general and the Nizhyn district court at the beginning of its work in particular. Since 1901, most officials graduated from the Imperial University of St. Volodymyr in Kyiv. Most of the members were persons of non-proletarian origin from noble families. The service career of members of the Nizhyn district court heads was characterized by mobility. The paper established that 22 officials (61%) worked in other institutions before being appointed as a Nizhyn district court member, and 14 people (39%) had already been the staff of the Nizhyn district court. At the beginning of the 20th century, their wages increased, and therefore, the authorities gave their hopes on judges as a pillar of autocracy. The official authorities confirmed the approval of the employees' work by giving awards and service achievements, according to the Table of Ranks.

Key words: Chernihiv province, Judicial reform of 1864, Nizhyn district court, district court member.

Постановка проблеми. Удосконалення національної правової системи можливе за розбудови правової, соціальної держави. А тому є необхідність аналізу історичного досвіду розвитку й функціонування окружних судів за Судовою реформою 1864 р. Доцільно з'ясувати особливості їхньої діяльності в українських губерніях. Ефективність роботи працівників окружного суду позначалася на належному захисті прав і свобод громадян.

Аналіз досліджень. Склалася історіографічна ситуація, коли дослідники концентрували увагу на непересічній особистості. Наприклад, на знаковій постаті Олександра Матвійовича Лазаревського (Василенко, 1902, с. 282–292; Воронов, 1996; Ворончук, 2022, с. 284–296). Доцільно зазначити, що дослідження кадрового забезпечення Ніжинського окружного суду за 1874–1919 рр. можливе завдяки методичним вказівкам щодо застосування просопографічного методу (Луговий, 2020).

Мета статті. Запропонована стаття є однією з перших спроб сформувати «колективне обличчя» членів Ніжинського окружного суду за віковими, освітніми та іншими ознаками. Хронологічні рамки дослідження в основі охоплюють період функціонування суду (1874–1919). Джерельною базою дослідження є архівні матеріали, що збереглися у Відділі забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжин.

Виклад основного матеріалу. Діяльність службовців Ніжинського окружного суду у період 1874–1919 рр. стала можливою завдяки вдалому поєднанню ефективної системи управління і належному функціонуванню управлінського апарату. Ніжинський окружний суд був створений 20 червня 1874 р., територіально розташовувався у Чернігівській губернії, як і Чернігівський та Стародубський окружні суди (ВДАЧОН, ф. 358, спр. 798, арк. 1). Спочатку належав до судового округу Харківської судової палати, а з 1880 р. – до Київської судової палати, яка була відкрита 29 червня 1880 р.

Протягом сорокап'ятирічного функціонування (червень 1874–1919 рр.) Ніжинського окружного суду у ньому працювало 40 членів. З цього числа вдалося ідентифікувати 36 осіб і сформувати їхнє колективне «обличчя» за освітнім рівнем, простежити соціальну структуру, конфесії тощо.

Для коректного моделювання колективного портрета членів суду зазначеного періоду доцільно розкрити декілька дотичних питань. По-перше, з'ясувати штатний розпис установи. Так, перше засідання Ніжинського окружного суду відбулося 25 червня 1874 р., до складу

якого увійшли троє членів: М.О. Розов, І.І. Якубовський, О.М. Лазаревський (ВДАЧОН, ф. 358, спр. 798, арк. 6). Станом на 1885 р. успішну роботу забезпечували 7 осіб, на 1909 р. – 9, 1913 р. – 10.

По-друге, в архівних матеріалах збережено походження лише 17 посадовців. Так, П.Ц. Аладжалов був вихідцем зі Ставропольської губернії, А.А. Бондарєв – з м. Рильськ Курської губернії, М.О. Воробйов – з м. Шавха Ковенської губернії, І.І. Гінтовт – з м. Вількомир Ковенської губернії, Ф.В. Горбачов – з області Війська Донського, С.І. Кулжинський – з Луцького повіту Волинської губернії, М.А. Кутневич – з м. Курськ, Л.П. Лебедзієвський – з м. Щитцак Речицького повіту Мінської губернії, В.Я. Макаров – Чернігівської губернії, Ф.К. Меленевський – Київської губернії, Р.З. Остапюк – з м. Володимир-Волинського, Л.І. Попель – з с. Овсяники Літинського повіту Подільської губернії, О.І. Ришков – з с. Озерне Щигровського повіту Курської губернії, М.В. Рождественський – із Рязанської губернії, Н.М. Скорина – із с. Куктин Ніжинського повіту, П.В. Стефанович – із с. Дептівка Конотопського повіту, О.І. Штейнберг – із Могилівської губернії (ВДАЧОН, ф. 358, спр. 641, арк. 104; спр. 731, арк. 16; спр. 718, арк. 19; спр. 608, арк. 6; спр. 511, арк. 2; спр. 419, арк. 76; спр. 710, арк. 29; спр. 593, арк. 17; спр. 476, арк. 2; спр. 453, арк. 4; спр. 717, арк. 27; спр. 747, арк. 11; спр. 368, арк. 206; спр. 692, арк. 33; спр. 625, арк. 37; спр. 567, арк. 101; спр. 461, арк. 2).

Станом на 1874 р. усі члени Ніжинського окружного суду мали вищу юридичну освіту, були випускниками Імператорських університетів: Московського – М.О. Розов, О.М. Щербачов, І.І. Якубовський, Дерптського – Ф.Е. Барон-Роп, Св. Володимира м. Київ – П.Д. Каменцев, Санкт-Петербурзького – О.М. Лазаревський (ВДАЧОН, ф. 358, спр. 333, арк. 7; спр. 352, арк. 4; спр. 311, арк. 3; спр. 347, арк. 5; спр. 353, арк. 2; спр. 348, арк. 3).

Протягом 1876–1883 рр. з'являлися посадовці, які закінчили Ніжинський юридичний ліцей князя Безбородька (В.Я. Макаров, І.Л. Дейкун, С.І. Кулжинський), Імператорське училище правознавства (І.Ф. Дараган), а також продовжували приймати на посаду випускників Імператорського університету Св. Володимира (В.А. Орлов) (ВДАЧОН, ф. 358, спр. 395, арк. 4; спр. 408, арк. 2; спр. 383, арк. 2).

Упродовж наступних двадцяти років значно збільшилася частка випускників Імператорського університету Св. Володимира (Ф.К. Меленевський, О.І. Штейнберг, М.В. Треєров, Л.П. Лебедзієвський, А.Л. Диновський) та Імператорського Харківського університету (В.С. Висоцький, Ф.В. Горбачов). Окрім цього, у цей період (з 1884 до 1904 рр.) на посаду члена було прийнято М.О. Дмитрієва-Мамонова (закінчив Імператорський Московський університет), П.Ф. Рождественського, І.І. Гінтовта (випускники Імператорського Санкт-Петербурзького університету), О.І. Ришкова (закінчив Ніжинський юридичний ліцей князя Безбородька) (ВДАЧОН, ф. 358, спр. 519, арк. 4; спр. 627, арк. 2; спр. 479, арк. 5; спр. 441, арк. 5; спр. 466, арк. 7).

Протягом наступних десяти років центром постачання юридичних кадрів залишався Імператорський університет Св. Володимира (П.В. Стефанович, А.А. Бондарєв, Л.І. Попель, П.Д. Стопановський), а також були випускники із Імператорського Санкт-Петербурзького університету (Н.М. Скорина, М.В. Рождественський, Д.П. Михайлов), Імператорського Харківського університету (М.А. Кутневич), Імператорського Варшавського університету (Р.З. Остапюк), Демидівського юридичного ліцею (М.О. Воробйов), Імператорського Московського університету (П.Ц. Аладжалов), Імператорського Новоросійського університету (С.А. Никипорець) (ВДАЧОН, ф. 358, спр. 777, арк. 4; 773, арк. 3; спр. 537, арк. 2).

Доречно зазначити, що М.І. Наголкін після повного курсу наук у Воронежській губернській чоловічій гімназії вступив до Імператорського Харківського університету, у якому не завершив курс наук. Цікавим є те, що А.І. Техановський здобував освіту на історико-філологічному факультеті Імператорського університету Св. Володимира і працював у системі освіти (ВДАЧОН, ф. 358, спр. 472, арк. 2; спр. 507, арк. 6).

За архівними матеріалами вдалося ідентифікувати станову приналежність лише 27 членів Ніжинського окружного суду. Так, А.А. Бондарєв був сином купця; В.С. Висоцький, М.О. Воробйов, І.І. Гінтовт, Ф.В. Горбачов, І.Ф. Дараган, С.І. Кулжинський, Л.П. Лебедзієвський, О.М. Щербачов, В.Я. Макаров, Ф.К. Меленевський, Д.П. Михайлов, Н.М. Скорина,

О.І. Ришков – дворянами; І.Л. Дейкун – із селян; П.Д. Каменцев, П.Ф. Рождественський – із обер-офіцерських дітей; М.А. Кутневич – син колезького асесора; С.А. Никипорець – син унтер-офіцера; В.А. Орлов – син протоієрея; Р.З. Остапюк – син чиновника; Л.І. Попель, О.І. Штейнберг – міщани; М.В. Рождественський – із духовного відомства; П.В. Стефанович, П.Д. Стопановський – сини священників; М.В. Треєров – син ординарного професора Київської духовної академії.

На посаду члена окружного суду призначали осіб, які мали досвід роботи в цій сфері. З'ясовано, що середній вік цієї групи службовців наближався до 44 років. М.О. Розов до призначення на цю посаду працював товаришем київського губернського прокурора, І.І. Якубовський знаходився у московській 9 дільниці на посаді судового слідчого, О.М. Лазаревський – виконував обов'язки мирного посередника Григоревської дільниці Конотопського повіту. Доречно зазначити, що О.М. Лазаревський уже мав досвід на посаді члена Полтавського окружного суду.

Географія служби решти членів Ніжинського окружного суду різноманітна. З'ясовано, що десять службовців до призначення на посаду члена Ніжинського окружного суду працювали членами інших окружних судів: Ф.Е. Барон-Роп – Вятського, П.Д. Каменцев – Саратовського, С.І. Кулжинський – Кам'янець-Подільського, О.І. Штейнберг – Стародубського, П.Ф. Рождественський – Бакинського, І.І. Гінтовт – Самаркандського, Л.І. Попель – Луцького, П.Д. Стопановський – Гродненського, В.С. Висоцький – Плоцького, Ф.В. Горбачов – Таганрозького. Виявлено, що О.М. Щербачов, І.Л. Дейкун, Д.П. Михайлов працювали товаришами прокурора окружного суду, М.О. Дмитрієв-Мамонов – дільничним мирним суддею Балтського округу Подільської губернії, А.Л. Диновський – в. о. прокурора Стародубського окружного суду, М.В. Рождественський – старшим директором тюремного відділення м. Солігаліч, Р.З. Остапюк – судовим слідчим з особливо важливих справ округу Луцького окружного суду, М.О. Воробйов – повітовим членом Вітебського окружного суду по Люцинському повіту, А.А. Бондарев – у складі Києво-Радимисльського повітового у чиншових справах присутствія, М.В. Треєров – в. о. судового слідчого 4 дільниці м. Київ.

Зафіксовано за документами, що тринадцять осіб до свого призначення на посаду члена вже працювали у Ніжинському окружному суді: О.І. Ришков – судовим слідчим, В.Я. Макаров – повітовим членом окружного суду по Ніжинському повіту, В.А. Орлов, І.Ф. Дараган, Ф.К. Меленевський, Л.П. Лебедзієвський, М.А. Кутневич – товаришами прокурорів, М.І. Наголкін – повітовим членом окружного суду по Конотопському повіту, Н.М. Скорина – міським суддею 1 дільниці м. Ніжин, П.Ц. Аладжалов – почесним мирним суддею по Ніжинському повіту, П.В. Стефанович – повітовим членом окружного суду по Борзнянському повіту, А.І. Техановський – міським суддею 2 дільниці м. Ніжин, С.А. Никипорець – повітовим членом окружного суду 2 дільниці Конотопського повіту.

За свою службу члени отримували виплати (утримування) – жалування, столових та квартирних коштів. На 1874 р. вони отримували 1200 рублів жалування, 500 рублів столових, 500 рублів квартирних. Станом на 1904 р. утримання досягало 2200 рублів. Члени суду, окрім цих коштів, отримували додаткові жалування у розмірі 450–500 рублів, надбавку (450 рублів), а також їм виділялися кошти на канцелярські витрати близько 500 рублів.

За формулярними списками 24 осіб вдалося успішно встановити їх термін перебування на посаді члена Ніжинського окружного суду. Так, до року пропрацювали Ф.В. Горбачов, П.Ц. Аладжалов; до 2 років – О.М. Щербачов, М.О. Розов, М.О. Воробйов; від 2 до 5 років – М.В. Рождественський, А.А. Бондарев, М.О. Дмитрієв-Мамонов, П.Ф. Рождественський, П.В. Стефанович, І.Ф. Дараган; від 5 до 10 років – О.М. Лазаревський, В.Я. Макаров, Л.І. Попель, Ф.Е. Барон-Роп, В.С. Висоцький, М.В. Треєров, І.А. Дейкун, Л.П. Лебедзієвський; від 10 до 16 років – В.А. Орлов, А.Л. Диновський, П.Д. Каменцев, М.І. Наголкін; понад 28 років – С.І. Кулжинський. Серед поданого перелік у 12 виявлений службовий рух. Так, були прийняті на посаду товариша голови окружного суду: Радомського – О.М. Щербачов, Ніжинського – М.О. Воробйов, Курського – О.М. Лазаревський, Уманського – Ф.Е. Барон-Роп,

Ниžньгородського – А.Л. Диновський, Ризького – П.Д. Каменцев; на посаду члена окружного суду: Київського – М.В. Рождественський, П.Ф. Рождественський, П.В. Стефанович, В.А. Орлов, Мінського – І.Ф. Дараган.

Схвалення роботи правників офіційною владою підтверджувалося їхніми нагородами, послужними досягненнями згідно з Табелем про ранги. Так, 7 членів отримали IV чин «дійсного статського радника»: П.Ц. Аладжалов, А.А. Бондарев, Ф.В. Горбачов, С.І. Кулжинський, Л.П. Лебедзієвський, М.І. Наголкін, О.І. Ришков; 11 посадовців – V чин «статського радника»: А.Л. Диновський, М.А. Кутневич, В.Я. Макаров, Ф.К. Меленевський, С.А. Никипорець, Р.З. Остапюк, М.В. Рождественський, Н.М. Скорина, А.І. Техановський, М.В. Треєров, О.І. Штейнберг.

За архівними матеріалами вдалося ідентифікувати нагороди 31 особи. Вони отримували ордени Св. Володимира I, III, IV ступенів, Св. Анни II, III ступенів, Св. Станіслава I, II, III ступенів, медалі: «У пам'ять імператора Олександра III», «У пам'ять 300-річчя царювання дому Романових», «У пам'ять війни 1853–1856 рр.», «За захист Севастополя», «За працю у першому загальному переписі населення», «За підкорення Західного Кавказу»; знаки: «За введення в дію Положення 19 лютого 1861 р.», «Червоний Хрест», «Олександрівської військово-юридичної академії», «За поземельний устрій державних селян», хрест «За службу на Кавказі», хрест «У пам'ять битності у 4-му Стрілецькому Імператорському Фамілії полку», відзнаку «За бездоганну службу».

Висновки. Отже, за архівними матеріалами ідентифіковано 36 членів Ніжинського окружного суду. У 17 випадках вдалося встановити походження членів. Так, географія була різноманітна, однак переважали вихідці із Чернігівської, Ковенської, Курської губерній. З'ясовано, що центром постачання юридичних кадрів у судову систему імперії загалом та до Ніжинського окружного суду зокрема на початку його роботи був Імператорський Московський університет, а з 1901 р. більшість посадовців закінчила Імператорський університет Св. Володимира в Києві. Більшість ідентифікованих осіб були дворянського походження, православною віросповідання, але виявлено і римо-католицького, вірмено-григоріанського, євангелістсько-лютеранського, лютеранського. З'ясовано, що 22 посадовці (61%) до призначення на посаду члена Ніжинського окружного суду працювали в інших інституціях, а 14 осіб (39%) вже були у штаті Ніжинського окружного суду. На початку ХХ ст. збільшується оплата праці, а тому влада покладала надії на суддів як опору самодержавства. Схвалення роботи правників офіційною владою підтверджувалося їхніми послужними досягненнями згідно з Табелем про ранги: 7 членів отримали IV чин «дійсного статського радника», 11 – V чин «статського радника». За сумлінну працю посадовці отримували нагороди.

Джерела та література

Василенко М.П. Памяти В.В. Тарновского, А.М. Лазаревского и Н.В. Шугурова. *Киевская старина*. 1902. Т. 78. С. 282–292.

Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжин (далі – ВДАЧОН). Ф. 358. Оп. 1. Спр. 311.

ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 333.

ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 347.

ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 348.

ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 352.

ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 368.

ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 383.

ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 395.

ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 398.

ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 408.

ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 419.

ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 441.

ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 453.

ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 461.

ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 466.
 ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 472.
 ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 476.
 ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 479.
 ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 507.
 ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 511.
 ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 519.
 ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 537.
 ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 567.
 ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 593.
 ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 608.
 ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 625.
 ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 627.
 ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 641.
 ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 692.
 ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 710.
 ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 717.
 ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 718.
 ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 731.
 ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 747.
 ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 773.
 ВДАЧОН. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 798.

Воронов В.І. Науковий доробок О.М. Лазаревського в галузі археології, джерелознавства та історіографії : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Дніпропетровськ, 1996. 223 с.

Ворончук І.О. Олександр Лазаревський і дискусія щодо чинників закріпачення селянства Лівобережної України. *Вісник Львівського університету. Серія історична.* 2022. С. 284–296. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2022.54.11614>.

Луговий О.М. Просопографія в історичному дослідженні : методичні вказівки до спеціального курсу. Одеса: Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, 2020. 32 с.

References

Vasylenko, M.P. (1902). Pamyati V.V. Tarnovskogo, A.M. Lazarevskogo i N.V. Shugurova [In memory of V.V. Tarnovskiy, A.M. Lazarevskiy and N.V. Shugurov]. *Kyevskaya starina* – Kyiv Antiquity, 78, 282–292.

Viddil zabezpechennia zberezhenosti dokumentiv Derzhavnoho arkhivu Chernihivskoi oblasti v m. Nizhyn (dali – VDACHON). F. 358. Op. 1. Spr. 311.

VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 333.
 VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 347.
 VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 348.
 VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 352.
 VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 368.
 VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 383.
 VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 395.
 VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 398.
 VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 408.
 VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 419.
 VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 441.
 VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 453.
 VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 461.
 VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 466.
 VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 472.
 VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 476.
 VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 479.
 VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 507.
 VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 511.
 VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 519.

VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 537.
VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 567.
VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 593.
VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 608.
VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 625.
VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 627.
VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 641.
VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 692.
VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 710.
VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 717.
VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 718.
VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 731.
VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 747.
VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 773.
VDACHON. F. 358. Op. 1. Spr. 798.

Voronov, V.I. (1996). Naukovi dorobok O.M. Lazarevskoho v haluzi arkheohrafii, dzhereloznavstva ta istoriohrafii [Scientific achievements of O.M. Lazarevskii in the field of archeography, source studies and historiography]. Candidate's thesis. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

Voronchuk, I. (2022). Oleksandr Lazarevskiy i dyskusiiia shchodo chynnykiv zakripachennia selianstva Livoberezhnoi Ukrainy [Oleksandr Lazarevskiy and discussion on the factors of serfdom in the Left-Bank Ukraine]. Visnyk of the Lviv University. Series History – Bulletin of Lviv University. Series History, 54, 284–296 [in Ukrainian].

Luhovyi, O.M. (2020). Prosopohrafiia v istorychnomu doslidzhenni: metodychni vkazivky do spetsialnoho kursu [Prosopography in historical research: methodological guidelines for a special course]. Odesa: Odeskiy nats. un-t im. I.I. Mechnykova [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.*

УДК 94 (477) (092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.5>

Віталій ТЕЛЬВАК

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (telvak1@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

Researcher ID: X-5320-2018

Святослав ЖУРАВЛЬОВ

кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу джерелознавства нової історії України, Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського Національної академії наук України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, Україна, індекс 01001 (zuravlovsvatoslav27@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7875-4038>

Богдан ШТОМА

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (b.shtoma@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2923-9183>

Бібліографічний опис статті: Тельвак, В., Журавльов, С., & Штома, Б. (2023). Студентська аудиторія Михайла Грушевського теологічного та медичного факультетів Львівського університету: спроба реконструкції. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 44–51, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.5>

СТУДЕНТСЬКА АУДИТОРІЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ТЕОЛОГІЧНОГО ТА МЕДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТІВ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ: СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІ¹

Анотація. *Мета дослідження* полягає у з'ясуванні кількісних параметрів, етнічного складу і дидактичних пріоритетів студентської аудиторії М. Грушевського теологічного і медичного факультетів на підставі деканатських каталогів. **Методологічне підґрунтя** становить міждисциплінарний підхід. Особливий акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів і порівняльно-історичному методі, виходячи з принципів об'єктивності та історизму. **Наукова новизна** статті полягає у спробі комплексного аналізу студентської аудиторії М. Грушевського на теологічному і медичному факультетах. **Висновки.** Відзначено, що саме завдяки деканатським каталогам ми змогли з'ясувати відмінність студентських аудиторій М. Грушевського між факультетами, в навчальних планах яких загальноосвітній і культурологічний складники були домінуючими (філософський і правничий), і факультетами, де виразно переважала спеціальна фахова підготовка. В другому випадку йдеться про теологічний і медичний факультети, які, попри виразну фахову відмінність, об'єднувало домінування вузькоспеціальних предметів. Наслідком такої специфіки була практична відсутність у навчальних зацікавленнях молоді цих факультетів так званих загальноосвітніх курсів, втім й історії України, який читав М. Грушевський. Можемо зробити аргументований висновок, що для поодиноких студентів теологічного і медичного факультетів запис на виклади українського професора був глибоко усвідомленим світоглядним вибором. Про це свідчить і те, що такі студенти нерідко надавали перевагу спеціальним курсам перед загальноісторичними. А в поодиноких випадках спілкування з М. Грушевським взагалі мало наслідком кардинальну зміну професійних планів і перекваліфікацію на історика. Таким чином, деканатські студентські каталоги вкотре довели свою евристичну цінність для з'ясування багатьох проблем щодо яких тривалий час домінували історіографічні стереотипи.

Ключові слова: Львівський університет, М. Грушевський, теологічний і медичний факультети, національний склад, дидактичні переваги.

¹ Дослідження здійснено за підтримки гранту Канадського інституту українських студій (з Вічного фонду Стефана та Ольги Павлюків).

Vitalii TELVAK

Doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (telvak1@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

Researcher ID: X-5320-2018

Sviatoslav ZHURAVLOV

PhD in History, Junior Researcher at the Department of Source Studies of Modern History of Ukraine, Mykhailo Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 4, Triochsviatytska str., Kyiv, Ukraine, postal code 01001 (zuravlovsvatoslav27@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7875-4038>

Bohdan SHTOMA

Postgraduate Student at the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (b.shtoma@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2923-9183>

To cite this article: Telvak, V., Zhuravlov, S., & Shtoma, B. (2023). Studentska audytoriiia Mykhaila Hrushevskoho teolohichnoho ta medychnoho fakultetiv Lvivskoho universytetu: sproba rekonstruktsii [The student auditorium of Mykhailo Hrushevsky at theological and medical faculties of Lviv University: an attempt at reconstruction]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 14(56), 44–51, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.5> [in Ukrainian].

**THE STUDENT AUDITORIUM OF MYKHAILO HRUSHEVSKY
AT THEOLOGICAL AND MEDICAL FACULTIES OF LVIV UNIVERSITY:
AN ATTEMPT AT RECONSTRUCTION**

Summary. *The purpose of the research is to find out the quantitative parameters, ethnic composition and didactic priorities of the student audience of M. Hrushevsky at theological and medical faculties on the basis of the faculty's catalogues. The methodological basis of the work is an interdisciplinary approach with particular emphasis on the structural-functional systematic analysis of historiographical facts and the comparative-historical method, based on the principles of objectivity and historicism. The scientific novelty of the article consists in an attempt to comprehensively analyze the student audience of M. Hrushevsky at the theological and medical faculties. Conclusions.* Thanks to the analysis of the department's catalogues, we were able to find out the difference between M. Hrushevsky's curricula for faculties with general education and cultural components (philosophical and legal) and faculties where special professional training clearly prevailed. In the second case, we are talking about the theological and medical faculties, which, despite their distinct professional distinction, were united by the dominance of highly specialized subjects. The consequence of such specificity was the practical absence of the so-called general education courses, including the history of Ukraine, which M. Hrushevsky read, in the educational interests of the youth of these faculties. We can make a reasoned conclusion that for individual students of the theological and medical faculties, enrolling in the Ukrainian professor's lectures was a deeply conscious worldview choice. This is evidenced by the fact that such students often preferred special courses to general historical courses. And in isolated cases, communication with M. Hrushevsky generally resulted in a radical change of professional plans and retraining as a historian. Thus, the department's student catalogues once again proved their heuristic value for elucidating many issues that have long been dominated by historiographical stereotypes.

Key words: Lviv University, M. Hrushevsky, theological and medical faculties, national composition, didactic preferences.

Постановка проблеми. Проведена нами на підставі студентських каталогів Львівського університету реконструкція молодіжної аудиторії Михайла Грушевського двох найбільших

факультетів – правничого (Тельвак, Лазурко, Журавльов, 2023) та філософського (Тельвак, Журавльов, Владига, 2023) переконливо продемонструвала надуманість багатьох сформованих в історіографії стереотипів стосовно науково-педагогічної праці автора «Історії України-Руси» протягом львівського двадцятиліття його життя і діяльності. Першочергово йдеться про фреквенцію дидактичних пропозицій М. Грушевського серед молодіжної аудиторії головної вищої школи королівства Галичини та Лодомерії. Продовжуючи цю роботу з реконструкції студентської аудиторії М. Грушевського, нижче спробуємо з'ясувати згадану проблему щодо решти двох факультетів Львівського університету – теологічного і медичного. Це були структурні підрозділи з найменшою кількістю студентів.

Відтворення молодіжної аудиторії М. Грушевського теологічного і медичного факультетів є важливим з багатьох причин. Насамперед це уможливить остаточно зрозуміти специфіку викладацької праці автора «Історії України-Руси», а отже, з'ясувати фреквенцію його викладів. Йдеться про те, що теологи та медики мали особливості формування їхнього навчального плану. У першому випадку це зумовлювалося заборонаю на вільне відвідування світських курсів. У другому – зрозумілою перевагою природничих і вузькофахових предметів. Тож курси М. Грушевського на цих факультетах не тільки були поза основною навчальною програмою й колом професійних інтересів, але й у випадку теологів студенти мали отримувати спеціальний дозвіл. Все це вносило чимало особливостей у формування студентської аудиторії М. Грушевського на теологічному і медичному факультетах, які ми розглянемо нижче.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні кількісних параметрів, етнічного складу й дидактичних пріоритетів студентської аудиторії М. Грушевського теологічного і медичного факультетів на підставі деканатських каталогів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науково-педагогічна діяльність М. Грушевського протягом галицької доби є популярним сюжетом у різнопланових студіях, присвячених минулому Львівського університету. Також нерідко про неї згадується під час дослідження напружених українсько-польських взаємин у Східній Галичині на зламі XIX–XX ст. Наприклад, ми чималою мірою поінформовані про непорозуміння (Тельвак, 2017; Тельвак, 2018) та співпрацю (Тельвак, Педич, 2015) автора «Історії України-Руси» з польськими колегами. Поряд із цим ми дещо знаємо про педагогічну працю вченого (Тельвак, 2016), особливо про специфіку плекання ним наукової зміни у галицькій історіографічній школі (Тельвак, Педич, 2016). Також, як щойно згадувалося, на сьогодні відтворено склад, динаміку й етнічну специфіку молодіжної аудиторії М. Грушевського правничого (Тельвак, Лазурко, Журавльов, 2023) та філософського (Тельвак, Журавльов, Владига, 2023) факультетів Львівського університету. Разом із тим ми надалі нічого не знаємо про студентську аудиторію автора «Історії України-Руси» на теологічному і медичному факультетах Львівського університету. Серед іншого, це унеможлиблює реконструювати загальноуніверситетську аудиторію М. Грушевського. Цим і зумовлено актуальність вибраної нами проблеми.

Виклад основного матеріалу. Першочергово стисло охарактеризуємо головне джерело, на якому ми здійснювали наші підрахунки студентів М. Грушевського. Йдеться про деканатські каталоги студентів, які формувалися щорічно і посеместрово та містили власноруч заповнену студентами різнопланову інформацію. При цьому її структура варіювалася – в каталогах до зимового півріччя 1908–1909 навчального року включно наводилися прізвище й ім'я, віровизнання, національність, дата та місце народження студента, його адреса проживання у Львові, ім'я та фах батька чи опікуна, відвідані курси. Після цього часу для кожного студента були введені «Записні картки для використання деканату», в яких вказувалися прізвище й ім'я, віровизнання, рідна мова, дата та місце народження студента, його громадянство, адреса проживання, ім'я та фах батька чи опікуна, попереднє місце навчання, статус як військовозобов'язаного, факт призначення стипендії, відвідані курси (Тельвак, Журавльов, Владига, 2023, с. 88–89).

Серед цієї розлогої інформації нас цікавили відвідані студентами курси М. Грушевського та їхнє етнічне походження. При цьому відзначимо, що визначення етнічного походження

студентів у деяких випадках є проблематичним. Йдеться про те, що починаючи від зимового семестру 1909/1910 н. р. у деканатських каталогах перестали вказувати цю інформацію, наводячи замість неї дані про рідну мову студентів. Прикметно, що сам М. Грушевський підносив відверту маніпулятивність такої зміни. На його переконання, її причиною було небажання польської адміністрації навчального закладу визнавати факт дедалі соліднішої чисельності у Львівському університеті українців і євреїв. З цього приводу у публіцистичній статті «Із польсько-українських стосунків Галичини» український професор писав: «Тепер кількість студентів-русинів Львівського університету сягає тисячі чи й більше: точних цифр не можемо подати, оскільки з 1906 р. рубрику національності взагалі вилучили зі звітів Львівського університету. Очевидно, ця статистика національностей стає декому незручною» (Грушевський, 1905, с. 27). Таким чином, у випадку групи деканатських каталогів без зазначення етнічного походження студентів ми встановлювали його за наведеною ними інформацією про рідну мову. Інакшою наша реконструктивна логіка була у випадку студентів, котрі сповідували юдаїзм і нерідко називали рідною мовою польську чи подекуди українську. В цьому випадку ми визначали етнічне походження за віросповідним критерієм.

На початку статті ми згадували, що особливість першого з досліджуваних нами теологічного факультету полягала в тому, що його вихованці не могли вільно відвідувати позафакультетські курси, адже для цього їм був потрібен спеціальний дозвіл представників духовної влади. Тож одразу після приїзду молодого професора до Львова майбутні панотці звернулися до нього з проханням про заступництво у ректора та митрополита у справі про вільне відвідування історичних курсів. Про це ми дізнаємося з листа М. Грушевського до вже згаданого О. Барвінського. На початку жовтня 1894 р. історик інформував колегу: «Виклади йдуть, слухачів небагато (регулярних 15–20), але ходять. Теологам не дозволено й досі, переказувано, що хтять мене просити, аби попросив за їх ректора, або митрополита, але я з тим задержуюся до Вашого приїзду» (Тельвак, Дядюк, 2018, с. 64). Звісно, М. Грушевський та О. Барвінський розуміли важливість того, щоб курс рідної історії посів належне місце у підготовці народних проповідників. Тож, як пише у «Споминах» О. Барвінський, уже під кінець жовтня 1894 р. такий дозвіл було дано і на викладах українського історика з'явилися майбутні душпастирі (Тельвак, Педич, 2016, с. 57).

Стосовно проблеми фреквенції предметів М. Грушевського в діаспорному грушевськознавстві домінувало сформоване мемуарами уявлення про чималу популярність серед студентів-теологів викладів українського професора (Тельвак, Сабінський, 2022). На жаль, ми не можемо його верифікувати, адже до нашого часу не дійшли деканатські каталоги теологічного факультету за тривалий сорокарічний період 1866–1906 рр. Відзначимо, що частково втрати цих каталогів зможуть компенсувати абсолюторії – свідоцтва про закінчення університету, а також поодинокі збережені каталоги студентських груп, які укладалися для кожного окремого предмета самим викладачем. Примірники останнього виду документів університетського справочництва відклалися в архівних колекціях М. Грушевського у Львові та Києві.

Натомість каталоги пізнішого часу виразно демонструють епізодичність відвідування майбутніми священниками курсів М. Грушевського. Так, у 1906–1907 навчальному році він мав трьох студентів, в 1907–1908 – лише одного, в 1908–1909 – жодного, в 1909–1910 – двох, протягом 1910–1913 – знову по одному студенту в році, в 1913–1914 р. – двох. Загалом, протягом 1906–1914 рр. він мав лише сім слухачів, які десять разів вибирали запропоновані ним курси. Це в десятки разів менше, ніж було студентів М. Грушевського на філософському та правничому факультетах. Також це мізерна кількість стосовно загальної маси студентів-теологів у тому чи іншому навчальному році. Так, у 1906–1907 навчальному році на теологічному факультеті навчалася 456 студентів, з них лише 3 (тобто 0,65%) вибирали курси М. Грушевського. Нам наразі складно пояснити таку незначну фреквенцію, особливо якщо взяти до уваги згаданий вище історіографічний стереотип про популярність М. Грушевського серед студентів-теологів. Вочевидь, згадана проблема потребує спеціального з'ясування в контексті загальної історії теологічного факультету.

Тепер охарактеризуємо дидактичні преференції студентів-теологів. Здебільшого вони вибирали предмет «Вибрані питання з історії Східної Європи». Цей великий лекційний курс М. Грушевський читав з огляду на наукову спеціалізацію своєї кафедри – всесвітня історія. Як нам відомо з тогочасного листування вченого, на початку професорської кар'єри він вважав за обтяжливе викладати такий предмет, адже хотів сфокусуватися виключно на викладанні історії України. Натомість, як показала педагогічна практика визначного історика і про це свідчить деканатський каталог, саме завдяки цьому курсу у викладацьку орбіту М. Грушевського зазвичай і потрапляли студенти, що вибрали спеціалізацією неісторичні дисципліни, а також молодь інших національностей. Тому слід погодитися зі Святославом Пахолківим, що сприйняте спершу М. Грушевським за обтяжливий обов'язок викладання окремого курсу східноєвропейського минулого, із часом виявило себе як справжній шанс для української історичної науки (Пахолків, 2014, с. 279). Крім згаданого загального курсу, студенти-теологи вибирали спецкурси «Україна в середині XVII віку» та «Українська козащина в XVI віці», які насамперед адресувалися студентам філософського факультету. Говорячи про гендерні й етнічні особливості молодіжної аудиторії М. Грушевського відзначимо, що з огляду на специфіку факультету, всі його студенти-теологи були українцями та чоловіками.

Медичний факультет був до певної міри ровесником кар'єри Грушевського-професора, адже постав у рік приїзду вченого до Галичини в 1894 р. Цей факультет був найменш чисельним серед усіх структурних одиниць Львівського університету, що зрозуміло з огляду на складність отримуваного студентами фаху. З цієї ж причини на цьому факультеті було найменше зацікавлених викладами М. Грушевського молодих людей. Про це ми можемо сказати впевнено, адже, на відміну від теологічного, стосовно медичного факультету збереглися деканатські студентські каталоги за всі навчальні роки.

Деканатські каталоги свідчать, що за двадцять років педагогічної кар'єри М. Грушевського студенти-медики були присутні на його заняттях тільки протягом чотирьох навчальних років. Прикметно, що такими були три перші роки перебування у Львові, що пояснюється чималим медійним розголосом факту переїзду київського вихованця до Галичини. Тож у 1894–1895 навчальному році він мав трьох студентів, а в 1895–1896 та 1897–1898 рр. – лише по одному. Один студент записався на курс М. Грушевського у 1912–1913 навчальному році. Таким чином, до українського історика протягом двадцяти років записалося лише чотири студенти, які сім разів вибирали його курси. Говорячи про етнічний склад цієї групи, відзначимо, що серед них троє були українського, а один – єврейського походження. Кількісна скромність студентської аудиторії М. Грушевського медичного факультету пояснюється складністю вибраного ними фаху, коли на опанування предметів загальнокультурного спрямування банально не вистачало мотивації і часу.

Своєрідною була ситуація з вибором студентами-медиками запропонованих М. Грушевським навчальних курсів. Лише один раз вони вибирали загальнофакультетський предмет «Вибрані питання з історії Східної Європи». Решта ж вибраних предметів були спеціальними і адресувалися насамперед вихованцям філософського факультету. Тож тричі студенти вибирали «Курс історії Руси», двічі – спецкурс «Великий Новгород» та один раз навіть науковий семінар українського професора «Історичні вправи». Як відомо, цей предмет був визначальним для фахового зростання істориків і становив методичну підвалину у формуванні львівської історичної школи (Тельвак, 2016). Зауважену особливість дидактичних преференцій цих поодиноких студентів-медиків можемо пояснити їхньою чималою зацікавленістю українським минулим і солідним обсягом історичних знань, здобутих у гімназії або шляхом самоосвіти. Тож ці молоді люди мали необхідну підготовку для вивчення запропонованих М. Грушевським спеціальних предметів.

Загальну статистику записів на курси М. Грушевського студентів-теологів і медиків за роками подаємо нижче (табл. 1).

Таблиця 1

**Кількість записів студентів-теологів і медиків Львівського університету
на запропоновані М. Грушевським курси**

Навчальні роки	1894–1895	1895–1896	1896–1897	1897–1898	1898–1899	1899–1900	1900–1901	1901–1902	1902–1903	1903–1904	1904–1905	1905–1906	1906–1907	1907–1908	1908–1909	1909–1910	1910–1911	1911–1912	1912–1913	1913–1914
Теологічний факультет	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	1	0	2	1	1	1	4
Медичний факультет	3	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Загальна кількість записів за навчальний рік	3	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	3	1	0	2	1	1	2	4

Поряд із кількісними параметрами студентської аудиторії М. Грушевського не менш важливими є її «якісні» характеристики. Серед студентів-теологів і медиків українського професора були доволі помітні культурно-наукові та громадські діячі. Для прикладу згадаємо ім'я Миколи Чубатого – видатного історика української церкви і права, публіциста і педагога, дійсного члена НТШ, а також засновника і першого очільника НТШ в Америці. Зі значною долею вірогідності можемо припустити, що не в останню чергу під впливом викладів М. Грушевського М. Чубатий відмовився від душпастирських кар'єрних планів і став визначним адептом Клію (Тельвак, Педич, 2016, с. 54–83). Іншим прикладом може бути постать Григорія Гарматія (1872–1930) – знаного українського лікаря й авторитетного громадського діяча. Він походив зі знаної галицької інтелігентської родини, його батько був послом до Райхстагу Австро-Угорської імперії. Г. Гарматій працював лікарем у Космачі (Гуцульщина), а потім у Теребовлі (1898–1928 рр.). Був співзасновником Українського лікарського товариства у Львові (1910 р.) і діяльним співробітником НТШ. Заснував філії багатьох українських товариств у Теребовлі (Арсенич, 2004).

Висновки. У підсумку відзначимо, що саме завдяки деканатським каталогам ми змогли з'ясувати відмінність студентських аудиторій М. Грушевського між факультетами, в навчальних планах яких загальноосвітній і культурологічний складники були домінуючими (філософський і правничий), і факультетами, де виразно переважала спеціальна фахова підготовка. В другому випадку йдеться про теологічний і медичний факультети, які, попри виразну фахову відмінність, об'єднувало домінування вузькоспеціальних предметів. Наслідком такої специфіки була практична відсутність у навчальних зацікавленнях молоді цих факультетів так званих загальноосвітніх курсів, втім й історії України, який читав М. Грушевський. Щоправда, стосовно теологічного факультету такий наш висновок ґрунтується лише на матеріалах каталогів 1907–1914 рр., оскільки більш ранні не дійшли до нашого часу. Втім можемо зробити аргументований висновок, що для поодиноких студентів теологічного і медичного факультетів запис на виклади українського професора був глибоко усвідомленим світоглядним вибором. Про це свідчить і те, що такі студенти нерідко надавали перевагу спеціальним курсам перед загальноісторичними. А в поодиноких випадках (наприклад, М. Чубатий) спілкування з М. Грушевським взагалі мало наслідком кардинальну зміну професійних планів і перекваліфікацію на історика. Таким чином, деканатські студентські каталоги вкотре довели свою евристичну цінність для з'ясування багатьох проблем щодо яких тривалий час домінували історіографічні стереотипи.

Джерела та література

- Арсенич, П.** (2004). Гарматій Григорій Васильович. Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. Тернопіль, 1, 338.
- Грушевський, М.** (1905). К польско-украинским отношениям в Галиции. Київ.
- Пахолків, С.** (2014). Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації. Львів : ЛА «Піраміда».
- Тельвак, В., Педич, В.** (2015). Михайло Грушевський та польська професорська корпорація Львівського університету: між співпрацею та конфліктами. *Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (до 75-ліття створення історичного факультету): колективна монографія*. Львів : ПАІС, 62–70.
- Тельвак, В., Педич, В.** (2016). Львівська історична школа Михайла Грушевського. Львів : Світ.
- Тельвак, В.** (2016). «Історичні вправи» Михайла Грушевського у Львівському університеті: спроба реконструкції. *Український археографічний щорічник. Нова серія, 19/20*, 313–322.
- Тельвак, В.** (2017). Михайло Грушевський та польсько-український конфлікт у Львівському університеті: спроба реконструкції. *Східноєвропейський історичний вісник, 4*, 28–35.
- Тельвак, В.** (2018). Михайло Грушевський та боротьба за українські кафедри Львівського університету. *Східноєвропейський історичний вісник, спеціальний випуск, 3*, 156–162.
- Тельвак, В.В., Журавльов, С.А. & Владига, О.М.** (2023). Студентська аудиторія Михайла Грушевського філософського факультету Львівського університету: склад та динаміка. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 11/53*, 86–101.
- Тельвак, В., Дядюк, М.** (2018) (упоряд.). Листування Михайла Грушевського. Т. 7: Листування Михайла Грушевського з Олександром Барвінським. Львів; Київ; Нью-Йорк; Острог.
- Тельвак, В., Лазурко, Л. & Журавльов, С.** (2023). Студенти Михайла Грушевського правничого факультету Львівського університету (за деканатським каталогом). *Актуальні питання гуманітарних наук, 61, 3*, 10–15.
- Тельвак, В., Сабінський, М.** (2022). «Бої за Грушевського»: доба Української революції в дискусіях діаспорних інтелектуалів повоєнного двадцятиліття. *Eminak, 1 (37)*, 100–109.

References

- Arsenyuk, P.** (2004). Harmatii Hryhorii Vasylovych. *Ternopilskyi entsyklopedychnyi slovnyk: u 4 t.* Ternopil, 1, 338 [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (1905). K polsko-ukrainskym otnosheniyam v Halycsyy [To Polish-Ukrainian relations in Galicia]. Kyiv [in Russian].
- Pakholkiv, S.** (2014). *Ukrainska intelihentsiia u Habsburzkii Halychyni: osvichena verstva y emansypatsiia natsii [The Ukrainian intelligentsia in Habsburg Galicia: the educated class and the emancipation of the nation]*. Lviv: LA «Piramida» [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2016). “Istorychni vpravy” Mykhaila Hrushevskoho u Lvivskomu universyteti: spoba rekonstruktsii [Mykhailo Hrushevskiy’s “Historical Exercises” at Lviv University: an attempt at reconstruction]. *Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk. Nova seriia – Ukrainian archeographic yearbook. New series, 19/20*, 313–322 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2017). Mykhailo Hrushevskiy ta polsko-ukrainskyi konflikt u Lvivskomu universyteti: spoba rekonstruktsii [Mykhailo Hrushevskiy and the Polish-Ukrainian conflict at Lviv University: an attempt at reconstruction]. *Shhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin, 4*, 28–35 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2018). Mykhailo Hrushevskiy ta borotba za ukrainski kafedry Lvivskoho universytetu [Mykhailo Hrushevskiy and the struggle for Ukrainian departments of Lviv University]. *Shhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin, spetsialnyi vypusk, 3*, 156–162 [in Ukrainian].
- Telvak, V.V., Zhuravlov, S.A. & Vladyga, O.M.** (2023). Studentska audytoriiia Mykhaila Hrushevskoho filosofskoho fakultetu Lvivskoho universytetu: sklad, dynamika, vnesok v kulturu [Student audience of Mykhailo Hrushevskiy faculty of philosophy of Lviv university: composition and dynamics]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 11/53*, 86–101 [in Ukrainian].
- Telvak, V., Diadiuk, M.** (2018) (uporiad.). *Lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho. T. 7: Lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho z Oleksandrom Barvinskym [Correspondence of Mykhailo Hrushevskiy. T. 7: Cor-*

respondence of Mykhailo Hrushevskiy with Oleksandr Barvinskyi]. Lviv; Kyiv; Niu-York; Ostroh [in Ukrainian].

- Telvak, V., Lazurko, L., & Zhuravlov, S.** (2023). Students Mykhaila Hrushevskoho pravnychoho fakultetu Lvivskoho universytetu (za dekanatskym kataloghom) [Students of Mykhailo Hrushevsky at the Faculty of Law of Lviv University (according to the dean's catalog)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Topical Issues in the Humanities*, 61, 3, 10–15 [in Ukrainian].
- Telvak, V., Pedych, V.** (2015). Mykhailo Hrushevskiy ta polska profesorska korporatsiia Lvivskoho universytetu: mizh spivpratseiu ta konfliktyamy [Mykhailo Hrushevskiy and the Polish professorial corporation of Lviv University: between cooperation and conflicts]. *Istoriia ta istoryky u Lvivskomu universyteti: tradytsii ta suchasnist (do 75-littia stvorennia istorychnoho fakultetu): kolektyvna monohrafiia – History and historians at Lviv University: traditions and modernity (to the 75th anniversary of the history faculty): collective monograph*. Lviv: PAIS, 62–70 [in Ukrainian].
- Telvak, V., Pedych, V.** (2016). *Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho [Lviv historical school of Mykhailo Hrushevsky]*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Telvak, V., Sabinskyi, M.** (2022). «Boi za Hrushevskoho»: doba Ukrainskoi revoliutsii v dyskusiiakh diaspornykh intelektualiv povoiennoho dvadtsiatylittia [“Battles for Hrushevskyi”: the era of the Ukrainian revolution in the discussions of diaspora intellectuals of the post-war twenty years]. *Eminak – Eminak*, 1 (37), 100–109 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.

Богдан МАКСИМЕЦЬ

кандидат політичних наук, викладач-методист, викладач вищої категорії, Івано-Франківський фаховий коледж Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, вул. Степана Бандери, 1, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76018 (bohdan.maksymets@pnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9729-0718>

Бібліографічний опис статті: Максимець, Б. (2023). Товариство «Просвіта» та освітні заклади Українського педагогічного товариства «Рідна школа» у Станиславові першої половини ХХ століття. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 52–63, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.6>

**ТОВАРИСТВО «ПРОСВІТА» ТА ОСВІТНІ ЗАКЛАДИ УКРАЇНСЬКОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА «РІДНА ШКОЛА»
У СТАНИСЛАВОВІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ**

Анотація. Метою статті є охарактеризування освітніх закладів Станиславова (нині – Івано-Франківська) першої половини ХХ ст. Українського педагогічного товариства «Рідна школа», які функціонували в будівлі на вулиці Липова, ч. 80, що належала спочатку товариству «Просвіта», а пізніше «Селянській бурсі». **Методологія** ґрунтується на принципах історизму, науковості, системності. При проведенні дослідження застосовувались загальнонаукові (аналіз і синтез, індукція й дедукція, абстрагування) та конкретні наукові (критичний, історико-генетичний, історико-системний) методи. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше здійснено спробу на основі широкої джерельної бази комплексно висвітлити діяльність закладів освіти Українського педагогічного товариства «Рідна школа», які функціонували в одному будинку на вул. Липова у Станиславові упродовж першої половини ХХ ст.; набуло подальшого розвитку з'ясування особливостей освітнього та виховного процесів в українських гімназіях. **Висновки.** Споруда на вул. Липовій, ч. 80 у Станиславові, а тепер – це вул. Шевченка, буд. 82 Івано-Франківська, є знаковою для міста, адже своїм минулим та й сучасним підкреслює українську національну ідентичність. У цій будівлі в першій половині ХХ ст. функціонували товариство «Просвіта», селянська і ремісничо-промислова бурси, приватні українські жіноча (діво́ча) гімназія, народна школа імені Маркіяна Шашкевича, чоловіча семінарія і торговельна коедукційна гімназія Українського педагогічного товариства «Рідна школа», які не просто провадили освітньо-виховну діяльність, але й плекали в молодій генерації національний дух та любов до Батьківщини. Педагогами у цих закладах освіти були такі відомі постаті, як Володимир Янович, Осип Сорохтей, Роман Савицький, Ярослав Барнич, Олександр Тисовський, Дмитро Макогон. У них навчалися та виховувалися Ірина Вільде, Оксана Лемеха, Іра Маланюк, Христина Саєвич, Михайло Дем'янчук, Григорій Крук, Роланд Франко.

Ключові слова: товариство «Просвіта», «Селянська бурса», Українське педагогічне товариство «Рідна школа», приватна українська жіноча (діво́ча) гімназія, приватна учительська чоловіча семінарія, ремісничо-промислова бурса, приватна торговельна коедукційна гімназія.

Bohdan MAKSYMETS

Candidate of Political Science (Ph.D. in Political), Lecturer-methodist, Lecturer of the highest category, Ivano-Frankivsk Professional College of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 1, Stepan Bandera str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76018 (bohdan.maksymets@pnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9729-0718>

To cite this article: Maksymets, B. (2023). Tovarystvo “Prosvita” ta osvichni zaklady Ukrainskoho pedahohichnoho tovarystva “Ridna shkola” u Stanyslavovi pershoi polovyny XX stolittia [Society “Prosvita” and educational institutions of the Ukrainian Pedagogical Association “Native School” in Stanyslaviv in the first half of the XX century]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 14(56), 52–63, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.6> [in Ukrainian].

SOCIETY “PROSVITA” AND EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE UKRAINIAN PEDAGOGICAL ASSOCIATION “NATIVE SCHOOL” IN STANYSLAVIV IN THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY

Summary. *The purpose of the article is to characterize the educational institutions of Stanyslaviv (now Ivano-Frankivsk) in the first half of the XX century of the Ukrainian Pedagogical Association “Native School”, which operated in a building on Lypova Street, part 80, which belonged first to the “Prosvita” association, and later to «Peasant Bursa». The methodology is basing on the principles of historicism, scientificity, and systematicity. When conducting the research, general scientific (analysis and synthesis, induction and deduction, abstraction) and specific scientific (critical, historical-genetic, historical-systematic) methods were used. The scientific novelty lies in the fact that for the first time an attempt was made to comprehensively cover the activities of educational institutions of the Ukrainian Pedagogical Society “Native School”, which functioned in one building on Lipova Street in Stanyslaviv during the first half of the XX century, on the basis of a wide source base; the study of the peculiarities of educational and upbringing processes in Ukrainian gymnasiums was further developed. Conclusions.* *The building on the street Lypovia, part 80 in Stanyslaviv, and now it is st. Shevchenko, building 82 Ivano-Frankivsk, is symbolic for the city, because it emphasizes the Ukrainian national identity with its past and present. In this building in the first half of the XX century the society “Prosvita”, peasant and craft and industrial bursaries, private Ukrainian female (girls) gymnasium, folk school named after Markiyan Shashkevych, men’s seminary and trade co-educational gymnasium of the Ukrainian Pedagogical Society “Native School” functioned, which not only carried out educational activities, but also nurtured the national spirit and love for the Motherland in the young generation. The teachers in these educational institutions were such famous figures as Volodymyr Yanovych, Osyp Sorokhtei, Roman Savytskyi, Yaroslav Barnych, Oleksandr Tysovskiy, Dmytro Makohon. Iryna Wilde, Oksana Lemekha, Ira Malaniuk, Khrystyna Sayevych, Mykhailo Demyanchuk, Hryhoriy Kruk, Roland Franco studied and were brought up there.*

Key words: *society “Prosvita”, “Peasant Bursa”, Ukrainian Pedagogical Society “Native School”, private Ukrainian women’s (girls’) gymnasium, private teachers’ men’s seminary, craft and industrial bursa, private trade coeducational gymnasium.*

Постановка проблеми. Будівля на сучасній вулиці Шевченка, буд. 82, колишня вулиця Липова, ч. 80, з 1934 р. – вул. Броніслава Перацького, у 1941–1944 рр. – знову вул. Липова, потім Червоноармійська, у 1953–1961 рр. – Сталіна, а з 1961 р. – вул. Шевченка, в місті Івано-Франківську, а раніше Станиславові, – пам’ятка архітектури місцевого значення (№ 395-іф). Це є двоповерхова кам’яниця з мотивами класицизму та еkleктики, споруджена близько 1897 р. за Австро-Угорщини на замовлення містянина Зендера Дуба як прибутковий будинок, у якому здавалися квартири. Трохи згодом будівля стала власністю українських установ, зокрема товариства «Просвіта». У міжвоєнний період у цій споруді активно функціонували освітні заклади, засновником яких було переважно Українське педагогічне товариство (УПТ) «Рідна школа». Саме останнє посідає неабияке місце в історії становлення національної системи освіти та формування української ідентичності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Багато відомостей з указані проблеми міститься у працях І. Бондарева та М. Головатого (Бондарев, Головатий, 2016; Головатий, 2010), В. Бойка (Бойко, 2000), М. Климишина (Климишин, 1985), Б. Кравціва (Кравців, 1975), В. Полека (Полек, 2007), Л. Соловки (Соловка, 2008). Доцільно виокремити книгу В. Романюка й О. Лисак, в якій подано ґрунтовний аналіз активності УПТ «Рідна школа», її філій та гуртків, а також дівочої гімназії у Станиславові (Романюк, Лисак, 2015). Заслужують на увагу публікації І. Савіцької, в яких висвітлено діяльність українських гімназій та професійних закладів освіти Станиславова міжвоєнного періоду, в тому числі тих, які були засновані УПТ «Рідна школа» (Савіцька, 2015, 2016). Однак комплексного дослідження визначеної теми немає.

Мета статті – охарактеризувати освітні заклади Станиславова першої половини ХХ ст. Українського педагогічного товариства «Рідна школа», які функціонували в будівлі на вулиці Липова, ч. 80, що належала спочатку товариству «Просвіта», а пізніше «Селянській бурсі».

Виклад основного матеріалу. У 1905 р. будівлю на вулиці Липовій, ч. 80 у Станиславові купив «Руський клуб» – об’єднання послів-українців у Галицькому крайовому сеймі. Планува-

лося зробити з неї український «Народний дім», але, зрештою, в 1909 р. передано міській філії товариства «Просвіта» (Бойко, 2000, с. 71).

Рис. 1. Сучасний вигляд будівлі (Інформатор, 2023)

Рис. 2. Будинок філії товариства «Просвіта» у Станиславові (Бондарев, Головатий, 2016, с. 240)

Саме «Просвіта» розмістила тут «Селянську бурсу» – гуртожиток для обдарованих українських гімназистів із довколишніх сіл. За плату в 10–24 корони в місяць залежно від заможності батьків в ній забезпечувалось проживання і харчування до 110 -ти вихованців (Бондарев, Головатий, 2016, с. 240).

За іншими даними, в 1909 р. будинок придбав за власні кошти для розміщення там «Селянської бурси» Володимир Янович (1863–1931), відомий лікар-терапевт, голова товариства «Просвіта» в місті Станиславові у 1908–1914, 1921–1931 рр. (Климишин, 1985, с. 461). Окрім того, він був одним із засновників таких інституцій, як «Кредитова спілка», «Позичкова каса» при товаристві «Руська хата», «Народний дім», «Сокіл», «Зоря», яким допомагав матеріально. В. Янович був одним з ініціаторів заснування Українського лікарського товариства (1910), співпрацював з багатьма політиками. Він виділив дві тисячі австрійських корон на звільнення зі станиславівської тюрми Мирослава Січинського, який застрелив у 1908 р. маршалка Галицького крайового сейму Анджея Потоцького у Львові на знак протесту проти

виборчих зловживань. Надавав безоплатну лікарську та матеріальну допомогу композитору Денисові Січинському (Синиця, Говера, 2021, с. 14).

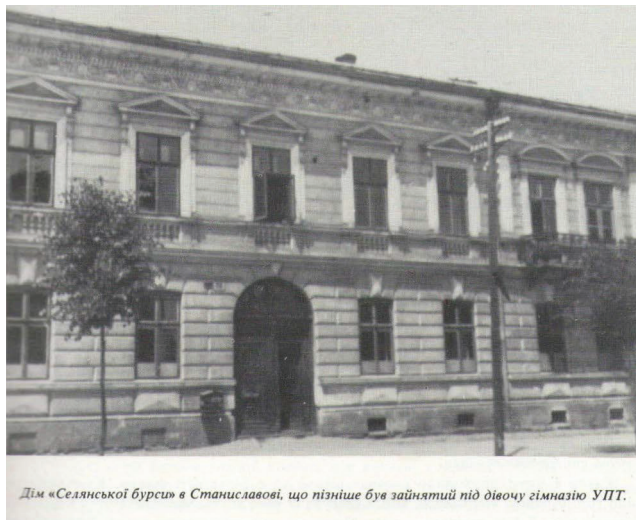

Рис. 3. Дім «Селянської бурси» у Станиславові (Климишин, 1985, с. 83)

До нашого часу дійшло кілька спогадів про «Селянську бурсу», зокрема колишнього учня української державної гімназії у Станиславові Михайла Яськіва: «Селянська бурса багато допомагала біднішим учням. Більшість учнів мали знижки в оплаті, а деякі не платили зовсім. Бідніші учні, які добре вчилися, були репетиторами (інструкторами) учнів-бурсаків і за це мали повне безкоштовне удержання. Різні добродійні товариства і приватні особи давали матеріальну допомогу селянській бурсі. Було також окреме товариство допомоги учням. Допомога надавалася в дуже делікатній формі: катехит сам бачив, що кому з учнів потрібно з одягу чи взуття, і давав учневі поручення до кравця чи шевця, які були першорядними майстрами.

Селянська бурса містилася спочатку на вулиці Казимирівській (Мазепи), а потім на Липовій (Шевченка) недалеко парку. Я був питомцем селянської бурси, перший рік платив 18 корон в місяць, а з 2-го класу був інструктором...» (Бондарев, Головатий, 2016, с. 240).

Детальний опис «Селянської бурси» у Станиславові міститься у споминах ще одного її вихованця Михайла Дем'янчука: «Я мав несповна 10 літ, як у вересні 1909 року приїхав з кількома іншими товаришами з Надвірної до «Селянської бурси» в Станиславові, що містилася при вулиці Липовій, ч. 80. Всіх учнів-мешканців «Селянської бурси» було близько 100 душ. Будинок, де містилася «Селянська бурса», був одноповерховою кам'яницею з великою брамою по середині будинку та широким входом. Ним виходилося кількома сходами вгору праворуч і ліворуч до кімнат, що містилися в партері, а далі з правої частини – сходами виходилося на перший поверх. Сходи були широкі та вигідні, мали масивне поруччя. Воно служило меншим бурсакам за «трасу» зсуватися з першого поверху на партер, розуміється, тоді, коли не загрожувала небезпека зловитися під час «забави» кимось зі старших учнів чи й самим настоятелем бурси» (Климишин, 1985, с. 83–84).

Під час Першої світової будинок зазнав значних пошкоджень. Двічі – у 1914–1915 та 1916–1917 рр. – там квартирували російські солдати. Через перебої з дровами вони пиляли дерев'яні підпорки даху, тож він ледь не завалився. Після війни дах довелося переробляти (Бондарев, Головатий, 2016, с. 240–241).

У 1918 р., щоб отримати кошти для організаційної роботи, керівництво «Просвіти» продало приміщення філії «Селянській бурсі» за 125 тисяч корон, перейшовши в її власність з 1 липня 1918 р. (Кравців, 1975, с. 397). У 1921 р. вже за Польської Республіки її значно потіснила приватна дівоча (жіноча) гімназія УПТ, перейменоване 1926 р. в УПТ «Рідна школа», якій

було передано більшість приміщень за окрему орендну плату в 250 злотих щомісячно (ДАІФО, ф. 288, оп. 1, спр. 11, арк. 1).

Варто зазначити, що ні влада Австро-Угорщини, ні тим більше міжвоєнної Польщі не сприяла відкриттю українських державних освітніх закладів. У зв'язку з цим такі інституції, як УПТ «Рідна школа» і Чин святого Василя Великого (отці Василяни та сестри Василянки) Греко-католицької церкви (ГКЦ) в Галичині, займалися організацією приватних українських закладів дошкільної, початкової, середньої, фахової освіти (Соловка, 2008, с. 239).

Організатором і першим директором дівочої гімназії УПТ «Рідна школа» був знаний галицький педагог і патріот Никифор Даниш (1877–1954), а з вересня 1927 р. до завершення навчального року – Михайло Соневицький (1892–1975). Потім в гімназії директорували такі педагоги, які були ветеранами Української Галицької армії (УГА): Маркіян Терлецький (1885–1963) – у 1928–1932 рр. рр., Іван Велигорський (1889–1955) – у 1932 – 1933 рр. та Степан-Василь Глушко (1894–1970) – у 1933–1939 рр. (Климишин, 1985, с. 57; Романюк, Лисак, 2015, с. 306).

За спогадами М. Соневицького, гімназія була школою гуманістичного типу» (Кравців, 1975, с. 309). Тобто головна увага тут приділялася вивченню гуманітарних предметів (Савіцька, 2015, с. 350). За тодішніми планами шкільництва в польській державі три нижчі класи мали програми навчання ідентичні з програмами 5–7 класів початкових шкіл. Із четвертого класу починалося навчання латинської мови і гуманістичний тип гімназії мав свою окрему програму. У 1926/1927 шкільному році гімназія мала сім класів зі 178 ученицями, а в наступному мала вже восьмий клас (Кравців, 1975, с. 310, 417).

Згідно із законом 1924 р. Польської Республіки в українських гімназіях було запроваджено діловодство та вивчення окремих предметів польською мовою, зокрема географії, історії, військової підготовки, які викладали вчителі-поляки. Відповідно до шкільної реформи 1932 р. в Польщі восьмирічні гімназії були реорганізовані в чотирирічні загальноосвітні гімназії, що відповідало 3–6 класам колишніх гімназій, та дворічні математично-фізичні, природничі, гуманістичні, класичні ліцеї (колишні 7–8 класи), які були створені практично при кожній гімназії (Соловка, 2008, с. 239).

Жіноча гімназія була приватною, тож із визнанням її свідоцтв при переході до інших шкіл чи вступі до закладів вищої освіти («право прилюдності») подекуди виникали проблеми. Наприклад, у 1925 р., під час загострення польсько-українських відносин, влада позбавила гімназію права прилюдності. Однак пізніше цю проблему владнали, і через два роки відбувся перший випуск – 18 дівчат отримали омріяні атестати (Бондарев, Головатий, 2016, с. 241).

Навчання в дівочій гімназії з українською мовою викладання розпочалося 1921 р. і було платним. Так, згідно з учительським звітом за 1924/1925 навчальний рік за перше півріччя батьки вихованок оплачували за навчання від 5 до 25 злотих помісячно, а в другому – відповідно, від 5 до 30 злотих. У цьому ж навчальному році гімназія мала шість класів, в яких було 154 учениці, з яких тільки три не українки. Походили гімназистки здебільшого із сімей залізничних, поштових і державних службовців, учителів і священників. Більшість були мешканками Станиславова (Савіцька, 2015, с. 350).

Гімназія була надійним осередком національного виховання. Метою закладу освіти було готувати дівчат до вищих університетських студій та виховувати в релігійно-патріотичному дусі (Климишин, 1985, с. 56). Так, обов'язковим предметом була релігія. Щонеділі й у свята відбувалися богослужіння в катедральній церкві, в яких обов'язково брали участь вихованки гімназії спільно з отцями-катехитами (Савіцька, 2015, с. 351). Також при гімназії діяв шкільний споживчий кооператив «Будучність», навколо якого учениці гуртувалися під гаслом української кооперації «Свій до свого по своє» (Савіцька, 2015, с. 351). Ще варто зазначити, що гімназистки брали участь у днях пам'яті, присвячених актуальним подіям національного життя українського народу (Савіцька, 2015, с. 351). Також у дівочій гімназії успішно діяли хор і театральний гурток, якими керував, зосібна, вчитель співу в ній, відомий композитор, основоположник модерної української оперети, автор оперет «Дівча з Маслосоюзу», «Шаріка»

(«Чічка»), «Пригода в Черчі», «Гуцулка Ксеня» та однойменної пісні-танго, активіст «Просвіти» Ярослав Барнич (1896 – 1967) (Климишин, 1985, с. 63; Бойко, 2000, с. 50).

Загалом у дівчат-гімназисток були святкова та повсякденна форми одягу. Повсякденна форма складалася із сукні темного кольору, розширеної донизу, і фартуха. Святкова форма складалася з буденної сукні та фартуха білого кольору, перлини або коміра, що був оздоблений воланами та мереживом. Носили ще капелюшки та рукавички. Також частиною учнівської форми були береттики із приколотим білим значком з буквою «Г» (гімназія) (Романюк, Лисак, 2015, с. 304, 305, 306).

Більшість викладацького складу становили вчителі з сусідньої української державної гімназії. Зокрема, гігієну викладав згадуваний вже В. Янович, рисунки і каліграфію – художник-графік, карикатурист Осип Сорохтей (1890–1941) (Бондарев, Головатий, 2016, с. 241). Останній у своїй творчості стояв на межі експресіонізму й імпресіонізму. Він є найвизначнішим митцем європейської ваги, який жив у Станиславові. Однією з найвідоміших його робіт є картина «Зняття Ісуса Христа з хреста», яка нині є найціннішою реліквією катедрального собору Святого Воскресіння Української греко-католицької церкви (УГКЦ) міста Івано-Франківська. О. Сорохтей був діяльним членом станиславівської філії «Просвіти» (Бойко, 2000, с. 70).

Працювали в дівочій гімназії ще інші відомі постаті. Зосібна, вчителем історії був талановитий поет-пісняр, самодіяльний композитор Роман Савицький (Климишин, 1985, с. 64). Існує версія, що саме він, а не Я. Барнич, був автором знаменитої пісні «Гуцулка Ксеня» (Філоненко, 2008, с. 341). Проте щодо цього припущення є нині досить переконливі спростування на користь Я. Барнича (Філоненко, 2009, с. 387). Математику викладав основоположник і головний теоретик українського «Пласту» Олександр Тисовський (Климишин, 1985, с. 60).

Найвідоміша випускниця жіночої гімназії – письменниця Ірина Вільде (1927), справжнє прізвище якої Дарія Дмитрівна Макогон-Полотнюк (1907–1982) (Головатий, 2010, с. 425; Полек, 2007, с. 59). Вона була уродженкою міста Чернівців. У гімназії Ірина навчалася упродовж 1923–1927 рр. (ДАІФО, ф. 288, оп. 1, спр. 13, арк. 24, 25). Її батько Дмитро Макогон (1881–1961) тут викладав українську мову, переїхавши із сім'єю з Чернівців, а ще був разом із дружиною Адольфіною активним членом станиславівської філії «Просвіти» й читальні у Княгинині (Бойко, 2000, с. 65). Д. Макогон був також директором приватної народної школи імені Маркіяна Шашкевича УПТ у Станиславові, яка містилася спочатку в будівлі українського товариства «Сокіл», а нині в ньому знаходяться обласне та міське об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка. Зараз це вул. Грушевського, буд. 18 (Романюк, Лисак, 2015, с. 294, 302).

Життя станиславівської молоді Ірина Вільде описала у повістях «Метелики на шпильках» та «Б'є восьма». Відомо також, що вона у станиславівській читальні товариства «Просвіта» 1924 р. заснувала нелегальне молодіжне товариство імені Ольги Кобилянської. У 1940–1970 –х рр. Ірина Вільде була найзначнішою письменницею Західної України. Найвідатніший її твір – роман «Сестри Річинські» у двох томах (Романюк, Лисак, 2015, с. 302).

Гімназію закінчила іще в 1931 р. відома діячка національно-визвольних змагань, пластунка, меценатка, уродженка Станиславова Оксана Миколаївна Лемеха-Луцька (1913–2011) (ДАІФО, ф. 288, оп. 1, спр. 28, арк. 9). Вона відома як авторка спогадів «Стежками юности моєї», «У в'язницях трьох окупантів», «Український жіночий конгрес у 1934 р. в Станиславові», співредакторка «Альманаху Станиславівської землі» (1985) (Полек, 2007, с. 59).

Упродовж 1929–1931 рр. у гімназії навчалася майбутня славетна співачка, уродженка Станиславова Ірина Осипівна Маланюк (1919–2009) (Павлишин, 1994, с. 8). Тут вона вперше вийшла на сцену, зігравши в дитячій опері Миколи Лисенка «Коза-дереза» роль лисички (Климишин, 1985, с. 63). Пізніше І. Маланюк була солісткою оперних театрів Львова, Граца (Австрія), Цюриха (Швейцарія), Мюнхена (ФРН), Відня (Австрія) (Дорошенко, 2020, с. 186–187).

У 1935–1939 рр. у жіночій гімназії УПТ «Рідна школа» навчалася Оксана Юріївна Припхан (1923–2015), уродженка с. Бринь, нині Галицької міської громади Івано-Франківського району, майбутня учасниця визвольної боротьби Організації українських націоналістів (ОУН)

та Української повстанської армії (УПА), аптекарка, яка мала псевдонім «Криця». Її чоловіком став Володимир Манюх (1921–1987), який був лікарем-хірургом, науковцем, кандидатом медичних наук, членом ОУН (псевдонім «Борис»), що підпільно лікував вояків УПА. Обоє були репресовані радянською владою (Романюк, Лисак, 2015, с. 316, 321, 329).

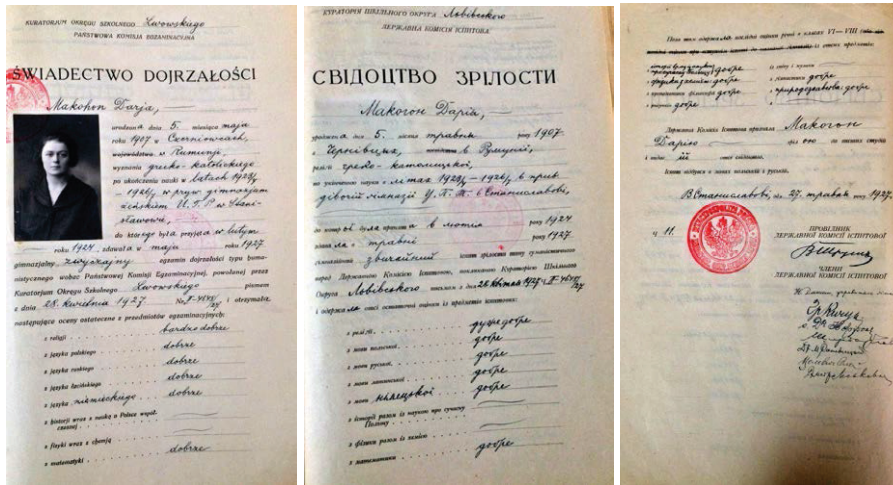

Рис. 4. Свідоцтво зрілості Дарії Макогон, 1927 р. (ДАІФО, ф. 288, оп. 1, спр. 13, арк. 24, 25)

Рис. 5. Свідоцтво зрілості Оксани Лемехи, 1931 р. (ДАІФО, ф. 288, оп. 1, спр. 28, арк. 9)

Рис. 6. Іра Маланюк (Дорошенко, 2020, с. 186)

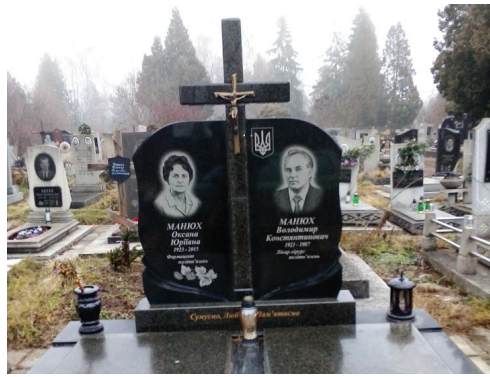

Рис. 7. Могила Оксани та Володимира Манюхів на Івано-Франківському міському кладовищі (с. Чукалівка) (фото зроблене автором)

В українській жіночій гімназії активно діяла скаутська організація «Пласт», про яку залишила цікаві згадки О. Лемеха-Луцька: «Окрему низку споминів належить присвятити пластовій організації в нашій школі. Засновано її 1921 року дружиною проф. Осипа Левицького, Надією-Уляною Левицькою. ... Дівоча гімназія повністю перебрала 12-ий пластовий курінь ім. княгині Романової. ... Останньою курінною до розв'язання «Пласту» була Ліда Мак. Початково пластовим одностроєм були: гранатова спідничка з фалдами, біла блюзка, пластова хустинка. Згодом змінено форму і колір. Так що старша сестра моя Ростислава носила ще гранатовий, а я вже зелений однострій, що складався з сорочки, спіднички, запинаної на гудзики, зелених чи чорних руханкових штанців, гостроверхої зеленої шапки, що нагадувала формою шолом галицького князя Осмомисла, пластової синьої хустки та довгої палиці. Нагадуються епізоди з пластового життя, коли пластунки, членки 12-го куреня ім. княгині Романової – збиралися на «впоряд» в ранніх годинах перед або після науки в парку чи на подвір'ї школи, де вивчали марширувати «на струнко», тримати крок, віддавати почесь, орудувати пластовою палицею тощо. Признати треба, що тодішня пластова молодь обох статей була здисциплінована та бездоганно вела себе в зеленосвятних походах на стрілецькі могили, на пластових стрічах, прогулянках. Пошана і дотримання пластового закону, карність, глибока релігійність, любов до Батьківщини, патріотизм, що виріс із Шевченкового слова та ще з так недавніх визвольних змагань, – були тими твердими й незаперечними аксіомами пластового світогляду...

Пластова організація була для учениць дівочої гімназії виховною школою, що кристалізувала наші характери. Прогулянки, пластові табори на «Соколі», пластові зустрічі, дружні гутірки – те все було будууючо-конструктивною романтикою нашої молодості. Після розв'язання «Пласту» 1930 року ті ж самі пластунки включалися в лави Організації Українських Націоналістів і жертвами свого молодого життя документували присягу вірності Україні (Климишин, 1985, с. 65, 66, 67).

Рис. 8. Пластовий гурток «Серна» жіночої гімназії (Кравців, 1975, с. 337)

У своїх спогадах О. Лемеха-Луцька пригадує також про митрополита ГКЦ в Галичині Андрея Шептицького під час відвідування його у літній резиденції, що в Підлютому (тепер Перегінська селищна громада Калуського району Івано-Франківської області), коли вона перебувала неподалік у пластовому таборі «Сокил»: «Він, сидючи на рундуці своєї садиби, привітно усміхався до всіх, обдаровував нас смачними рум'яними яблуками, а табір харчами, як справжній святий Миколай» (Максимець, 2018).

Так само у споминах О. Лемехи-Луцької містяться слова глибокої вдячності українській жіночій гімназії та її вчителів: «Закінчуючи мандрівку в минуле, хочеться висловити подяку й дочірню любов тій школі, що передала нам, своїм вихованкам, глибокі моральні і національні основи, що навчила цінити й любити свій народ. А вчителів наших, котрі передали нам своє знання й виховували нас – слід згадати теплим словом подяки та збереженням про них вдячної і вічної пам'яті в наших серцях» (Климишин, 1985, с. 67).

У 1920-х рр. у післяобідніх годинах у приміщеннях дівочої гімназії на вул. Липовій навчання проводила українська приватна народна школа імені Маркіяна Шашкевича, яка, як вже зазначалось, також належала УПТ «Рідна школа». Їй бракувало класних кімнат, позаяк її будинок був ще не до кінця впорядкований. Тепер це двоповерховий корпус ліцею № 7 Івано-Франківської міської ради на вул. Грушевського, 16 (Романюк, Лисак, 2015, с. 302).

Також є відомості, що в цій будівлі працювала приватна учительська чоловіча семінарія. Так, УПТ у Станиславові неодноразово з 1919 р. надсилало до Кураторії Львівського шкільного округу листи з проханням про дозвіл на перетворення чоловічих семінарійних курсів на приватну учительську семінарію та отримання права прилюдності для закладу. Натомість Кураторія не давала дозволу на створення українськомовної семінарії. Відтак у протоколі засідань УПТ за грудень 1921 р. вказано, що «про існування цієї школи повідомлено владі, однак вона досі на це не реагує». Однак семінарія існувала неофіційно у приміщенні на вул. Липовій, ч. 80. Тим часом було відбудовано приміщення для громадської тіловиховної фізкультурно-протипожежної організації «Сокил» по вулиці Третього Мая, 18 (сьогодні вул. Грушевського), в якому вранці проходило навчання в учениць жіночої гімназії УПТ, а після обіду в учнів учительської чоловічої семінарії. Першим директором семінарії був П. Самоверський. Заклад отримав право прилюдності у 1923/1924 навчальному році На початок 1923/1924 навчального року було записано 129 юнаків до п'ятьох класів семінарії в цілому (Савіцька, 2016, с. 247).

Управителі учительської семінарії призначалися на зборах УПТ шляхом відкритого голосування і часто змінювалися. Заробітна плата учителів нараховувалася з оплати за навчання учнів. У подальшому директором учительської чоловічої семінарії став М. Ковальчук, також тут викладали І. Чепига, А. Бирович, М. Мельник, В. Феданків, М. Куцій, М. Комановський. Практично всі учні були українцями за національністю, зрідка навчалися представники німецької громади міста. Викладали на курсах та семінаріях, організованих УПТ, українською мовою. З прийняттям шкільної реформи в Польській Республіці 1932 р. учительські семінарії ліквідувалися і натомість створювалися педагогічні ліцеї виключно з польською мовою викладання (Савіцька, 2016, с. 247, 248).

У міжвоєнний період у будинку по вул. Липова, ч. 80 також містилася невеличка ремісничо-промислова бурса десь на 12–18 вихованців, що надавала притулок учням професійних шкіл (Бондарев, Головатий, 2016, с. 241). Упродовж 1927–1931 рр. тут мешкав, навчаючись у крайовій школі деревного промислу (нині вул. Богдана Лепкого, буд. 28), майбутній видатний скульптор та графік, уродженець села Братишів, тепер Тлумацької міської громади Івано-Франківського району, Григорій Якович Крук (1911–1988), який пізніше працював у Федеративній Республіці Німеччина (ФРН), де й помер (Головатий, 2010, с. 425). Основна тема його творчості – історична доля України (понад 300 скульптур різного формату). Серед скульптурних робіт майстра – «Портрет патріарха Йосипа Сліпого», «Монахиня», «Відпочинок», «Селянське подружжя» (Максимець, 2018).

Як свідчать джерела, протягом 1938–1939 рр. у будівлі вже по вул. Броніслава Перацького проводились ще заняття приватної торговельної або купецької коєдукаційної (тобто зі спільним навчанням хлопців і дівчат) гімназії УПТ «Рідна школа». Цей заклад професійної освіти мав

надзвичайно велике значення для цілої станиславівської округи, ба навіть для сусідніх повітів Тернопільського воєводства, оскільки готував нові кадри фахових робітників, купців і кооператорів. До школи могли вступити хлопці та дівчата віком 13–16 років. Щомісячна оплата за навчання складала 25 злотих, щоправда, бідним, проте здібним учням обіцялась знижка (ДАІФО, ф. 298, оп. 1, спр. 2, арк. 1–5, Бучик, 2020).

Дозвіл УПП «Рідна школа» на відкриття фахової української гімназії у Станиславові надала в 1938 р. Кураторія Львівського шкільного округу. Вона ж затвердила розклад її діяльності з умовою збільшення кількості навчальних годин польської мови. У новоутвореній приватній торговельній коєдукаційній гімназії працювало 11 учителів та навчалося сорок шість учнів. Що стосується предметів, то традиційно вивчалися мови українська, польська і німецька, а також історія, географія, природознавство та «руханка» (фізичне виховання). Замість інших предметів, які були обов'язковими в класичних загальноосвітніх гімназіях, тут викладали товарознавство, техніку реклами, організацію та техніку торгівлі. Шкільна документація торговельної гімназії заповнювалася польською мовою. Директором чотирирічної торгової гімназії протягом року був педагог, редактор і політик Станиславівщини Іван Чепига (Савіцька, 2016, с. 248).

Радянська влада в 1939 р. позакривала заклади, які функціонували в колишньому приміщенні товариства «Просвіта». Але за німецької окупації «Селянська бурса» відродилася. Цікаво, що тоді її завідуючим був син Івана Яковича Франка Тарас (1889–1971) (Бондарев, Головатий, 2016, с. 241). Український письменник, художник і педагог Т. Франко проживав недалеко в будинку за сучасною адресою вул. Шевченка, 95 (зараз тут міститься обласна організація Національної спілки письменників України) разом із дружиною Катериною і трьома дітьми: Зиновією, Любов'ю, Роландом-Олександром (Максимець, 2018). Пізніше Зиновія стала відома як мовознавиця, літературознавиця, франкознавиця, публіцистка і дисидентка, а Роланд – як учений-інженер, дипломат, громадський діяч, популяризатор творчості І. Франка.

Також за німецької окупації відновила там само роботу торговельна гімназія. У ній німецьку мову викладав вже згаданий вище Т. Франко (Нижник, 2003). З-поміж відомих учнів варто назвати його сина Роланда (1932–2021), дочку знаного на Прикарпатті інженера-лісівника Миколи Саєвича Христину (р. н. 1933). Остання стала в майбутньому науковицею і педагогинею. Ще вона створила в Івано-Франківську приватний музей-кімнату свого батька (Фабрика, 2012).

Після завершення Другої світової війни в цій споруді розміщувалися середня школа № 4, ПТУ № 2. У 1995 р. будинок передано Прикарпатському національному університету імені Василя Стефаника, в якій спочатку перебував юридичний, пізніше економічний факультет (Бондарев, Головатий, 2016, с. 241). З 2017 р. у будівлі знаходиться відділення дошкільної освіти Івано-Франківського фахового коледжу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

У 2016 р. на фасаді будинку відкрито меморіальну дошку в пам'ять про героїв, що загинули під час Угорської революції та визвольної боротьби 1956 р., присвяченої жертвам комуністичних режимів. 10 квітня 2018 р. встановлена ще одна пам'ятна аотаційна дошка Патріархові Київському і всієї України Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) Патріархові Київському і всієї Руси-України Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП), Первоієрархові УАПЦ в діаспорі Мстиславу, в миру Степанові Івановичу Скрипнику (1898–1993), племінникові Голови Директорії Української Народної Республіки (УНР) Симона Петлюри, з нагоди 120-ліття від дня його народження та 25-ліття від часу смерті, який в 1920–1921 рр. мешкав у своєї дружини Іванни Вітковицької в будинку на вул. Липовій, ч. 82 (нині Шевченка) (Дорошенко, 2020, с. 108).

Висновки і перспективи подальших розвідок цього питання. Отже, споруда на вул. Липовій, ч. 80 у Станиславові, а тепер – це вул. Шевченка, буд. 82 Івано-Франківська, є знаковою для міста, адже своїм минулим та й сучасним підкреслює українську національну ідентичність. У цій будівлі в першій половині ХХ ст. функціонували товариство «Просвіта», селянська і ремісничо-промислова бурси, приватні українські жіноча (дівоча) гімназія, народна школа імені Маркіяна Шашкевича, чоловіча семінарія і торговельна коєдукаційна гімназія Українського педагогіч-

ного товариства «Рідна школа». Ці установи не просто провадили освітньо-виховну діяльність, але й плекали в молодій генерації національний дух та любов до Батьківщини. У подальшому доволі перспективними є дослідження про відомих учениць приватної української жіночої гімназії УПТ «Рідна школа» та вихованців бурс, які відзначились у національно-визвольній боротьбі українського народу, на педагогічній ниві, у науковій сфері, мистецтві.

Джерела та література

ДАІФО – Державний архів Івано-Франківської області.

Бондарев, І., Головатий, М. (2016). *Івано-Франківськ: погляд кризь століття*. Івано-Франківськ.

Бойко, В. (Упоряд.). (2000). *«Просвіта» Івано-Франківська: минуле й сучасне, у двох книгах, кн. перша*. Івано-Франківськ.

Бучик, О. (2020). *Українська купецька гімназія*. Взято 25 серпня 2022 р. URL: <https://kuryer.if.ua/retro-novyna-ukrayinska-kupeczka-gimnaziya/?fbclid=IwAR28uxIJOaCrxisOqQHNoKrHTbcZbA5goFzetzp-Q75xgk2ZrChiUHxIPtWY0>.

Головатий, М. (2010). *200 вулиць Івано-Франківська*. Івано-Франківськ.

Дорошенко, Г. (Ред.). (2020). *Івано-Франківськ – місто героїв*. Івано-Франківськ.

Інформатор. (2023). Тут навчалася Ірина Вільде. Кам'яниця на Шевченка сто років тому. Взято 15 серпня 2023 р. URL: <https://if.informator.ua/2023/02/02/tut-navchalasya-iryna-vilde-kamyanuczyuana-shevchenka-sto-rokiv-tomu/>.

Климишин, М. (Упоряд.). (1985). *Альманах Станиславівської землі: збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини, у трьох т, т. 2*. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Мюнхен.

Кравців, Б. (Упоряд.). (1975). *Альманах Станиславівської землі: збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини, у трьох т, т. 1*. Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен.

Максимець, Б. (2018). *Історичний екскурс: «Просвіта», «Селянська бурса», «Українська жіноча гімназія», «Відділення дошкільної освіти коледжу»*. Взято 15 травня 2018 р. URL: <https://ifcvdo.pnu.edu.ua/%d1%96%d1%81%d1%82%d0%be%d1%80%d1%96%d1%8f/>.

Нижник, О. (2003). *Життя і праця Тараса Івановича Франка*. Взято 15 серпня 2023 р. URL: <https://frankovi.com.ua/zhyttya-i-pratsya-tarasa-ivanovycha-franka/>.

Павлишин, С. (1994). *Історія однієї кар'єри*. Львів.

Полск, В. (2007). *Майданами і вулицями Івано-Франківська*. Івано-Франківськ.

Романюк, В., Лисак, О. (2015). *Місто між двома Бистрицями, у 3 -х кн., кн. 2*. Івано-Франківськ.

Савіцька, І. (2015). Українські гімназії Станиславова у міжвоєнний період (1921–1939 рр.). *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*, 27.

Савіцька, І. (2016). Діяльність українських професійних навчальних закладів Станиславова в міжвоєнний період (1921 – 1939 рр.). *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*, 28.

Синиця, Н., Говера, Д. (Упоряд.). (2022). *Обіжник «Просвіти» (1877–2022)*. Івано-Франківськ.

Соловка, Л. (Упоряд.). (2008). *Державний архів Івано-Франківської області. Путівник. Т. 1: Фонди періоду до 1939 року*. Київ.

Фабрика, Р. (2012). *Христина Сасвич*. Взято 15 жовтня 2021 р. URL: http://ifoonsku.ucoz.ua/news/misto_sprovnenikh_mrij/2012-02-03-1263.

Філоненко, Л. (2008). Про композитора Ярослава Барнича та його пісню «Гуцулка Ксеня». *МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія*, 4–5.

Філоненко, Л. (2009) Про композитора Ярослава Барнича та його пісню «Гуцулка Ксеня» (закінчення). *МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія*, 6.

References

DAIFO – Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti [State archive of Ivano-Frankivsk region] [in Ukrainian].

Bondarev, I., Holovaty, M. (2016). *Ivano-Frankivsk: pohliad kriz stolittia [Ivano-Frankivsk: a look through the centuries]*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

Boiko, V. (Comp.). (2000). *«Prosvita» Ivano-Frankivska: mynule y suchasne, u dvokh knykhakh, kn. persha [«Prosvita (Enlightenment)» Ivano-Frankivsk: past and present, in two books, book one]*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

Buchyk, O. (2020). *Ukrainska kupetska himnaziia [Ukrainian merchant gymnasium]*. August 25, 2022, Retrieved from <https://kuryer.if.ua/retro-novyna-ukrayinska-kupeczka-gimnaziya/?fbclid=IwAR28uxIJOaCrxisOqQHNoKrHTbcZbA5goFzetzp-Q75xgk2ZrChiUHxIPtWY0> [in Ukrainian].

- Holovaty, M.** (2010). *200 vulyts Ivano-Frankivska [200 streets of Ivano-Frankivsk]*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Doroshenko, H.** (Ed.). (2020). *Ivano-Frankivsk – misto heroiv [Ivano-Frankivsk is a city of heroes]*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Informator.** (2023). *Tut navchalasia Iryna Vilde. Kamianytsia na Shevchenka sto rokiv tomu [Iryna Wilde studied here. A tenement house on Shevchenko a hundred years ago]*. Retrieved from <https://if.informator.ua/2023/02/02/tut-navchalasya-iryna-vilde-kamyanyczya-na-shevchenka-sto-rokiv-tomu/> [in Ukrainian].
- Klymyshyn, M.** (Comp.). (1985). *Almanakh Stanyslavivskoi zemli: zbirnyk materialiv do istorii Stanyslavova i Stanyslavivshchyny, u trokh t, t. 2 [Almanac of the Stanislaviv region: a collection of materials on the history of Stanislavov and the Stanislav region, in three volumes, vol. 2]*. Niu-York – Paryzh – Sidney – Miunkhen [in Ukrainian].
- Kravtsiv, B.** (Comp.). (1975). *Almanakh Stanyslavivskoi zemli: zbirnyk materialiv do istorii Stanyslavova i Stanyslavivshchyny, u trokh t, t. 1 [Almanac of the Stanislaviv region: a collection of materials on the history of Stanislavov and the Stanislav region, in three volumes, vol. 1]*. Niu-York – Toronto – Miunkhen [in Ukrainian].
- Maksymets, B.** (2018). *Istorychnyi ekskurs: «Prosvita», «Selianska bursa», «Ukrainska zhinocha himnaziia», «Viddilennia doshkilnoi osvity koledzhu» [Historical excursion: «Enlightenment», «Peasant Bursa», «Ukrainian Women's Gymnasium», «Department of Preschool Education of the College»]*. Retrieved from <https://ifcvdo.pnu.edu.ua/%d1%96%d1%81%d1%82%d0%be%d1%80%d1%96%d1%8f/> [in Ukrainian].
- Nyzhnyk, O.** (2003). *Zhyttia i pratsia Tarasa Ivanovycha Franka [The life and work of Taras Ivanovich Franko]*. Retrieved from <https://frankovi.com.ua/zhyttya-i-pratsya-tarasa-ivanovycha-franka/> [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, S.** (1994). *Istoriia odnii kariery [The story of one career]*. Lviv [in Ukrainian].
- Poliek, V.** (2007). *Maidanamy i vulytsiamy Ivano-Frankivska [On the squares and streets of Ivano-Frankivsk]*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Romaniuk, V., Lysak, O.** (2015). *Misto mizh dvoma Bystrytsiamy, u 3 -kh kn., kn. 2 [The city between two Bystrica, in 3 books, book 2]*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Savitska, I.** (2015). *Ukrainski himnazii Stanyslavova u mizhvoiennyi period (1921 – 1939 rr.) [Ukrainian gymnasiums of Stanislaviv in the interwar period (1921–1939)]*. *Halychyna. Naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys – Galicia. Scientific and cultural and educational local history magazine*, 27 [in Ukrainian].
- Savitska, I.** (2016). *Diialnist ukrainskykh profesiinykh navchalnykh zakladiv Stanyslavova v mizhvoiennyi period (1921 – 1939 rr.) [Activities of Stanislavov's Ukrainian professional educational institutions in the interwar period (1921 – 1939)]*. *Halychyna. Naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys – Galicia. Scientific and cultural and educational local history magazine*, 28 [in Ukrainian].
- Synytsia, N., Hovera, D.** (Comps.). (2022). *Obizhnyk «Prosvity» (1877 – 2022) [Circular «Prosvita» (1877 – 2022)]*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Solovka, L.** (Comp.). (2008). *Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti. Putivnyk. T. 1: Fondy periodu do 1939 roku [State archive of Ivano-Frankivsk region. Guidebook. Vol. 1: Funds of the period until 1939]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Fabryka, R.** (2012). *Khrystyna Saievykh [Khrystyna Sayevich]*. Retrieved from http://ifoonsku.ucoz.ua/news/misto_spoვნenikh_mrij/2012-02-03-1263 [in Ukrainian].
- Filonenko, L.** (2008). *Pro kompozytora Yaroslava Barnycha ta yoho pisniu «Hutsulka Ksenia» [About the composer Yaroslav Barnych and his song «Hutsulka Ksenia»]*. *MIST: Mystetstvo, istoriia, suchasnist, teoriia – AHMT: Art, history, modernity, theory*, 4–5 [in Ukrainian].
- Filonenko, L.** (2009). *Pro kompozytora Yaroslava Barnycha ta yoho pisniu «Hutsulka Ksenia» (zakinchenia) [About the composer Yaroslav Barnych and his song «Hutsulka Ksenia» (end)]*. *MIST: Mystetstvo, istoriia, suchasnist, teoriia – AHMT: Art, history, modernity, theory*, 6 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.

УДК 94"1919/1920"

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.7>

Лідія БІЛІЧЕНКО

магістр історії, випускник, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, вул. 68 Десантників, 10, м. Миколаїв, Україна, індекс 54003 (bilichenko.lidia@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5547-9248>

Бібліографічний опис статті: Біліченко, Л. (2023). Діяльність Надзвичайних Дипломатичних Місій УНР у країнах Скандинавії (1919–1920 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 64–71, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.7>

ДІЯЛЬНІСТЬ НАДЗВИЧАЙНИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ МІСІЙ УНР У КРАЇНАХ СКАНДИНАВІЇ (1919–1920 РР.)

Анотація. Мета статті – дослідження діяльності Надзвичайної Дипломатичної Місії УНР у країнах Скандинавії протягом 1919–1920 рр. **Методологія дослідження.** Методологічною базою роботи є принципи історизму, об'єктивності, системності, науковості, всебічності та конкретності. Їх сукупне застосування дозволило розглядати досліджувані процеси та явища згідно з динамікою їхнього розвитку, абстраговано від індивідуальних поглядів і переконань, намагаючись досягти максимально повного та різнопланового розкриття заявленої проблеми. Вище перераховані принципи й підходи є універсальними засадами будь-якого наукового дослідження, тому застосовуються комплексно у всій роботі. На їх основі була сформована відповідна методологічна база, в якій поєднуються загальнонаукові, міждисциплінарні та спеціально-історичні методи пізнання. **Наукова новизна.** На сьогоднішній момент у вітчизняній історичній науці немає узагальнюючих робіт з такої тематики у консолідованому вигляді, із широкою ретроспективною огляду інформації, в яких розкривається діяльність Надзвичайної Дипломатичної Місії УНР у Скандинавії протягом 1919–1920 рр. **Висновки.** Із залученням архівних джерел та з використанням методологічної бази у статті досліджується діяльність Надзвичайних Дипломатичних Місій у Швеції, Норвегії та Данії протягом 1919–1920 рр. Встановлено, що діяльність Місії була зосереджена головним чином у інформаційній сфері. Зокрема, голови Місії звітували з безпосередніх джерел або ж зі світової преси перед Міністерством закордонних справ про політичну ситуацію у світі. Також посли офіційно передавали урядові звернення іноземців стосовно гуманітарної допомоги українців, реалізації різних проєктів тощо. Через те, що великої політичної діяльності через мале значення Швеції, Норвегії та Данії у загальносвітовій політиці Місії розвинути не могли, велику частину інформаційної роботи виконували самі голови Місій.

Ключові слова: Надзвичайна Дипломатична Місія, Скандинавія, Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія, Директорія УНР, міжнародні відносини, зовнішня політика, дипломатія.

Lidiia BILICHENKO

Master of History, Graduate, Petro Mohyla Black Sea National University, 10, 68 Desantnykiv str., Mykolaiv, Ukraine, postal code 54003 (bilichenko.lidia@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5547-9248>

To cite this article: Bilichenko, L. (2023). Diialnist Nadzvychainykh Dyplomatychnykh Misii UNR u krainakh Skandynavii (1919–1920 rr.) [Activities of Extraordinary Diplomatic Missions of the UNR in the countries of Scandinavia (1919–1920)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 14(56), 64–71, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.7> [in Ukrainian].

ACTIVITIES OF EXTRAORDINARY DIPLOMATIC MISSIONS OF THE UNR IN THE COUNTRIES OF SCANDINAVIA (1919–1920)

Summary. *The purpose of the study is to study the activities of the Extraordinary Diplomatic Mission of the Ukrainian People's Republic in the Scandinavian countries during 1919–1920. Research methodology.* The methodological basis of the work is the principles of historicism, objectivity, systematicity, scientificity, comprehensiveness and specificity. Their collective application made it possible to consider the researched processes and phenomena according to the dynamics of their development, abstracted from individual views and beliefs, trying to achieve the most complete and diverse disclosure of the stated problem. The principles and approaches listed above are universal principles of any scientific research, therefore they are applied comprehensively in the entire work. Based on them, an appropriate methodological base was formed, which combines general scientific, interdisciplinary and special-historical methods of cognition. **Scientific novelty.** At the moment, in the national historical science, there are no generalizing works on this topic in a consolidated form, with a broad retrospective review of information, which reveal the activities of the Extraordinary Diplomatic Mission of the Ukrainian People's Republic in Scandinavia during 1919–1920. **Conclusions.** And with the involvement of archival sources and the use of a methodological base, the article examines the activities of the Extraordinary Diplomatic Missions in Sweden, Norway and Denmark during 1919–1920. It is established that the activities of the Mission were concentrated mainly in the information sphere. In particular, the Heads of Missions reported to the Ministry of Foreign Affairs about the political situation in the world from direct sources, namely from the world press. Also, the ambassadors officially handed over to the government the appeals of foreigners regarding humanitarian aid to Ukrainians, the implementation of various projects, etc. Due to the fact that the Missions could not develop large-scale political activities due to the small importance of Sweden, Norway and Denmark in global politics, a large part of the information work was carried out the heads of the Missions themselves.

Key words: Extraordinary Diplomatic Mission, Scandinavia, Sweden, Norway, Denmark, Finland, UNR Directory, international relations, foreign policy, diplomacy.

Постановка проблеми. Протягом 1919–1920 рр. уряд Директорії УНР робив усе можливе, аби вибороти самостійність та незалежність України від іноземних держав, головним чином від більшовицької Росії. Одним із інструментів цього стало встановлення дипломатичних зносин з іноземними країнами, у тому числі з державами Скандинавії. Насамперед Данія, Швеція та Норвегія цікавили Українську Державу як економічні партнери. Задля цього на початку січня 1919 р. були засновані Надзвичайні Дипломатичні Місії, за допомогою яких протягом 1919–1920 рр. зазначені країни надавали гуманітарну допомогу постраждалим українським регіонам через Червоний Хрест, реалізовували проєкт відкриття інтернатів для українських дітей-сиріт та допомогли розквартирувати у Данії 80 українських вояків-перебіжчиків з Німеччини.

Аналіз досліджень. Серед дослідників, які безпосередньо займалися цим питанням, можна назвати О. Коваль (Коваль, 2022: 135–143) та О. Малюту (Малюта, 2020: 71–101), які у своїх роботах досліджували Діяльність Дипломатичних Місій у Швеції та Данії. Окремо слід виділити й науковців Д. Веденєєва (Веденєєв, 1997: 79–89), В. Веригу (Верига, 1998: 523), І. Дацківа, (Дацків, 2014: 22–25) І. Матяш (Матяш, 2021: 40–49), у працях яких висвітлюється зовнішня політика періоду Директорії УНР.

Мета дослідження – висвітлення діяльності Надзвичайної Дипломатичної Місії УНР у країнах Скандинавії протягом 1919–1920 рр.

Виклад основного матеріалу. 13 січня 1919 р. наказом Міністерства закордонних справ Директорії УНР була заснована Надзвичайна Дипломатична Місія УНР у Швеції та Норвегії. З повідомленням пану Міністру закордонних справ УНР Місія наголошувала на тому, що вона була сформована виключно з бувшої Місії Української Держави гетьманського періоду, а наказом від 17 січня 1919 р. голові місії у Швеції та Норвегії доручено керувати і справами посольства у Фінляндії. Головою Місії було призначено дипломата К. Лоського (див. рис. 1). До Голови Дипломатичної Місії УНР зголошувалися і торговельні фірми, аби зав'язати торговельні зносини з Україною. Були пропозиції й на виділення товарів у кредит.

Рис. 1. Особиста фотокартка Костя Лоського

Джерело: ЦДАВО. Ф. 3513. Опис. 1. Спр. 2. Арк. 10

К. Лоський прибув до Стокгольма наприкінці лютого – на початку березня 1919 р. Зокрема, 5 березня 1919 р. у листі № 7 до Міністра закордонних справ УНР голова Дипломатичної Місії звітував про те, що днем раніше він представився Міністрові закордонних справ Швеції п. Гелльнерові (Коваль, 20: 137).

У дипломатичному паспорті К. Лоського зазначалося, що: «Правительство Української Народної Республіки сим подає до відома всім, що власник цього дійсно є Кость Лоський – Голова Надзвичайної Дипломатичної Місії Української Народної Республіки в Швеції і Норвегії і тому просить Високі Правительства чужоземних держав і пропонує кожному, до кого це може відноситись, а військовим і цивільним установам Української Народної Республіки наказує, щоби власникові цього не тільки не чинено ніяких перепон при переїзді, чи проживанню повсюди, але щоби були вжиті заходи для оказання йому всякої допомоги.

Паспорт цей видається в цілях установлення ідентичності особи, а також для уможливлення вільного переїзду в чужоземні держави, що підписами та приложенням Державної печатки стверджується» (ЦДАВО. Ф. 3513. Опис. 1. Спр. 2. Арк. 11).

У складі Надзвичайної Дипломатичної Місії УНР у Швеції та Норвегії також перебували такі особи:

- радник доктор Микола Галушинський, якого було призначено на цю посаду міністерством від 17 січня 1919 р. з посади секретаря українського посольства у Фінляндії;
- секретар Йосип Майданюк, якого призначено на виконання обов'язків по цій посаді від 13 січня 1919 р. з посади аташе українського посольства у Фінляндії;
- аташе Володимир Суховецький, який прибув у складі бувшої місії Української Держави на посаді перекладача і якого міністерством було залишено у складі місії УНР без означення посади, чому головою місії від 20 квітня 1919 р. за № 5 було встановлено числити Суховецького на посаді аташе (ЦДАВО. Ф. 3513. Опис. 1. Спр. 2. Арк. 1).
- канцелярський урядовець Василь Кучабський, якого прийнято на цю посаду згідно з наказом від 29 березня 1919 р. строком від 1 квітня 1919 р. (ЦДАВО. Ф. 3513. Опис. 1. Спр. 1. Арк. 4). Зберігся лист голови Місії до Міністра закордонних справ про рекомендацію Василя Кучабського на посаду канцелярського урядовця Місії, у якому зокрема йшлося: «Маю честь порекомендувати Вам, Високошановний Пане Міністре, бувшого урядовця моєї Місії пана Василя Кучабського, як людину дуже порядну, енергійну, чесну і здібну, яка цілком підійде до всякого доручення, де треба виявити сміливість, розум і енергію» (ЦДАВО. Ф. 3513. Опис. 1. Спр. 2. Арк. 2);
- канцелярський урядовець Івга Прокоф'єва, яку було призначено до виконання своїх обов'язків наказом від 13 січня 1919 р.

Зі згаданих вище осіб секретар завідував канцелярією і зносинами з місцевою пресою. Урядовець Івга Прокоф'єва завідувала веденням грошових книг і касою (ЦДАВО. Ф. 3513. Опис. 1. Спр. 2. Арк. 1).

Склад Місії не був постійним і періодично змінювався. Так, Наказом від 30 серпня 1919 р. Міністром закордонних справ В. Темницьким було звільнено Й. Майданюка, який був, крім іншого, автором перекладів на шведську мову. З кінця березня і до 26 липня 1919 р. у складі Місії рахувався син Глави – І. Лоський, учасник бою під Крутами, а згодом співробітник Міністерства закордонних справ УНР. Наказом Міністерства Закордонних Справ УНР від 20 вересня 1919 р. В. Оренчука, генерального консула УНР у Мюнхені, було призначено секретарем Місії, але він так і залишився в Мюнхені через сімейні обставини (Коваль, 20: 137).

Окремого інформаційного бюро при Місії не було через те, що майже вся діяльність Місії носила виключно інформаційний характер. Через те, що великої політичної діяльності через мале значення Швеції і Норвегії в загальносвітовій політиці Місія розвинути не могла, велику частину інформаційної роботи виконував сам голова Місії К. Лоський. Справа інформації була поставлена у Місії ось як: все, що приходило до Місії з пресових бюро українських у Відні, Берліні, Парижі, розглядалося та перекладалося негайно, а потім передавалося до телеграм-бюро у Стокгольмі, яке надсилало це все до газет. Також у канцелярії щоденно отримували місцеві і європейські часописи, з яких витинали все, що пов'язано з Україною, причому найбільш важливе перекладалося на українську мову і розсилалося до всіх українських Місій в іноземних країнах (ЦДАВО. Ф. 3513. Опис. 1. Спр. 2. Арк. 38).

Штатна платня урядовцям у карбованцях була така: радник – 5250 карб., секретар – 3900 карб., аташе – 3175 карб., канцелярський урядовець – 1775 карб. (ЦДАВО. Ф. 3513. Опис. 1. Спр. 2. Арк. 1).

Щодо Дипломатичної Місії у Данії, то 14 січня 1919 р. уряд Директорії УНР призначив Д. Левицького виконувати обов'язки голови Надзвичайної Дипломатичної Місії УНР у Данії (ЦДАВО. Ф. 3542. Опис. 1. Спр. 1. Арк. 1). На посаду радника Місії призначили Володимира Соловія (за фінансовими документами від 1 лютого 1919 р.), національно свідомого випускника вищої агрономічної школи в Англії. Він кілька місяців до того перебував у Данії, знав англійську та німецьку мови. Урядовцями місії були Марійка Донцова та Емілія Паньків (від 15 січня 1919 р.). Аташе Надзвичайної Дипломатичної Місії УНР у Данії стали мистецтвознавець Олександр Лагутенко (від 15 січня) та Володимир Паньків (від 25 лютого 1919 р.). Урядовцем-журналістом Надзвичайної Дипломатичної Місії УНР у Данії був Дмитро Бузько (від 19 лютого 1919 р.), канцеляристом – Карла Крісбенсен (ймовірно, від серпня 1919 р.). Велику роль відведено торговим відносинам. Це засвідчило призначення з відповідними легітимаціями при місії агента міністерства торгівлі та промисловости УНР у Копенгагені фахового торгового аташе Самуеля Аківісона (Аківізона), який напередодні Української національної революції був завідувачем київської міської контори експортно-імпортного Товариства звільнення від мит товарів та поштових посилок, мав багаторічні зв'язки із Данією (Малюта, 2020: 74–75).

На канцелярські витрати Місії було виділено 3 000 карб., що значило 700 данських крон. Для утримування помешкання було надано 3250 карб. щомісячно, а для покупки данських часописів – 30 000 карб. на 4 місяці (ЦДАВО. Ф. 3542. Опис. 1. Спр. 1. Арк. 2).

У 1919 р. у Данії жило 80 вояків, переважно перебіжчиків з Німеччини, бранців-українців. За підтримки данського уряду посольство УНР у Данії на шість місяців розмістило їх на вигідних умовах розквартирування при зразкових господарствах і молочарнях. Усі бранці-українці хотіли якнайскоріше повернутися в Україну. Зважаючи на транспортні труднощі, вони жили у доволі вигідних умовах, мали нагоду багато чого повчитись, що б знадобилось після їх повернення в Україну (Малюта, 2020: 73).

23 січня 1920 р. голова Дипломатичної Місії у Данії Д. Левицький доповідав Міністру закордонних справ УНР про політичну ситуацію серед провідних держав. Так, він писав, що: «...Вже в перші місяці нового року виявилось, що головним завданням цього року буде у країн Антанти розв'язка російського питання. Після розмов, котрі я мав з англійцем Джорджем

Ландсбері, визначним членом англійської робітничої партії та шеф-редактором одного з британських часописів, а також з деякими росіянами, які перебували у Данії, я зробив наступні висновки: Англія дуже занепокоєна агресивним наступом більшовиків на Азію, Персію, Месопотамію, а потім в Індію, перейшла до переконання, що по розбиттю Колчака і Денікіна одинокою опорою можуть бути тільки держави бувшої Російської імперії...» (ЦДАВО. Ф. 3542. Опис. 1. Спр. 1. Арк. 10).

Однак з часом утримувати дві Місії у Скандинавії стало дуже затратно. Так, видатки на канцелярію, видатки на помешкання та видатки на пресу не були покриті станом на початок 1920 р. Надзвичайною Дипломатичною Місією у Данії. Скромне помешкання Місії коштувало зі світлом, опалом та прислугою 1500 крон данських щомісячно. Кредит на 4 місяці був теж остаточно вичерпаний (ЦДАВО. Ф. 3542. Опис. 1. Спр. 1. Арк. 39).

У листі до Міністра закордонних справ голова Дипломатичної Місії УНР у Швеції і Норвегії К. Лоський підкреслив, що: «...я вже докладавав бувшому Міністру закордонних справ Темницькому про зайвість утримання такої бідній державі, як наша, двох Місій – в Данії і окремо в Швеції і Норвегії, в той час, коли Болгарія має одну лишень Місію для всієї Скандинавії в Стокгольмі, Греція також одну в Копенгагені, Швейцарія обмежується тим, що всю Скандинавію обслуговує посольство у Берліні. Всі скандинавські країни по інтересам своїм так мало відрізняються одна від одної, що одна Місія у Стокгольмі, як в центрі, цілком вистачить...» (ЦДАВО. Ф. 3513. Опис. 1. Спр. 2. Арк. 12).

Наказом Директорії УНР від 16 березня 1920 р., підписаним С. Макаренком і Ф. Шевцом, членами Високої Директорії, було з'єднано дві Надзвичайні Дипломатичні Місії в одну Місію і установлено для неї окремі штати у сумі 74 000 гривні (ЦДАВО. Ф. 3513. Опис. 1. Спр. 2. Арк. 48).

Під час свого візиту до Данії К. Лоський мав зустріч із представниками Червоного Хреста Норвезького і Шведського, які були зацікавлені санітарним становищем в Україні, після того, як витяги з доповіді голови швейцарської санітарної Місії в Україні у 1919 р. майора Ледеррея були надруковані у місцевій газеті. Окремі члени Норвезького і Шведського Червоного Хреста просили Костя Лоського подати їм докладні матеріали про санітарне становище в Україні та виказували думку про можливість допомоги посилками та матеріалом санітарної Місії, висловлювали побажання підняти це питання у відповідних комітетах і т.п. Так, наприклад, шведський посол у Норвегії барон Рамель висловив велику симпатію до України і просив документальні матеріали, аби говорити про це з головою Шведського Червоного Хреста принцем Карлом Шведським. Крім того, голова Норвезького Червоного Хреста пан Гейердаль і віце-президент Комітету Червоного Хреста у Данії пан Кейлгау говорили про можливість допомоги санітарним матеріалом і також просили докладні відомості стосовно того, до кого можна звернутися стосовно цього питання. Своєю чергою голова Дипломатичної Місії УНР у Скандинавії Кость Лоський надав документи у вигляді доповіді майора Ледеррея, голови швейцарської санітарної Місії в Україні у 1919 р. На це норвезькі, шведські і датські представники дали зрозуміти, що добре було б, якби українські власті офіційно звернулися до норвезького і шведського Червоних Хрестів, де вже буде підготовлено ґрунт, з проханням про санітарну поміч Україні. Про це Кость Лоський одразу сповістив український уряд (ЦДАВО. Ф. 3513. Опис. 1. Спр. 2. Арк. 14).

Зрештою, у подальшому Україна отримала санітарну допомогу від Шведського Червоного Хреста, з приводу чого уряд УНР надіслав листа принцу Карлу Шведському, у якому йшлося, що: «Уряд Республіки з найбільш глибоким признанням констатує, що дружні зносини минулого не забуті шведським народом, і він надзвичайно зворушений тим актом, що Ваша Високість, як Президент Комітету Шведського Червоного Хреста зволили зробити.

Уряд Республіки зі свого боку просить Вашу Високість зволити прийняти його найщирішу подяку за санітарні матеріали, що так доброзичливо були даровані Вашої Високості.

Ця гуманна допомога тим доцільніша, що прийшла в час найтяжчих страждань Уряду Республіки і її Армії, яка захищала цілу Європу від більшовицької руйнуючої навали...» (ЦДАВО. Ф. 3513. Опис. 1. Спр. 2. Арк. 59).

Дуже важливою подією в українсько-скандинавських відносинах став виступ на Національному Конгресі Жіночих Національних Рад 8–18 вересня 1920 р. у Копенгагені Ганни Чикаленко, представниці українського уряду, яка доповідала зокрема і про санітарне становище в Україні. Потрібно відзначити, що з усіх жіночих організацій Інтернаціональна Рада Жінок була найбільш стара організація, найбільш впливова і найбільш консервативна (ЦДАВО. Ф. 3513. Опис. 1. Спр. 2. Арк. 18).

Між делегатами на конгресі перебувала і пані Тора Даугторд, редакторка данського журналу «Сучасна жінка». Зокрема, члени цієї газети мали на думці прийти на поміч таким державам, як Естонія, Україна, Латвія, і допомогти їм організувати захисти і школи для дітей-сиріт, які не мали ні хати, ні родини. До них зверталися данці, лікарі, учителі та хлібороби, які прагнули допомогти цим країнам. Данський проєкт виглядав так: набрати коло сотні дітей від 5 до 12 років, яких одразу почали вчити хліборобства, садівництва, ремесел і виховувати їх у дусі рівності і братерства. Для реалізації цієї цілі Тора Даугторд звернулася до очільника Надзвичайної Дипломатичної Місії УНР у Швеції та Норвегії Костя Лоського з проханням про допомогу. Зрештою Кость Лоський передав звернення до українського уряду (ЦДАВО. Ф. 3513. Опис. 1. Спр. 2. Арк. 23).

У Швеції до служби в українській армії зголосився граф Й. Дуглас Гамільтон, член однієї з найстаріших шведських родин. У Першій світовій війні він був у французькому генеральному штабі і числився спеціалістом з авіації.

Данський літературознавець, перший дослідник творчості Т. Шевченка Георг Моріс Кохен Брандес висловлював Україні найщиріший вияв пошани й відзначав, якою високою мірою симпатизував українцям у їхній боротьбі за самостійність, вважаючи великою кривдою дії з боку Росії та Антанти. Г. Брандес дописував до українського тижневика, який видавали понад тридцятьма числами в Данії. Відомий данський поет Тор Лянге зробив переклад данською мовою української пісні «Стоїть явір над водою» (Малюта, 2020: 74).

До Голови Дипломатичної Місії УНР зголошувалися і торговельні фірми, аби зав'язати торговельні зносини з Україною. Були пропозиції й на виділення товарів у кредит. Голова Місії всі ці пропозиції відсилав до Христофора Варановського, президента українських кооператив, котрий мешкав у Берліні (ЦДАВО. Ф. 3513. Опис. 1. Спр. 2. Арк. 49).

23 жовтня 1920 р. через стан свого здоров'я голова Місії К. Лоський прохав український уряд через те, що він не може переносити скандинавський тамтешній клімат, перемістити його послом в одну з країн середньої або південної Європи. Однак, поки зазначене питання вирішувалося, Кость Лоський і надалі виконував обов'язки голови Дипломатичної Місії у Швеції, Норвегії та Данії (ЦДАВО. Ф. 3513. Опис. 1. Спр. 2. Арк. 34).

Від'їжджаючи зі Стокгольма, К. Лоський повідомив Міністерству закордонних справ Швеції, що тимчасовим повіреним у справах залишається перший секретар Е. Козій, який до того обіймав посаду першого секретаря посольства УНР у Німеччині та щойно був переведений до шведської столиці. Втім у цей час Місія вже остаточно позбулася свого призначення, а її ділова активність, судячи з обсягу документообігу, після піку в квітні 1919 року поступово занепадала.

Військова поразка УНР у листопаді 1920 р. призвела до переходу її державних структур в еміграцію. Тоді ж Директорія УНР в екзилі зосередила свої зусилля на пропаганді державницьких прав перед Лігою Націй та іншими міжнародними організаціями й форумами (Коваль, 20: 140–141).

Висновки. Таким чином, діяльність Надзвичайних Дипломатичних Місій у Швеції, Норвегії та Данії протягом 1919–1920 рр. була зосереджена здебільшого в інформаційній сфері. Зокрема, голови Місій звітували з безпосередніх джерел або ж зі світової преси перед Міністерством Закордонних Справ про політичну ситуацію у світі. Також послали офіційно передавали урядові звернення іноземців стосовно гуманітарної допомоги українців, реалізації різних проєктів т. п. Окремого інформаційного бюро при Місіях не було через те, що майже вся діяльність Місій носила виключно інформаційний характер. Через те, що великої політичної

діяльності через мале значіння Швеції, Норвегії та Данії в загальносвітовій політиці Місії розвинути не могли, велику частину інформаційної роботи виконували самі голови Місії. Справа інформації була поставлена у Місіях ось як: все, що приходило до Місії з пресових бюро українських у Відні, Берліні, Парижі, розглядалося та перекладалося негайно, а потім передавалося до телеграм-бюро у Стокгольмі, яке надсилало це все до газет. Також у канцелярії щоденно отримували місцеві і європейські часописи, з яких витинали все, що пов'язано з Україною, причому найбільш важливе перекладалося на українську мову і розсилалося до всіх українських Місій в іноземних країнах.

Джерела та література

- Веденєв, Д.** (1997). Становлення зовнішньополітичної служби України періоду Центральної Ради. *Український історичний журнал*. С. 79–89.
- Верига, В.** (1998). Визвольні змагання в Україні: 1913–1923: у 2 т. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Т. 1. 523 с.
- Дацків, І.** (2014). Українська дипломатія доби Директорії УНР: персоналії, статус, функції. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Історія»*. Вип. 2. Ч. 3. С. 125–135.
- Дацків, І.** (2014). Утворення системи дипломатичних представництв і місій Української Народної Республіки. *Мандрівець*. С. 22–25.
- Коваль, О.** (2022). Діяльність Дипломатичної Місії УНР у Швеції: взаємодія без визнання. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Історичні науки»*. Том 33 (72) № 3. С. 135–143.
- Малюта, О.** (2020). Міжнародне економічне й політичне співробітництво Української Народної Республіки та Королівства Данії (1919–1921 роки). *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Випуск 21. С. 71–101.
- Матяш, І.** (2021). Архівні інформаційні ресурси в умовах пандемії: до питання про створення інформаційного ресурсу «Місяця пам'яті української дипломатії». *Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання : монографія / відп. Ред. І. Тюрменко*. Київ : НАУ. С. 40–49.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.** Ф – 3513. Оп. 1. Спр. 1.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.** Ф – 3513. Оп. 1. Спр. 2.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.** Ф – 3542. Оп. 1. Спр. 1.

References

- Vedeniev, D.** (1997). Stanovlennia zovnishnopolitychnoi sluzhby Ukrainy periodu Tsentralnoi Rady [Formation of the foreign policy service of Ukraine during the period of the Central Rada]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. Pp. 79–89 [in Ukrainian].
- Veryha, V.** (1998). Vyzvolni zmahannia v Ukraini: 1913–1923: u 2 t. [Liberation competitions in Ukraine: 1913–1923: in 2 volumes]. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. T. 1. 523 p. [in Ukrainian].
- Datskiv, I.** (2014). Ukrainska dyplomatiia doby Dyrektorii UNR: personalii, status, funktsii [Ukrainian diplomacy of the time of the UNR Directory: personalities, status, functions]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriya "Istoriia"*. Vyp. 2. Ch. 3. Pp. 125–135 [in Ukrainian].
- Datskiv, I.** (2014). Utvorennia systemy dyplomatychnykh predstavnytstv i misii Ukrainskoi Narodnoi Respubliky [Formation of the system of diplomatic missions and missions of the Ukrainian People's Republic]. *Mandrivets*. Pp. 22–25 [in Ukrainian].
- Koval, O.** (2022). Diialnist Dyplomatychnoi Misii UNR u Shvetsii: vzaiemodiia bez vyznannia [Activities of the UNR Diplomatic Mission in Sweden: interaction without recognition]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernad'skoho. Seriya: Istorychni nauky. Tom 33 (72) № 3*. Pp. 135–143 [in Ukrainian].
- Maliuta, O.** (2020). Mizhnarodne ekonomichne y politychne spivrobitnytstvo Ukrainskoi Narodnoi Respubliky ta Korolivstva Danii (1919–1921 roky) [International economic and political cooperation between the Ukrainian People's Republic and the Kingdom of Denmark (1919–1921)]. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu*. Vypusk 21. Pp. 71–101 [in Ukrainian].

- Matiash, I.** (2021). Arkhivni informatsiini resursy v umovakh pandemii: do pytannia pro stvorennia informat-siinoho resursu «Mistsia pamiaty ukrainskoi dyplomatii» [Archival information resources in the condi-tions of the pandemic: on the issue of creating an information resource “Memorial Places of Ukrainian Diplomacy”]. Istoryko-kulturna spadshchyna: zberezhennia, dostup, vykorystannia: monohrafiia / vidp. Red. I. Tiurmenko. Kyiv: NAU. Pp. 40–49 [in Ukrainian].
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchых orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy** [The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine]. F – 3513. Op. 1. Spr. 1 [in Ukrainian].
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchых orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy** [The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine]. F – 3513. Op. 1. Spr. 2 [in Ukrainian].
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchых orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy** [The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine]. F – 3542. Op. 1. Spr. 1 [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.*

УДК 908(477)+930.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.8>

Ольга КАШАБА

кандидат історичних наук, доцент кафедри краєзнавчо-туристичної роботи, соціальних і гуманітарних наук, Українська інженерно-педагогічна академія, вул. Університетська, 16, м. Харків, Україна, індекс 61003 (olga.kashaba@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0616-145X>

ResearcherID: JBC-6183-2023

Ірина ЩЕРБИНА

кандидат історичних наук, доцент, завідувачка кафедри краєзнавчо-туристичної роботи, соціальних і гуманітарних наук, Українська інженерно-педагогічна академія, вул. Університетська, 16, м. Харків, Україна, індекс 61003 (shcheririna63@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3007-2446>

Бібліографічний опис статті: Кашаба, О., & Щербина, І. (2023). Краєзнавча діяльність у школах Харківщини у 20-ті роки ХХ ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 72–79, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.8>

КРАЄЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ У ШКОЛАХ ХАРКІВЩИНИ У 20-ТІ РОКИ ХХ СТ.

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати становлення шкільного краєзнавства на Харківщині в 1920-ті роки та охарактеризувати краєзнавчу діяльність у школах краю. **Методологія дослідження** зумовлена метою та завданням. В основу методології покладено принцип історизму, об'єктивності й системності вивчення. Автори використовують хронологічний, порівняльно-історичний, історико-генетичний, ретроспективний методи, а також методи аналізу і синтезу. Плідними для дослідження виявилися статистичний, текстологічний і біографічний методи. **Наукова новизна** полягає в тому, що критично осмислено творчий, науковий і методичний доробок освітян Харківщини у 20-ті роки ХХ ст. Проаналізовано методичні та дидактичні матеріали з краєзнавства і показано шлях їх упровадження у школах краю. **Висновки.** У 20-ті роки ХХ ст. шкільне краєзнавство на Харківщині набуває значного поширення. Уведення комплексних програм у семирічній трудовій школі передбачало наповнення матеріалу краєзнавчим компонентом. Він стає обов'язковим елементом у навчанні. Усе це позитивно позначилося на залученні учнів до краєзнавчих досліджень. Спостерігаємо розширення мережі шкільних краєзнавчих гуртків і музеїв. Але у той же час краєзнавство не було зведено до окремого предмету, а розглядалось і впроваджувалось як принцип навчання, що передбачав систематичне звернення до місцевого матеріалу у навчально-виховній роботі школи. Відзначаючи беззаперечні досягнення в організації різноманітних форм урочної та гурткової роботи, поширення екскурсійної діяльності, не можна не помітити того, що невіршеними залишалися питання браку методичного забезпечення, катастрофічно не вистачало літератури, технічних приладів, фінансування. Негативно на шкільному краєзнавстві позначилося і ідеологічне втручання. Поступово ініціатива та громадська активність були зведені нанівець, а краєзнавчий рух зазнав поступового затухання.

Ключові слова: краєзнавство, шкільне краєзнавство, краєзнавчий рух, шкільний музей, краєзнавчо-екскурсійна робота, освітяни Харківщини, комплексні програми, семирічна трудова школа.

Olga KASHABA

PhD in Historical Science, Associate Professor at the Department of Local History and Tourism Work, Social and Humanitarian Sciences, Ukrainian Engineering and Pedagogies Academy, 16, University str., Kharkiv, Ukraine, postal code 61003 (olga.kashaba@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0616-145X>

ResearcherID: JBC-6183-2023

Iryna SHCHERBYNA

PhD in Historical Science, Associate Professor, Head of the Department of Local History and Tourism Work, Social and Humanitarian Sciences, Ukrainian Engineering and Pedagogies Academy, 16, University str., Kharkiv, Ukraine, postal code 61003 (shcheririna63@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-003-3007-2446>

To cite this article: Kashaba, O., & Shcherbyna, I. (2023). Kraieznavcha diialnist u shkolakh Kharkivshchyny u 20-ti roky XX st. [Local history activities in schools of the Kharkiv region in the 20s of the 20th century]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 14(56), 72–79, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.8> [in Ukrainian].

LOCAL HISTORY ACTIVITIES IN SCHOOL OF THE KHARKIV REGION IN THE 20S OF THE 20TH CENTURY

Summary. *The purpose of the research is to analyze the development of school local studies in Kharkiv region in the 1920-s and to characterize the local studies activities in the schools of region. The research methodology is determined by the purpose of the research. The methodology is based on the principle of historicism, objectivity and systematic study. The authors use chronological, comparative-historical, historical-genetic, retrospective methods, as well as methods of analysis and synthesis. Statistical, textological and biographical methods proved to be fruitful for research. The scientific novelty lies in the fact that the creative, scientific and methodical work of educators of the Kharkiv Region in the 20s of the 20th century was critically understood. Methodical and didactic materials on regional studies are analyzed and the way of their implementation in the schools of the region is shown. Conclusions.* In the 20s of the XX century school local studies in Kharkiv Oblast is gaining significant popularity. The introduction of complex programs in the seven-year labor school involved filling the material with a local history component. It becomes mandatory elementary education. All this had a positive effect on the involvement of students in regional studies. We are observing the expansion of the network of school local history clubs and museums. But at the same time, local history was not reduced to a separate subject, but was considered and implemented as a teaching principle, which provided for systematic reference to local material in the educational work of the school. Noting the undeniable achievements in the organization of various forms of classroom and group work, the spread of excursion activities, one cannot fail to notice that the issues of lack of methodical support remained unresolved, there was a catastrophic lack of literature, technical devices, funding, and the miserable situation of the teacher. Ideological intervention also had a negative effect on school regional studies. Gradually, the initiative and public activity were brought to nothing, and the local history movement suffered a gradual decline.

Key words: local history, school local history, local history movement, school museum, local history excursion work, educators of Kharkiv region, Comprehensive programs, seven-year labor school.

Постановка проблеми. Порушення норм і законів міжнародного життя, замах на свободу і систему демократії, на еволюційний поступ людства з боку росії актуалізувало низку питань в українському суспільстві. Сьогодні вимагає переосмислення і надання оновленого змісту таким поняттям, як державність, патріотизм, громадянське суспільство, історична пам'ять, національна і людська гідність.

У цьому контексті гуманітарна освіта, в першу чергу історична, покликана сприяти формуванню в підростаючого покоління національної свідомості, поваги до історії та культури, традицій свого народу, закладанню підвалин для утворення громадянської позиції. Важливу роль у реалізації цих завдань покликано здійснити краєзнавство у всіх його розгалуженнях. Зокрема, шкільне краєзнавство, яке має сталі традиції, глибокі корені, цікавий досвід і потужний потенціал.

Сучасні виклики, а саме – удосконалення навчально-виховного процесу, пошук нових і якісних шляхів розвитку сучасної української освіти, в першу чергу шкільної, зумовлюють необхідність проаналізувати і творчо переосмислити практичний і теоретичний доробок, напрацьований попередніми поколіннями українських освітян.

Саме тому неабиякий інтерес для сучасників представляє досвід, набутий освітянами, педагогами у 20-ті роки ХХ ст. Формаційні зміни, які сприяли ліквідації політико-економічних інститутів попередніх владних структур, становлення економічних, організаційно-політичних, ідеологічних основ радянської влади, вимагали модернізації освіти, культури і духовного життя. Влада велику увагу приділяла школі, яка мала стати драйвером ідейного, організаційного та виховного впливу на суспільство, з метою виховання нового покоління у дусі правлячої парадигми. Це був період пошуку нових форм і методів організації навчального процесу, коли запроваджувалися експериментальні та інноваційні принципи функціонування системи освіти (Борис, 2023, с. 104–105). Він відзначився розмаїттям науково-педагогічних поглядів, в основу яких були покладені творчі методи навчання, відбувалася інтенсивна розбудова української національної школи педагогічної науки, активно залучався іноземний досвід. А школа, з її чіткою організаційно-системною структурою, з можливістю «формувати» у підростаючого покоління відданість інтересам нової влади, була найбільш придатним майданчиком для цих нововведень та експериментів. Шкільне краєзнавство в цьому контексті відіграло одну з провідних ролей.

Аналіз досліджень. Аналізуючи науковий доробок, присвячений проблемі зародження, розвитку і досягнень шкільного краєзнавства, можемо констатувати, що ця тема активно досліджувалася в різні періоди. Вона була в полі зору таких дослідників, як: У. Борис (Борис, 2023), В. Бугрій (Бугрій, 2011), Л. Войтова (Войтова, 2008), Костюкова О. (Костюкова, 2010), В. Обозний (Обозний, 2001), В. Прокопчук (Прокопчук, 2011), В. Савчук (Савчук, 2006), П. Тронько (Тронько, 2000) та інші. Водночас зазначені автори приділяли увагу загальним проблемам, особливостям розвитку краєзнавчого руху, шкільного краєзнавства, і майже не розглядали краєзнавчу діяльність у школах Харківщини в 20-ті роки ХХ ст.

Мета статті. Виходячи з вищевикладеного, метою статті є аналіз становлення шкільного краєзнавства на Харківщині в 1920-ті роки та характеристика краєзнавчої діяльності у школах краю.

Виклад основного матеріалу. Шкільне краєзнавство на Харківщині спиралося на досвід, що був напрацьований у дореволюційний період університетськими товариствами «Общество Испытателей Природы» та «Історико-філологічне товариство», які проводили поважну дослідницьку роботу переважно краєзнавчого характеру (Кашаба, 2009, с. 24–37). Наприклад, «Общество Любителей Природы» через свою діяльність прищеплювало послідовникам не тільки ідею охорони природи, але й шанобливе ставлення до історичної спадщини. Це товариство мало друкований науково-популярний часопис «Бюллетени Общества Любителей Природы», на сторінках якого висвітлювалась краєзнавча тематика. «Історико-філологічне товариство» носило характер академічного наукового об'єднання, що на фаховому рівні займалося різноманітною проблематикою, в тому числі етнографічною, археологічною та історико-краєзнавчою.

Підвищений інтерес до історії і природи рідного краю знайшов відображення у двох виданнях – «По окрестностям Харькова» та «Природа і населення Слобідської України», які вийшли друком у 1916 р. і 1918 р. відповідно. Перший містив декілька тематичних розділів історико-природознавчого спрямування. Другий – це велика колективна праця за редакцією В.І. Талієва, що подавала цікавий матеріал з географії, кліматології, геології, ботаніки, зоології, ґрунтознавства, археології, історії, етнографії, економіки, топографії, екскурсійні маршрути тощо (Федоровський, 1923, с. 186–187).

Революційні події майже припинили діяльність краєзнавчих осередків у краї. Матеріальна база більшості з них була пограбована і вщент зруйнована. Краєзнавчий рух зазнав непоправних гуманітарних втрат – смерть та еміграцію низки видатних науковців, що присвячували свої сили краєзнавчій роботі. У цей час припинилась видавнича діяльність. Жодного наукового, науково-популярного, довідникового видання краєзнавчого спрямування не було.

Але завдяки ентузіазму і щирій відданості своїй справі, попри надскладні умови, краєзнавча робота на Слобожанщині остаточно не зупинилась. Аналіз роботи харківських краєзнав-

ців на початку 1920-х років містить стаття професора О. Федоровського «Краєзнавча робота в Харкові і на Слобожанщині» у журналі «Червоний шлях» (1923, № 3). Автор детально розповідає про краєзнавчі здобутки харківських дослідників у галузі географії, гідрології, геології, ботаніки, зоології, антропології, археології, етнографії, народної архітектури, лінгвістики, місцевої історії тощо.

Всі ці наукові доробки не могли не позначитися на розвитку шкільного краєзнавства. Адже саме у цей час спостерігаємо процес формування змістовної бази краєзнавства у школі. Науковці, освітяни, управлінці прагнули наповнити новим змістом навчальні програми та методику викладання, осучаснити їх і наблизити до життя. Вони намагалися досягти головної дидактичної мети – розвивати в учня вміння і бажання емоційно й інтелектуально відкликатися на духовні та матеріальні потреби суспільства і країни. Як стверджує дослідник Бугрій В.С. у монографії «Шкільне краєзнавство в Україні» (2011 р.), початок 20-х років ХХ ст. характеризується залученням шкільного краєзнавства до всіх аспектів педагогічного процесу і дає підстави розглядати його, з одного боку, як самостійну педагогічну систему, а з іншого – як утворюючий компонент загальної системи шкільної освіти (Бугрій, 2011, с. 53). Цьому передувала жвава дискусія, в якій обговорювалися питання місця краєзнавства в системі шкільної освіти як стрижневого елементу нової моделі системи освіти того часу, значення і статус краєзнавчої роботи в школі. Учасники дискусії пропонували різноманітні освітні програми, головною метою яких було наближення школи до реалій життя шляхом поширення краєзнавчого компонента в предметну галузь.

У 1920–1921 роках Народний комісаріат освіти України видав план єдиної семирічної трудової школи, де краєзнавство було введено у першому концентрі (1–4 класи). Цей план передбачав ліквідацію предметної системи навчання, а замість цього впроваджувався комплекс «Життя дитини та оточуючого середовища», який ґрунтувався на краєзнавчому матеріалі і складався з трьох блоків: «Природа», «Праця», «Суспільство». Отже, краєзнавство формувало основний зміст навчально-виховної роботи школи. Згідно з навчальним планом на цей комплекс у 1–4 класах виділялося на ручну працю по 20 годин на тиждень, рідну мову та математику – по 8 годин, а з 5 по 7 класи додавалося ще по 8 годин на вивчення географії та історії громадянства (ДАХО. Ф.3. 820, оп. 1, спр. 165. Арк. 53–55). Таким чином, навчальні програми мусили орієнтуватися на краєзнавчий матеріал і передбачали політехнічну та трудову підготовку учнів, вивчення економіки та особливостей господарського розвитку краю. Орієнтація шкільних програм на актуальні проблеми тодішньої сучасності зумовила скорочення матеріалу з історії рідного краю, його культури, фольклору, традицій. У цих програмах домінує класовий підхід до історичних подій і до оцінки діяльності ряду осіб. Історичні події і факти давалися учням без дотримання хронологічної послідовності та системності.

Завдання в галузі шкільного краєзнавства більш виразно були проголошені під час роботи II Всесоюзної краєзнавчої конференції у 1924 році. Зокрема, у резолюціях секції шкільного й екскурсійного краєзнавства акцент робився на таких завданнях: надати всебічну методичну допомогу вчителю, розробити відповідні дидактичні матеріали (карти, посібники, путівники, підручники, різноманітні інструкції для проведення занять з використанням краєзнавчого матеріалу, плани і маршрути проведення екскурсій), а також сприяти організації системної підготовки і перепідготовки вчителів, встановити постійний і міцний зв'язок між школою і краєзнавчими установами (науковими товариствами, музеями тощо) (ЦДАВО. Ф. 166, оп. 1, спр. 873. Арк. 10).

Спроба втілити в життя резолюції з'їзду була зроблена редакцією часопису «Шлях освіти», на сторінках якого широко висвітлювався досвід краєзнавчої роботи вчителів. Згодом науково-методичний відділ Українського комітету краєзнавства почав друкувати бюлетень, якій містив методичні матеріали. Згодом, часопис «Краєзнавство», у рубриці «Шкільне краєзнавство» подавав відповідні рекомендації та розкривав досвід краєзнавчої роботи в школах республіки, а також містив комплексні програми з краєзнавства. Про популярність журналу серед освітян свідчить географія розповсюдження його номерів та адреси дописувачів. Все це

сприяло поширенню краєзнавства серед учнівської молоді і перетворення його на потужний громадський рух.

Комплексні програми шкільного краєзнавства окреслювали два основних принципи: 1) необхідність вивчення зв'язку між явищами довкілля і виробничими силами; 2) явища навколишнього середовища потрібно вивчати в їх динаміці. Також наголошувалося, що школа може допомагати академічним установам у зборі фактографічного матеріалу.

Отже, вся тематика комплексних програм зі шкільного краєзнавства умовно може бути поділена на орієнтувальні і поглибленні.

Орієнтувальні теми – «Наш край», «Наше село», «Наша волость» – надавали учням загальні уявлення, початкові знання про край. Ці теми закладали підґрунтя для формування світогляду дитини і допомагали встановити «дослідний апарат», створити навички і вміння для подальшої дослідницької роботи.

У старших класах тематика ускладнювалась. Дослідити ці теми в повному обсязі під час уроків не завжди вдавалося тому, що вони передбачали тривалу розробку. Отже, більш глибоко і досконало це можна було зробити в позанавчальний час на заняттях краєзнавчого гуртка. Взагалі гурткова позаурочна робота набуває в зазначений період суспільного значення. Деякі гуртки навіть були включені до центральних статистичних видань, що дає підстави стверджувати, що школярі під керівництвом педагогів проводили різнобічну важливу краєзнавчу роботу. Методистами і вчителями розроблялися науково-методичні засади позакласної діяльності. Чимало уваги цьому питанню приділяли співробітники Харківського Інституту Народної освіти. Вони пропонували досліджувати місцеве фабрично-заводське й кустарне виробництво, погодні і природні умови свого краю, його ландшафти, потенціал сільськогосподарського виробництва тощо. Під час гурткової роботи учні могли знайомитися з сучасними умовами розвитку краю, але це було не можливо зробити без історичного екскурсу і аналізу еволюції виробництва. Саме тому проводились екскурсії, складалися щоденники спостережень, місцеві календарі природи і сільськогосподарських робіт, здійснювався порівняльний аналіз різних видів господарства, проводилось опитування та анкетування місцевого населення, збиралися фактичні і фактографічні матеріали, різноманітні відомості.

Зауважимо, що виконання такої роботи вимагало від керівників гуртків, шкільних учителів та учнів ґрунтовної підготовки, навичок, певного досвіду дослідницької роботи.

У цьому плані є цікавим досвід, напрацьований колективом Липецької школи № 2 на Харківщині. У 20-ті роки ХХ ст. школа проводила різнобічну краєзнавчу роботу, її ініціатором був директор П.В. Щепкін. У школі було створено природничий кабінет, у якому містилися експонати природного матеріалу, опудала тварин, колекція метеликів, гербарій тощо. Ці матеріали були старанно зібрані та систематизовані учнями під час занять з краєзнавства. Учителі охоче використовували цю наочність на уроках.

Чималий інтерес становить рукописний часопис школи «Пчелиный улей». На його сторінках учні розміщували результати своєї пошукової роботи, спостереження за життям краю, літературні спроби тощо.

Наведемо також успішний приклад роботи шкільного краєзнавчого гуртка. На наш погляд достатньо результативним був досвід Великописарівської семирічної школи на Харківщині. Краєзнавчий гурток тут було створено у 1922 році під керівництвом учителя П.А. Сапухіна. Він був автором низки методичних матеріалів, розміщених на шпальтах провідних педагогічних і освітянських видань. А саме в журналі «Шлях освіти» він надрукував дві роботи – Дослідча робота в справі вивчення історії місцевого краю, 1925, № 11; Музейна робота в школі, 1926, № 3. А на сторінка часопису «Радянська освіта» містилися статті – Справа з місцевими архівами, 1926, № 11; 3 досвіду археологічної роботи школярів, 1928, № 7–8.

П.А. Сапухін через краєзнавчу роботу прищеплював своїм учням повагу та зацікавленість до історії, етнографії, природи рідного краю. Результати краєзнавчої роботи оприлюднювалися в експозиціях шкільного музею. Вражала колекція археологічних знахідок. Тут зберігалися кам'яні молотки, стародавній посуд, зброя, гарматні ядра, нумізматична колекція, прикраси

тощо. Досліджуючи історію свого району, гуртківці активно залучали народні спогади про давнину, церковні архівні матеріали, друковані видання та інші джерела. У школі також випускали рукописну збірку. Тематика краєзнавчих досліджень, що проводилися на заняттях гуртка, могла би стати основою для історико-краєзнавчого нарису про Великописарівський район.

Учні досліджували різноманітні історичні періоди свого краю, його топоніміку і географію, знайомилися з видатними постатями (Краєзнавство в школі, 1924, с. 3–8).

Уваги заслуговує розробка теми, що присвячена кріпацтву. Учні збирали різноманітні матеріали даної тематики. Проводили опитування серед місцевого населення, збирали родинні спогади і оповідання. У підсумку було укладено тематичний альбом, який містив твори дітей на тему кріпацтва, малюнки, опитування і спогади тих, хто пам'ятав ті часи. Зібраний матеріал було зафіксовано у письмових роботах: «Втеча селян у солдати», «Самогубство пастуха», «Історія нашого села», «Оповідання дідуся Панкратова», «Важка праця жінок-селянок». Чималий інтерес викликають і інші розвідки з історії краю, а саме: «Вольновський монастир у XVII та XVIII ст.», «минувшина села Ямного», «Історіографія В.-Писарівського району».

Гуртківці проводили і лекційну роботу. З метою популяризації краєзнавчої діяльності, для мешканців району, учні прочитали понад 50 лекцій краєзнавчого змісту, проводили тематичні екскурсії (Краєзнавство в школі, 1924, с. 3–8).

Активну позакласну краєзнавчу роботу проводили і в школах Ізюмщини. Учителі і учні плідно співпрацювали з Ізюмським краєзнавчим музеєм. Під керівництвом співробітників проводилися численні екскурсії як в музеї, так і за його межами. Завідувач музею М.С. Сибільов читав популярні лекції перед дорослими і дітьми. Методичні і практичні поради надавалися також і проф. О.С. Федоровським, який проводив екскурсії для учнів околицями Ізюму.

У 20-х роках ХХ ст. поширення набуває така важлива форма пізнання рідного краю, як екскурсія. Починається процес створення мережі екскурсійних закладів, формуються організаційно-методичні підвалини їх практичної діяльності. Політика «українізації» мала значний вплив на розвиток краєзнавчо-екскурсійної роботи. Адже влада розглядала значущість виховного та культурно-пізнавального потенціалу екскурсії у роботі з широкими масами. Мета краєзнавчо-екскурсійної діяльності полягала в забезпеченні політичної єдності країни, саме тому пріоритет надавався тематичним екскурсіям на виробництво, в промислові райони. Під час екскурсій проводилась суспільно-політична робота, отже краєзнавчо-екскурсійне мистецтво поступово перетворилося на інструмент пропаганди і агітації (Нагірняк, 2022, с. 1–5).

Навчальна шкільна екскурсія була визнана універсальним краєзнавчим методом. Вивчення історії, природи, об'єктів народного господарства у селі чи місті доповнювалося візуальним спостереженням та фіксацією важливих моментів, які не може дати жодний підручник.

Для підготовки якісної екскурсії вчителю потрібна була допомога. Таку підтримку надавала кафедра історії української культури ім. Д.І. Багалія. Науковці кафедри розробили типовий посібник з організації проведення історичних екскурсій «Слобожанщина в екскурсіях», під редакцією проф. О.В. Ветухова. Посібник містив у собі сотні різноманітних та цікавих туристичних маршрутів по території Слобідської України. Він став помічним для проведення гурткової роботи, незамінним у навчальному процесі і не втратив своєї актуальності сьогодні (Слобожанщина в екскурсіях, 1928).

Екскурсії у шкільному краєзнавстві відігравали значущу роль. Адже формували не просто емпіричне враження, створювали підґрунтя для засвоєння теоретичних знань, але й мали психоемоційне забарвлення, приємні враження і спогади від спілкування з однолітками і вчителями, керівниками гуртків, позитивні емоції від подорожі-мандрівки. Крім того, екскурсії дозволяли гуртувати учнів навколо ідей, планів, проєктів, пошукової роботи, створення нових експозицій у шкільних музеях тощо.

Висновки. Отже, у 20-ті роки ХХ ст. шкільне краєзнавство в Україні, в тому числі і на Харківщині, набуває значного поширення. Уведення комплексних програм у семирічній трудовій школі передбачало наповнення матеріалу краєзнавчим компонентом. Він стає обов'язковим елементом у навчанні. Усе це позитивно позначилося на залученні учнів до краєзнав-

чих досліджень. Спостерігаємо розширення мережі шкільних краєзнавчих гуртків і музеїв. Краєзнавчий компонент стає обов'язковим елементом шкільної практики в республіці. Попри це, краєзнавство не було зведено до окремого предмету, а розглядалось і впроваджувалось як принцип навчання, що передбачав систематичне звернення до місцевого матеріалу у навчально-виховній роботі школи. Відзначаючи беззаперечні досягнення в організації різноманітних форм урочної та гурткової роботи, поширення екскурсійної діяльності, не можна не помітити того, що невирішеними залишалися питання браку методичного забезпечення, катастрофічно не вистачало літератури, технічних приладів, фінансування, становище вчителя було жалюгідним. Негативно на шкільному краєзнавстві позначилося і ідеологічне втручання. Поволі ініціатива і громадська активність були зведені нанівець, а краєзнавчий рух зазнав поступового затухання.

Таким чином, протягом 20-х років ХХ ст. шкільне краєзнавство пережило багато трансформацій, що пояснювалися складністю переходу освіти на нову ідеологічну і світоглядну платформу. Досвід освітян-краєзнавців представляє неабиякий інтерес і може бути запроваджений сучасниками.

Вивчення й аналіз педагогічних практик і методики викладання краєзнавства у 20-ті роки ХХ ст., ознайомлення з традиційними та інноваційними формами й методами роботи, зі структурою комплексних програм, що формувалися на краєзнавчому матеріалі, можуть стати підґрунтям для розробки методичних порад учителям, які викладають курс «Харківщинознавство», «Історія Харкова», «Харків літературний», а також при розробці тематики уроків «Наш край» з історії України.

Джерела та література

- Борис, У.** (2023). Шкільне краєзнавство в Україні: витоки становлення та особливості розвитку за умов викликів сьогодення. *Молодь і ринок*. 1 (209).
- Бугрій, В.** (2011). Шкільне краєзнавство в Україні : монографія. Суми.
- Войтова, Л.** (2008). Бібліографія праць з проблеми розвитку шкільного краєзнавства (20 – 30-ті роки ХХ століття). *Історико-педагогічний альманах*. 1.
- Кашаба, О.** (2009). Внесок освітян Харківщини в розвиток історичного краєзнавства в 20-х – початку 30-х років ХХ ст. Харків.
- Костюкова, О.** (2010). Краєзнавчо-екскурсійна справа в Україні в 20-х роках ХХ ст.: суспільно-політичний, освітній і культурологічний аспект : монографія. Черкаси.
- Краєзнавство в школі.** (1924). Шлях освіти. 11.
- Матеріали про організацію учбового процесу в загальноосвітніх та профтехнічних школах.** ЦДАВО. Ф. 166, оп. 1, спр. 873.
- Нагірняк, А.** (2022). Впровадження радянської ідеології у краєзнавчо-екскурсійну діяльність України у 20-х роках ХХ ст. *Економіка та суспільство*. 36.
- Обозний, В.** (2001). Краєзнавча підготовка вчителя (теоретичні і організаційно-практичні аспекти). Київ.
- Прокопчук, В.** (2011). Деякі аспекти теорії і методології шкільного краєзнавства. *Краєзнавство*. 3.
- Савчук, В.** (2006). Проблема та розвиток шкільного краєзнавства в Україні у 20-х – 30-х рр. ХХ ст. *Краєзнавство*. 1-4.
- Слобожанщина в екскурсіях.** (1928). Харків.
- Тронько, П.** (2000). Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи). Київ.
- Федоровський, О.** (1923). Краєзнавча робота в Харкові і на Слобожанщині. *Червоний шлях*, 3.
- Школьные учебные программы** (1921). ДАХО. Ф.3.820, оп.1, спр. 165.

References

- Borys, U.** (2023). Shkilne kraieznavstvo v Ukraini: vytoky stanovlennia ta osoblyvosti rozvytku za umov vyklykiv sohodennia [School regional studies in Ukraine: the origins of formation and peculiarities of development under the conditions of today's challenges]. *Molod i rynok*. 1 (209).
- Buhrii, V.** (2011). Shkilne kraieznavstvo v Ukraini: monohrafiia [School local studies in Ukraine: monograph]. Sumy. [in Ukrainian].

- Voitova, L.** (2008). Bibliohrafiia prats z problemy rozvytku shkilnoho kraieznavstva (20 – 30-ti roky KhKh stolittia) [Bibliography of works on the problem of the development of school local studies (20s – 30s of the 20th century)]. Istoryko-pedahohichnyi almanakh. 1.
- Kashaba, O.** (2009). Vnesok osvitian Kharkivshchyny v rozvytok istorychnoho kraieznavstva v 20-kh – pochatku 30-kh rokiv XX st. [The contribution of Kharkiv region educators to the development of historical local studies in the 20s and early 30s of the 20th century]. Kharkiv. [in Ukrainian].
- Kostiukova, O.** (2010). Kraieznavcho-ekskursiina sprava v Ukraini v 20-kh rokakh KhKh st.: suspilno-politychnyi, osvittii i kulturolohichnyi aspekt: Monohrafiia [Local history and excursion business in Ukraine in the 20s of the 20th century: socio-political, educational and cultural aspect: Monograph]. Cherkasy. [in Ukrainian].
- Kraieznavstvo v shkoli** [Local studies at school]. (1924). Shliakh osvity. 11.
- Materialy pro orhanizatsiiu uchbovoho protsesu** v zahalnoosvitnikh ta proftekhnykh shkolakh [Materials on the organization of the educational process in general education and vocational schools]. TsDAVO. F.166, op.1, spr.873.
- Nahirniak, A.** (2022). Vprovadzhennia radianskoi ideolohii u kraieznavcho-ekskursiinu diialnist Ukrainy u 20-kh rokakh XX st. [The introduction of Soviet ideology into the local history and excursion activities of Ukraine in the 20s of the 20th century]. Ekonomika ta suspilstvo. 36.
- Oboznyi, V.** (2001). Kraieznavcha pidhotovka vchytelia: teoretychni i orhanizatsiino-praktychni aspekty [Local studies teacher training: theoretical and organizational-practical aspects]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Prokopchuk, V.** (2011). Deiaki aspekty teorii i metodolohii shkilnoho kraieznavstva [Some aspects of the theory and methodology of school local studies]. Kraieznavstvo. 3.
- Savchuk, V.** (2006). Problema ta rozvytok shkilnoho kraieznavstva v Ukraini u 20-kh – 30-kh rr. XX st. [The problem and development of school local studies in Ukraine in the 20s and 30s of the 20th century]. Kraieznavstvo. 1-4.
- Slobozhanshchyna v ekskursionakh** [Slobozhanshchyna in excursions]. (1928).
- Tronko, P.** (2000). Istorychne kraieznavstvo: krok u nove tysiacholittia (dosvid, problemy, perspektyvy) [Historical regional studies: a step into the new millennium (experience, problems, prospects)]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Fedorovskiy, O.** (1923). Kraieznavcha robota v Kharkovi i na Slobozhanshchyni [Local history work in Kharkiv and Slobozhanshchyna]. Chervonyi shliakh, 3.
- Shkolnye uchebnye prohrammy** [School curriculum]. (1921). DAKhO. F.Z.820, op.1, spr. 165.

*Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.*

УДК 930.1:94(477.54)

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.9>

Юрій СКРИПНИЧЕНКО

викладач дисципліни «Захист України», Харківський радіотехнічний коледж, вул. Сумська, 18/20, м. Харків, Україна, індекс 61000; аспірант історичного факультету, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, індекс 61022 (skripnecenkourij@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-4159-9259>

ResearcherID: HZM-5489-2023

Бібліографічний опис статті: Скрипниченко, Ю. (2023). Вербувально-пропагандистська агітація православної автокефальної церкви серед населення Харківщини в роки Другої світової війни. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 80–87, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.9>

ВЕРБУВАЛЬНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКА АГІТАЦІЯ ПРАВОСЛАВНОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ЦЕРКВИ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВЩИНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. Метою статті є дослідження ролі церкви в агітаційній роботі німецької окупаційної влади на Харківщині під час Другої світової війни. **Методологія дослідження** базується на використанні проблемно-хронологічного та логічного методів, методі історіографічного аналізу. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше детально проаналізовано методи та засоби вербувально-пропагандистської агітації православної автокефальної церкви серед населення Харківщини щодо переїзду на роботу до нацистської Німеччини. **Висновки.** Релігійна політика Третього Райху щодо окупованих територій відзначалась непослідовністю, що виходило із конкретних завдань, котрі встановлювались військовим командуванням нацистів для найбільш ефективного управління ними. У своїй зоні управління військова адміністрація Третього Райху на українських територіях намагалася не провокувати зайвих конфліктів із цивільним населенням, які посилювали антинімецькі настрої та різні форми опору. Тому діяльності православного духовенства відкрито не перешкоджали. Допускаючи можливість існування релігійного життя на окупованих територіях України під час Другої світової війни, нацистська влада переслідувала власні завдання. На думку автора, перед нацистською владою ставилися завдання пропагандистського використання православ'я як духовної сили, переслідуваної радянською владою і потенційно ворожою більшовизму, та застосування церковних організацій для сприяння німецькій адміністрації на окупованих територіях. Окупаційна влада Третього Райху разом із світськими засобами масової пропаганди (друкована продукція, усні виступи, радіопробанди, кінопродукція) широко використовувала потенціал православної церкви для здійснення агітації населення Харківщини щодо переїзду на роботу до нацистської Німеччини. На Харківщині православною громадою опікувався єпископ Феофіл Булдовський, який підтримував німецьку окупаційну владу у питаннях пропагандистської роботи. У православних храмах Харківщини агітація щодо переїзду на роботу до нацистської Німеччини здійснювалась під час проповідей, а також у формі публікацій місцевих священників у газеті «Нова Україна».

Ключові слова: православна церква, агітація, Феофіл Булдовський, нацистський окупаційний режим, трудові ресурси, Харківщина.

Yurii SKRYPNYCHENKO

Teacher of the discipline "Defense of Ukraine", Kharkiv Radio Technical College, 18/20, Sumska str., Kharkiv, Ukraine, postal code 61000; PhD Student at the Faculty of History, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, postal code 61022 (skripnecenkourij@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-4159-9259>

ResearcherID: HZM-5489-2023

To cite this article: Skrypnychenko, Yu. (2023). Verbuvalno-propahandystska ahitatsiia pravoslavnoi avtokefalnoi tserkvy sered naseleння Kharkivshchyny v roky Druhoi svitovoi viiny [Recruitment and propaganda campaign of the Orthodox Autocephalous Church among the population of Kharkiv region during the Second World War]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 14(56)*, 80–87, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.9> [in Ukrainian].

RECRUITMENT AND PROPAGANDA CAMPAIGN OF THE ORTHODOX AUTOCEPHALOUS CHURCH AMONG THE POPULATION OF KHARKIV REGION DURING THE SECOND WORLD WAR

Summary. *The purpose of the article is to study the problems of church agitation in the Kharkiv Region during the occupation by the Third Reich in the Second World War.*

The research methodology is based on the use of problem-chronological and logical methods, the method of historiographical analysis. **The scientific novelty** is that for the first time the methods and means of the recruitment and propaganda campaign of the Orthodox Autocephalous Church among the population of Kharkiv region regarding moving to work in Nazi Germany have been analyzed in detail. **Conclusions.** *The religious policy of the Third Reich in relation to the occupied territories was marked by inconsistency, which resulted from specific tasks that were set by the Nazi military command for the most effective management of them. The author emphasizes that in its area of control, the military administration of the Third Reich on Ukrainian territories tried not to provoke unnecessary conflicts with the civilian population, which intensified anti-German sentiments and various forms of resistance. Therefore, the activities of the Orthodox clergy were not openly hindered. Allowing the possibility of the existence of religious life in the occupied territories of Ukraine during the Second World War, the Nazi authorities pursued their own tasks. The Nazi authorities faced the task of propagandistic use of Orthodoxy as a spiritual force persecuted by the Soviet authorities and potentially hostile to Bolshevism, and the use of church organizations to assist the German administration in the occupied territories. The occupation authorities of the Third Reich, together with secular means of mass propaganda (printed products, oral speeches, radio propaganda, film productions), widely used the potential of the Orthodox Church to campaign the population of Kharkiv region to move to work in Nazi Germany. The author notes that in the Kharkiv Region, the Orthodox community was looked after by Bishop Feofil Buldovskyi, who supported the German occupation authorities in matters of propaganda work. The author states that in the Orthodox churches of the Kharkiv region, the agitation for moving to work in Nazi Germany was carried out during sermons, as well as in the form of publications by local priests in the newspaper “Nova Ukraina”.*

Key words: *Orthodox Church, agitation, Feofil Buldovskyi, occupation authorities, Third Reich, labor resources, Kharkiv region.*

Постановка проблеми. Безпрецедентне загострення політизації церковного питання у сучасних реаліях російсько-української війни ставить перед науковцями завдання дослідження та неупередженого аналізу ролі православної церкви в пропагандистських та агітаційних діях нацистського окупаційного режиму в Україні під час окупації Третім Райхом у роки Другої світової війни. Зокрема, актуальним є питання скерованості агітаційних зусиль діячів церковних організацій стосовно залучення населення Харківщини на примусові роботи до Третього Райху.

Після початку навесні 1941 р. воєнної агресії Третього Райху на Балканах, а в червні – проти СРСР попередня німецька релігійна політика зазнала дуже сильних змін. На православну церкву були поширені методи тиску, вже випробувані стосовно інших конфесій на території самої Німеччини, де вектор вирішення «релігійного питання» був скерований на руйнування (внутрішнє та зовнішнє) традиційних стійких релігійних структур. Після окупації УРСР і, зокрема Харківщини, керівники Третього Райху також намагалися роздробити православну церкву на кілька частин, що не сполучаються між собою (головним чином за національною ознакою), а ці частини поставити під повний контроль. Нацистський окупаційний режим прагнув використовувати церковні організації для допомоги адміністрації на окупованих територіях у пропагандистських та агітаційних цілях з метою заохочення переїзду місцевого насе-

лення на роботу до Німеччини. Аналіз методів та засобів агітаційних дій православної церкви, які стосувались залучення населення Харківщини на роботу до Третього Райху, і становить проблематику цього дослідження.

Аналіз досліджень. Маємо окреслити, що питання агітації на Харківщині під час окупації Третім Райхом у роки Другої світової війни відображене у декількох групах історичних джерел. Так, серед таких джерел найбільше значення мають друковані періодичні видання, які містять численні статті та повідомлення про економічну діяльність промислових, сільськогосподарських, транспортних підприємств окупованих українських територій; про заходи і методи впливу німецької влади на місцеве населення з метою залучення останніх до робіт на різноманітні потреби Третього Райху.

На Харківщині нацистська друкована періодична продукція була представлена газетою «Нова Україна», щотижневим часописом «Харків'янин», куп'янською газетою «Новий час». Матеріали окупаційної періодики Харківщини повідомляли про численні розпорядження, постанови нацистської влади (Харківської міської управи, районних, сільських бургомістрів, бірж праці, поліцейських відділків тощо); роз'яснювали місцевому населенню умови праці і відпочинку робітників на підприємствах, установах, організаціях; публікували звернення бірж праці, керівників підприємств із запрошеннями приходити на ту чи іншу роботу. Харківська окупаційна друкована продукція також несла пропагандистську інформацію про міжнародні події, ситуацію на «західному» і «східному» фронтах, викриття злочинів радянської влади проти українського народу. Дослідження цих матеріалів важливі з точки зору аналізу ідеологічного підґрунтя діяльності окупаційної влади Третього Райху на території Харківщини.

Різнманітні плакати, картини та інші агітаційні матеріали Третього Райху стосовно трудових ресурсів Харківщини в роки Другої світової війни представлені фондovими матеріалами Харківського історичного музею ім. М.Ф. Сумцова. У цьому ж музеї знаходяться військові кінохроніки. Загалом музейний складник джерельної бази покликаний візуалізувати життя місцевого населення Харківщини у період німецького управління та відобразити невеликі деталі із повсякденного життя харків'ян, які неможливо розкрити у науковій літературі.

До джерел інформації, що нас цікавить, можна віднести художню та публіцистичну літературу. Наприклад, у романі «Нагрудний знак OST» розповідається про трирічне нелюдське перебування підлітка Сергія (псевдонім, насправді – п'ятнадцятирічного Віталія Сьоміна), примусово відправленого до одного фашистського арбайттабору в 1942 році. Цей тип джерел підкреслює не фактологічний, а емоційний аспект проблематики експлуатації українського населення на підприємствах Третього Райху, розкриваючи почуття тих, хто без власної волі був переселений з Батьківщини, щоб працювати на німців.

Водночас з окресленої проблематики церковної агітації на Харківщині під час окупації Третім Райхом у роки Другої світової війни джерел практично не зберіглось. Відповідно, стосовно тих документів, що доступні для дослідження, є необхідним їх аналіз та визначення основних фактів, котрі формують цілісне уявлення про використання мобілізаційного потенціалу православної церкви для здійснення агітації населення Харківщини щодо переїзду на роботу до нацистської Німеччини.

Крім того, у науковій літературі слабо представлені дослідження ролі церкви в агітаційній роботі німецької окупаційної влади. Серед загальних наукових праць, частково присвячених цьому питанню, треба звернути увагу на монографію Ю.В. Волошина «Українська православна церква у роки нацистської окупації (1941–1944 рр.)» (Волошин, 1997), а також наукові статті В.В. Гордієнко (Гордієнко, 2015), О.Є. Лисенка (Лисенко та ін., 2010) та І.М. Грідіної (Грідіна, 2006), в яких автори розкривають стан Автономної і Автокефальної православних церков, що утворились на окупованій території.

Метою статті є дослідження проблематики церковної агітації на Харківщині під час окупації Третім Райхом у роки Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. За всієї первісної зовнішньої різниці нацистської та радянської (1920–1930-х рр.) релігійної політики між ними було багато спільного. Це добре

видно на прикладі області Вартегау (з центром у Познані), яка була 1939 р. вибрана «випробувальним полігоном» для нацистських церковних експериментів. Як і у СРСР, там були закриті монастирі, вся релігійна діяльність здійснювалася на рівні громад. Реальна релігійна політика німецької окупаційної адміністрації, як слушно зазначало місцеве населення, також мала багато спільного з довоєнною радянською. У своєму наказі від 16 серпня 1941 р. шеф РСХА Гейдріх наказував підрозділам поліції безпеки та ЦД постійно повідомляти про розвиток ситуації у церковній області в окупованій частині СРСР. Вивчення досвіду руху воєвничих безбожників СРСР здавалося німецькому уряду дуже корисним.

У Третьюму Райху, як і у СРСР, релігійним організаціям, зокрема православної церкві, приділяло увагу найвище керівництво країни, зокрема Сталін і Гітлер особисто. У деяких деталях збігалася нацистська та радянська релігійна політика на контрольованих територіях за межами своїх країн. Наприклад, у Генерал-губернаторстві, яке було створено на території Польщі, у 1939–1944 рр. німецькі відомства прагнули протиставити лояльну, як здавалося, православну церкву опозиційній і переслідуваній католицькій. У другій половині 1940-х рр. нова влада Польщі частково діяла подібним чином.

Як і Сталін, Гітлер у період війни, побоюючись розколу у суспільстві та дестабілізації режиму, намагався уникати відкрито антицерковних акцій. Здійснюючи напад на СРСР, нацисти розраховували активно використовувати релігійний фактор у своїх цілях. Вони вже мали багатий досвід проведення такої політики як у Німеччині, так і на захоплених ними територіях у Європі. Методи та практику нацистської церковної політики було перенесено і на релігійні організації у СРСР. Як стверджує І.М. Грідіна, «...відродження релігійного життя у різних регіонах України залежало від місцевих особливостей: ступеня активності, форми організації, національного та політичного забарвлення. Згідно з цими критеріями вона поділила Україну на два регіони: Західну Україну, де переважало релігійне населення і богоборницька політика тривала 1–2 роки, і східні та центральні області України, де радянська влада знищила церкву як соціальний інститут, відповідно і їх населення було менш релігійним...» (Грідіна, 2006, с. 108).

З липня 1941 р. проблема православних церков потрапила до сфери інтересів найважливіших нацистських відомств – Партійної канцелярії, Головного управління імперської безпеки (РСХА), Райхсміністерства зайнятих східних територій (РМО) та Міністерства закордонних справ. Церковними справами у прифронтовій смузі (на практиці майже на всіх зайнятих українських територіях) займалася військова адміністрація в особі командувачів тилкових областей.

Безпосередньо до вирішення релігійних проблем були причетні керівні відділи та відділи пропаганди при командувачах, а на місцях польові та постійні коменданти. Крім того, існували територіальні командувачі у сферах, що управлялись цивільною адміністрацією. У своїй зоні управління військова адміністрація намагалася не провокувати зайвих конфліктів із цивільним населенням, які посилювали антинімецькі настрої та різні форми опору. Тому діяльності православного духовенства відкрито не перешкождали.

У верховному командуванні армії теж вважали за необхідне дещо пом'якшити релігійну політику і не лише стосовно релігійних об'єднань національних меншин, але насамперед до православної церкви. Щоб не допустити відродження сильної та єдиної православної церкви, РМО вже з осені 1941 р. підтримувало деяких православних ієрархів в Україні, які виступили проти Московської Патріархії та оголосили про свій намір утворити автокефальні (незалежні) церковні організації. Щоправда, райхскомісари, хоча й по-різному, не повністю розділяли цю установку міністерства. Так, виконуючи вказівки А. Розенберга, райхскомісар «України» Е. Кох 1 червня 1942 року видав указ, який ставив усі релігійні організації під постійний контроль німецької адміністрації. Будь-які згадки про свободу віри чи церковної діяльності повністю були відсутні, головна увага приділялася порядку реєстрації об'єднань віруючих, їм дозволялося займатися лише виконанням суто релігійних завдань (Bundesarchiv-Berlin (BAc), 1942).

22–23 вересня 1941 р. у Берліні відбулася нарада службовців державної поліції, які відали церковними справами. Під час неї групенлейтери РСХА зачитали 10 доповідей, що містили

вказівки щодо спрямування подальшої діяльності, у тому числі доповідь «Проблематика Східних Церков та службово-інформаційні висновки». У ній йшлося: «Внаслідок наступу німецьких військ на Балканах і Сході в нас дуже гостро постала проблема православних церков... Більшість членів православної церкви перебуває біля Радянського Союзу. З часом ця церква була інфікована більшовизмом, отже, про відновлення Німеччиною церков у завойованому східному просторі не може йтися» (Bundesarchiv-Berlin (BAa), 1941).

Найширший і детальніший «оперативний наказ № 10» про ставлення до церковного питання на зайнятих територіях Радянського Союзу на основі липневих директив Гітлера видав 16 серпня 1941 р. шеф РСХА Гейдріх. Згідно з цим наказом німецькі органи влади мали лише терпіти православну церкву і при цьому сприяти її максимально можливному дробленню на окремі течії, щоб уникнути можливої консолідації «керівних елементів» для боротьби проти Третього Райху. Але також ставилися завдання пропагандистського використання православ'я як духовної сили, переслідуваної радянською владою і потенційно ворожої більшовизму, та застосування церковних організацій для сприяння німецькій адміністрації на окупованих територіях.

У звіті поліції безпеки та ЦД від 24 червня 1942 р. говорилося, що Міністерство зайнятих східних територій прагнуло під час війни політично убезпечити області «за спиною» вермахту та перешкодити поширенню саботажу, партизанської діяльності. Тому міністерство виступало за надання місцевому населенню можливостей певного культурного розвитку і навіть участі в управлінні хоча б лише на термін війни (Bundesarchiv-Berlin (BAb), 1942). Тому велике значення надавалося пропагандистській діяльності і у зв'язку з цим дуже привабливим здавалося використовувати релігійні почуття населення.

Використання пропагандистських можливостей православної церкви стало необхідним через практичну слабкість світської німецької пропаганди. Так, РМО намагалося через відсутність закону про релігійну свободу використовувати у пропагандистських цілях хоча б укази райхскомісарів. Цю кампанію почав сам А. Розенберг у своїй промові в Ризі 15 травня 1942 р. Правда, і він змушений був визнати, що «через цей підкреслено адміністративний характер указів вони не придатні для докладного публіцистичного використання» (Bundesarchiv-Berlin (BAc), 1942). Дійсно, укази райхскомісарів мало підходили для пропагандистського використання. Хвалитися було особливо нема чим. І пропагандистські органи різних німецьких відомств на зайнятій східній території, які бачили відсутність скількись істотного ефекту, невдовзі практично перестали їх використовувати.

Отже, до літа 1942 р. вектор німецької церковної політики в УРСР було остаточно вироблено, причому на основі думки Партійної канцелярії, РСХА та особистих вказівок А. Гітлера. Однак, коли на окупованих територіях у всю силу розгорнулося релігійне відродження, розгорявся і партизанський рух, авторитет німецької адміністрації падав, позиція РМО дещо змінилася. Воно із самого початку було схильне підтримувати та використовувати у своїх цілях релігійні організації національних меншин СРСР, а тепер вважало за необхідне піти у цьому плані на подальші поступки.

Велика увага з боку всіх представників окупаційної влади, незалежно від ступеня жорсткості їх церковної політики, приділялася використанню релігійної теми в ідеологічній роботі. У засобах масової інформації всіляко наголошувалося на тому, що новий режим несе релігійну свободу. Наполегливо «рекомендувалося» у проповідях і під час церковних церемоній висловлювати вірнопідданські почуття до А. Гітлера та Третього Райху. Духовенство змушували брати участь у «святкуванні» річниці початку війни.

Активно поширювалася відповідна література, наприклад, такі листівки-молитви: «Адольф Гітлер, ти наш вождь. Ім'я твоє наводить трепет на ворогів. Хай прийде третя імперія твоя. І нехай здійсниться воля твоя на землі...» (Сергій..., 1947, с. 12). Як бачимо, православна церква пішла на зустріч німецьким окупантам, в яких вбачала можливості після повернення цивільного населення до релігії і церкви.

Варто відзначити, що агітаційна та пропагандистська робота адміністрацією Третього Райху в Харкові розпочалась з перших днів окупації. Насамперед нестача робочих рук на про-

мислових та сільськогосподарських підприємствах Німеччини була головною причиною розгортання агітації щодо виїзду населення захоплених німецькими військами територій України до Третього Райху. Агітаційна кампанія нацистів в Україні розпочалася безпосередньо наприкінці 1941 року.

Головними засобами ведення нацистами вербувальної пропаганди щодо добровільного виїзду населення Харківщини були: друкована продукція, усні виступи, радіопропаганда, кінопродукція. Окрім вищезазначених світських інструментів пропаганди та агітації, окупаційна влада Харкова використовувала можливості православної церкви.

Для реалізації своїх планів із агітаційної роботи з боку православної церкви окупаційна влада звернула увагу на невдоволених і переслідуваних радянським режимом релігійних діячів православної церкви. Однією із таких персоналій став Феофіл Булдовський, який за радянської влади був митрополитом України Української соборно-єпископської церкви (1929–1937) (Ісиченко, 2005, с. 12). У період німецької окупації України Булдовський був митрополитом Харківським та всієї лівобережної України, головою Харківського єпархіального управління автокефальної УПЦ.

На допиті НКВС митрополит розповів, що у 1920 р. його двічі заарештовував особливий відділ Південно-Західного фронту та ЧК за звинуваченням у допомозі денікінцям, але за недоведеністю його відпускали. У 1937 р. переїхав до Луганська, а у середині 1939 р. припинив церковну діяльність у зв'язку із закриттям останнього храму та переїхав до Харкова. Коли гітлерівці окупували Харків, Булдовському повідомили, що при Харківській міській управі створено релігійний відділ, який «з дозволу німців вживає заходів до найшвидшого відродження автокефальної Української православної церкви у Харкові та районах Харківської області» (Смирнов, 2016, с. 135). Наприкінці 1941 р. Булдовський виробив, а нацисти схвалили основну політичну лінію УПЦ.

Як зауважує А.В. Скоробагатів, «важливим фактором у боротьбі за населення Харкова стали спроби створити у Харкові автокефальну православну церкву. Місцеві націоналісти бачили в ній зручну нагоду відірвати церкву від Москви, від підпорядкування московській патріархії та здійснити церковну автокефалію. Вони намагалися очолити церковний рух, підпорядкувати Харківське міське управління» (Скоробагатів, 2006, с. 208). Проте ці спроби захоплення духовної влади у Харкові націоналістичними колами церковних розкольників не знайшли підтримки німців. «Позиція окупаційної влади виявлялася у тому, що церква не має займатися політикою. Тому вони підтримали митрополита України Феофіла Булдовського» (Скоробагатів, 2006, с. 213).

А.В. Скоробагатів також зазначив: «Ще на початку Другої світової війни голова Української автокефальної церкви у Польщі митрополит Діонісій за згодою німецької окупаційної влади призначив митрополитом-адміністратором Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) єпископа Луцького Полікарпа Сікорського. Розширюючи свій вплив на всю Україну, Полікарп Сікорський надіслав до окупованого Харкова у липні 1942 року свого представника – Мстислава Скрипника. Згодом Полікарп Сікорський передав Феофілу статус повноважного адміністратора всієї Лівобережної України з титулом митрополита Харківського та всієї Лівобережної України. Але після відступу німців із Харкова у лютому 1943 р. митрополит не став з ними евакуюватися. Причин він не пояснював. Це використали недоброзичливці Феофіла і намагалися скомпрометувати перед окупаційною німецькою владою після їхнього короткочасного повернення до Харкова (березень 1943 – серпень 1943 рр.). Але після другого звільнення Харкова у віці 78 років Феофіл був заарештований та був під слідством за наказом Народного Комітету Державної Безпеки (НКДБ) УРСР. Незабаром здоров'я його різко погіршилося і 23 січня 1944 р. Феофіл Булдовський помер у тюремній лікарні» (Скоробагатів, 2006, с. 207–208).

Під час головування Феофіла Булдовського у всіх церквах УПЦ читалися проповіді профашистського характеру, прославлялася німецька армія, яка нібито «визволила» Україну «з комуністичного полону», за кожною службою згадувалися Гітлер та його уряд, очорнюлася

радянська влада. На великі церковні свята і свята, пов'язані з успіхами німецької армії, нацистська влада захоплених областей обіцяла надавати робітникам вихідний. Але в реальному житті у такі дні німецькі господарі досить часто змушували працювати, особливо, якщо це співпадало зі збиранням врожаю у сільській місцевості чи з виконанням термінових військових замовлень для Вермахту на підприємствах. Крім того, розпочавши з березня 1942 р. депортацію українського населення на роботи до Німеччини, гітлерівці примушували єпископів розсилати по парафіях заклики до віруючого населення добровільно їхати на роботу. Ці відгуки друкувались також у пресі (Замітка «Повернення», 1943, с. 2).

Як вказує у своїй доповідній записці нарком внутрішніх справ СРСР Сергієнко, «у середині літа 1942 р. Феофіл видав послання «До віруючих землі української», в якому більшовики порівнювалися зі старозавітними чудовиськами, а німці вихвалялися, як висловився один церковник, до непристойності. З інших фактів публічних виступів Феофіла слід відзначити вітання окупаційному командуванню в річницю війни із СРСР, протест «української громадськості» на ім'я Рузвельта та Черчилля проти бомбардування радянськими літаками Харкова, підписаний першим митрополитом Феофілом, і циркуляр з благочинь німецьким властям із мобілізації робітників до Німеччини» (Доповідна записка, 1943, с. 14).

Висновки. Релігійна політика Третього Райху щодо окупованих територій відзначалась непослідовністю, що виходило із конкретних завдань, котрі встановлювались військовим командуванням нацистів для найбільш ефективного управління ними. У своїй зоні управління військова адміністрація Третього Райху на українських територіях намагалася не провокувати зайвих конфліктів із цивільним населенням, які посилювали антинімецькі настрої та різні форми опору. Тому діяльності православного духовенства відкрито не перешкождали.

Припускаючи можливість існування релігійного життя на окупованих територіях України під час Другої світової війни, нацистська влада переслідувала власні завдання. Насамперед ставилися завдання пропагандистського використання православ'я як духовної сили, переслідуваної радянською владою і потенційно ворожої більшовизму, та застосування церковних організацій для сприяння німецькій адміністрації на окупованих територіях.

Окупаційна влада Третього Райху разом зі світськими засобами масової пропаганди (такими як друкована продукція, усні виступи, радіопропаганда, кінопродукція) широко використовувала потенціал православної церкви для здійснення агітації населення Харківщини щодо переїзду на роботу до нацистської Німеччини. Німецька окупаційна влада використовувала у своїй пропагандистській діяльності незадоволених радянським режимом церковних діячів. З початку війни в окупованому Харкові релігійними питаннями керував Мстислав Скрипник як представник пронацистськи скерованого митрополита-адміністратора Української автокефальної православної церкви, єпископа Луцького Полікарпа Сікорського. Після нього на Харківщині православною громадою опікувався єпископ Феофіл Булдовський, який підтримував німецьку окупаційну владу у питаннях пропагандистської роботи. У православних храмах Харківщини агітація щодо переїзду на роботу до нацистської Німеччини здійснювалась під час проповідей, а також у формі публікацій місцевих священників у газеті «Нова Україна».

Джерела та література

Bundesarchiv-Berlin (BAa) (1941). 62Di1 84/2, Bl. 2, 31, 32.

Bundesarchiv-Berlin (BAb) (1942). R 58/225, Bl. 38.

Bundesarchiv-Berlin (BAc) (1942). R6/178, Bl. 6.

Волошин, Ю. (1997). Українська православна церква в роки нацистської окупації : 1941–1944 рр. Полтава.

Гордієнко, В.В. (2015). Відновлення діяльності православної церкви в Україні в період нацистської окупації 1941–1944 рр. *Гілея: науковий вісник*. 92, 52–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_92_13.

Грідіна, І.М. (2006). *Православні віруючі України у роки Другої світової війни*. Донецьк: Норд-Прес. Доповідна записка народного комісара внутрішніх справ СРСР Сергієнка від 24 березня 1943 року № 506 (1943). *ЦДАГО України*, ф. 1, оп. 23, спр. 90, арк. 9–34.

Замітка «Повернення» (1943). *Нова Україна*. 136, 2.

Ісіченко, І. (2005). Історія об'єднання Харківсько-Полтавської єпархії з УАПЦ. *Релігієзнавчі студії*. 7, 12–17. URL: https://risu.ua/istoriya-ob-yednannya-harkivsko-poltavskoji-yeparhiji-z-uapc_n11616.

Лисенко, О.Є., Стецкевич, В.В., Айсфельд, А. (2010). *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси*. У двох книгах. Книга перша. Київ: Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України.

Сергій (Ларин), єпископ (1947). *Православие и гитлеризм*. Одесса.

Скоробагатов, А.В. (2006). *Харків у часи німецької окупації (1941–1943)*. Харків: Прапор.

Смирнов, В.Н. (2016). *Христианская Церковь в борьбе с фашизмом. Освобождение народов Европы от нацизма в годы Второй мировой войны*. Харьков: Финарт.

References

Bundesarchiv-Berlin (BAa) (1941). 62Di1 84/2, Bl. 2, 31, 32 [in German].

Bundesarchiv-Berlin (BAb) (1942). R 58/225, Bl. 38 [in German].

Bundesarchiv-Berlin (BAc) (1942). R6/178, Bl. 6 [in German].

Voloshyn, Yu. (1997). *Ukrainska pravoslavna tserkva v roky natsystskoi okupatsii: 1941–1944 rr. [The Ukrainian Orthodox Church during the years of Nazi occupation: 1941–1944]*. Poltava [in Ukrainian].

Hordiienko, V. (2015). Vidnovlennia diialnosti pravoslavnoi tserkvy v Ukraini v period natsystskoi okupatsii 1941–1944 rr. [Restoration of the activity of the Orthodox Church in Ukraine during the Nazi occupation of 1941–1944]. *Hileia: naukovyi visnyk*, 92, 52–56 [in Ukrainian].

Hridina, I. (2006). *Pravoslavni viruiuchi Ukrainy u roky Druhoi svitovoi viiny [Orthodox believers of Ukraine during the Second World War]*. Donetsk [in Ukrainian].

Dopovidna zapyska narodnoho komisara vnutrishnikh sprav SRSR Serhiienka vid 24 bereznia 1943 roku № 506 [Report note of the People's Commissar of Internal Affairs of the USSR Sergiyenko dated March 24, 1943. No. 506] (1943). *TsDAHO Ukrainy*, f.1, op. 23, spr. 90, ark. 9–34 [in Ukrainian].

Zamitka «Povernennia» [Note “Return”] (1943). *Nova Ukraina*. 136, 2 [in Ukrainian].

Isichenko, I. (2005). Istoriiia obiednannia Kharkivsko-Poltavskoi yeparkhii z UAPTs [The history of the unification of the Kharkiv-Poltava diocese with the UAOC]. *Relihiieznavchi studii*. 7, 12–17. Retrieved from: https://risu.ua/istoriya-ob-yednannya-harkivsko-poltavskoji-yeparhiji-z-uapc_n11616 [in Ukrainian].

Lysenko, O., Stetskevych, V., Aisfeld, A. (2010). *Ukraina v Druhii svitovii viini: pohliad z XXI stolittia. Istorychni narysy [Ukraine in the Second World War: a view from the 21st century. Historical essays]*. Kyiv [in Ukrainian].

Serhyi (Laryn), epyskop [Sergius (Larin), bishop] (1947). *Pravoslavnye y hylteryzm*. Odessa [in Russian].

Skorobahatov, A. (2006). *Kharkiv u chasy nimetskoï okupatsii (1941–1943) [Kharkiv during the German occupation (1941–1943)]*. Kharkiv [in Ukrainian].

Smirnov, V. (2016). *Khristianskaya Tserkov v borbe s fashizmom. Osvobozhdenie narodov Yevropi ot natsizma v godi Vtoroi mirovoi voïni [The Christian Church in the fight against fascism. The liberation of the peoples of Europe from Nazism during the Second World War]*. Kharkov [in Russian].

*Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.*

UDC 070 (477.83) “XX”
DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.10>

Mykola HALIV

PhD hab. (Education), Professor, Professor at the Department of Ukraine’s History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <https://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212151942>

To cite this article: Haliv, M. (2023). Diiialnist orhaniv vlady ta hromadskykh orhanizatsii Drohobychchyny v chasy natsystskoi okupatsii (za materialamy chasopysu “Holos Pidkarpattia” 1942–1944 rr.) [Activities of the authorities and public organizations of Drohobych County during the Nazi occupation (based on the materials of the newspaper “Holos Pidkarpattia”/“Voice of Pidkarpattia”, 1942–1944)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 14(56)*, 88–96, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.10> [in English].

ACTIVITIES OF THE AUTHORITIES AND PUBLIC ORGANIZATIONS OF DROHOBYCH COUNTY DURING THE NAZI OCCUPATION (BASED ON THE MATERIALS OF THE NEWSPAPER “HOLOS PIDKARPATTIA”/“VOICE OF PIDKARPATTIA”, 1942–1944)

Summary. *The purpose of the article is to reveal the activities of authorities and public organizations in the Drohobych County of the “Galicia” District based on the analysis of publications in the periodical newspaper “Voices of Pidkarpattia” (1942–1944). The research methodology is based on the principles of historicism, systematicity, authorial objectivity, as well as on general scientific and special-historical methods, in particular historical-typological, historical-systemic, source criticism. The scientific novelty lies in the fact that for the first time, based on the analysis of publications in the newspaper “Voices of Pidkarpattia” (1942–1944), the activities of authorities and public organizations in the Drohobych County during the Nazi occupation have been revealed. The Conclusions.* So, the newspaper “Voice of Pidkarpattia” presents interesting, versatile information that sheds light on various aspects of the activities of authorities and public organizations in Drohobych and Drohobych County during the years of Nazi occupation. Note that the information is not always reliable and requires proper verification. In addition, most of the materials are of a palliative nature – when revealing this or that event, the authors of the posts often avoided providing certain statistical information, did not mention important details, etc. There is no doubt that this approach was due to the presence of strict censorship. The newspaper often mentions representatives of the official authorities, in particular the Headman (Kreishauptman) of Drohobych County Gargens, the head of the Drohobych Shulamit (Labor Government) Bilau, the burgomaster of the city of Drohobych Osyp Kostshemskyi, which makes it possible to outline, at least in general terms, certain aspects and directions of their activities. The “Voice of Pidkarpattia” described the activities of the Ukrainian County Committee in Drohobych headed by Ivan Martynyuk, the school and economic departments, and the Public Care Department of the UC in a much broader manner. The activities of the Drohobych branch of the Military Administration of the SS Division “Halychyna”, the county branches of the Teachers’ Union and the Engineers and Technicians’ Union, the Women’s Section of the UC, the organization “Workers Community”. The recruitment of volunteers to the “Halychyna” Division in the Drohobych County is described in great detail. These materials make it possible to form a fairly broad idea of the administrative and public component of the public life of Drohobych County during the years of Nazi occupation.

Key words: “Halychyna” (“Galicia”) District, Drohobych County, Ukrainian press, “Voice of Pidkarpattia”, public organizations, authorities, Nazi occupation.

Микола ГАЛІВ

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <https://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212151942>

Бібліографічний опис статті: Галів, М. (2023). Діяльність органів влади та громадських організацій Дрогобищини в часи нацистської окупації (за матеріалами часопису «Голос Підкарпаття» 1942–1944 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 88–96, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.10>

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ДРОГОБИЧЧИНИ В ЧАСИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧАСОПІСУ «ГОЛОС ПІДКАРПАТТЯ» 1942–1944 РР.)

Анотація. *Мета статті* – на основі аналізу публікацій у газеті «Голосі Підкарпаття» (1942–1944) розкрити діяльність органів влади та громадських організацій в Дрогобицькій окрузі дистрикту «Галичина». **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, авторської об'єктивності, а також на загальнонаукові та спеціально-історичні методи, зокрема історико-типологічний, історико-системний, джерелознавчої критики. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше на основі аналізу публікацій у газеті «Голосі Підкарпаття» (1942–1944) розкрито діяльність органів влади та громадських організацій в Дрогобицькій окрузі у часі нацистської окупації.

Висновки. У часописі «Голос Підкарпаття» (1942–1944) подано різнобічну інформацію, яка проливає світло на різні аспекти діяльності органів влади, громадських організацій у Дрогобичі та Дрогобицькій окрузі в роки нацистської окупації. Відзначимо, що інформація не завжди достовірна, потребує належної верифікації. Крім того, більшість матеріалів мають паліативний характер – розкриваючи ту чи іншу подію, автори дописів часто уникали подавати певну статистичну інформацію, не згадували важливі деталі тощо. Немає сумніву, що такий підхід був пов'язаний із наявністю жорсткої цензури. У газеті часто згадуються представники офіційних властей, зокрема староста (крайсгауптман) Дрогобищини Гаргенс, керівник Дрогобицького шульамту (уряд праці) Білау, біргомістр міста Дрогобич Осип Костишемський, що дає можливість принаймні в загальних рисах окреслити окремі аспекти і напрями їхньої діяльності. Значно ширше в «Голосі Підкарпаття» описано діяльність Українського окружного комітету Дрогобищини на чолі з Іваном Мартинюком, шкільного і господарського відділів та відділу суспільної опіки УОК. Неодноразово описувалися заходи дрогобицької філії Військової управи дивізії СС «Галичина», окружних осередків профспілки вчителів та профспілки інженерів і техніків, жіночої секції УОК, організації «Робітнича громада». Надзвичайно детально описано проведення набору добровольців до дивізії «Галичина» на Дрогобищині. Ці матеріали дають можливість скласти доволі широке уявлення про адміністративно-управлінську та громадську складову частину суспільного життя Дрогобищини в роки нацистської окупації.

Ключові слова: дистрикт «Галичина», Дрогобицька округа, українська преса, часопис «Голос Підкарпаття», громадські організації, органи влади, нацистська окупація.

Problem statement. During the years of the Nazi occupation of Ukraine (1941–1944), more than 400 legal press publications of various orientations were published, which are a unique source for the history of various Ukrainian regions, in particular Halychyna (“Galicia” District), and hence also Drohobych County. One of these publications was the weekly newspaper “Voice of Pidkarpattia”. The first issue of the weekly “Voice of Pidkarpattia” (editor – Osyb Bodnarovych) was printed in Lviv on August 30, 1942, the last – at the end of May 1944. The newspaper was under the complete control of the German censorship and had to compensate the residents of Pidkarpattia for the closure of provincial newspapers in the spring of 1942, in particular the newspapers “Vilne slovo” (in March-May 1942, it was published under the name “Drohobytske slovo”) and “Stryski visti”. The liquidation of county newspapers and the publication of weeklies in Lviv for various counties of the “Galicia” District

gave the German authorities the opportunity to significantly strengthen censorship. In addition to the propaganda description of military operations, the foreign policy of Germany and its allies, the orders and messages of the central and local occupation authorities, the disclosure of the negative essence of the Soviet political system, the newspaper "Voice of Pidkarpattia" published materials on the history of Ukraine, pedagogy, new methods of rural management economy, the activities of the Ukrainian Central Committee (hereinafter referred to as the UCC) and its structures, the economic and cultural life of Ukrainians in the General Governorate and other political-administrative entities subordinate to the Germans. The sixth page of the newspaper was devoted to the events in Drohobych, Sambir and Stryi counties, where materials related to various aspects of the life of the region appeared regularly.

Analysis of recent research papers. V. Verhun (Verhun, 1973), N. Antoniuk (Antoniuk, 1997a; Antoniuk, 1997b), and V. Ofitsynskyi (Ofitsynskyi, 2001) characterized the newspaper "Voice of Pidkarpattia" in their research. The bibliographic description of the newspaper "Voice of Pidkarpattia" was carried out by the Lviv historian K. Kurylyshyn, using the "Scheme of the complete bibliographic description of the periodical" (authors – M. Halushko and M. Romaniuk) (Kurylyshyn, 2007, pp. 221–226). In M. Haliv's article, the newspaper "Voice of Pidkarpattia" was analyzed as a documentary source on the history of Drohobych (Haliv, 2008). To date, there is no study of the materials of the newspaper that was founded as a source for the history of the activities of authorities and public organizations in the Drohobych County during the years of Nazi occupation.

The purpose of the article is to reveal the activities of authorities and public organizations in the Drohobych County of the "Galicia" District based on the analysis of publications in the periodical newspaper "Voices of Pidkarpattia" (1942 – 1944).

Results of the research. The weekly "Voice of Pidkarpattia" did not provide information about the activities of government bodies in Drohobych and Drohobych County: the Kreishauptmannschaft, the City Council, the Sipo and SD bodies, etc. Occasionally, in one or another article, the names of Kraishauptman (starosta) Dr. Gargens, the head of the Drohobych County, Hebitslandwirt Eberhart Helmrich, the head of the economic government of the County, and most often the Drohobych burgomaster, Dr. Osyp Kostshemskyi, appear. Thus, in one of the March (1943) issues of the weekly, it was noted: "It must be admitted that thanks to the measures of the mayor of the city, Dr. Kostshemskyi, the work of the Food Department and the cooperative "Narodna Torgivlya", the population of Drohobych is still provided with products during the war. The distribution of food is done correctly and in an orderly manner, there are no queues in front of shops." (Narodna Torhivlia, 1943, p. 6). In the same article, one of the most important aspects of the work of the city administration is highlighted – the distribution of food among the population. This area was taken care of by the Food Department of the City Administration, which in 1941–1944 was managed by Adolf Hladylovych (Narodna Torhivlia, 1943, p. 6).

Considerable attention on the pages of the newspaper "Voice of Pidkarpattia" was devoted to the activities of the Ukrainian County Committee in Drohobych (hereinafter – UC) – a public organization that began to form in July 1941 and was institutionalized in September 1941 as a representative institution of the Ukrainian Regional Committee in Lviv (chairman – Kost' Pankivskyi), and from March 1942 – the Ukrainian Central Committee in Kraków (chairman – Volodymyr Kubyovych). As evidenced by the publications of newspaper "Vilne slovo", Dr. Petro Hnativ was initially the head of the UC in Drohobych (V spravi, 1941, p. 1). However, the first issue of "Voice of Pidkarpattia" mentions another head of UC – Dr. Ivan Martyniuk (Naladnannia pratsi, 1942, p. 6). From here we also learn about certain personnel appointments in the UC. Thus, Dr. Volodymyr Kobylnyk was appointed to the vacant post of secretary, Mykhailo Dvoryan was appointed to the position of head of the School Department, and the management of the particularly important Public Care Department was entrusted to the abbot of the Basilian monastery in Drohobych, Fr. Luchynsky (Naladnannia pratsi, 1942, p. 6).

As you know, the Ukrainian county committees included departments: financial, youth and family care, labor and economy, public care, organizational affairs and personnel, cultural and educational work (Bolianovskyi, 2001, p. 974). However, in the articles of the newspaper "Voice

of Pidkarpattia” the greatest attention is paid to the work of the School Department and the Public Care Department. However, in the article “Activities of the UC in Drohobych” the content of the activities of four departments is briefly characterized: guardianship of prisoners, assistance to students (guardianship of young people), economical and schooling. Among other things, it is indicated that the tasks of the Department for the custody of prisoners include, in particular, assistance in establishing relations with relatives of prisoners and moral support. The task of the Student Assistance Department (head – Mr. Shalevych), which “has not yet properly established the track of its work”, was to grant students’ requests for assistance to the UCC, to collect funds for students (Diiialnist UOK, 1942, p. 6). Instead, the characteristics of the Department of Economics and the Department of Schooling do not contain a description of tasks, but a list of some results. Thus, the unknown author of the article emphasizes that the Department of Economics of the UC organized an economic commission of 15 people, which included representatives of Ukrainian economic institutions, but does not specify what exactly this commission does. The achievements of the Department of Schooling are named as briefly and incompletely: the organization in August 1942 of the Ukrainian Teachers’ Labor Union in Drohobych and Boryslav, the implementation of measures to create a Teacher’s Shop (meaning a food shop in which teachers could receive a certain “food ration”. – Author), a collection of information on secondary, vocational, agricultural schools and kindergartens of Drohobych County (Diiialnist UOK, 1942, p. 6).

A separate article in one of the issues of the newspaper “Voice of Pidkarpattia” in June 1943 was devoted to the activities of the Public Care Department of the UC in Drohobych. According to the information provided there, the organizational forms of work of this Department (public kitchens, teahouses, kitchens for employees of institutions) covered approximately 7,000 people in the County. There were three canteens in Drohobych (for the intelligentsia, theater artists and students), which served 400 people every day. In addition, UC kitchens for 150 people worked in three student dormitories, as well as a school kitchen at the School of Housewives for 50 people, and 44 school cafeterias for 650 children. In Boryslav, there were two canteens (for employees of institutions and for workers), serving 400 people, and in Skhidnytsia – a workers’ kitchen (canteen) for 300 people. There were 19 soup kitchens in different areas of the county, which provided food to 3,033 people. Thanks to the measures taken by the Public Care Department of UC in Drohobych, 200 children received proper care, primarily food, in 4 permanent kindergartens (in Drohobych and Boryslav), and more than 1,200 children in seasonal kindergartens (mainly in villages) (Pratsia Referatu, 1943, p. 6).

Various trade union organizations were formed and operated in Drohobych under the aegis of UC, which was also reported in the newspaper “Voice of Pidkarpattia”. Thus, the School Department of the UC conducted the organization of the Ukrainian Teachers’ Labor Union (hereinafter – UTLU), which consisted of branches in Drohobych and Boryslav. Hnat Zubrytskyi, the director of the school in Drohobych, was appointed as the head of the Drohobych branch, and the local UTLU was led by gymnasium teacher Dr. Mykhailo Rabii, teachers Dmytro Hech, Mykhailo Dvoryan and Teodor Zhagalyak. The last of them was responsible for relations with the German authorities (Vchytelske Obiednannia Pratsi, 1942, p. 6). It should be noted that M. Dvoryan was appointed a Man of Trust in the Drohobych County by the decision of the Head of the UCC dated October 19, 1942. Already in September 1942, according to one of the newspaper publications, UC and UTLU developed a project to create a store of the Cooperative “Narodna Torgivlya” exclusively for teachers (Vchytelske Obiednannia Pratsi, 1942, p. 6). However, the UTLU branches, in fact, began their activities only on November 1, 1942. At the regular meeting of the UTLU of Drohobych County, which took place on Sunday, October 3, 1943, it was emphasized that the UTLU unites 328 members – 99% of all Ukrainian teachers in the Drohobych County (as of November 1942 – 172 people (Uchytelske Obiednannia, 1942, p. 6)) and, in addition to organizing educational and methodical work and improving the qualifications of teachers, takes care of financial assistance to needy teachers: 12,630 zlotys were paid to them in the last 9 months (Skhodny, 1943, p. 6).

Much less information is contained in the newspaper “Voice of Pidkarpattia” about the Labor Union of Workers of the Oil Industry (“Workers’ Community”). In a small note, dated September 6,

1942, it is noted that a public professional organization of Ukrainian workers rallied about 500 people working in local factories. The task of the Labor Union is to help its members with sustenance (Obiednannia pratsi, 1942, p. 6). It should be noted that memories of this organization were shared by active public figure Volodymyr Dub, who wrote: "...After the arrival of the German army, the Workers' Community was partially restored and included in the relief campaign for the benefit of the workers at the Ukrainian Committee in Drohobych..." (Dub, 1973, p. 600). From here we also learn about one of the biggest successes in the activities of the "Workers' Community" (chairman – Dr. Ivan Kobyletskyi) – the creation of a workers' dormitory (Obiednannia pratsi, 1942, p. 6). And from the memoirs of K. Pankivskyi, it is known that during his stay in Drohobych, he took part in the extended steps of the Ukrainian Labor Union of Workers "Worker's Community", noting: "I observed great interest of the members of the community in the discussion of our problems and tasks." (Pankivskyi, 1965, p. 322).

The newspaper "Voice of Pidkarpattia" devoted only one, but quite informative, publication to the activities of the Ukrainian Labor Union of Engineers and Technicians (hereinafter – ULUET) in Drohobych. From it we learn that ULUET, formed at the end of November 1942 (chairman – Eng. Yaroslav Bulka), is actively engaged in organizing and conducting various courses, in particular, shoemaking courses and driving courses. In addition, this association organized several open lectures, which were conducted by Yaroslav Bulka, Osyp Klysiak, Grigor Myshchyshyn, Ivan Valigura, Maximilian Veliopolskyi. An interesting message turned out to be the remark of an unknown author, who noted that members of ULUET are preparing a scientific work "Overview of the Industry of Drohobych County" (Zrazkove Obiednannia Pratsi, 1943, p. 6) (it is currently unknown whether this initiative has been completed).

Contributors of the newspaper "Voice of Pidkarpattia" did not miss the public activity of the Ukrainian women of Drohobych. The article "Women of Drohobych County at Work" describes the meeting of the women of the city, which took place on August 21, 1942. Dr. Volodymyr Kobilnyk and Stefania Levytska gave lectures to the women present (approximately 100 people). On these steps, it was decided to organize the Women's Section at the UC, whose head was Anastasia Ogrodnyk. The tasks of the section included, first of all, the formation of its circles and representative offices on the territory of the Drohobych County. It was assumed that the newly created structural link of the UC in Drohobych would deal with the organization of "questionnaires, readings, assistance to captives and prisoners, assistance to youth, organization of courses for women and management of canteens." (Zhinotstvo, 1942, p. 6). However, as follows from the following publication, the organizational measures for the formation of the Women's Section were somewhat delayed. Therefore, on Saturday, November 28, 1942, the head of the UC "summoned the women of Drohobych to a meeting", the purpose of which was to elect the heads of the section and start the organization of women's personnel. During this meeting, Adriana Popel, a public figure known for her work in various societies of the pre-war period, was elected head of the Women's Section of the UC. The sphere of work of Ukrainian women – members of the Women's Section was public guardianship, guardianship of mother and child, guardianship of prisoners, as well as activities in educational societies (Zhinoche zibrannia, 1942, p. 6).

The editorial staff of "Voice of Pidkarpattia" highlighted the participation of the Ukrainian Central Committee and Ukrainian county committees in the activities related to the formation of the SS division "Halychyna" (*in German* – Division Grenadiere der Waffen-SS "Galizien"), the formation of which began on April 28, 1943. The first article about the formation of the division in Drohobych had the pathetic title "The Oil Basin Manifests" and was printed on May 9, 1943. It reported that on May 3, in the hall of the Ukrainian Theater in Drohobych, a county meeting was held with the participation of heads of communities, priests, teachers, members of the UC, where speeches were made by the head of the Drohobych UC I. Martyniuk, representative of the Military Administration of the division "Halychyna" (hereinafter – MA) M. Khronoviyat, the representative of the MA in Drohobych County P. Hnativ, Kraishauptman Gargens. The meeting was full of pathetic speeches and patriotic elation – the attendees even sang the national anthem "Ukraine Is Not Dead Yet"

(Naftovyi basein manifestuie, 1943, p. 6). In general, representatives of Ukrainian organizations and the German authorities at this meeting tried to prove to Drohobych residents the necessity of creating a division to fight against Bolshevism. A similar meeting with the same purpose was held on May 5, 1943. I. Martyniuk again addressed the audience, as well as the head of the city administration, Dr. O. Kostshemskyi, who read the proclamation of the “Galicia” District Governor, Dr. O. Vechter, and noted that “Ukrainian the people gladly take up arms in order to fight against their eternal enemy and gain the freedom they dreamed of.” (Nabirna aktsiia, 1943, p. 6). After that, the youth representative Osyp Shkilnyk spoke, the content of whose speech corresponded to the context of the events. On the same day, another meeting was held in the Theater with the participation of Ukrainian youths from the “Baudinst” labor units, who came led by Captain Scholz (Nabirna aktsiia, 1943, p. 6).

The article “Departure of volunteers” briefly describes two meetings (departures) of divisional volunteers, convened by order of the authorized representative of the MA. The first, in which volunteers from Drohobych took part, took place on June 13, 1943, on the square near the Ukrainian gymnasium (11 Snizhna Street). A second meeting for volunteers from the Drohobych County was held at the same place a week later (June 20). The meeting program included “military exercises, issuance of order, parade.” (Vidprava, 1943, p. 6). In more detail about the meeting of volunteers on June 20, the newspaper article “Giving the flag to volunteers of the SS Rifle Division of Galicia” tells. Already from the title of the article it is clear that volunteers from Drohobych County were waiting for a solemn event – the presentation of the standard of the division that was being formed. To do this, Lieutenant Osyp Pankiv lined up future divisional members (the number was not specified) in 4 columns on the square near the Ukrainian gymnasium in Drohobych, forming a large quadrangle. At 3:30 p.m. the head of the UC Ivan Martynyuk, the director of the gymnasium Mykhailo Baranyk and the director of the Ukrainbank Osyp Boyko handed the flag to the representative of the MA Petro Hnativ. He handed over the flag to volunteer Taras Chmola to the sounds of the national anthem (performed by a brass band from Sambor). Later, the volunteers marched to the Market Square (Rynok) to greet the Kraków Governor-General Hans Frank, who had arrived in Drohobych at that time (Vruchennia praporu, 1943, p. 6).

One of the newspaper articles reports that the first train filled with volunteers from Drohobych County left Drohobych station on July 17, 1943. In this description of the solemn farewell, which took place with the participation of representatives of the authorities and Ukrainian public figures in the hall of the Ukrainian Theater, and then at the station (Dlia ridnoho kraiu, 1943, p. 6), two important facts were not indicated: 1) the number of volunteers sent from the city and county; 2) their destination. It is interesting that in one of the articles devoted to the artistic life of Drohobych, among other things, it was noted that the people of Drohobych conducted their volunteers on July 17, 18 and 19 (Z mystetskoho zhyttia, 1943, p. 6). However, the newspaper did not depict these events and, regrettably, did not sum up the activities of the Recruitment Commission in Drohobych, and did not indicate the number of conscripts.

Conclusions. So, the newspaper “Voice of Pidkarpattia” presents interesting, versatile information that sheds light on various aspects of the activities of authorities and public organizations in Drohobych and Drohobych County during the years of Nazi occupation. Note that the information is not always reliable and requires proper verification. In addition, most of the materials are of a palliative nature – when revealing this or that event, the authors of the posts often avoided providing certain statistical information, did not mention important details, etc. There is no doubt that this approach was due to the presence of strict censorship.

The newspaper often mentions representatives of the official authorities, in particular the headman (kreishauptman) of Drohobych County Gargens, the head of the Drohobych Shulamt (Labor Government) Bilau, the burgomaster of the city of Drohobych Osyp Kostshemskyi, which makes it possible to outline, at least in general terms, certain aspects and directions of their activities. The “Voice of Pidkarpattia” described the activities of the Ukrainian County Committee in Drohobych headed by Ivan Martynyuk, the school and economic departments, and the Public Care Department of the UC (the former was headed by Mykhailo Dvoryan, and the heads of the other two were not mentioned

in the newspaper) in a much broader manner. The activities of the Drohobych branch of the Military Administration of the SS Division “Halychyna” (the branch was headed by Petro Hnativ), the county branches of the Teachers’ Union (head Hnat Zubrytskyi) and the Engineers and Technicians’ Union headed by Yaroslav Bulka, the Women’s Section of the UC under the leadership of Adriana Popel, the organization “Workers Community”, which was headed by the famous lawyer Ivan Kobyletskyi. The recruitment of volunteers to the “Halychyna” division in the Drohobych County is described in great detail. These materials make it possible to form a fairly broad idea of the administrative and public component of the public life of Drohobych County during the years of Nazi occupation.

Sources and bibliography

- Антонюк, Н. В.** (1997a). Осип Боднарівч. *Українська журналістика в іменах*, (том 4). Львів, 23–24.
- Антонюк, Н. В.** (1997b). Українське культурне життя в «Генеральній Губернії» (1939–1944 рр.). За матеріалами періодичної преси. Львів, 230 с.
- Боляновський, А.** (2001). Український центральний комітет. *Довідник з історії України. А-Я* / За ред. І. Підкови і Р. Шуста (с. 974). Київ : Генеза.
- В справі.** (1941). В справі Українського Допомогового Комітету в Дрогобичі. *Вільне слово*, (37), 1 жовтня, 1.
- Вергун, В. М.** (1973). Українська преса в Дрогобичі. *Дрогобиччина – земля Івана Франка: Збірник географічних, історичних, етнографічно-побутових матеріалів та мемуарів*. Т. 1. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 767–772.
- Відправа.** (1943). Відправа добровольців. *Голос Підкарпаття*, (26), 27 червня, 6.
- Вручення прапору.** (1943). Вручення прапору добровольцям СС Стрілецької Дивізії Галичина. *Голос Підкарпаття*, (27), 4 липня, 6.
- Вчительське Об’єднання Праці.** (1942). Вчительське Об’єднання Праці в Дрогобицькій окрузі. *Голос Підкарпаття*, (3), 13 вересня, 6.
- Галів, М.** (2008). Газета «Голос Підкарпаття» (1942–1944) як джерело з історії Дрогобича. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, XI–XII, 376–400.
- Діяльність УОК.** (1942). Діяльність УОК в Дрогобичі. *Голос Підкарпаття*, (3), 13 вересня, 6.
- Для рідного краю.** (1943). Для рідного краю. Прощання добровольців у Дрогобичі. *Голос Підкарпаття*, (31), 1 серпня, 6.
- Дуб, В.** (1973). Робітнича Громада ім. Івана Франка в Дрогобичі. *Дрогобиччина – земля Івана Франка: Збірник географічних, історичних, етнографічно-побутових матеріалів та мемуарів*. Т. 1. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 600–605.
- Жіноцтво.** (1942). Жіноцтво Дрогобиччини при праці. *Голос Підкарпаття*, (2), 6 вересня, 6.
- Жіноче зібрання.** (1942). Жіноче зібрання в Дрогобичі. *Голос Підкарпаття*, (16), 13 грудня, 6.
- З мистецького життя.** (1943). З мистецького життя Дрогобича. *Голос Підкарпаття*, (33), 15 серпня, 6.
- Зразкове Об’єднання Праці.** (1943). Зразкове Об’єднання Праці. Діяльність українських інженерів і техніків у Дрогобичі. *Голос Підкарпаття*, (26), 27 червня, 6.
- Курилишин, К.** (2007). Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.): Історико-бібліографічне дослідження. У 2 т. (Т. 1: А-М). Львів, 221–226.
- Набірна акція.** (1943). Набірна акція в Дрогобичині. *Голос Підкарпаття*, (20), 16 травня, 6.
- Наладнання праці.** (1942). Наладнання праці в Дрогобицькому УОК. *Голос Підкарпаття*, (1), 30 серпня, 6.
- Народна Торгівля.** (1943). «Народна Торгівля» в Дрогобичі. *Голос Підкарпаття*, (13), 28 березня, С. 6.
- Нафтовий басейн маніфестує.** (1943). Нафтовий басейн маніфестує. Акція за набором до СС Стрілецької Дивізії Галичина в Дрогобичі. *Голос Підкарпаття*, (19), 9 травня, 6.
- Об’єднання праці.** (1942). Об’єднання праці робітників у Дрогобичі. *Голос Підкарпаття*, (2), 6 вересня, 6.
- Офіцинський, В. А.** (2001). Дистрикт Галичина (1941–1944): Історико-політичний нарис. Ужгород : Гражда, 143 с.
- Паньківський, К.** (1965). Роки німецької окупації. Нью-Йорк–Торонто: Життя і мислі, 480 с.
- Праця Реферату.** (1943). Праця Реферату Суспільної Опіки в Дрогобичі. *Голос Підкарпаття*, (24), 13 червня, 6.
- Сходини.** (1943). Сходини УУОП в Дрогобичі. *Голос Підкарпаття*, (42), 17 жовтня, 6.

Учительське Об'єднання. (1942). Учительське Об'єднання Праці в Дрогобицькій окрузі. *Голос Підкарпаття*, (11), 8 листопада, 6.

References

- Antoniuk, N. V.** (1997a). Osyp Bodnarovych [Osyp Bodnarovych]. *Ukrainska zhurnalistyka v imenakh – Ukrainian Journalism in Names*, (tom 4). Lviv, 23–24. [in Ukrainian].
- Antoniuk, N. V.** (1997b). Ukrainske kulturne zhyttia v “Heneralnii Hubernii” (1939 – 1944 rr.). Za materialamy periodychnoi presy [Ukrainian Cultural Life in the “General Governorate” (1939 – 1944). According to the materials of the periodical press]. Lviv, 230 s. [in Ukrainian].
- Bolianovskiy, A.** (2001). Ukrainskyi tsentralnyi komitet [Ukrainian Central Committee]. *Dovidnyk z istorii Ukrainy – Directory on the History of Ukraine (A-Ya) / Za red. I. Pidkovy i R. Shusta (s. 974)*. Kyiv: Heneza. [in Ukrainian].
- V spravi.** (1941). V spravi Ukrainskoho Dopomohovoho Komitetu v Drohobychi [In the case of the Ukrainian Relief Committee in Drohobych]. *Vilne slovo – Free Word*, (37), 1 zhovtnia, 1. [in Ukrainian].
- Verhun, V. M.** (1973). Ukrainska presa v Drohobychi [Ukrainian Press in Drohobych]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka: Zbirnyk heohrafichnykh, istorychnykh, etnohrafichno-pobutovykh materialiv ta memuariv – Drohobychchyna – the land of Ivan Franko: A collection of geographical, historical, ethnographic and household materials and memoirs*. T. 1. Niu-York – Paryzh – Sydnei – Toronto, 767–772. [in Ukrainian].
- Vidprava.** (1943). Vidprava dobrovoltsiv [Sending Volunteers]. *Holos Pidkarpattia – Voice of Pidkarpattia*, (26), 27 chervnia, 6. [in Ukrainian].
- Vruchennia praporu.** (1943). Vruchennia praporu dobrovoltsiam SS Striletskoi Dyvizii Halychyna [Presentation of the Flag to Volunteers of the SS Rifle Division “Halychyna”]. *Holos Pidkarpattia – Voice of Pidkarpattia*, (27), 4 lypnia, 6. [in Ukrainian].
- Vchytelske Obiednannia Pratsi.** (1942). Vchytelske Obiednannia Pratsi v Drohobytiskii okruzi [Teachers’ Union in Drohobych County]. *Holos Pidkarpattia – Voice of Pidkarpattia*, (3), 13 veresnia, 6. [in Ukrainian].
- Haliv, M.** (2008). Hazeta “Holos Pidkarpattia” (1942 – 1944) yak dzhereło z istorii Drohobycha [The newspaper “Voice of Pidkarpattia” (1942 – 1944) as a source for the history of Drohobych]. *Drohobytyskyi kraieznavchyyi zbirnyk – Drohobych Local History Collection*, XI–XII, 376–400. [in Ukrainian].
- Diialnist UOK.** (1942). Diialnist UOK v Drohobychi [Activities of UC in Drohobych]. *Holos Pidkarpattia – Voice of Pidkarpattia*, (3), 13 veresnia, 6. [in Ukrainian].
- Dlia ridnoho kraiu.** (1943). Dlia ridnoho kraiu. Proshchannia dobrovoltsiv u Drohobychi [For the native land. Farewell to volunteers in Drohobych]. *Holos Pidkarpattia – Voice of Pidkarpattia*, (31), 1 serpnia, 6. [in Ukrainian].
- Dub, V.** (1973). Robitnycha Hromada im. Ivana Franka v Drohobychi [Working Community named after Ivan Franko in Drohobych]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka: Zbirnyk heohrafichnykh, istorychnykh, etnohrafichno-pobutovykh materialiv ta memuariv – Drohobychchyna – the land of Ivan Franko: A collection of geographical, historical, ethnographic and household materials and memoirs*. T. 1. Niu-York – Paryzh – Sydnei – Toronto, 600–605. [in Ukrainian].
- Zhinotstvo.** (1942). Zhinotstvo Drohobychchyny pry pratsi [Women of Drohobych County at work]. *Holos Pidkarpattia – Voice of Pidkarpattia*, (2), 6 veresnia, 6. [in Ukrainian].
- Zhinoche zibrannia.** (1942). Zhinoche zibrannia v Drohobychi [Women’s meeting in Drohobych]. *Holos Pidkarpattia – Voice of Pidkarpattia*, (16), 13 hrudnia, 6. [in Ukrainian].
- Z mystetskoho zhyttia.** (1943). Z mystetskoho zhyttia Drohobycha [From the artistic life of Drohobych]. *Holos Pidkarpattia – Voice of Pidkarpattia*, (33), 15 serpnia, 6. [in Ukrainian].
- Zrazkove Obiednannia Pratsi.** (1943). Zrazkove Obiednannia Pratsi. Diialnist ukrainskykh inzheneriv i tekhniv u Drohobychi [Exemplary Union. Activities of Ukrainian engineers and technicians in Drohobych]. *Holos Pidkarpattia – Voice of Pidkarpattia*, (26), 27 chervnia, 6. [in Ukrainian].
- Kurylyshyn, K.** (2007). Ukrainska lehalna presa periodu nimetskoï okupatsii (1939 – 1944 rr.): Istoryko-bibliohrafichne doslidzhennia [Ukrainian legal press during the period of German occupation (1939 – 1944): Historical and bibliographic research]. U 2 t. (T. 1: A-M). Lviv, 221–226. [in Ukrainian].
- Nabirna aktsiia.** (1943). Nabirna aktsiia v Drohobychchyni [Recruitment campaign in Drohobych County]. *Holos Pidkarpattia – Voice of Pidkarpattia*, (20), 16 travnia, 6. [in Ukrainian].
- Naladnannia pratsi.** (1942). Naladnannia pratsi v Drohobytiskim UOK [Adjustment of work in Drohobych County]. *Holos Pidkarpattia – Voice of Pidkarpattia*, (1), 30 serpnia, 6. [in Ukrainian].

- Narodna Torhivlia.** (1943). "Narodna Torhivlia" v Drohobychi ["People's Trade" in Drohobych]. *Holos Pidkarpattia – Voice of Pidkarpattia*, (13), 28 bereznia, S. 6. [in Ukrainian].
- Naftovyi basein manifestuie.** (1943). Naftovyi basein manifestuie. Aktsiia za naborom do SS Striletskoi Dyvizii Halychyna v Drohobychi [The Oil Basin Manifests. Recruitment campaign for the SS Rifle Division "Halychyna" in Drohobych]. *Holos Pidkarpattia – Voice of Pidkarpattia*, (19), 9 travnia, 6. [in Ukrainian].
- Obiednannia pratsi.** (1942). Obiednannia pratsi robotnykiv u Drohobychi [Union of workers in Drohobych]. *Holos Pidkarpattia – Voice of Pidkarpattia*, (2), 6 veresnia, 6. [in Ukrainian].
- Ofitsynskyi, V. A.** (2001). Dystrykt Halychyna (1941 – 1944): Istoryko-politychnyi narys [Halychyna District (1941 – 1944): Historical and political essay]. Uzhhorod: Grazhda, 143 s. [in Ukrainian].
- Pankivskyi, K.** (1965). Roky nimetskoi okupatsii [Years of German occupation]. Niu-York–Toronto: Zhyttia i mysli, 480 s. [in Ukrainian].
- Pratsia Referatu.** (1943). Pratsia Referatu Suspilnoi Opiky v Drohobychi [The work of the Social Welfare Department in Drohobych]. *Holos Pidkarpattia – Voice of Pidkarpattia*, (24), 13 chervnia, 6. [in Ukrainian].
- Skhodyny.** (1943). Skhodyny UUOP v Drohobychi [UTLU meeting in Drohobych]. *Holos Pidkarpattia – Voice of Pidkarpattia*, (42), 17 zhovtnia, 6. [in Ukrainian].
- Uchytelske Obiednannia.** (1942). Uchytelske Obiednannia Pratsi v Drohobytskii okruzi [Teachers' Labor Union in Drohobych County]. *Holos Pidkarpattia – Voice of Pidkarpattia*, (11), 8 lystopada, 6. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.

УДК 94(477.86):323.28"1945"
DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.11>

Оксана МЕДВІДЬ

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (oksana-medvid@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-9760>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9444-2018>

Галина ГРИЦЕНКО

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (grycenko84@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7047-5664>

Єлизавета-Параскевія ЯЦУЛА

здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, Львівський національний університет імені Івана Франка, просп. Свободи, 18, м. Львів, Україна, індекс 79000 (elezaveta.yatchula@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5061-4049>

Бібліографічний опис статті: Медвідь, О., Гриценко, Г., & Яцула, Є.-П. (2023). Утвердження радянської влади на Долинщині наприкінці 1945 р.: нове документальне свідчення. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 97–106, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.11>

УТВЕРДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ДОЛИНЩИНІ НАПРИКІНЦІ 1945 Р.: НОВЕ ДОКУМЕНТАЛЬНЕ СВДЧЕННЯ

Анотація. *Мета статті* – опублікувати і проаналізувати підпільний документ «Долинщина. Двотижневий огляд подій від 25.X. до 13.XI. 1945 р.» як джерело до вивчення історії утвердження більшовицького режиму та протистояння радянській окупаційній владі на західноукраїнських землях, зокрема у Долинському районі Станіславської області. **Методологія дослідження** базується на загальноприйнятих принципах науковості, об'єктивності, історизму, методах зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** полягає у тому, що до наукового обігу вперше вводиться досі невідомий документ про повсякденне життя у Долинському районі Станіславської області у жовтні – листопаді 1945 р. та здійснюється його аналіз. **Висновки.** Отже, публікований документ («Долинщина. Двотижневий огляд подій від 25.X. до 13.XI. 1945 р.») є важливим джерелом до вивчення історії повсякдення селян Долинського району Станіславської області. Він зберігається в Галузевому Державному архіві СБУ (фонд 13, том 81, справа 376, аркуш 352–355). До цього документа увійшли інформаційні звіти щодо утвердження більшовицького окупаційного режиму у Долинському районі в жовтні – листопаді 1945 р. і репресій радянської влади щодо місцевих селян. Також у документі упорядник вказує на методи пропаганди, які використовувала більшовицька влада боротьби з українським революційним рухом. Документ був укладений 21 листопада 1945 р. У публікації максимально збережено авторські та редакторські особливості джерела, географічні назви, прізвища та імена осіб. Виправленню підлягали лише найбільш очевидні граматичні помилки.

Ключові слова: більшовицька окупаційна влада, радянська пропаганда, уповноважений МВС, український революційно-визвольний рух.

Oksana MEDVID

PhD (History), Associate Professor at the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (oksana-medvid@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-9760>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9444-2018>

© Медвідь Оксана, Гриценко Галина, Яцула Єлизавета-Параскевія, 2023

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

Halyna HRYTSENKO

PhD (History), Associate Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (grycenko84@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7047-5664>

Yelyzaveta-Paraskeviia YATSULA

Graduate of the first (bachelor) level of higher education, Ivan Franko National University of Lviv, 18, Svoboda ave., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (elezaveta.yatchula@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5061-4049>

To cite this article: Medvid, O., Hrytsenko, H., & Yatsula, Ye.-P. (2023). Utverdzhennia radianskoï vlady na Dolynshchyni naprykintsi 1945 r.: nove dokumentalne svidchennia [The establishment of Soviet power in the Dolynshchyna at the end of 1945: new documentary evidence]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 14(56), 97–106, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.11> [in Ukrainian].

THE ESTABLISHMENT OF SOVIET POWER IN THE DOLYNHCHYNA AT THE END OF 1945: NEW DOCUMENTARY EVIDENCE

Summary. The purpose of the article is to publish and analyze the underground document “Dolynshchyna. Two-week review of events from 25.X. to 13.XI. 1945” as a source for studying the history of the establishment of the Bolshevik regime and resistance to the Soviet occupation authorities in the western Ukrainian lands, in particular in the Dolyna district of the Stanislav region. **The research methodology** is based on generally accepted principles of scientificity, objectivity, historicism, methods of external and internal criticism of sources. **The scientific novelty** lies in the fact that a hitherto unknown document about everyday life in the Dolyna district of the Stanislav region in October – November 1945 is being introduced into scientific circulation for the first time, and its analysis is being carried out. **Conclusions.** Therefore, the published document (“Dolynshchyna. Two-week overview of events from 25.X. to 13.XI. 1945”) is an important source for studying the history of everyday life of the villagers of the Dolynsky district of the Stanislav region. It is stored in the Branch State Archive of the SBU (fund 13, volume 81, file 376, sheet 352–355). This document included information reports on the establishment of the Bolshevik occupation regime in the Dolyna district in October – November 1945 and the repression of the Soviet authorities against the local peasants. Also, in the document, the compiler indicates the methods of propaganda used by the Bolshevik authorities to fight against the Ukrainian revolutionary movement. The document was signed on November 21, 1945. In the publication, the author’s and editorial features of the source, geographical names, surnames and names of persons have been preserved as much as possible. Only the most obvious grammatical errors were subject to correction.

Key words: Bolshevik occupation power, Soviet propaganda, authorized representative of the Ministry of Internal Affairs, Ukrainian revolutionary liberation movement.

Постановка проблеми. Питання утвердження радянської влади на теренах західноукраїнського регіону у другій половині 40-х рр. ХХ ст. викликає значний інтерес дослідників. У сучасних політичних реаліях особливо актуальним є висвітлення методів становлення окупаційної більшовицької влади на селі у повоєнні роки. Дослідники намагаються на основі документів реконструювати тогочасні реалії життя населення. На сьогодні є чимало опублікованих документів щодо утвердження радянської влади в західноукраїнському селі та боротьби більшовицьких окупантів з підпільним українським рухом. Але щоразу дослідникам вдається знаходити нові свідчення про окупаційну політику сталінської влади в Україні, що дозволяє закривати певні прогалини в історії. Саме до таких належить виявлений документ «Долинщина. Двотижневий огляд подій від 25.X. до 13.XI. 1945 р.» (див. додаток 1), який характеризує методи відновлення більшовицької влади на західноукраїнських землях та боротьбу з ОУН-УПА.

Аналіз останніх досліджень. Визвольна боротьба ОУН-УПА в другій половині 40-х рр. ХХ ст. викликає значний інтерес дослідників. Детально цю проблему можна розглянути, аналізуючи документи підпільників. Чимало джерел щодо утвердження радянської влади на західноукраїнських землях опубліковано у збірниках В. Сергійчука (Сергійчук, 1998; Сергійчук, 2005), А. Кентія (Кентій, 2011) та ін. Публікацією нових документальних свідчень займаються українські історики М. Галів (Галів, 2015), В. Ільницький (Ільницький, 2016), О. Іщук (Іщук, 2011), П. Кагуй (Кагуй, 1992).

Мета статті – опублікувати і проаналізувати підпільний документ «Долинщина. Двотижневий огляд подій від 25.X. до 13.XI. 1945 р.» як джерело до вивчення історії утвердження більшовицького режиму та протистояння радянській окупаційній владі на західноукраїнських землях, зокрема у Долинському районі Станіславської області.

Виклад основного матеріалу. Документ «Долинщина. Двотижневий огляд подій від 25.X. до 13.XI. 1945 р.» міститься на чотирьох аркушах. У цьому документі вказано лише дату його укладання – 21 листопада 1945 р., прізвище упорядника відсутнє, є лише підпис, що ці відомості подав надрайонний провідник. В другій половині 1945 – у 1946 р. провідником Долинського надрайону ОУН-УПА був Юрій Юрійв на псевдо «Іскра». Тому, очевидно, що саме він є автором цього документа.

У документі автор подає в хронологічному порядку дані про методи боротьби з українським підпіллям. Зокрема, вказано, що впродовж чотирнадцяти днів у Долинському районі Станіславської області було здійснено 19 облав на місцеві села. 11 з них провели на Рогатинщині. З 28 жовтня до 4 листопада більшовицькі війська оточили всі гірські села, переводили в них облави, арештовували місцевих селян. При цьому окупантам допомагали місцеві провокатори-зрадники, колишні вояки УПА, зокрема Привид, Свистун, Шіцер, «який досконало орієнтується в терені і водить большевиків по лісах та селах» (ГДА СБУ, ф. 13, т. 81, спр. 376, арк. 352).

Ці заходи більшовики проводять невеликими групами по кільканадцять осіб. Часто ці диверсійні групи переодягалися у форму повстанців: «таких випадків було в Долинському р-ні 4, у Вигодському – 1» (ГДА СБУ, ф. 13, т. 81, спр. 376, арк. 352).

У документі автор також зазначив, що під час проведення обшуків та облав радянські окупанти здійснювали пограбування регіону: «В Рожнітівському р-ні є чинна лісова колейка Брошнів – Ілемня, якою щоденно при охороні 20-ти большевиків вивозять дерево», 27 жовтня до Кропивника «ранком прибуло 9 нквд-стів з місцевим провокатором, які награвували в «підозрілих» сіно та бараболю» (ГДА СБУ, ф. 13, т. 81, спр. 376, арк. 352).

Наприкінці жовтня – на початку листопада 1945 р. обшуки у селах Долинського району проводилися щоденно з метою виявлення підпільників. Зокрема, 24 жовтня велика група радянських солдат прибула у села Долинщини, перевіряли людей на полі, здійснювали обшуки в будинках. Під час цього рейду «в Лецівці заарештовано одного хлопця. В Ціневі двох господарів і дві дівчини» (ГДА СБУ, ф. 13, т. 81, спр. 376, арк. 352). 25 жовтня 45 більшовиків з прокурором та двома старшинами здійснювали обшуки в селах Белеїв та Турів з метою вилучення продовольства. Тоді ж було заарештовано трьох місцевих мешканців.

26 жовтня в с. Погорілівці 4 більшовики вдалися до провокації. Вони перевдягнулися в одяг повстанців та розпитували про підпільників. Такі випадки були непоодинокі, тому місцеві селяни не виказували хлопців.

Обшуки, пограбування, залякування місцевих селян було звичним для радянських окупантів. Так, 28 жовтня в с. Княжулуки більшовики за нездачу податку конфіскували у місцевих жителів худобу, збіжжя, «заарештували 3-ох старших селян за те, що їх сини з 1928 р. не зголосились на воєнкоматі» (ГДА СБУ, ф. 13, т. 81, спр. 376, арк. 353). Наступного дня тривали обшуки та арешти у селах Лопянці, Струтані Вижньому, Янівці, Ілемні.

Окупанти робили засідки з метою виявлення підпільників. Ці акції були вдалими за допомоги місцевих зрадників. 30 жовтня у с. Суходоля 120 більшовиків разом з провокатором Шніцером здійснили рейд, під час якого «впав районний слідчий СБ Косенко, який застрілювався,

впав живим в руки большевиків боївар Бистрий, 2-ох боїварів легко ранено, арештовано підрайонну жін. реф. Дзвінку, арештовано 14 осіб» (ГДА СБУ, ф. 13, т. 81, спр. 376, арк. 353).

Автор документа аналізує втрати повстанців під час рейдів більшовиків. Він вказує, що наприкінці жовтня – на початку листопада у Долинському надрайоні УПА «є арештованих 124 осіб, в т.ч. 60 мужчин, 64 жінок, 18 вбитих, 12 ранених» (ГДА СБУ, ф. 13, т. 81, спр. 376, арк. 354).

У цей період підпільники також протистояли діям радянських окупантів. Зрозуміло, що організованого збройного опору не було, але використовувалися інші методи роботи. Зокрема, 5 листопада листівки та агітаційні плакати були розклеєні на всіх вулицях та урядових установах Болехова. Цієї ж ночі був зірваний газопровід на Стрийській Горі, а згодом зникла електроенергія в місті. Протягом двох днів не було світла. В цей час підпільники розклеїли листівки в Гошеві, Тисові, Кальній, Гозієві, Чолганах, Тяпчу, Солукові, Якубові, Велдіжі, Турі Великій, Станківцях та Перківній (ГДА СБУ, ф. 13, т. 81, спр. 376, арк. 355).

Під час підготовки до виборів до верховної ради більшовицька влада проводила агітаційні мітинги по селах. На цих зібраннях підпільники збирали інформацію та здійснювали «роз'яснюючу акцію проти виборів. Списки виборців, що їх виготовляли голови сільрад, знищено перед днем віддачі майже по всіх станицях» (ГДА СБУ, ф. 13, т. 81, спр. 376, арк. 355).

Також повстанці здійснювали певні акції на дорогах, мостах, залізницях. 10 листопада в Тисові знищено залізничний міст, яких довший час охороняли більшовики.

Після такого зухвалого акту окупанти 13 листопада напали на сотню «Довбуша» та «Грізного», що стояли в лісі за 8 км від с. Ілемня. Місцевий зрадник повідомив більшовиків про те, що повстанці збираються на нараду з метою узгодження подальших дій та отримання завдання від надрайонного керівництва. Радянські військовики обійшли застави сотень і наблизились до самих таборів. Але ця акція провалилася, «завдяки скорій орієнтації та рішучості командного складу сотень вдалось сотням вирватись з оточення. Втрати по нашій стороні: 2 стрільців вбито, 7 ранених, в тім числі один тяжко ранений. Втрати ворога: 6 вбитих, ранених невідоме число» (ГДА СБУ, ф. 13, т. 81, спр. 376, арк. 355).

Висновки. Отже, публікований документ («Долинщина. Двотижневий огляд подій від 25.X. до 13.XI. 1945 р.») є важливим джерелом до вивчення історії повсякдення селян Долинського району Станіславської області. Він зберігається в Галузевому Державному архіві СБУ (фонд 13, том 81, справа 376, аркуш 352–355). До цього документа увійшли інформаційні звіти щодо утвердження більшовицького окупаційного режиму у Долинському районі в жовтні – листопаді 1945 р. та репресій радянської влади щодо місцевих селян. Також у документі упорядник вказує на методи пропаганди, які використовувала більшовицька влада боротьби з українським революційним рухом. Документ був укладений 21 листопада 1945 р. У публікації максимально збережено авторські та редакторські особливості джерела, географічні назви, прізвища та імена осіб. Виправленню підлягали лише найбільш очевидні граматичні помилки.

Додаток 1

ДОЛИНЩИНА ДВОТИЖНЕВИЙ ОГЛЯД ПОДІЙ

Від 25.X. до 13. XI. 1945 р.

Ворожі дії проти нашого руху / облави, наскоки, ревізії, арештування, грабежі/.

У звітному часі занотовано в надрайоні 19 більших облав, з того 11 припадає на Рогатинщину, де в днях від 28.X. по 4.XI. заблоковано большевиками всі гірські села, переведено в них облави, наскоки та арештування. При облавах та арештуваннях були помічні большевикам місцеві провокатори, які щойно вийшли на денне світло: провокатор Привид б. бунчужний в сотні Заморського, опісля кущевий, який родом з Ясенівця, провокатор Свистун, родом зі Сваричева, з б. жандармерії Змійюки. Оба провокатори зголосились добровільно до большевиків та провокують, що тільки знають. Рівно ж втік з рук СБ давній провокатор Шіцер, який досконало орієнтується в терені і водить большевиків по лісах та селах.

В інших районах ворожі дії були дещо послаблені.

Наскоки та арештування проводять большевики малими групами, по кільканадцять осіб, часами перебрані в стрілецькі уніформи / таких випадків було в Долинському р-ні 4, у Вигодському – 1/.

В Рожнітівському р-ні є чинна лісова колейка Брошнів – Ілемня, якою щоденно при охороні 20-ти большевиків вивозять дерево.

Ворожі дії в хронологічному порядку:

Дня 24.X.45 р.

До села Туря Вел. приїхала на конях болш. спецбоївка, їздила по полі та перевіряла людей.

До с. Белеїв заїхала рівно ж ця сама боївка, нічого не зробивши, від'їхали.

В Надієві 7 енкаведистів робили труси по селі, ночували в селі, ранком від'їхали.

В Лецівці заарештовано одного хлопця.

В Ціневі двох господарів і дві дівчини.

Дня 25.X.

До с. Тростянець заїхало 45 большевиків з прокурором та двома старшинами. З Тростянця поїхали напрям Белеєва та Турі, де пробували до другого дня. Цей рейд виконували по справах контингенту, при чому заарештували 3-ох людей.

В Новоселиці та Княжулуці 30 большевиків з Вигоди переводили труси.

До Вигольського р-ну приїхало 300 пограничників, які квартирували 2 дні у Велдіжі і від'їхали в Рожнітівщину.

Дня 26.X.

У Свіричеві 400 большевиків переводили сильні труси по хатах. Нічого не знайшовши, від'їхали до Рожнітова.

В Погорілівці ходили 4 перебрані большевики та розпитували, де скриваються хлопці.

Дня 27.X.

В Ясенівці 20 большевиків робили заставу, на яку попав станичний Провід, але вдалося їм щасливо втекти.

До Кропивника ранком прибуло 9 нквд-стів з місцевим провокатором, які награвували в «підозрілих» сіно та бараболю.

Дня 28.X.

Ранком над. Поляниці зійшли з Труханова большевики, які відкрили в поблизькому лісі стрілянину. Фірами від'їхали до Болехова.

До села Княжулуки пізнім ранком приїхало 20 червонопагоників. Сконфіскували за нездачу податку 2 шт. худоби, заарештували 3-ох старших селян за те, що їх сини з 1928 р. не зголосились на воєнкоматі, переводили труси по хатах.

В (ГДА СБУ, ф. 13, т. 81, спр. 376, арк. 352). Заарештували дві жінки.

Дня 29.X.45 р.

В с. Розточки 100 большевиків обложили ранком село. Рано зі села нікого не випускали на роботу, обшукували хати та поблизький ліс. На заставу вийшов боївкар Павленко, якого вбили.

В Солукові 25 перебраних большевиків ходили по селі, вдаючи стрільців. Нічого не знайшовши, відійшли.

У Сваричеві большевики шукали по лугах за бункерами, нічого не знайшли.

В Лопянці 200 большевиків перевіряли кожну хату. Вечером застрілили 2-ох людей, що заходили з ліса. При облаві сильно грабували населення.

В с. Дубшара заїхало 3 автомашини зі 120 большевиками, які переводили ревізії.

В Янівці 80 большевиків перевіряли населення, арештовано дві жінки.

В Ілемні 21 большевиків, що вийшли з ліса, проводили перевірку села.

30.X.

В Суходолі 120 большевиків з Вигодського та Перегінського району робили облаву. З ними провокатор Шіцер. Під час облави впав районний слідчий СБ Косенко, який застрілився, впав

живим в руки большевиків боївкар Бистрий, 2-ох боївкарів легко ранено, арештовано підрайонну жін. реф. Дзвінку, арештовано 14 осіб. Большевики в Суходолі перебували до дня 4.XI, 1945 р. Їм на зміну приїхали дня 5.XI. 80 большевиків, які далі квартирують в Суходолі.

В Новосалиці кільканадцять большевиків цілий день контролювали мости та береги Свічі.

В Гузієві большевики робили облаву, при чому грабували та вибивали вікна. День перед тим ніччю при переході штреки стрінулось кілька наших боївкарів з большевиками, боївкарі відстрілюючись втекли.

У с. Яворів 12 большевиків робили труси та заарештували 3 дівчини.

Дня 31.X.

В с. Надіїв наскочили большевики на хату Вецка Михайла, де квартирували два боївкарі і два цивільні. Під час нападу у перестрілці убито двох цивільних. Другого дня 20 большевиків з Долини зліквідували майно Вецка Михайла.

В с. Тростянець большевицька спецбоївка в числі 10 осіб перебрана за стрільців, ходила по селі, розпитуючи за станичними людьми, що розвіщують кличі. Заарештовано одного господаря і дівчину.

В с. Янівка ніччю робили застави большевики. Ранком поховались по стодолах та до полудня слідкували за рухами у селі.

В Дубшарі арештували одну дівчину.

Дня 1.XI.

В Дубі ніччю переводили большевики облаву. Забили станичного з Ріпного і його боївкаря, двох боївкарів залапали, заарештували 3 дівчини і одного чоловіка.

До с. Тростянець заїхало ранком коло 200 большевиків на 80-ти фірах та 14-ти конях. 25 большевиків залишилось в Тростянці, а решта від'їхала в напрям Белеєва. Большевики перевіряли населення, робили труси, при чому сильно грабували. Це саме проводили в Белеєві.

До с. Княжулука заїхало о год. 12-тій вночі 60 большевиків. По переведеній облаві заарештовано 4 мужчини і 3 дівчини.

Дня 3.XI.

До села Княжулуки ніччю прибуло 50 большевиків. Робили засідки довкола села до ранку, ранком переводили сильні розшуки та ревізії. Залапали одного хлопця.

У Струтині Нижньому 300 большевиків робили облави на сіножати. Нічого не знайшли.

Дня 4.XI.

В Лопянці 7 большевиків зайшло до села та заарештували заступника станичного.

До с. Тяпче заїхало автомашиною і фірами приблизно 35 большевиків. Заарештували 3-ох хлопців, що приїхали з Німеччини та одного, що скривався.

Дня 5.XI.45 р.

До с. Солукова о год. 12-тій в полудне заїхали від Яворова до Долини автомашинами 60 большевиків. Інших 40 большевиків з ліса обложили село заставами. Зараз зайшли до школи та питалися дітей, хто зривав портрети Сталіна та хто розліплював кличі. Від дітей нічого не довідалися. Зараз зігнали людей на мітинг, на якому прилюдно знущалися над жінкою, яку арештували, говорячи, що вона є матір'ю станичного. Після мітингу заарештували ще 5 дівчат та одного чоловіка.

До с. Кропивник заїхало 14 большевиків в т.ч. 4 нквд-стів. Зліквідували господарство батька, якого син при УПА. З ними були два провокатори Михайлів і Марусяк Софія, які забрали своїх родичів в район. Під вечір побили кількох людей, яких заставляли зрізувати хрест, а ті відмовились. Хрести на могилі Героїв зрізали самі большевики.

Ніччю з 4 на 5 до Мізуня Старого прибула большевицька спецбоївка 12 большевиків. Зайшли до господаря Міліневича, який скривався як дезертир ЧА. Його жінку замордували в другій хаті. Міліневич провів большевиків до ліса до колиби, де ночував станичний провід. Вивязалась стрілянина, серед якої зівстав вбитий Міліневич. Станичний провід щасливо втік.

Дня 6.XI.

В Болехові НКВД робило перевірку документів населення на Рускім Болехові, при чому заарештовано 12 осіб, з них 10 випущено.

В с. Кропивник 40 большевиків переводили облаву, при чому заарештували 5 селян, в т.ч. 2-ох старих дядьків, двох малолітніх хлопців та одну дівчину.

В Струтині Нижньому на заставу попав станичний інформатор СБ з одним цивільним. Цивільний зівбитий.

В Спасі пограбували большевики місцевого священника.

На с. Солуків наскочило 30 большевиків, які переводили труси по хатах, які були спровоковані. Нічого не знайшли.

В Тяпчі ранком висіло з поїзду 4-ох большевиків та зробили засідку на штрєці. На засідку попав боївкар Зиновія, якого вбито. З другого поїзду висіло 12 большевиків, які півно ж робили застави на штрєці та арештували 3 господарів. На полі розбирали міну, яка розірвала старшого лейтенанта.

Дня 8.XI.

У Витвиці о год. 4-тій пополудні 30 большевиків обскочили церкву та перевіряли людей. Опісля відійшли в ліс, звідкіля було чути сильну стрілянину.

У Велдіжі 20 большевиків переводили труси, без ніяких вислідів.

Ніччю 8 на 9 непомітно закралась большевики на с. Новошин з метою заскочити районну лоївку, яка там квартирувала. Боївка в час завважила ворога і прогнала його на Вигоду. Цеї самої ночі 30 большевиків робили застави над Кропивником.

В Лопянці 30 большевиків зробили наскок на село. Спалили одну хату, в якій живцем спалилась стара жінка.

Дня 9.XI.

Зі с. Грабів забрали большевики 40 мужчин на перевірку. По перевірці всіх випущено.

До Станковець та Перківни прибуло 30 большевиків, які заарештували одного хлопця, що скривався.

Дня 10.XI.

До Тисова приїхало 20 большевиків здирати наші ключі, при чому залапали одного хлопця, за хлопцями, що втікали до ліса, стріляли.

Дня 11.XI.

В Тисові около 60 большевиків робили розшуки, ревізії та затягали телефонічну лінію Тисів – Камінь. Ніччю телефонічну лінію цілковито знищено. Всі телефонічні стовпи зрізано.

НАШІ ВТРАТИ:

У звітному часі наші втрати є відносно великі. Передовсім в Рожнітівському р-ні, де вбито під час облав-блокад в днях від 28.X по 4.XI.45 р. 13 осіб, заарештовано 52 особи та ранено 12 осіб.

Разом по цілому надрайоні є арештованих 124 осіб, в т.ч. 60 мужчин, 64 жінок, 18 вбитих, 12 ранених. Між вбитими є слідчий з рай. СБ Косенко, станичний с. Ріпне, станичний інформатор з Струтина Виж., 4 боївкарі охорони та 3 стрільці зі сотень Залапані: куш. УЧХ Дзвінка, боївкар СБ Бистрий, заступник станичного с. Лопанка.

ДІЇ УПА, ВСК ТА ІНШІ ДІЇ ПРОПАГАНДИВНОГО ЗНАЧЕННЯ.

Дня 22.X.45 р.

До с. Сваричів заїхала автомашинка з 4-ма большевиками. Нараз несподівано вискочили 2 малі хлопці та почали стріляти до большевиків, ранили шофера, який зараз таки помер.

Дня 29.X.

До с. Сулукова ніччю заїхала большевицька боївка в числі 25 осіб. Зайшли вони під хату Марчук Анни і кликали, щоб пустила до хати, удаючи стрільців. Коли вона не хотіла їх пустити, виломали двері та насильно взяли її зі собою. Питали за станичним та станичною. Коли Марчук Анна відказалася, силою забрали її і казали вести до інших хат та говорили, що це стрільці з УПА, щоб пустили до хати. Якщо інакше буде говорити, її застрілять. Марчук Анна помимо

терору і погроз при першій хаті крикнула «вставайте, бо солдати йдуть», за що дістала чимало нагаїв, але розконспірувала большевиків.

Дня 5.XI.

Вечером розліплено летючки по Болехові на всіх головних вулицях, в ринку, в школі, воєнкоматі, клубі, райпарткомі та брамах домів, де квартирують партійні. Крім летючок були розліплені мальовані лозунги. Ніччю був зірваний газопровід на Стрийській Горі. В півтора години пізніше погасло в цілім Болехові електричне світло. Через дві доби світла в Болехові не було. Летючки та лозунги були розліплені по всіх станицях надрайону. Нквд-сти зараз на другий день їздили по кількох селах та здирали ті кличі, що мало місце в Гошеві, Тисові, Кальній, Гозієві, Чолганах, Тяпчу, Солукові, Якубові, Велдіжі, Турі Великій, Станківцях та Перківній.

Дня 6.XI.

В Болехові на тартаці нквд арештувало директора тартаку українця східняка за те, що він намагався побити головного бухгалтера жида. Він п'яний говорив таке: «Коли вже перестанете панувати на Українських землях. Добре зробив Городієв, що втік до бандерівців, там їсть і п'є і спокійно собі сидить».

Дня 7.XI.

У Велдіжі під час святкування «жовтневої революції» військовим відділом лісорубів счинилась п'ятика, під час якої зістав забитий один червоноармієць, а двох ранених.

Дня 10.XI.

В с. Велдіж та Лолин кількох большевиків проводили мітинги на тему виборів у верховну раду.

З нашої сторони провадиться по всіх станицях роз'яснюючи акцію проти виборів. Списки виборців, що їх виготовляли голови сільрад, знищено перед днем віддачі майже по всіх станицях.

В Тисові знищено колієвий міст, який довший час охороняли большевики.

Дня 13.XI.

На сотню «Довбуша» та «Грізного», що стояли в лісі /8 км. за Ілемнею/ ранком напали большевики. Попереднього дня обі сотні мали відправу з над районним пропагандистом і ранком мали розійтись до своїх завдань. Тим часом ніччю невідомий провокатор завів большевиків на місце постою. Большевики обійшли застави сотень і наблизились до самих таборів. Вчасним ранком стійкові заалармували стрілами обі сотні. Завдяки скорій орієнтації та рішучості командного складу сотень вдалось сотням вирватись з оточення. Втрати по нашій стороні: 2 стрільців вбито, 7 ранених, в тім числі один тяжко ранений. Втрати ворога: 6 вбитих, ранених невідоме число.

ПЕРЕЇЗДНА ВІЙСЬКА ЧА.

Дня 19.X та 1.XI. в с. Раків за квартирувало 300 червоноармійців враз з кіньми в числі около 1300. Зброя в них була така: 13 армат полевих, 80 кулеметів. Штаб військ міститься у Брошневі, генерал у Рожнітові. Через Струтин Ниж. та Виж. переїздить відділ червоноармійців в числі 460 разом з кіньми.

Дня 10.XI. до Струтина Виж. та Ниж. заїхала більша кількість переїзних військ ЧА, які там за квартирували.

Постій, дня 21.XI.1945 р.

Надр. Пров.

Джерела та література

- Андрухів, І., Француз, А.** (2001). Станіславщина: Двадцять буремних літ (1939–1959): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ.
- Антонюк, Я.** (2013). СБ ОУН (б) на Волині та Західному Поліссі (1946–1951 рр.). Луцьк : Ключі.
- Галів, М.** (2015). Радянська педагогіка в дії: документи управління МДБ та обкому компартії Дрогобиччини щодо побиття учнів у школах області. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 13, 13–20.

Галузевий Державний архів СБУ.

- Даниленко, В.** (2010). Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.) (Кн. 2 (3)). Київ : Інститут історії України НАН України.
- Льницький, В.** (2016). Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954). Дрогобич : Посвіт.
- Іщук, О.** (2011). Колекція документів з історії ОУН і УПА в ГДА СБУ: ретроспектива і сучасність. *Мандрівець*. 2, 91–101.
- Іщук, О.** (2009). Узагальнення органами КДБ УРСР досвіду боротьби з підпіллям ОУН та УПА: до створення відомчої тематичної колекції архівних документів (1959–1964 рр.). *З архівів ВУЧК ГПУ НКВД КГБ*. 1, 87–119.
- Кагуй, П.** (1992). Матеріали до історії УПА, ОУН у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України. Україна в минулому. Київ; Львів. Вип. III, 7–9.
- Кентій, А.** (2011). Документи ОУН та УПА у фондах ЦДАГО України. *Український історичний журнал*. 2, 202–222.
- Малярчук, О.** (2006–2007). Галицький національний кетман: село в ідеологічній війні з партійно-радянським тоталітаризмом. *Галичина : Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*, 12–13, 157–166.
- Сергійчук, В.** (1998). Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.: нові документи і матеріали. Київ : Дніпро.
- Сергійчук, В.** (2005). Український здвиг: Прикарпаття. 1939–1955. Київ : Українська видавнича спілка.
- Смолій, В.** (2006). Історія українського селянства: нариси (Т. 1–2; Т. 2). Київ : Наукова думка.

References

- Andruxhiv, I., & Frantsuz, A.** (2001). *Stanislavshchyna: Dvadsyat buremnykh lit (1939–1959): sus-pilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz [Stanislav region: Twenty stormy years (1939–1959): socio-political and historical-legal analysis]*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Antoniuk, Ya.** (2013). SB OUN (b) na Volyni ta Zakhidnomu Polissi (1946–1951 rr.). Lutsk: Kliuchi [in Ukrainian].
- Haliv, M.** (2015). Radianska pedahohika v dii: dokumenty upravlinnia MDB ta obkomu kompartii Drohobychchyny shchodo pobytta uchniv u shkolakh oblast [Soviet pedagogy in action: documents of the Ministry of Internal Affairs and the Regional Committee of the Communist Party of Drohobychchyna regarding the beating of students in regional schools]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences*. 13, 13–20 [in Ukrainian].
- Haluzevyi Derzhavnyi arkhiv SBU – Branch State Archive of the SBU** [in Ukrainian].
- Danylenko, V.** (2010). Povoenna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druga polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.) [Postwar Ukraine: essays on social history (second half of the 1940s – mid-1950s)] (Кн. 2 (3)). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Illytskyi, V.** (2016). Karpatskyi krai OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [The Carpathian region of the OUN in the Ukrainian liberation movement (1945–1954)]. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Ishchuk, O.** (2011). Kolektsiia dokumentiv z istorii OUN i UPA v HDA SBU: retrospektyva i suchasnist [Collection of documents on the history of the OUN and the UPA in the State Security Service of Ukraine: retrospective and modern]. *Mandrivets – Traveler*. 2, 91–101 [in Ukrainian].
- Ishchuk, O.** (2009). Uzahalnennia orhanamy KDB URSR dosvidu borotby z pidpilliam OUN ta UPA: do stvorennia vidomchoi tematychnoi kolektsii arkhivnykh dokumentiv (1959–1964 rr.) [Generalization by the KGB of the Ukrainian SSR of the experience of combating the underground of the OUN and the UPA: before the creation of the departmental thematic collection of archival documents (1959–1964)]. *Z arkhiviv VUCHK HPU NKVD KHB – From the archives of the VUCHK GPU, NKVD, KGB*. 1, 87–119 [in Ukrainian].
- Kahui, P.** (1992). Materialy do istorii UPA, OUN u fondakh Tsentralnoho derzhavnogo arkhivu vyshchych orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy. Ukraina v mynulomu [Materials on the history of the UPA, OUN in the funds of the Central State Archive of the highest bodies of government and administration of Ukraine. Ukraine in the past]. Kyiv; Lviv. *Vyp. III*, 7–9 [in Ukrainian].
- Kentii, A.** (2011). Dokumenty OUN ta UPA u fondakh TsDAHO Ukrainy [Documents of the OUN and the UPA in the funds of the Ukrainian Civil Society Organization]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical magazine*. 2, 202–222 [in Ukraine].

- Maliarchuk, O.** (2006–2007). Halytskyi natsionalnyi ketman: selo v ideolohichnii viini z partiino-radianskym totalitaryzmom [Galician national hoe: a village in an ideological war with party-Soviet totalitarianism]. *Halychyna: Vseukrainskyi naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys – Halychyna: All-Ukrainian scientific and cultural and educational local history magazine*, 12–13, 157–166 [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (1998). Desiat buremnykh lit. Zakhidnoukrainski zemli u 1944–1953 rr.: novi dokumenty i materialy [Ten turbulent years. Western Ukrainian lands in 1944–1953: new documents and materials]. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (2005). Ukrainskyi zdvyh: Prykarpattia. 1939–1955 [Ukrainian upheaval: Prykarpattia. 1939–1955]. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka.
- Smolii, V.** (2006). Istoriiia ukrainskoho selianstva: narysy [History of the Ukrainian peasantry: essays] (T. 1–2; T. 2). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.*

УДК 94(569.4)-054.73:327.51(73:569.4)»195/20»
DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.12>

Оксана ГОРБАЧИК

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (oksa7803@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6671-2025>

Олександр КОЗІЙ

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (olkoziy@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0494-3095>

Бібліографічний опис статті: Горбачик, О., & Козій, О. (2023). Політика США щодо палестинських біженців у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 107–115, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.12>

ПОЛІТИКА США ЩОДО ПАЛЕСТИНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Анотація. Мета дослідження полягає у з'ясуванні та аналізі еволюції політики Сполучених Штатів Америки (США) щодо палестинських біженців у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття. **Методологію дослідження** становлять методи компаративного, контекстуального та критичного аналізів, а також інтердисциплінарного підходу. **Наукова новизна** статті полягає в розгляді й аналізі різних аспектів цієї проблеми з огляду на динаміку політичних подій, зміни в американській зовнішній політиці та ролі США на Близькому Сході. **Висновки.** Після утворення держави Ізраїль у 1948 році виникла проблема палестинських біженців, кількість яких сягала сотень тисяч. США спочатку підтримували їхнє право на повернення, але згодом змінили позицію на користь Ізраїлю. У 1950–1960-х роках Сполучені Штати надавали гуманітарну допомогу палестинським біженцям через відповідне Близькосхідне агентство ООН, але уникали політичного вирішення проблеми. З кінця 1960-х років США стали більше підтримувати Ізраїль у протистоянні з арабськими країнами та Організацією визволення Палестини, а право на повернення біженців фактично ігнорувалося. У 1990–2000-х роках, незважаючи на мирний процес на Близькому Сході, питання біженців залишалося нерозв'язаним через протидію Ізраїлю, своєю чергою США не наполягали на його вирішенні. Загалом політика США щодо палестинських біженців еволюціонувала від поміркованої підтримки до практичного ігнорування їхніх прав та інтересів на користь Ізраїлю. Отже, політика Вашингтону щодо палестинських біженців є складною та еволюційною і визначається численними факторами, такими як геополітика, міжнародні відносини, внутрішня політика та інші чинники. Сполучені Штати ставали безпосередніми учасниками і свідками численних спроб вирішення конфлікту на Близькому Сході, і питання палестинських біженців залишається важливим аспектом цього процесу.

Ключові слова: арабо-ізраїльський конфлікт, палестинські біженці, Палестинська автономія, ООН, БАПОР, США.

Oksana HORBACHYK

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of the World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (oksa7803@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6671-2025>

Oleksandr KOZII

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (olkoziy@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0494-3095>

To cite this article: Horbachyk, O., & Kozii, O. (2023). Polityka SShA shchodo palestynskykh bizhentsiv u druii polovyni XX – na pochatku XXI stolittia [US policy towards Palestinian refugees in the second half of the 20th and early 21st centuries]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 14(56)*, 107–115, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.12> [in Ukrainian].

US POLICY TOWARDS PALESTINIAN REFUGEES IN THE SECOND HALF OF THE 20TH AND EARLY 21ST CENTURIES

Summary. *The purpose of the study is to clarify and analyze the evolution of the politics of the United States of America (US) policy toward Palestinian refugees in the second half of the twentieth and early twenty-first centuries. The research methodology is based on the methods of comparative, contextual and critical analysis, as well as an interdisciplinary approach. The scientific novelty of the article consists in the consideration and analysis of various aspects of this problem in view of the dynamics of political events, changes in American foreign policy and the role of the United States in the Middle East. Conclusions.* *After the creation of the state of Israel in 1948, the problem of Palestinian refugees arose, the number of which reached hundreds of thousands. The United States initially supported their right to return, but later changed its position in favour of Israel. In the 1950s and 1960s, the United States provided humanitarian aid to Palestinian refugees through the UN Relief and Works Agency for Palestine Refugees, but avoided a political solution to the problem. Since the late 1960s, the United States has been more supportive of Israel in its confrontation with Arab countries and the Palestine Liberation Organization, and the right of return of refugees has been virtually ignored. In the 1990s and 2000s, despite the peace process in the Middle East, the refugee issue remained unresolved due to Israel's opposition, and the United States did not insist on resolving it. In general, the US policy towards Palestinian refugees has evolved from moderate support to practical disregard for their rights and interests in favour of Israel. In sum, Washington's policy toward Palestinian refugees is complex and evolving, and is determined by numerous factors such as geopolitics, international relations, domestic politics, and other factors. The United States has been directly involved in and witnessed numerous attempts to resolve the conflict in the Middle East, and the issue of Palestinian refugees remains an important aspect of this process.*

Key words: *Arab-Israeli conflict, Palestinian refugees, Palestinian Authority, UN, UNRWA, USA.*

Постановка проблеми. Протистояння між Ізраїлем і палестинцями є однією з найбільших та складних міжнародних проблем сучасності. Питання стосовно статусу палестинських біженців, їхніх прав та можливого повернення на рідні землі залишаються ключовими складниками цього конфлікту, і політика США має вплив на його розв'язання, оскільки Сполучені Штати є однією з ключових геополітичних сил у світі. У досліджуваній період Вашингтон виступав у ролі посередника в багатьох спробах вирішити ворожнечу між Ізраїлем і Палестинською Автономією. Отже, політика США у цьому питанні має глибоке історичне підґрунтя та вплив на події в близькосхідному регіоні нині. Важливим аспектом обговорення в контексті проблеми палестинських біженців залишається питання прав людини та дотримання міжнародного права. Американська політика стосовно палестинських біженців також може впливати на геополітичний ландшафт регіону Близького Сходу та на міжнародну політику загалом. Проблема палестинських біженців має етнічний і культурний аспект, і розуміння та вирішення цього питання також важливо з точки зору міжнародних відносин і культурної спільноти. Отже, політика США стосовно палестинських біженців продовжує мати велике значення для міжнародних відносин і глобальної стабільності і вона залишається значущим предметом обговорення та дослідження для істориків і дослідників у другій половині XX – на початку XXI століття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Більшість досліджень зарубіжних і вітчизняних науковців фокусуються на ролі США в арабсько-ізраїльському конфлікті та близькосхідному мирному процесі. Особлива увага приділяється позиціям адміністрацій різних президентів США щодо статусу Єрусалиму, кордонів, поселень, біженців.

Зокрема, палестинський дослідник М. Закарія у праці «Проблема палестинських біженців: чи є надія на стійке вирішення?» (Zakaria, 2010) аналізує проблему палестинських біженців і те, як до неї ставляться різні учасники палестинсько-ізраїльського конфлікту. Автор зазначає, що питання палестинських біженців є одним із найскладніших питань у мирних переговорах між двома сторонами, і без його вирішення не буде постійного та стійкого миру на Близькому Сході. Також він вказує на те, що існує потреба в компромісі як ізраїльтян, так і палестинців для того, щоби знайти стійке вирішення проблеми палестинських біженців.

Вітчизняні дослідники С. Гвоздков, А. Горук та А. Захарченко значну увагу приділяють з'ясуванню особливостей формування зовнішньополітичних стратегій Сполучених Штатів щодо регіону Близького Сходу впродовж останньої чверті ХХ та початку ХХІ століття. Загалом, у працях українських науковців спостерігається тенденція до більш зваженого, об'єктивного аналізу ролі США у близькосхідному конфлікті з акцентом на пошук шляхів його врегулювання.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні та аналізі еволюції політики США щодо палестинських біженців у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу. За даними Близькосхідного агентства Організації Об'єднаних Націй (ООН) для допомоги палестинським біженцям та організації робіт на Близькому Сході (БАПОР), нині є приблизно 6,3 мільйона зареєстрованих палестинських біженців у секторі Газа, Йорданії, Лівані, Сирійській Арабській Республіці та на Західному березі включно зі Східним Єрусалимом (Report of the Commissioner-General..., 2023). Більшість цих біженців – нащадки 750 000 палестинців, які були переміщені у сусідні арабські країни в період між 1947 і 1949 роками під час створення держави Ізраїль. Для палестинців ця подія відома як «Накба», або «Палестинська катастрофа» (Alhamdan, 2022).

Друге масове переміщення палестинських біженців відбулося у 1967 році. Того року Ізраїль окупував решту палестинських територій. Тоді ж близько 325 000 палестинців були переміщені з Гази і Західного берега річки Йордан, у тому числі з Єрусалиму, з яких третина була змушена покинути свої домівки враз. Більшість з них виїхали до Йорданії, а інші – до Сирії та Єгипту (Zakaria, 2010).

У резолюції Генеральної Асамблеї ООН (ГА ООН), ухваленої у грудні 1948 року, було зазначено, «що біженцям, які бажають повернутися до своїх домівок і жити в мирі зі своїми сусідами, має бути дозволено зробити це якомога раніше, і що компенсація повинна бути виплачена за майно тих, хто вирішив не повертатися, а також за втрату або пошкодження майна, яке, згідно з принципами міжнародного права або за правом справедливості, має здійснюватися відповідальними урядами або органами» (UN General Assembly, 194 (III)..., 1948). Погоджувальній комісії доручалося «сприяти репатріації, переселенню, економічній і соціальній реабілітації біженців та виплаті компенсацій, а також підтримувати зв'язки з директором ООН з надання допомоги палестинським біженцям, а через нього і з відповідними органами агентства Організації Об'єднаних Націй» (UN General Assembly, 194 (III)..., 1948). Проте перші спроби знайти вирішення проблеми біженців на Лозаннській конференції 1949 року закінчилися невдачею, значною мірою через відмову Ізраїлю розглядати будь-яку реальну репатріацію палестинських біженців (Alhamdan, 2022).

Близькосхідне агентство було створено в рамках системи ООН як допоміжний орган Генеральної Асамблеї відповідно до її резолюції 302 (IV) від 8 грудня 1949 року. З моменту початку своєї роботи БАПОР адаптує та вдосконалює свої програми таким чином, щоби задовольняти все більш різнобічні потреби палестинських біженців і забезпечувати їм певний рівень захисту і стабільності в умовах затяжної регіональної кризи. Агентство є основним постачальником базових послуг – у галузі освіти, охорони здоров'я, надзвичайної допомоги та соціальної підтримки (Report of the Commissioner-General..., 2023).

Сполучені Штати Америки, визнавши державу Ізраїль у 1948 році, відразу ж стали важливим союзником цієї країни, що вплинуло на підходи до вирішення проблеми палестинських біженців. США підтримували ізраїльську сторону і не завжди виступали на користь повернення палестинських біженців на їхні рідні землі. Однак загалом американська позиція співчутливо ставилася до долі палестинських біженців у гуманітарному плані, хоча й не обов'язково в політичному. Офіційно Сполучені Штати підтримували 194-у резолюцію ООН (UN General Assembly, 194 (III)..., 1948), а також організацію БАПОР, якій США з того часу стали найбільшим донором. Побіжно адміністрації американських президентів Г. Трумена, Д. Ейзенхауера і Дж. Кеннеді безуспішно тиснули на Ізраїль, щоби останній дозволив обмежену репатріацію палестинських біженців, втім ці зусилля закінчилися за адміністрації Л. Джонсона, чия позиція більш-менш збігалася з позицією Ізраїлю (The United States Contributes..., 2023). З 1950 року політика Сполучених Штатів щодо палестинських біженців полягала в тому, щоби скасувати вимогу повернення всіх біженців до Ізраїлю, натомість дозволивши повернутися лише деяким з них, а також зосередитись на інтеграції палестинських біженців у суспільство, яке їх приймало. Вашингтон теж заохочував спільні арабсько-ізраїльські проєкти, спрямовані на зміцнення стабільності (Zakaria, 2010). Після 1967 року фокус уваги змістився з тяжкого становища біженців на статус територій, до цього окупованих Ізраїлем (The United States Contributes..., 2023).

Період 1950–1960-х років для США був пов'язаний з протистоянням і стримуванням радянської загрози, тому Сполучені Штати тоді були зацікавлені в підтримці гарних відносин як з Ізраїлем, так і з арабськими країнами, оскільки намагалися запобігти посиленню впливу СРСР у цих регіонах (Zakaria, 2010).

Наприкінці 70-х років ХХ століття Вашингтон усе ж активно залучився до мирних переговорів між Ізраїлем і палестинськими представниками. На тлі цих переговорів були спроби вирішити питання палестинських біженців, включаючи пропозиції щодо компенсації, розселення та розгляд можливості створення палестинської держави. Американська адміністрація виступала посередником у цих переговорах.

З моменту підписання угод в Осло в 1993 році Сполучені Штати були найбільшим постачальником допомоги палестинцям на Західному березі річки Йордан і у секторі Газа, виділивши понад 7,6 мільярда доларів на економічний розвиток і безпеку на додаток до гуманітарної допомоги. Зовнішня допомога США палестинському народу слугувала важливим інтересам Сполучених Штатів, включаючи надання критично необхідної допомоги тим, хто її потребує, сприяння економічному розвитку та підтримки ізраїльсько-палестинської співпраці у сфері безпеки. Програми економічної та гуманітарної допомоги покращували життя мільйонів палестинців, надаючи негайну допомогу і сприяючи розвитку в таких секторах, як охорона здоров'я, інфраструктура, економічне зростання, розвиток приватного сектору і громадянського суспільства. Надаючи допомогу на Західному березі річки Йордан і у секторі Газа, Сполучені Штати дотримувалися відповідних вимог американського законодавства (U.S. Relations..., 2021).

Незважаючи на риторичні розбіжності між наступними адміністраціями, офіційна позиція США щодо палестинських біженців залишалася в основному незмінною до 1993 року, коли президент Білл Клінтон став першим президентом США, який припинив підтримувати Резолюцію 194 ГА ООН (Alhamdan, 2022). Натомість він 23 грудня 2000 року запропонував свій мирний план щодо вирішення палестинсько-ізраїльського конфлікту, в тому числі проблеми біженців (Bill Clinton Administration..., 2000). У цьому плані було викладено різні варіанти вирішення проблеми біженців, включаючи репатріацію до (неіснуючої) палестинської держави, поселення в приймаючих країнах або еміграцію до третіх країн, таких як Канада чи Австралія. Було запропоновано лише символічне повернення до Ізраїлю, та й то за умови його схвалення (Karmi, 2018).

На початку ХХІ століття конфлікт між Ізраїлем і Палестинською автономією залишався нерозв'язаним, і питання палестинських біженців продовжувало бути однією з головних проблем. США виступали на користь більш стійкого миру, але політика щодо палестинських біженців залишалася складною та спірною.

Після подій 11 вересня президент Джордж Буш-молодший змінив свій підхід до подальшої участі у близькосхідних справах. 24 червня 2002 року він виступив з промовою на підтримку створення «мирної і демократичної» палестинської держави поряд з Ізраїлем. Буш конкретно попросив палестинців реформувати Палестинську адміністрацію, розпустити свої бойові угруповання і вибрати нового лідера. Він також підтримав формулу «Дорожньої карти» (спонсорами якої були ООН, ЄС і росія) для вирішення ізраїльсько-палестинського конфлікту. Однак бачення Буша і план «Дорожня карта» ознаменували новий поворот у політиці США щодо палестинського питання, оскільки вони не змогли використати важелі впливу на Ізраїль, щоби змусити його піти з палестинських територій. Вони не надали деталей щодо питань остаточного статусу, включаючи майбутнє Єрусалиму, біженців, єврейських поселень, державності та кордонів, що задовольнило заперечення Ізраїлю проти пакетних угод, які можуть спричинити тиск на Ізраїль з метою його відходу з палестинських територій (Husam, 2015).

Підхід адміністрації Обама до ізраїльсько-палестинського конфлікту в основному базувався на тій самій позиції, якій слідувала попередня адміністрація США. Сполучені Штати двічі організували дипломатичні переговори на високому рівні з метою укладання угоди щодо двох держав – Ізраїлю та Палестини. Проте у жодному з випадків зусилля не наблизилися до досягнення рішення про дві держави. Обама, як і більшість його попередників, не був зацікавлений у застосуванні іншого підходу та використанні важелів впливу США, щоби спробувати змусити Ізраїль піти на значні поступки (Pressman, 2016).

Надалі політика США щодо палестинських біженців почала змінюватися залежно від адміністраційних змін у Вашингтоні. Різні адміністрації мали відмінні підходи до вирішення конфлікту між Ізраїлем і Палестинською автономією та питання палестинських біженців. Загалом адміністрації Б. Клінтона, Дж. Буша-молодшого і Б. Обама зосереджували свою енергію на спробах домовитися про вирішення проблеми за принципом двох держав, використовуючи при цьому переважно символічні формули для палестинських біженців (Alhamdan, 2022).

Позиція США щодо палестинських біженців зазнала значної зміни після президентських виборів 2016 року й приходу до влади Дональда Трампа, який фактично намагався назавжди зняти питання біженців з порядку денного, припинивши фінансування БАПОР і навіть заявив про те, що такої проблеми взагалі не існує (Alhamdan, 2022).

Адміністрація Д. Трампа заблокувала майже всю допомогу після того, як у 2018 році розірвала відносини з Палестинською владою. Багато хто сприйняв цей крок як спробу змусити палестинців вести переговори з Ізраїлем на умовах, які палестинське керівництво назвало спробою відмовити їм у життєздатній державі. Заразом скорочення відбулися після того, як палестинські лідери вирішили бойкотувати мирні зусилля адміністрації Д. Трампа через її рішення визнати Єрусалим столицею Ізраїлю та перенести туди посольство США з Тель-Авіва. Це включало припинення фінансування Агентства БАПОР, яке надавало допомогу приблизно 5,7 мільйона на той час зареєстрованих палестинських біженців на окупованому Західному березі, у Секторі Газа та на Близькому Сході (Spetalnick, Matt & Farrell, Stephen, 2021).

У 2019 році Д. Трамп підписав закон про боротьбу з тероризмом, який дозволяв американцям подавати до суду на одержувачів іноземної допомоги США, включаючи Палестинську автономію (ПА), за ймовірну причетність до військових дій. Побоюючись судових позовів, ПА попросила Вашингтон припинити допомогу (Robinson, 2023).

Та все ж на загал у період між 1950 і 2018 роками Сполучені Штати надали понад 6 мільярдів доларів допомоги Агентству ООН у справах палестинських біженців (Robinson, 2023). Зокрема, у 2017 році США наповнили понад чверть бюджету БАПОР, який забезпечував базові послуги, включаючи освіту, охорону здоров'я, допомогу та соціальні послуги для палестинських біженців, однак до 2018 року США припинили будь-яке фінансування агентства. Незважаючи на це, у 2019 році Генеральна Асамблея ООН більшістю голосів проголосувала за продовження мандату БАПОР на знак підтримки цієї організації (лише США та Ізраїль проголосували проти резолюції). У листопаді 2020 року генеральний комісар БАПОР підкреслив,

що потреби палестинських біженців значно зросли внаслідок конфліктів і численних соціально-економічних криз, а також через Covid-19 (United States Policy..., 2021).

Хоча закон про боротьбу з тероризмом нині залишається у силі, теперішня американська адміністрація Джозефа Байдена відновила допомогу Західному берегу річки Йордан і Газі, пообіцявши надати палестинцям щонайменше 500 мільйонів доларів до 2024 року (Robinson, 2023). У квітні 2021 року представники Білого дому оголосили, що США нададуть 235 мільйонів доларів допомоги палестинцям, відновивши фінансування агентства ООН, яке підтримує біженців, і відновлять іншу допомогу, яку припинив попередній президент Д. Трамп. Тоді ж державний секретар США Ентоні Блінкен обнародував спеціальний пакет, включаючи гуманітарну, економічну допомогу та сприяння в розвитку, як частину зусиль щодо відновлення американських зв'язків з палестинцями, які майже зруйнувалися під час перебування на посаді Д. Трампа. Це стало найважливішим кроком президента-демократа Дж. Байдена з моменту вступу на посаду 20 січня 2021 року задля виконання своєї обіцянки скасувати деякі елементи підходу свого попередника-республіканця, який палестинці засудили як сильно упереджений на користь Ізраїлю (Spetalnick, Matt & Farrell, Stephen, 2021).

План передбачав виділення 150 мільйонів доларів через Агентство БАПОР, 75 мільйонів на допомогу в економіці та розвитку та 10 мільйонів на програми побудови миру. Помічники Дж. Байдена також дали зрозуміти, що вони хочуть відновити мету переговорного рішення про створення двох держав як пріоритет у політиці США щодо ізраїльсько-палестинського конфлікту (Spetalnick, Matt & Farrell, Stephen, 2021).

У рамках поточного обміну інформацією зі Сполученими Штатами заступник генерального комісара БАПОР Лені Стенсет у травні 2023 року відвідала Вашингтон, щоби очолити другий стратегічний діалог США–БАПОР. Під час зустрічі було розглянуто роботу БАПОР та його останні реформи, включно з тими, які покращили його управління, прозорість і підзвітність, а також підтвердження центральної ролі Агентства в житті палестинських біженців у всьому регіоні (The United States Contributes..., 2023).

30 травня 2023 року Бюро у справах населення, біженців та міграції Державного департаменту США під час віртуальної церемонії підписало Рамкову програму співпраці з Близькосхідним агентством ООН (БАПОР) на 2023–2024 роки. Рамкова програма містить низку конкретних зобов'язань, спрямованих на підвищення спроможності Агентства надавати ефективну та дієву допомогу палестинським біженцям шляхом посилення підзвітності, прозорості та дотримання принципів ООН, зокрема нейтралітету (2023–2024 U.S.-UNRWA..., 2023). Також ця угода підтверджує зобов'язання Сполучених Штатів підтримувати Агентство, його мандат і права палестинських біженців і встановлює спільні цілі та пріоритети. Під час церемонії підписання помічник держсекретаря з питань народонаселення, біженців і міграції Джульєта Валлс Нойес зазначила: «Ми пишаємося нашими спільними досягненнями. Рамкова програма на 2023–2024 роки представляє наступний етап у поточній співпраці між США та БАПОР і нашим зобов'язанням перед палестинським народом. Він зосереджений на відданості БАПОР гуманітарним принципам, зокрема нейтралітету, а також на ключових компонентах внутрішнього управління БАПОР, покращенні його роботи із захисту та взаємодії з палестинськими біженцями та підзвітності перед ними» (The United States Contributes..., 2023).

Уже 1 червня 2023 року Сполучені Штати оголосили про внесок у розмірі 153,7 мільйона доларів США Близькосхідному агентству ООН на підтримку гуманітарної допомоги, людського розвитку та захисту палестинських біженців. З цього приводу генеральний комісар БАПОР Філіп Лацаріні заявив, що: «Ми дуже вдячні Сполученим Штатам за тривалу фінансову та політичну підтримку та партнерство. Цей внесок допоможе нам підтримувати роботу понад 700 шкіл і 140 центрів охорони здоров'я впродовж наступних місяців. Надаючи БАПОР гнучкість у використанні фінансування, США також дають Агентству можливість визначити пріоритетність витрат там, де це найбільше потрібно, допомагаючи нам вирішувати поточні фінансові проблеми Агентства. Для нас це ознака довіри та риса хорошого донорства, яку ми заохочуємо наслідувати інших партнерів» (The United States Contributes..., 2023).

Завдяки цьому внеску мільйони палестинських біженців на Близькому Сході й надалі матимуть доступ до найважливіших послуг, включаючи освіту, охорону здоров'я, допомогу та соціальні послуги. Фінансування також допоможе Агентству реагувати на гуманітарні потреби палестинських біженців у секторі Газа, на Західному березі річки Йордан, включаючи Східний Єрусалим, і у Сирії (зокрема, у відповідь на руйнівний землетрус). Цей внесок збільшив фінансування Агентства США 2023 року до 206,8 мільйона доларів, тим самим підтверджуючи позицію Сполучених Штатів як найбільшого донора БАПОР (The United States Contributes..., 2023).

Висновки. Після утворення держави Ізраїль у 1948 році виникла проблема палестинських біженців, кількість яких сягала сотень тисяч. США спочатку підтримували їхнє право на повернення, але згодом змінили позицію на користь Ізраїлю. У 1950–1960-х роках Сполучені Штати надавали гуманітарну допомогу палестинським біженцям через відповідне Близько-східне агентство ООН, але уникали політичного вирішення проблеми. З кінця 1960-х років США стали більше підтримувати Ізраїль у протистоянні з арабськими країнами та Організацією визволення Палестини, а право на повернення біженців фактично ігнорувалося. У 1990–2000-х роках, незважаючи на мирний процес на Близькому Сході, питання біженців залишалося нерозв'язаним через протидію Ізраїлю, своєю чергою США не наполягали на його вирішенні. Загалом політика США щодо палестинських біженців еволюціонувала від поміркованої підтримки до практичного ігнорування їхніх прав та інтересів на користь Ізраїлю.

Отже, політика Вашингтону щодо палестинських біженців є складною та еволюційною і визначається численними факторами, такими як геополітика, міжнародні відносини, внутрішня політика та інші чинники. Сполучені Штати ставали безпосередніми учасниками і свідками численних спроб вирішення конфлікту на Близькому Сході, і питання палестинських біженців залишається важливим аспектом цього процесу.

Перспективним напрямом досліджень можуть бути політичні відносини Туреччини з Палестинською автономією, оскільки Турецька республіка має багатовікову спільну історію і тісні культурні та соціальні зв'язки з палестинським народом.

Джерела та література

- Гвоздков, С.Ю.** (2015). Формування концептуальних засад політики адміністрацій Дж. У. Буша щодо держав пострадянського простору. *Гілея : науковий вісник*. Вип. 99. С. 88–90.
- Горук, А.** (2013). Стратегічні політичні моделі щодо регіону Близького Сходу адміністрації Дж. Буша-старшого. *Історична панорама : науковий збірник ЧНУ*. Чернівці. Вип. 17. С. 186–187.
- Горук, А.** (2014). Глобальна політика США за президентства Б. Клінтона: близькосхідний вимір. *Історична панорама : науковий збірник ЧНУ*. Чернівці. Вип. 19. С. 82–83.
- Захарченко, А.М.** (2006). Концептуальне забезпечення політики США щодо врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту в 1991–2001 рр. : автореф. канд. політ. наук : 23.00.04 «Політ. проблеми міжнарод. систем та глоб. розвитку». Київ : Ін-т світ. екон. та міжнарод. відносин. 20 с.
- Захарченко, А.М.** (2002). Політика США у врегулюванні арабсько-ізраїльського конфлікту: оцінки американських політологів. *Дослідження світової політики*. Випуск 20. Київ. С. 194–201.
- Захарченко, А.М.** (2004). Порівняльний аналіз стратегій адміністрацій Дж. Буша-старшого і Б. Клінтона щодо врегулювання арабсько-ізраїльського конфлікту. *Дослідження світової політики*. Випуск 27. Київ. С. 65–72.
- 2023–2024 U.S.–UNRWA Framework for Cooperation. (2023). URL: <https://www.state.gov/2023-2024-u-s-unrwa-framework-for-cooperation/>.
- Bill Clinton Administration: The Clinton Peace Plan. (December 23, 2000). URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-clinton-peace-plan>.
- Karmi, Ghada.** (2018). Seven decades after Resolution 194, why haven't Palestinian refugees returned home? URL: <https://www.middleeasteye.net/opinion/seven-decades-after-resolution-194-why-havent-palestinian-refugees-returned-home>.
- Husam, Mohamad.** (2015). President George W. Bush's Legacy on the Israeli-Palestinian "Peace Process". *Journal of international and area studies*. Volume 22, Number 1, pp. 79–92. URL: <https://www.jstor.org/stable/43490281>.

- Pressman, Jeremy.** (2016). Obama and the Israeli-Palestinian Conflict. URL: <https://www.e-ir.info/2016/07/14/obama-and-the-israeli-palestinian-conflict/>.
- Robinson, Kali.** (2023). What Is U.S. Policy on the Israeli-Palestinian Conflict? URL: <https://www.cfr.org/backgrounder/what-us-policy-israeli-palestinian-conflict>.
- Spetalnick, Matt & Farrell, Stephen.** (2021). U.S. restores assistance for Palestinians, to provide \$235 million in aid. April 7. URL: <https://www.reuters.com/article/us-palestinians-usa-blinken-idUSKBN2BU2XT>.
- Alhamdan, Nooran.** (2022). Refugees First: A New Approach to Middle East Peace. URL: <https://www.mei.edu/publications/refugees-first-new-approach-middle-east-peace>.
- Report of the Commissioner-General of the United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East : programme budget 2024–2025. (2023). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/4021419?ln=ru>.
- The United States Contributes US\$ 153.7 million to UNRWA in Support of Palestine Refugees. 01 June 2023. URL: <https://www.unrwa.org/newsroom/news-releases/united-states-contributes-us-1537-million-unrwa-support-palestine-refugees>.
- U.S. Relations With Palestinian Territories. *Bilateral relations fact sheet. Bureau of Near Eastern affairs.* URL: <https://www.state.gov/u-s-relations-with-palestinian-territories/>.
- UN General Assembly, 194 (III). Palestine – Progress Report of the United Nations Mediator , 11 December 1948, A/RES/194. URL: <https://www.refworld.org/docid/4fe2e5672.html>.
- United States Policy on Palestine: 2021 and Beyond. URL: https://www.alhaq.org/palestinian-human-rights-organizations-council/17845.html#_ftn6.
- Zakaria, Mohamad.** (2010). The Palestinian Refugee Problem: Is there Any Hope for a Sustainable Solution? URL: https://www.researchgate.net/publication/282251572_The_Palestinian_Refugee_Problem_Is_there_Any_Hope_for_a_Sustainable_Solution.

References

- Hvozdikov, S.Yu.** (2015). Formuvannia kontseptualnykh zasad polityky administratsii Dzh. U. Busha shchodo derzhav postradianskoho prostoru [Formation of the Conceptual Foundations of the Bush Administration's Policy Toward the Post-Soviet States]. *Hileia: nauk. visn. Vyp. 99*. S. 88–90 [in Ukrainian].
- Horuk, A.** (2013). Stratehichni politychni modeli shchodo rehionu Blyzkoho Skhodu administratsii Dzh. Busha-starshoho [Strategic Policy Models for the Middle East by the Bush Administration]. *Istorychna panorama: nauk. zb. ChNU. Chernivtsi. Vyp. 17*. S. 186–187 [in Ukrainian].
- Horuk, A.** (2014). Hlobalna polityka SShA za prezydentstva B. Klinton: blyzkoskhidnyi vymir [US Global Policy under President Clinton: The Middle East Dimension]. *Istorychna panorama: nauk. zb. ChNU. Chernivtsi. Vyp. 19*. S. 82–83 [in Ukrainian].
- Zakharchenko, A.M.** (2006). *Kontseptualne zabezpechennia polityky SShA shchodo vrehuliuvannia arabo-izraelskoho konfliktu v 1991–2001 rr.: avtoref. kand. polit. nauk: 23.00.04* “Polit. problemy mizhnarod. system ta hlob. rozvytku”. Kyiv: In-t svit. ekon. ta mizhnarod. vidnosyn. 20 s. [in Ukrainian].
- Zakharchenko, A.M.** (2002). Polityka SShA u vrehuliuvanni arabsko-izraelskoho konfliktu: otsinky amerykanskykh politolohiv [US Policy in the Settlement of the Arab-Israeli Conflict: Assessments of American Political Scientists]. *Doslidzhennia svitovoi polityky. Vypusk 20*. Kyiv. S. 194–201 [in Ukrainian].
- Zakharchenko, A.M.** (2004). Porivnialnyi analiz stratehii administratsii Dzh. Busha-starshoho i B. Klinton shchodo vrehuliuvannia arabsko-izraelskoho konfliktu [A comparative analysis of the strategies of the administrations of J. Bush Sr. and B. Clinton to resolve the Arab-Israeli conflict]. *Doslidzhennia svitovoi polityky. Vypusk 27*. Kyiv. S. 65–72 [in Ukrainian].
- 2023–2024 U.S.–UNRWA Framework for Cooperation. (2023). Retrieved from: <https://www.state.gov/2023-2024-u-s-unrwa-framework-for-cooperation/> [in English].
- Bill Clinton Administration: The Clinton Peace Plan. (December 23, 2000). Retrieved from: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-clinton-peace-plan> [in English].
- Karmi, Ghada.** (2018). Seven decades after Resolution 194, why haven't Palestinian refugees returned home? Retrieved from: <https://www.middleeasteye.net/opinion/seven-decades-after-resolution-194-why-havent-palestinian-refugees-returned-home> [in English].
- Husam, Mohamad.** (2015). President George W. Bush's Legacy on the Israeli-Palestinian “Peace Process”. *Journal of international and area studies. Volume 22, Number 1*. Pp. 79–92. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/43490281> [in English].

- Pressman, Jeremy.** (2016). Obama and the Israeli-Palestinian Conflict. Retrieved from: <https://www.e-ir.info/2016/07/14/obama-and-the-israeli-palestinian-conflict/> [in English].
- Robinson, Kali.** (2023). What is U.S. Policy on the Israeli-Palestinian Conflict? Retrieved from: <https://www.cfr.org/background/what-us-policy-israeli-palestinian-conflict> [in English].
- Spetalnick, Matt & Farrell, Stephen.** (2021). U.S. restores assistance for Palestinians, to provide \$235 million in aid. April 7. Retrieved from: <https://www.reuters.com/article/us-palestinians-usa-blink-en-idUSKBN2BU2XT> [in English].
- Alhamdan, Nooran.** (2022). Refugees First: A New Approach to Middle East Peace. Retrieved from: <https://www.mei.edu/publications/refugees-first-new-approach-middle-east-peace> [in English].
- Report of the Commissioner-General of the United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East: programme budget 2024–2025. (2023). Retrieved from: <https://digitallibrary.un.org/record/4021419?ln=ru> [in English].
- The United States Contributes US\$ 153.7 million to UNRWA in Support of Palestine Refugees. 01 June 2023. Retrieved from: <https://www.unrwa.org/newsroom/news-releases/united-states-contributes-us-1537-million-unrwa-support-palestine-refugees> [in English].
- U.S. Relations with Palestinian Territories. *Bilateral relations fact sheet. Bureau of Near Eastern affairs.* (2021). Retrieved from: <https://www.state.gov/u-s-relations-with-palestinian-territories/> [in English].
- UN General Assembly, 194 (III). Palestine – Progress Report of the United Nations Mediator, 11 December 1948, A/RES/194. Retrieved from: <https://www.refworld.org/docid/4fe2e5672.html> [in English].
- United States Policy on Palestine: 2021 and Beyond. (2021). Retrieved from: https://www.alhaq.org/palestinian-human-rights-organizations-council/17845.html#_ftn6 [in English].
- Zakaria, Mohamad.** (2010). The Palestinian Refugee Problem: Is there Any Hope for a Sustainable Solution? Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/282251572_The_Palestinian_Refugee_Problem_Is_there_Any_Hope_for_a_Sustainable_Solution [in English].

*Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.*

Богдана КАРАБІН

аспірантка кафедри історії, правознавства і методики викладання, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, Сумська область, Україна, індекс 41400 (karabindana26@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2738-8677>

Бібліографічний опис статті: Карабін, Б. (2023). Нариси з історії сіл Золотоніщини М.Ф. Пономаренка в «Історії міст і сіл УРСР. Черкаська область»: значення та особливості погляду на минуле краю. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 116–124, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.13>

**НАРИСИ З ІСТОРІЇ СІЛ ЗОЛОТОНІЩИНИ М.Ф. ПОНОМАРЕНКА
В «ІСТОРІЇ МІСТ І СІЛ УРСР. ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСТЬ»:
ЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВІСТЬ ПОГЛЯДУ НА МИНУЛЕ КРАЮ**

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати краєзнавчі нариси М.Ф. Пономаренка з історії сіл Золотоніського району, що написані ним для видання «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область». *Методологія дослідження.* У ході роботи над такою темою використано біографічний та хронологічний методи історичного дослідження і загальнонауковий метод системного аналізу. *Наукова новизна* полягає у тому, що вперше проводиться комплексний аналіз опублікованого матеріалу та рукописної спадщини краєзнавця М.Ф. Пономаренка, що висвітлює історичний розвиток населених пунктів Золотоніщини у рамках багатомного видання «Історія міст і сіл Української РСР». *Висновки.* З'ясовано, що одним із першорядних напрямів краєзнавчих досліджень М.Ф. Пономаренка була історія сіл Золотоніщини. Визначено, що підготовка нарисів за такою тематикою для енциклопедичного видання є закономірним продовженням його наукових пошуків попередніх років. На підставі здійсненого аналізу рукописних варіантів і опублікованих нарисів визначено масштаби скорочень, яких зазнали підготовлені краєзнавцем матеріали та розглянуто можливі причини, які викликали ці редагування. Окреслено, що досвід участі у цьому проєкті вплинув на подальші дослідження М.Ф. Пономаренка, які, зокрема, стали основою для опублікованих у 1990–2000-х рр. книг з історії краю – «Золотоніщина» (1991), «Золотоніщина в осадах» (2001). Також проаналізовано статті та рецензії краєзнавця, в яких відбивається його оцінка «Історії міст і сіл УРСР», що становить значний дослідницький інтерес. Проведена джерелознавча робота виявила, що краєзнавчі студії М.Ф. Пономаренка з історії сіл Золотоніщини не обмежуються лише нарисами в енциклопедичному виданні. Публікації краєзнавця з історії регіону висвітлювалися також і в регіональній періодичній пресі. Це є вагомим аргументом для продовження поглибленого дослідження такої теми.

Ключові слова: Лівобережжя, Золотоніщина, багатомне видання, історія України, козацтво, археологія, топонім.

Bohdana KARABIN

Postgraduate Student at the Department of History, Law and Teaching Methods, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, 24, Kyivska str., Glukhiv, Sumy region, Ukraine, postal code 41400 (karabindana26@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2738-8677>

To cite this article: Karabin, B. (2023). Narisy z istorii sil Zolotonishchyny M.F. Ponomarenka v "Istorii mist i sil URSR. Cherkaska oblast": znachennia ta osoblyvist pohliadu na mynule kraiu [Essays on the history of the villages of Zolotonishchyna of M.F. Ponomarenko in the "History of cities and villages of the USSR. Cherkasy region": significance and the specific view of the past of the region]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana*

Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 14(56), 116–124, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.13> [in Ukrainian].

ESSAYS ON THE HISTORY OF THE VILLAGES OF ZOLOTONISHCHYNA OF M.F. PONOMARENKO IN THE “HISTORY OF CITIES AND VILLAGES OF THE USSR. CHERKASY REGION”: SIGNIFICANCE AND THE SPECIFIC VIEW OF THE PAST OF THE REGION

Summary. *The aim of the research is to analyze the local history essays of M.F. Ponomarenko on the history of the villages of Zolotonosha raion, written by him for the edition “History of cities and villages of the USSR. Cherkasy region”. **Research methodology.** In the course of work on this topic, biographical and chronological methods of historical research and the general scientific method of system analysis were applied.*

The academic novelty consists in the fact that, for the first time, a comprehensive analysis of the published material and handwritten heritage of a local lore specialist M.F. Ponomarenko, who throws light on the historical development of the settlements of Zolotonishchyna, as part of the multi-volume publication “History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR” is conducted.

Conclusions. *It was found out that one of the primary lines of local lore studies of M.F. Ponomarenko was the history of the villages of Zolotonishchyna. It was determined that the preparation of essays on this topic for an encyclopedic edition is a naturally-determined continuation of his scientific research of previous years. On the ground of handwritten versions and published essays analysis, the extent of reductions of the prepared material made by the local lore specialist was determined and the possible reasons for this editing were considered.*

It was determined that the experience of participating in this project influenced M.F. Ponomarenko’s further research, which, in particular, became the basis for the books on the history of the region published in the 1990s and 2000s – “Zolotonishchyna” (1991), “Zolotonishchyna under siege” (2001). Also, the local lore specialist’s articles and reviews reflecting his assessment of the “History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR” were analyzed, which is of significant research interest. The source research studies were carried out which revealed that M.F. Ponomarenko’s local lore studies on the history of the villages of Zolotonishchyna were not only limited to essays in the encyclopedic edition. The local lore specialist’s publications on the history of the region were also covered in the regional periodical publications. This is a cogent argument for continuing in-depth research of this topic.

Key words: *Left bank area, Zolotonishchyna, multi-volume edition, history of Ukraine, Cossacks, archeology, toponym.*

Постановка проблеми. У добу Незалежності з’явилася можливість всебічного вивчення наукової спадщини краєзнавців радянської доби, які зробили вагомий внесок у розроблення актуальних питань політичної, економічної, соціальної, культурної історії. У зв’язку з цим якісно розширюється вітчизняна історіографія, яка доповнюється напрацюваннями істориків-аматорів, істориків без наукового ступеня та вченого звання. Тому доречно звернутися до наукової спадщини золотоніського краєзнавця Михайла Федоровича Пономаренка, яка стосується історії сіл Золотоніщини від доби середньовіччя до ХХ століття.

Аналіз джерел та останніх досліджень. В історіографії проблема вкладу М.Ф. Пономаренка в розроблення актуальних проблем політичної, соціальної, економічної та культурної історії сіл Золотоніського району не отримала системного вивчення. Так, наприклад, у нарисах «З любов’ю до Черкащини» (Мельниченко, 2020), «Патріарх українського краєзнавства, народний академік М. Пономаренко» (Трохименко, 2006), «Біобібліографічний словник краєзнавців України. Пономаренко М.Ф.» (Соса, 1994), «Народний академік» (Хоменко, 2016) висвітлюється загальна інформація про життєвий та творчий шлях краєзнавця без поглибленого наукового аналізу його діяльності. А у статті «Історія Золотоніщини ХVIII – поч. ХХ ст.: джерелознавчий аспект» (Голиш, 2008) лиш окреслюється вклад дослідника в розроблення історії окремих населених пунктів краю.

У зв’язку з цим **метою статті** є комплексний аналіз краєзнавчих нарисів М.Ф. Пономаренка з історії сіл Золотоніського району, підготовлених ним для видання «Історія міст і сіл

Української РСР. Черкаська область» (далі – ІМІСЧ) (Стешенко, 1972). Під час вивчення проблеми було використано рукописні матеріали особового фонду (Р-5428) М.Ф. Пономаренка, які зберігаються у Державному архіві Черкаської області (ДАЧО), та газетні публікації дослідника з фондів Черкаської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Т. Шевченка.

Виклад основного матеріалу. Фундатор історичного краєзнавства Черкащини Михайло Федорович Пономаренко народився 28 жовтня 1920 р. у селі Підставки Золотоніського повіту Кременчуцької губернії (нині – Золотоніський район Черкаської області) у вчительській сім'ї. Після закінчення Горобіївської семирічної школи з 1935 р. навчався в Золотоніському педагогічному училищі. У період 1938–1940 рр. працював вчителем на Золотоніщині. 1940 р. М.Ф. Пономаренко був призваний до лав Червоної Армії. Воював у боях за визволення України, на Сандомирському плацдармі, на р. Одер, під час штурму Берліна та визволення Праги. Отримав поранення та контузію. Як учасник Другої світової війни нагороджений орденами Вітчизняної війни 2-го ст. (двома), Червоної Зірки, «За мужність» 3-го ст., медалями «За бойові заслуги», «За взяття Берліна», «За визволення Праги», «За перемогу над Німеччиною». В повоєнний період продовжив навчання та педагогічну діяльність. У 1946 р. він закінчив Черкаський педагогічний інститут за спеціальністю «Українська мова та література», а 1954 р. факультет французької мови Київського інституту іноземних мов. Працював учителем іноземних мов у вечірній та Золотоніській школі № 5 (01.09.1946–01.01.1947), у Замочківській школі (Жовківський р-н, Львівщина, 01.01.–01.07.1947), у Золотоніській школі № 4 (01.09.1947–01.07.1977) та історії в Золотоніських школах № 3 і № 6 (1977–1978) (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 1, арк. 7, 36).

Паралельно до педагогічної діяльності М.Ф. Пономаренко долучається до краєзнавчого руху. В 1946 р. він створив пришкольній гурток юних краєзнавців, у 1947 р. – краєзнавче товариство «Слідопит», 1954 р. – клуб інтернаціональної дружби «Глобус». У 1958–1959 рр. при Золотоніській школі № 4 організував спочатку краєзнавчий гурток, а згодом краєзнавчий музей. Одним із найпоширеніших видів діяльності зазначених гуртків та товариства були туристичні походи рідним краєм, у ході яких Пономаренко прищеплював учням любов до історії та археології (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 1, арк. 7).

М.Ф. Пономаренко був членом правління Всеукраїнської спілки краєзнавців та редакційної ради часопису «Краєзнавець», редагував видання «Краєзнавець Черкащини». Лауреат премії імені В. Антоновича та перший лауреат обласної премії імені М. Максимовича (1994). 1 січня 2010 р. М.Ф. Пономаренко помер у Золотоноші на 90-му році життя (Хоменко, 2016, с. 17–18).

Вивченням історії сіл золотоніського краю М.Ф. Пономаренко розпочав займатися ще в 1950–1960-х рр. Одним із перших його досліджень є статті «Домантів» (1957), «Боротьба за відбудову і розвиток народного господарства в повоєнний період» (1958) та нарис про населені пункти краю «Осади Золотоніщини» (1961) (Пономаренко, 1957, 1958; ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 12, 79 арк.). Проте в автобіографії краєзнавця зазначається ще низка його машинописних праць – «Золотоніський літопис» (1950–60-ті), 4 номери «Краєзнавчих бюлетенів» (1959) та статистичний довідник «Осади Золотоніщини в цифрах» (1947) (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 1, арк. 7). На жаль, серед наявних архівних матеріалів, зразків цих рукописів у процесі цього дослідження виявити не вдалося.

До роботи над виданням «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область», яке було видано 1972 р., М.Ф. Пономаренко долучився ще 1961 р. як заступник районної комісії з написання тому (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 1, арк. 8). Разом зі співробітником Інституту археології АН УРСР Є. Махном і краєзнавцем Г. Храбаном він займався опрацюванням матеріалів з археології до нарисів та історичних довідок (Стешенко, 1972, с. 785). Окрім того, М.Ф. Пономаренко підготував нариси з історії Золотоніського району та його населених пунктів, з яких повноцінно було опубліковано про м. Золотоношу та с. Піщане (Стешенко, 1972, с. 257–273, 281–289). Працював над частиною історико-економічного нарису про Черкаську область від найдавніших часів до 1921 р. та став співавтором нарисів «Чигирин», «Боровиця» і «Суботів» (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 1, арк. 9). Слід зазначити, що за проведення цієї копії

роботи М.Ф. Пономаренку було присвоєно звання «Заслужений учитель УРСР» (Мельниченко, 2020, с. 8).

Золотоніський район є адміністративно-територіальною одиницею Черкаської області (з 1954 р.) з центром у м. Золотоноша. На час написання «Історії міст і сіл УРСР» у 1960-х рр. до району входило 1 міська та 24 сільські ради, яким підпорядковувалися 38 населених пунктів (Стешенко, 1972, с. 257). У енциклопедії нариси про три найбільші населені пункти району: м. Золотоношу, с. Гельмязів та с. Піщане в редакції зазнали незначних скорочень і були опубліковані майже повністю. Це пов'язано з тим, що для нарисів з історії міст районного підпорядкування відводився 1 авторський аркуш. Своєю чергою у виданні про центри сільських рад подавалися лише короткі довідки, а не розлогі дослідження. Вище окреслена структура формувалася відповідно до методичних рекомендацій головної редколегії ІМІС (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 28, арк. 7; Черняхівська, 2021, с. 112). Таким чином, матеріали з історії сіл Золотоніщини, підготовлені М.Ф. Пономаренком, в енциклопедії було опубліковані з істотними скороченнями. Утім нами використано рукописні варіанти нарисів, які зберігаються в ДАЧО (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 28, 38).

У виданні ІМІСЧ представлено довідки про села Антипівка, Богдани, Богуславець, Бубнівська Слобідка, Вознесенське, Гладківщина, Деньги, Дмитрівка, Домантове, Драбівці, Зорівка, Каленики, Коврай, Ковтуни, Коробівка, Кропивна, Крупське, Лукашівка, Нова Дмитрівка, Підставки, Скориківка, Чапаєвка (тепер – Благодатне), Шабельники. Основна інформація стосується статистичних даних, які мали відобразити інтенсивність розвитку села в радянську добу. Історичні відомості обмежуються згадками про дату заснування села, час встановлення більшовицької влади, участь місцевого населення у Другій світовій війні, переліком видатних уродженців. Деякі з довідок доповнені фактами про участь населення у козацьких повстаннях 1620–1630-х рр. та війні 1648–1654 рр. (Бубнівська Слобідка, Домантове, Кропивна, Каленики) і подіях 1905–1907 рр. та 1917–1920 рр. (Богдани, Вознесенське, Коробівка, Крупське, Скориківка, Чапаєвка). Разом із тим низка статей містить відомості з археології місцевості (Чапаєвка, Нова Дмитрівка, Коробівка, Ковтуни, Домантове, Дмитрівка, Гладківщина, Вознесенське, Бубнівська Слобідка) (Стешенко, 1972, с. 290–295).

Утім в особовому фонді (Р-5428) М.Ф. Пономаренка зберігаються чернетки нарисів про села Золотоніського району, які відображають масштаби скорочення повноцінних досліджень до рівня примітивних, однотипних довідок. У невиданому тексті М.Ф. Пономаренко насамперед акцентував питання топоніміки кожного з таких сіл. У своїх дослідженнях краєзнавець схилився до версії, що назви більшості з них були похідними від прізвищ або імен перших поселенців, як наприклад, с. Богдани, Гладківщина, Деньги, Дмитрівка (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 5, 22, 25, 28). Однак були й варіанти, які походили від геоботанічних термінів, як у випадку з с. Коврай та Кропивна (ДАЧО, ф.р.-5428, спр. 38, арк. 116, 122; Гонца, Молодичук, 2016, с. 23).

А от, наприклад, у нарисі «Піщане» йдеться про давнє літописне місто Пісочен, що вважається попередником с. Піщане. Так, на думку М.Ф. Пономаренка, ця назва є відображенням фізико-географічних особливостей місцевості. Адже первісне поселення розташовувалося на підвищеному піщаному острові заплави р. Супій (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 136). Тобто його назва є похідною від ландшафтно-топографічного терміна (Гонца, Молодичук, 2016, с. 20). Варто зазначити, що включення до нарисів топонімічного складника було однією із вимог редколегії (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 28, арк. 6). Проте у самому виданні ІМІСЧ дані з топоніміки відсутні, як і в решті 25 томів.

Окрім топоніміки, М.Ф. Пономаренко значну увагу приділив наповненню своїх нарисів відомостями про археологічні знахідки на території описаних сіл. І хоч здебільшого такий матеріал увійшов до видання ІМІСЧ, деякі факти все ж залишилися у рукописах. Так, у нарисі «Каленики» містяться згадки про городище часів Київської Русі й так званих майданів для жертвоприношень на околицях цього села (ДАЧО, ф.р.-5428, спр. 38, арк. 113). Описуючи історію с. Піщане, М.Ф. Пономаренко зазначив, що рештки кераміки X–XIII ст. на його території

було виявлено в ході археологічних досліджень, проведених Золотоніським районним краєзнавчим музеєм, директором якого на той час він був (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 136). Також у деяких нарисах є посилання на знахідки, які експонувалися в цьому музеї, наприклад, згадана в рукописі про с. Кропивна римська монета 131–161 рр., що виявлена на території сусіднього с. Маліївка. Окрім цього, в такому нарисі зазначено про рештки оборонних споруд XVII–XVIII ст. на території самої Кропивни (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 123). Разом із тим у зібраних М.Ф. Пономаренком матеріалах містяться дані про археологічні знахідки в інших населених пунктах Золотоніщини, які були у підпорядкуванні селищних рад. Так, в описі с. Коробівка вказано, що на території с. Бордуносівка було виявлено 2 поселення доби неоліту та рештки сарматської кераміки, а біля с. Кедина Гора та Комарівка поселення доби бронзи (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 121).

Ще однією з тем, на якій у своїх нарисах акцентував М.Ф. Пономаренко, було становище регіону в козацьку добу. Оскільки більшість перших згадок про ці села зазначаються XVII ст., то здебільшого вони були козацькими поселеннями. Так, с. Антипівка, Богуславець, Дривівці, Ковтуни входили до Золотоніської, с. Коробівка та Дмитрівка до Домантовської, с. Шабельники до Піщанської, с. Ковтуни й Підставки до Гельмязівської козацьких сотень. А такі села, як Кропивна та Піщане, були сотенними містечками Переяславського та Черкаського полків. Відповідно, М.Ф. Пономаренко зазначає про участь місцевого населення у таких ключових подіях XVII–XVIII ст.: козацькі повстання 1620–1630-х рр., війні 1648–1654 рр., Переяславському повстанні 1666 р., Коліївщині. Разом із тим краєзнавець приділив увагу даним переписів, які проводилися у регіоні в XVIII ст. та статистиці розвитку освіти, економіки, медицини у XIX ст. (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, 211 арк). Так, наприклад, у нарисі «Богуславець» зазначається, що 1729 р. у цьому селі нараховувалося 13 козацьких дворів, а станом на 1767 р. – 26 козацьких дворів, що налічує 66 родин (319 чол.). А вже в 1885 р. було 220 дворів (1181 чол.), окрім цього, 19 вітряків, 4 олійниці та кузня. У 1878 р. у селі було відкрито земську початкову школу (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 9). Отже, зібраний краєзнавцем матеріал дозволяє охарактеризувати розвиток цього регіону в контексті історії українських земель XVII–XIX ст.

З-поміж інших нарисів, написаних М.Ф. Пономаренком, варто відзначити матеріали «Бубнівська Слобідка» та «Чапаєвка» (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 11, 174). Так, перший нарис, окрім інформації про це село, містить відомості про с. Бубнів, яке було затоплено у зв'язку з будівництвом Кременчуцького водосховища у 50-х рр. XX ст. Його жителів переселили до Бубнівської Слобідки. За даними, зібраними краєзнавцем, Бубнів був одним з найдавніших поселень у регіоні, яке утворилося у XIII ст. Цікавим є трактування його назви, що, як видно із записів М.Ф. Пономаренка, було дискусійним питанням. Так, він зазначає, що за однією з гіпотез, що присутня у дореволюційній історіографії під назвою «Бубнів», вважали літописне поселення Дубниця 1155 р. (Семенов, 1903, с. 411). А згідно з висновками української ономастичної комісії 1967 р., назва є похідною від прізвища «Бубон», тобто є відродинним ойконімом (ДАЧО, ф.р. -5428, оп. 1, спр. 38, арк. 12–13; Гонца, 2014, с. 23). Такої версії дотримувався і сам М.Ф. Пономаренко впродовж своєї подальшої діяльності.

Наприкінці XVI ст. нібито за ініціативи Д. Вишневецького Бубнів слугував сторожовою фортецею. Посилаючись на «Архів Південно-Західної Росії» (1886), М.Ф. Пономаренко зазначає, що на початку XVII ст. Бубнів належав такому собі «шляхтичу Балакиру» (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 13). Вочевидь, тут ідеться про представників з роду землевласників тюркського походження, прізвища котрих зафіксовані в ревізіях 1545–1552 рр., що проводилися в округах Черкаського та Канівського замків. Однак, як зазначає Н. Яковенко, «через обмеженість джерельної бази неможливо детальніше простежити склад тутешніх землевласників давнішого періоду» (Яковенко, 2008, с. 191).

Далі, за словами М.Ф. Пономаренка, після поразки козацьких повстань території Бубнівської Слобідки перейшли у власність Переяславської єзуїтської колегії, що була утворена 1638 р. (Серяков, 2012, с. 99). Згодом, у зв'язку із встановленням полково-сотенного устрою Української козацької держави, Бубнів став адміністративним центром Бубнівської

сотні з 1648 р. Канівського, а з 1667 р. – Переяславського полку. Окрім цього, М.Ф. Пономаренко зазначає, що 1660 р. ці території були «пожалувані» царем Канівському Успенському монастирю. У 1782 р. разом із залишками автономії Гетьманщини було ліквідовано і Бубнівську сотню. Втім, як зазначається в рукописі, сотенне управління було перенесено до с. Прохорівка ще у середині XVIII ст., що було зумовлено підтопленнями Бубнова унаслідок повеней. Разом із тим М.Ф. Пономаренко зазначає, що рештки цього городища козацької доби збереглися у вигляді кільцевого валу над р. Орехівкою, що неподалік Дніпра (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 12–14). Вочевидь, М.Ф. Пономаренко виявив цю знахідку під час своїх археологічних розвідок, якими займався впродовж 1940–70-х рр. («Звіт М.Ф. Пономаренка», 1984). Своє відображення вона знайшла і у сучасних дослідженнях, проведених археологом О. Прядком. Дослідник зазначає, що на території відселеного с. Бубнів знаходиться давньоруське городище круглої форми, на території якого виявлено як рештки кераміки XI–XIII ст., так і фрагменти XVII–XVIII ст. (Прядко, 2016, с. 135). Також, на думку О.О. Прядка, охоронний знак, який знаходиться в північній частині валу, міг бути встановлений за ініціативи М.Ф. Пономаренка у 50-х рр. XX ст. (Прядко, 2016, с. 133). Разом із тим доцільно відзначити, що, готуючи нарис «Бубнівська Слобідка», краєзнавець багато в чому посилається на історіографічну спадщину дореволюційної доби. Зокрема, й на праці М. Максимовича, наукова та краєзнавча спадщина якого висвітлювалася М.Ф. Пономаренком у його окремих дослідженнях.

А в нарисі «Чапаєвка» представлена історія села під старою назвою – Богушкова Слобідка. Як зазначається в архівних документах М.Ф. Пономаренка, матеріали з історії цього села мали бути опубліковані як нарис, а не як довідка (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 210). Тому у своєму дослідженні краєзнавець повною мірою охарактеризував розвиток села в кожен історичну епоху. Як значиться в нарисі, територія села має давню історію, про що свідчать археологічні знахідки трьох поселень доби неоліту, двох поселень і одного поховання доби бронзи та скупчення кераміки скіфського періоду. За даними, вказаними М.Ф. Пономаренком, Богушкова Слобідка була заснована в першій половині XVII ст. Спираючись на першу згадку про село, що зафіксована у «Люстрації Київського воєводства» 1622 р., М.Ф. Пономаренко робить припущення, що воно з'явилося 1619 р. У XVII ст. Богушкова Слобідка була одним з осередків формування козацтва, як центр Богушковослобідської козацької сотні спочатку Черкаського, потім Переяславського полку. Місцеве населення відіграло ключову роль у подіях Переяславського повстання 1666 р., історію якого М.Ф. Пономаренко описує у нарисі. У результаті зазначеної події за наказом гетьмана І. Брюховецького містечко було знищено. Як зазначає М.Ф. Пономаренко, свідченням існування містечка в козацьку добу є рештки будівель того часу, знайдені в урочищі Замістя (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 174–177).

Після Полтавської битви 1709 р. Богушкова Слобідка перейшла у власність переяславському полковнику Степану Томарі, а згодом у 1715 р. до його сина Василя. У першій пол. XIX ст. село отримало статус станового у складі Денезької волості. Послугуючись даними переписів населення за 1834, 1885, 1900 та 1910 рр., М.Ф. Пономаренко характеризує економічне становище села у XIX – на поч. XX ст. (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 176–178). Окрім цього, у нарисі краєзнавець описує ситуацію 1862 р., пов'язану з прокламацією «Усім добрим людям», створену лівим крилом Київської Громади, у поширенні якої звинуватили та відправили у заслання етнографа П. Чубинського. Як зазначає М.Ф. Пономаренко, події з виявленням прокламації відбувалися біля с. Богушкова Слобідка (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 179). Досить детально краєзнавець також висвітлює події 1918–1920 рр. та їх вплив на розвиток села і його назву зокрема. Адже перейменування, яке відбулося 1922 р., зроблено на честь Чапаєвської дивізії, в якій проходили на той час службу його мешканці (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 188).

Цікавим аспектом цього нарису є відображення економічного становища села у 1930-ті рр. Так, М.Ф. Пономаренко наводить зразок документа із засідання Золотоніського райпарткому 10 березня 1931 р., в якому зазначається, що Чапаєвка мала стати одним із центрів суцільної колективізації. Разом із тим краєзнавець вказує дані із газети «Червоний Жовтень»

(Золотоноша) за 1931–1933 рр., які демонструють картину значного економічного зростання колгоспного господарства. Так, М.Ф. Пономаренко пише: «Якщо наприкінці 1930 р. колгосп об'єднав 591 господарство..., то вже 1932 р. Чапаєвка стала селом майже суцільної колективізації: у колгосп вступило 852, або 85,4% господарств» (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 38, арк. 189). Однак про трагічні наслідки, які стояли за цим процесом, М.Ф. Пономаренко не вказав, оскільки тема Голодомору в радянську добу категорично заперечувалася практично до кінця 1980-х рр. (Попович, 2002, с. 168). Проте вона знайшла своє відображення у його краєзнавчих публікаціях 1990-х рр.

Предметом окремих публікацій М.Ф. Пономаренка стало і саме видання ІМІСЧ. Так, на сторінках золотоніської газети «Прапор Леніна» за 1972 р. було розміщено рецензію краєзнавця на такий том. Вона містила як схвальні коментарі М.Ф. Пономаренка, так і його критику. До недоліків видання краєзнавець зараховував недостатнє використання етнографічного матеріалу, виключення з тексту дати, коли Золотоноша стала центром козацької сотні вперше (1648) та імен керівників Переяславського повстання (1666) і допущення редколегією неточностей у трактуванні подій партизанського руху на Золотоніщині (Пономаренко, 1972).

Окрім цього, М.Ф. Пономаренко написав три статті «“Історія міст і сіл Української РСР” у топонімічному аспекті», «“Історія міст і сіл Української РСР” в повсякденному житті» та «“Історія міст і сіл Української РСР” у навчально-виховній роботі». Остання з них була опублікована в науково-педагогічному журналі «Радянська школа» (1976), інші збереглися лише як рукописи. У зазначених статтях М.Ф. Пономаренко обґрунтовував, яким чином можна інтегрувати історико-краєзнавчі знання, почерпнуті з таких концентрованих енциклопедичних видань, як ІМІСЧ, у різні сфери життя населення, як освіта та виховання, так і в інші наукові дисципліни, як, наприклад, топонімія (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 9, 24 арк.). Разом із тим досвід участі у створенні ІМІСЧ вплинув на подальші дослідження М.Ф. Пономаренка, які, зокрема, стали основою для опублікованих у 1990–2000-х рр. книг з історії краю – «Золотоніщина» та «Золотоніщина в осадах» (Пономаренко, 1991, 2001).

Висновки. Таким чином, у процесі цього дослідження було з'ясовано, що участь у проєкті «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область» дала М.Ф. Пономаренку можливість поглиблення своїх краєзнавчих досліджень з історії сіл Золотоніщини, які він розпочав у попередні десятиліття. У своїх нарисах М.Ф. Пономаренко приділив багато уваги етимології назви, археології та середньовічній історії населених пунктів регіону. Зібраний та проаналізований краєзнавцем матеріал містить цікаві факти про села Бубнівська Слобідка та Богущова Слобідка, які фігурували у ключових подіях української історії, проте не були достатньо висвітлені в енциклопедії. Разом із тим результати проведених розвідок для краєзнавчих нарисів М.Ф. Пономаренко застосовував у своїх працях з краєзнавства та ономастики.

Джерела та література

- Голиш, Г. (2008). Історія Золотоніщини XVIII – поч. XX ст.: джерелознавчий аспект. *Черкащина в контексті історії України* : матеріали III наук.-краєзн. конф. Черкащини. Черкаси.
- Гонца, І. (2014). Відродінні найменування в ойконімії Черкащини. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*, 8. 23–30.
- Гонца, І., & Молодичук, О. (2016). До питання ономастичної метонімізації географічних номенклатурних термінів в ойконімії. *Філологічний часопис*, 2(8). 17–27.
- ДАЧО – Державний архів Черкаської області.
- Мельниченко, В. (2020). З любов'ю до Черкащини. Михайло Пономаренко: з любов'ю до Черкащини. *Збірник статей, спогадів про М.Ф. Пономаренка та його вибраних публікацій / упор. В.М. Мельниченко*. С. 3–13. Черкаси : «Вертикаль».
- Пономаренко, М. (1957, 8 вересня). Домантів. *Радянська Золотонощина*.
- Пономаренко, М. (1958, 29 січня). Боротьба за відбудову і розвиток народного господарства в повоєнний період. *Радянська Золотонощина*.
- Пономаренко, М. (1972, 8 серпня). Історія міст і сіл Черкащини. *Прапор Леніна*.

- Пономаренко, М.** (1984). Звіт про розвідкові дослідження Змійових валів на Лівобережжі Черкащини у 40–70-х роках. Ф. 1984/63. Науковий архів Інституту археології НАН України.
- Пономаренко, М.** (1991). *Золотоніщина*. Черкаси.
- Пономаренко, М.** (2001). *Золотоніщина в осадах*. Золотоноша.
- Попович, О.** (2002). Голодомор 1932–1933 років на Україні в сучасній українській історіографії (кінець 80-х–90-ті роки ХХ ст.). *Науковий вісник УжНУ*, 7. 168–173.
- Прядко, О.** (2016). Давньоруське городище Бубнів на переяславському Лівобережжі Дніпра. *Нижинська старовина*, 22(25). 132–139.
- Семенов, В. (1903)**. Малоросія. В *Росія. Повний географічний опис нашої держави*. Санкт-Петербург.
- Серяков, С.** (2012). Повсякденне життя єзуїтських шкіл України. / Смолій В. (Ред). В *Практики, казуси та девіації повсякдення*. Київ.
- Соса, П.** (1994). Біобібліографічний словник краєзнавців України. Пономаренко М.Ф. *Краєзнавство*. № 1–2. С. 17–19.
- Стешенко, О.**(1972). Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Черкаська область. Київ : АН УРСР, Ін-т історії.
- Трохименко, В.** (2006). Патріарх українського краєзнавства, народний академік М. Пономаренко. Бо ти на землі – людина. С. 365–373. Черкаси.
- Хоменко, В.** (2016). Народний академік. Силуети. С. 14–18. Київ. Пономаренко М.
- Черняхівська, О.** (2021). Діяльність головної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР» щодо створення архівних колекцій проекту. *Сіверянський літопис*, 4. 111–119. DOI: 10.5281/zenodo.5229577.
- Яковенко, Н.** (2008). Українська шляхта з кінця XVI – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ : Критика.

References

- Holysh, H.** (2008). Istoriiia Zolotonishchyny XVIII – poch. XX st.: dzhereloznavchyi aspekt [History of Zolotonishchyna from the 18th to the early 20th century: source study aspect]. *Cherkashchyna v konteksti istorii Ukrainy: materialy III nauk.-kraiezn. konf. Cherkashchyny*. Cherkasy [in Ukrainian].
- Hontsa, I.** (2014). Vidrodyinni naimenuvannia v oikonimii Cherkashchyny [Family names in oikonyms of Cherkasy region]. *Aktualni problemy filolohii ta perekladnavstva*, 8. 23–30 [in Ukrainian].
- Hontsa, I., & Molodychuk, O.** (2016). Do pytannia onomastychnoi metonimizatsii heohrafichnykh nomenklaturnykh terminiv v oikonimii [On issue of onomastic metonymization of geographical nomenclatural terms in placename study of Cherkasy region]. *Filolohichnyi chasopys*, 2(8). 17–27 [in Ukrainian].
- DAChO** – Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State Archives of Cherkasy region]. [in Ukrainian].
- Melnychenko, V.** (2020). Z liuboviu do Cherkashchyny [With love to Cherkashchyna]. Mykhailo Ponomarenko: z liuboviu do Cherkashchyny. Zbirnyk statei, spohadiv pro M.F. Ponomarenka ta yoho vybranykh publikatsii / upor. V. M. Melnychenko. S. 3–13. Cherkasy: «Vertykal» [in Ukrainian].
- Ponomarenko, M.** (1957, 8 veresnia). Domantiv [Domantiv]. *Radianska Zolotonoshchyna* [in Ukrainian].
- Ponomarenko, M.** (1958, 29 sichnia). Borotba za vidbudovu i rozvytok narodnoho gospodarstva v povoiennyi period [The struggle for the reconstruction and development of the national economy in the post-war period]. *Radianska Zolotonoshchyna* [in Ukrainian].
- Ponomarenko, M.** (1972, 8 serpnia). Istoriiia mist i sil Cherkashchyny [History of cities and villages of the Cherkasy region]. *Prapor Lenina* [in Ukrainian].
- Ponomarenko, M.** (1984). Zvit pro rozvidkovi doslidzhennia Zmiiovykh valiv na Livoberezhzhi Cherkashchyny u 40–70 rokakh [Report on reconnaissance studies of Serpentine ramparts on the Left Bank of Cherkasy in the 1940s–1970s]. F.1984/63. Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Ponomarenko, M.** (1991). *Zolotonishchyna* [Zolotonosha region]. Cherkasy [in Ukrainian].
- Ponomarenko, M.** (2001). *Zolotonishchyna v osadakh* [Zolotonishchyna under siege]. Zolotonosha [in Ukrainian].
- Popovych, O.** (2002). Holodomor 1932–1933 rokiv na Ukraini v suchasni ukrainskii istoriografii (kinets 80-kh–90-ti roky XX st.) [Starvation in Ukraine in period from 1932s–1933s from the point of view of contemporary Ukrainian historiography (late 80s–90s of 20th century)]. *Naukovyi visnyk UzhNU*, 7. 168–173 [in Ukrainian].
- Priadko, O.** (2016). Davnoruske horodyshche Bubniv na pereiaslavskomu Livoberezhzhi Dnipra [The ancient russian settlement of Bubniv on the left bank of the Dnieper in Pereiaslav]. *Nizhynska starovyna*, 22(25). 132–139 [in Ukrainian].

- Semenov, V.** (1903). Malorosiiia [Little Russia]. V Rosiia. Povnyi heohrafichnyi opys nashoi derzhavy. Sankt-Peterburh [in Russian].
- Sieriakov, S.** (2012). Povsiakdenne zhyttia yezuitskykh shkil Ukrainy [Everyday life of Jesuit schools in Ukraine]. Smolii V. (Ed). V Praktyky, kazusy ta deviatsii povsiakdennia. Kyiv [in Ukrainian].
- Sosa, P.P.** (1994). Biobibliohrafichnyi slovnyk kraieznavtsiv Ukrainy. Ponomarenko M.F. [Biobibliographic dictionary of local historians of Ukraine. Ponomarenko M.F.]. *Kraieznavstvo*, 1–2. S. 17–19 [in Ukrainian].
- Steshenko, O.** (1972). *Istoriia mist i sil Ukrainiskoi RSR: u 26 t. Cherkaska oblast* [History of cities and villages of the Ukrainian SSR: in 26 vols. Cherkasy region]. Kyiv: AN URSS, In-t istorii [in Ukrainian].
- Trokhymenko, V.** (2006). Patriarkh ukrainskoho kraieznavstva, narodnyi akademik M. Ponomarenko [Patriarch of Ukrainian local history, People's Academician M. Ponomarenko]. Bo ty na zemli – liudyna. S. 365–373. Cherkasy [in Ukrainian].
- Khomenko, V.** (2016). Narodnyi akademik [People's Academician]. *Syluety*. S.14–18. Kyiv [in Ukrainian].
- Chernyakhivska, O.** (2021). Diialnist Holovnoi redkolehii «Istorii mist i sil Ukrainiskoi RSR» shchodo stvorennia arkhivnykh kolektsii proiektu [Activity of the “History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR”. Main editorial board aimed at establishing archival collections of the project]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 4, P. 111–119. DOI: 10.5281/zenodo.5229577 [in Ukrainian].
- Yakovenko, N.** (2008). Ukrainska shliakhta z kintsia XVI – do seredyny XVII stolittia. Volyn i Tsentralna Ukraina [The Ukrainian Nobility. From the End of the 16th to the Middle of the 17th Century. Volhynia and Central Ukraine]. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.

Олександр ЦЕЛУЙКО

кандидат історичних наук, доцент кафедри давньої історії України та архівознавства, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, індекс 79000 (oleksandr.tseluyko@lnu.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8973-6927>

ResearcherID: GXV-2965022

Scopus ID: 57919842600

Бібліографічний опис статті: Целуйко, О. (2023). Сфрагістика в роботі Теоретичного семінару з джерелознавства та спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін при Центральному державному історичному архіві Української РСР у м. Львові (1961–1981 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 125–139, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.14>

**СФРАГІСТИКА В РОБОТІ ТЕОРЕТИЧНОГО СЕМІНАРУ
З ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА СПЕЦІАЛЬНИХ (ДОПОМІЖНИХ) ІСТОРИЧНИХ
ДИСЦИПЛІН ПРИ ЦЕНТРАЛЬНОМУ ДЕРЖАВНОМУ ІСТОРИЧНОМУ АРХІВІ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР У М. ЛЬВОВІ (1961–1981 РР.)**

Анотація. Помітне зростання уваги українських дослідників до історії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін в Україні пояснюється тим місцем, яке ці дисципліни посідають у розпрацюванні джерельної бази та формуванні професійного інструментарію історика. З часом це допоможе укладенню синтетичної історії цих дисциплін, допоможе краще зрозуміти процеси, що супроводжували їх становлення на наших землях. Для розвитку спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін в Україні у так званий радянський період важливу роль відіграла діяльність львівських істориків у рамках Теоретичного семінару з джерелознавства та спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. Теоретичний семінар було організовано у Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Львові у 1961 р. за ініціативою його дирекції та директора Інституту суспільних наук проф. І. Крип'якевича. На наступних двадцять років Теоретичний семінар став своєрідним професійним історичним клубом. Його учасниками були співробітники академічних інститутів, вищих шкіл міста, архівів, музеїв, наукових бібліотек, усі ті, хто займався дослідженням спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, у тому числі сфрагістики. **Метою дослідження** бачимо докладніше вивчення діяльності Теоретичного семінару з джерелознавства та спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, зокрема одного із його тематичних аспектів – сфрагістики. **Наукова новизна** полягає у тому, що у статті систематизовано відомості про сфрагістичні студії учасників Теоретичного семінару, розглянуто обставини, що супроводжували їх появу, відображено хід дискусій та обговорення. **Висновки.** У часі діяльності Теоретичного семінару з джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін було заслухано низку доповідей та повідомлень зі сфрагістики. Левова їх частка у 1960-х–1970-х рр. була підготована та виголошена Олексієм Маркевичем та Віталієм Гавриленком. Їхній інтерес до науки про печатки носив не випадковий характер, був справою всього життя. Обидва вони належали до покоління львівських дослідників спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, котре сформувалося на хвилі відродження інтересу до них на зламі 1950-х–1960-х рр., і наставником яких був І. Крип'якевич. Принагідно сфрагістичної тематики торкалися й вчені, що були фахівцями з інших питань. Хронологічно більшість сфрагістичних доповідей та повідомлень було виголошено у перше п'ятиріччя діяльності Теоретичного семінару (1961–1966 рр.). Більшість тих, хто виступав із сфрагістики, були працівниками львівських архівів та музеїв. Цим значною мірою пояснюється практична спрямованість їхніх студій, певна описовість у викладі матеріалу, хоча давалися взнаки й інші обставини, зокрема відсутність теоретичних напрацювань на ниві вітчизняної сфрагістики. З часом учасниками Теоретичного семінару було здійснено спробу перейти від виявлення та опису сфрагістичних пам'яток до аналітичних розвідок,

пов'язаних із дослідженням та переосмисленням історії української сфрагістики, місцем цієї дисципліни в історичних побудовах, побудові класифікаційних рядів та схем тощо.

Ключові слова: спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни, Теоретичний семінар з джерелознавства та спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, сфрагістика, Віталій Гавриленко, Олексій Маркевич.

Oleksandr TSELUYKO

PhD (History), Associate Professor at the Department of Ancient History of Ukraine and Archival Studies, Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universytetska str., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (oleksandr.tseluyko@lnu.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8973927>

ResearcherID: GXV-2965-022

Scopus ID: 5791984600

To cite this article: Tseluyko, O. (2023). Sfragistyka v roboti Teoretychnoho seminaru z dzhereloznavstva ta spetsialnykh (dopomizhnykh) istorychnykh dystsyplin pry Tsentralnomu derzhavnomu istorychnomu arkhivi Ukrainskoi RSR u m. Lvovi (1961–1981 rr.) [Sphragistics at the work of the Source study and special (auxiliary) historical disciplines theoretical seminar in Central State Historical Archives of Ukrainian SSR in Lviv (1961–1981)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 14(56)*, 125–139, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.14> [in Ukrainian].

SPHRAGISTICS AT THE WORK OF THE SOURCE STUDY AND SPECIAL (AUXILIARY) HISTORICAL DISCIPLINES THEORETICAL SEMINAR IN CENTRAL STATE HISTORICAL ARCHIVES OF UKRAINIAN SSR IN LVIV (1961–1981)

Summary. The noticeable increase in the attention of Ukrainian researchers to the history of special (auxiliary) historical disciplines in Ukraine is explained by the place that these disciplines occupy in the studying of the source base and the formation of the historian's professional toolkit. In the future, this would help to conclude a synthetic history of these disciplines, help to better understand the processes that accompanied their formation in our lands. During the so-called Soviet period the activity of Lviv historians within the source study and special (auxiliary) historical disciplines theoretical seminar (the Theoretical seminar) played an important role for the development of these disciplines in Ukraine. This Theoretical seminar was organized in the Central State Historical Archive of the Ukrainian SSR in Lviv in 1961 at the initiative of its directorate and the chief of the Institute of Social Sciences prof. I. Krypyakevych. The Theoretical seminar became a kind of professional historical club at the next twenty years. Its participants were employees of academic institutes, higher schools of the city, archives, museums, scientific libraries, all those who were engaged in the research of special (auxiliary) historical disciplines, including sphragistics. **The purpose of article** is to study in more detail the activities of the Theoretical seminar, in particular one of its thematic aspects – sphragistics. **The scientific novelty.** In the article the author systematizes information about the sphragistic studies of the participants of the Theoretical seminar, researches the circumstances that accompanied their creation, shows the course of their discussions. **Conclusions.** A number of reports and messages on sphragistics were heard during the activity of the Theoretical seminar. The vast majority of them were prepared by Oleksiy Markevych and Vitaly Havrylenko. Their interest in the science of seal was not accidental, it was the work of their whole lives. Both of them belonged to the generation of Lviv researchers of special (auxiliary) historical disciplines, which was formed on the wave of a revival of interest in them at the turn of the 1950s and 1960s. Their mentor was I. Krypyakevych. Some scientists who were specialists in other issues (numismatics, archeology) occasionally touched on the sphragistic topic too. Chronologically, most of the sphragistic reports and messages were delivered in the first five years of the Theoretical seminar (1961–1966). Most of those who spoke on sphragistics were employees of Lviv archives and museums. This explains the practical orientation of their studies, a certain descriptiveness in the presentation of the material. The lack of theoretical studies in the field of domestic sphragistics also explains it. Over time, the participants of the Theoretical seminar tried to move from the identification and description of sphragistic monuments to analytical explorations, related to the study and

rethinking of the history of Ukrainian sphragistics, to determine the place of this discipline in historical studies, to determine the principles of the classification of sphragistic monuments, etc.

Key words: *special (auxiliary) historical disciplines, historical geography, Source study and special (auxiliary) historical disciplines, Theoretical seminar, sphragistics, Vitaly Havrylenko, Oleksiy Markevych.*

Постановка проблеми. У наші дні відзначається значний поступ у вивченні історії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін в Україні (Перкун, 2021, с. 153–156). Інтерес до них зрозумілий з огляду на роль та місце, котрі ці дисципліни посідають у розпрацьованні джерельної бази та формуванні професійного інструментарію історика. Подальший розвиток спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін вимагає ретельного вивчення напрацювань попередників, дослідження обставин формування та діяльності як відповідних історичних осередків, так і окремих учених. З часом це допоможе укладенню синтетичної історії окремих з цих дисциплін, допоможе краще зрозуміти процеси, що супроводжували їх становлення на наших землях.

Для розвитку спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін в Україні у так званий радянський період важливу роль відіграла діяльність львівських істориків у рамках Теоретичного семінару з джерелознавства та спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін (далі – Теоретичний семінар), що був організований у Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Львові у 1961 р. його дирекцією за ініціативою та активною участю керівника Інституту суспільних наук проф. І. Крип'якевича. Впродовж наступних двадцяти років згаданий Теоретичний семінар був для його учасників не лише місцем обміну думками та досвідом, але і своєрідним професійним історичним клубом, до якого входили співробітники академічних інститутів, вищих шкіл міста, архівів, музеїв, наукових бібліотек. Окрім І. Крип'якевича, до його числа належали такі відомі вітчизняні вчені, як Ярослав Кісь, Орест Мацюк, Олег Купчинський, Віталій Гавриленко, та багато інших дослідників, частина яких сформувалася як фахівці зі спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін саме у рамках роботи цього Теоретичного семінару.

Виголошені у часі діяльності Теоретичного семінару доповіді та повідомлення було покладено в основу численних публікацій на сторінках української наукової періодики, а тому відомі дослідникам. Втім значний інтерес викликають не лише виступи, але й дискусії та обговорення, що їх супроводжували. Вони дозволяють реконструювати подальший процес підготовки статей, звертають увагу на ті тези, що викликали критику чи зауваження у присутніх, зрештою, дають можливість відчутти «дух епохи», зрозуміти, що саме турбувало та викликало особливий інтерес у сучасників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Робота Теоретичного семінару вже вивчалася. Вперше це було зроблено у декількох оглядових статтях його учасниками (Врадій, 1968, с. 22–42; Врадій, 1974, с. 46–50; Врадій, Купчинський, 1976, с. 50–55) ще у 1960-і–1970-ті рр. Коротку згадку (фактично перерахунок) виголошених на засіданнях Теоретичного семінару доповідей зі сфрагістики знаходимо у монографії ще одного завсідника його засідань В. Гавриленка (Гавриленко, 1977, с. 130). На інших сторінках цієї праці автор аналізує низку публікацій львівських дослідників (Олексія Маркевича, Володимира Шеломенцева-Терського), втім, не згадуючи, що в їх основу лягли виступи на засіданнях Теоретичного семінару (Гавриленко, 1977, с. 136–139, 141–142).

До нового осмислення ролі та місця Теоретичного семінару у розвитку спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін у Львові та, ширше, в Україні дійшло нещодавно, впродовж останніх десяти-п'ятнадцяти років. Інтерес до роботи Теоретичного семінару був пов'язаний із вивченням діяльності відомих фахівців на цій ниві: І. Крип'якевича (Мороз, 2017, с. 191–203), Ореста Мацюка (Наливайко, 2015b, с. 163–174), Володимира Зварича (Целуйко, 2015, с. 24–39), або ж студіями над історією документознавства (Бездрабко, 2009, с. 139–170), вивченням традицій палеографічних (Барабаш, 2012, с. 32–38) чи історико-географічних (Целуйко, 2022, с. 509–541) досліджень у Львові. Попри це, поза увагою цих

та інших авторів залишилася низка важливих аспектів роботи Теоретичного семінару, ще деякі потребують доповнення та переосмислення. Це стосується, зокрема, і докладнішого вивчення сфрагістики у рамках Теоретичного семінару. Окрім книги В. Гавриленка, дотично про це згадано у названих публікаціях В. Бездрабко та Ю. Наливайко (Наливайко, 2015а, с. 152–158). Ми ж спробуємо, і в цьому полягатиме *новизна нашого дослідження*, систематизувати та доповнити відомості про сфрагістичні студії учасників Теоретичного семінару, зосередившись не лише на з'ясуванні змісту виступів, але й на обставинах, що призвели до їх появи, на дискусіях та обговореннях, що супроводжували їх виголошення, зрештою, ширше впишемо у загальне тло розвитку цієї дисципліни у Львові.

Мету нашої публікації бачимо у докладнішому вивченні діяльності Теоретичного семінару та переосмисленні доробку його учасників у вивченні питань сфрагістики.

Виклад основного матеріалу. Історія сфрагістичних студій у Львові нараховує більше двох сотень років. Починаючи із 1784 р., коли у місті запрацював Йосифінський університет, основи цієї науки викладалися студентам філософського факультету у курсі дипломатички, і практика таких сфрагістичних студій, попри певні перерви, тривала надалі. У ХІХ – на початку ХХ ст. у міських музеях та бібліотеках формуються перші сфрагістичні колекції та збірки, а на сторінках місцевої преси та фахових видань з'являються наукові студії, до прикладу розвідка І. Крип'якевича про козацьку сфрагістику. Певні напрацювання були й у міжвоєнну добу, пов'язані у тому числі з діяльністю Закладу (Інституту) допоміжних історичних наук Львівського університету і насамперед одного з його працівників Мар'яна Гайсіга (Гавриленко, 1977, с. 36–37, 68, 97, 101–102).

Попри те, що у радянський період спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни опинилися на маргінесі навчального процесу, їх викладання у Львівському університеті не припинялося. Цьому сприяла наявність у місті фахівців, чий науковий вишкіл пройшов ще до 1939 р. Так, у середині 1950-х рр. сфрагістику студентам-історикам викладав керівник факультетського Музею сфрагістики і геральдики, учень М. Грушевського Іван-Юліан Шпитковський (1880–1969) (ВР ЛННБ, ф. 266, спр. 50, арк. 1; Целуйко, 2019, с. 101–128). Однак таких фахівців було вкрай мало. Сфрагістика залишалася поза увагою українських дослідників повоєнної епохи. Показовим є той факт, що В. Гавриленко у своїй монографії, присвяченій розвитку цієї дисципліни в Україні, нарахував лише три публікації, що вийшли у 1944–1958 рр. Щоправда, у музеях велася робота з опрацювання (обліку, укладення тематичних каталогів, консервації, реставрації) наявних у них сфрагістичних фондів, однак у наукові студії це практично не виливалося.

Певний рестарт сфрагістичним дослідженням у Львові дали на зламі 1950–1960-х рр. Пропозиції з подальшого вивчення та обліку печатних знаків прозвучали у Львові у виступі проф. І. Крип'якевича на Нараді з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін в Інституті суспільних наук у січні 1959 р. Він, зокрема, пропонував провести інвентаризацію та фотографування наявних у музейних збірках, архівних фондах та бібліотеках печаток, що, на його думку, колись допомогло б при виданні корпусу сфрагістичних пам'яток України (Целуйко, 2014, с. 495). Того ж 1959 р. вийшла програмна стаття І. Крип'якевича «Стан і завдання української сфрагістики», яка містила як огляд дотихчасових наукових напрацювань, так і вказувала на завдання подальшої роботи (Крип'якевич, 1959, с. 115–119). Не минув своєю увагою сфрагістику Іван Петрович і у публікації, що вийшла на сторінках «Науково-інформаційного бюлетня Архівного управління». У ній учений звернув увагу архівістів на потребу виявлення та опрацювання сфрагістичних пам'яток сільського самоврядування (управлінь, громад, волостей) та печаток шкіл, бібліотек, освітніх товариств і музеїв (Крип'якевич, 1961, с. 7–10).

Планувалося, що знайдуть своє місце сфрагістичні студії і у роботі Теоретичного семінару. На засіданні Установчої конференції у листопаді 1961 р., що дала старт діяльності цього об'єднання львівських істориків, про роботу ЦДІА УРСР у м. Львові з виявлення та взяття на облік наявних у його фондах печаток як основу для подальшого видання відповідного альбому йшлося у виступі директорки Надії Врадій. Підтримав на згаданому засіданні

такі зусилля львівських архівістів І. Крип'якевич (ЦДІАУ у м. Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 354, арк. 13, 19). Власне, тоді було заслухано перші доповіді на сфрагістичну тематику. Одну з них виголосив Олексій Маркевич (1932–?) і називалася вона «Сфрагістичні пам'ятки ЦДІА УРСР в м. Львові». Виходець із селянської родини із Золочівщини, середню освіту О. Маркевич здобув у школі робітничої молоді у Львові. Наприкінці 1940-х рр. (1949 р.) у віці сімнадцяти років був зарахований на посаду архіваріуса згаданого архіву (тоді – філіалу київського ЦДІА УРСР). Надалі паралельно з роботою в архіві навчався на історичному факультеті Львівського університету (1951–1955 рр., екстернат). Перші газетні матеріали за його підписом з'явилися у другій половині 1950-х рр. У цей же час О. Маркевич підготував коротке повідомлення у республіканському архівознавчому виданні про роботу реставраційної майстерні ЦДІА УРСР у м. Львові, а з Г. П'ятигоровою – невеличкий огляд документів про Мирослава Ірчана (Вавричин, 1990, с. 17, 29).

Початок захоплення О. Маркевичем печатками, формування його як фахівця у цій сфері припадає на 1960-і рр. У той час керівник реставраційної лабораторії він розпочав систематичне виявлення та облік сфрагістичних пам'яток, що відклалися в архіві, опублікував відповідні статті (Семенів, 2007, 375; Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 2/ос, спр. 2055, арк. 2, 3–4 та ін.). Надалі у 1968 р. О. Маркевич перейшов на роботу до вищих навчальних закладів: працював науковим співробітником соціологічної лабораторії та старшим викладачем Львівського університету, пізніше з 1974 р. – старшим викладачем Львівської державної консерваторії ім. М.В. Лисенка. Впродовж 1960-х рр. О. Маркевич був одним із найактивніших учасників Теоретичного семінару, а тематично більшість його виступів стосувалася головного предмета його наукових студій – сфрагістики; аналіз сфрагістичного матеріалу було покладено в основу ще одного повідомлення – про міський герб Львова XIV–XVIII ст.

Що стосується безпосередньо виступу О. Маркевича на Установчій конференції (ЦДІАУ у м. Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 354, арк. 51–65), то він у подальшому був оформлений у статтю у серійному виданні «Історичні джерела та їх використання» (Маркевич, 1964, с. 233–247), що позбавляє необхідності детальніше зупинятися на його змісті. Дозволимо собі наголосити лише на декількох моментах. Завдання виступу, як його сформулював для себе О. Маркевич, полягало в ознайомленні слухачів із найхарактернішими типами печаток, що зберігалися у згаданому архіві, та вказанні на їх значення в історичних дослідженнях. Головний наголос було зроблено на огляді окремих печаток міста Львова та його органів влади часів польського панування, печаток цехів та братств, сільських печаток кінця XVIII – початку XIX ст., інших типів сфрагісів, у тому числі радянської доби. Увагу до останніх у виступі О. Маркевича можна пояснити тим, що печатки КПЗУ та органів Радянської влади Західної України були присутні на стендах підготовленої до цієї конференції виставки «Архівні документи – джерело вивчення допоміжних дисциплін історії» (Захарчишин, 1962а, 53). Попри це, частина виступу носила довідковий характер і була присвячена й іншим питанням: початкам української сфрагістики, матеріалу, з якого виготовлялися печатки, та способам їх кріплення до документів, оформленню легенд тощо.

Завершувався виступ О. Маркевича наголосом на потребі поживлення роботи зі збереження сфрагістичних пам'яток, для чого, зокрема, пропонувалося видавати користувачам середньовічні документи лише у копіях, вказівкою на необхідність зняття з печаток фотокопій або виготовлення муляжів з пластиліну та гіпсу. Звертає увагу сфрагістична мова та терміни, які вживав у доповіді, а почасти і у статті О. Маркевич. Так, замість матриці йшлося про толоку (толока), звідси – «притолочення» печаток; згадувалися «відтискувані печатки», «висячі печатки» та навіть «прив'язні печатки», які у статті було перейменовано на підвісні (ЦДІАУ у м. Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 354, арк. 54; Маркевич, 1964, с. 234–235). Це свідчить, що вчений лише починав вивчати сфрагістику, орієнтуючись при цьому на праці галицьких українських істориків, та ще не вповні засвоїв необхідну термінологію.

Тоді ж на засіданні Установчої конференції виступив із повідомленням студент V курсу та, як додатково відзначалося у стенограмі, «дослідник нашого (Центрального державного

історичного архіву УРСР у м. Львові – *О.Ц.) архіву»* В. Гавриленко. Його зацікавлення сфрагістикою почалося у студентські роки під керівництвом І.-Ю. Шпитковського та І. Крип'якевича. Напрацювання на цій ниві дозволили йому, ще студенту, виступити на Установчій конференції у листопаді 1961 р. і засвідчували дослідницький потенціал молодика. Після завершення навчання в Львівському університеті В. Гавриленко впродовж 1962–1965 рр. працював на посаді першого секретаря одного із райкомів комсомолу м. Львова, що не завадило продовжувати наукові студії та навіть виступити із доповідями на Теоретичному семінарі (лютий, 1964 р., *«Історіографічно-бібліографічний огляд сфрагістики Радянського Союзу»*). Із січня 1965 р. і до 1974 р. В. Гавриленко працював на посадах молодшого наукового співробітника та вченого секретаря Інституту суспільних наук, і саме в цей період, а якщо точніше у 1971 р., захистив кандидатську дисертацію на тему *«Історіографія української сфрагістики (дорадянський період)»*, першу таку працю в українській історіографії. Однак наступні зафіксовані документально виступи В. Гавриленка на Теоретичному семінарі – повідомлення про дорогичинські пломби та їх значення для вивчення культурно-економічного життя Давньої Русі (квітень 1975 р.) та *«Основні напрямки розвитку радянської сфрагістики»* (листопад 1976 р.) – належать уже до часу, коли він перейшов на роботу до Музею етнографії та художнього промислу (1974–1976), а надалі працював старшим викладачем Львівського лісотехнічного інституту.

Попри те, що виступ В. Гавриленка на Установчій конференції не був для нього дебютним, йшлося про непересічну подію: студенту було доручено виголосити свій матеріал разом із маститими вченими. У повідомленні говорилося про печатку як витвір мистецького промислу, що дозволяє встановити тісний зв'язок між сфрагістикою та історією мистецтва, сфрагістикою та історією матеріальної та духовної культури, наголошувалося на можливостях сфрагістики у разі вивчення родових княжих знаків. Тоді ж прозвучала теза про нагальну необхідність укладення бібліографічного довідника по сфрагістиці, роботу над яким він (В. Гавриленко) уже розпочав (ЦДІАУ у м. Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 354, арк. 110–114). Принагідно додамо, що працював В. Гавриленко над цим виданням декілька десятиріч; уперше друком бібліографічний довідник з'явився у 1991 р. (Гавриленко, 1991) та був доповнений і перевиданий через два десятки років (Гавриленко, 2015).

Де-факто сфрагістичним було і перше робоче засідання Теоретичного семінару 19 грудня 1961 р., адже, окрім вступної доповіді І. Крип'якевича, у котрій оговорювався порядок організації, план та тематика роботи Теоретичного семінару на наступний рік, інші три виступи, що пролунали на ньому, стосувалися печаток. Першим було повідомлення О. Маркевича, котре виглядало своєрідним продовженням його виступу на Установчій конференції. Йшлося у ньому про печатки КПСГ (КПЗУ) та органів радянської влади в Галичині у 1920 р. Як вказувалося в інформаційному звіті з цього засідання, на жаль, його стенограма нами віднайдена не була, О. Маркевич докладно розказав учасникам Теоретичного семінару про дослідження низки тогочасних сфрагістичних пам'яток (печатки ревкомів, окремих органів влади, земельних та професійних спілок, військових відділків), особливо зупинившись на двох, одна з яких належала Центральному комітету, а друга – Секретаріату КПСГ (Захарчишина, 1962b, с. 67–68). Причиною такого зацікавлення печатками цієї партії був той факт, що свого часу до О. Маркевича з проханням виготовити їх фотокопії звернулося керівництво обласного архіву (ЦДІАУ у м. Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 415, арк. 152).

Із повідомленням про сфрагістичну колекцію Львівського університету виступив завідувач кабінету допоміжних історичних дисциплін В. Зварич (1919–1998). Більшості дослідників він відомий як знаний нумізмат, автор *«Нумізматичного словника»*. У 1960 р. його призначили завідувачем кабінету допоміжних історичних дисциплін Львівського університету, що був створений попереднього року на базі згаданого Музею сфрагістики і геральдики. З огляду на це зрозуміла тематика виступу Володимира Васильовича на засіданні Теоретичного семінару. У ньому він не лише охарактеризував кількісний (понад 6000 муляжів) та якісний склад ввіреної збірки, але й приділив особливу увагу класифікації так званих річпосполитських печаток, які вчений поділив на світські (князівські, королівські, удільних князів, шляхти, державних

сановників, міст, цехів, освітніх закладів і шкіл, військових частин, доміній) і духовні (Захарчишина, 1962b, с. 68).

Повідомлення про сфрагістичну колекцію Державного музею етнографії та художнього промислу виголосив заступник директора цієї установи мистецтвознавець Павло Жолтовський (1904–1986). Уродженець Східної Волині, випускник Київського художнього інституту, він присвятив своє життя праці на музейній ниві. Його увага до сфрагістики пов'язана з тим, що свого часу у фондах згаданого Музею опинилася низка відповідних пам'яток. Їх у 1956 р. передали на зберігання до Львівського історичного музею (Гавриленко, 1977, с. 143). Натомість, як впливає з виступу П. Жолтовського, ЦДІА УРСР у м. Львові передав до Музею етнографії та художнього промислу 600 муляжів унікальних печаток XV–XIX ст. з території західноукраїнських земель. Доповідач поінформував присутніх, що ще в архіві виготовили спеціальну картотеку цих муляжів, яка містила опис печаток і посилання на джерела. У звіті про засідання відзначалося, що П. Жолтовський охарактеризував згадані печатки як пам'ятки мистецтва, однак у чому це полягало, не відомо (Захарчишина, 1962b, с. 68).

Доповіді та повідомлення на сфрагістичну тематику виголошувалися на Теоретичному семінарі і в майбутньому, щоправда, окремих спеціальних засідань з цього приводу не відновлено, та й лише одного разу, у лютому 1964 р., одночасно заслухали два сфрагістичних виступи: доповідь В. Гавриленка («Історіографічно-бібліографічний огляд сфрагістики Радянського Союзу») та повідомлення С. Шеломенцева-Терського («Нові вислі печатки літописного Звенигорода») (ЦДІАУ у м. Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 415, арк. 2, 4–5). Штатними доповідачами з питань сфрагістики залишалися згадані О. Маркевич та В. Гавриленко. Перший з них уже на підсумковій конференції у грудні 1962 р. представив доповідь «Сфрагістичні пам'ятки західноукраїнських сіл кінця XVIII – початку XX ст.», текст якої, ймовірно, ліг у підготовану до друку наступного року статтю «Час і причини виникнення сільських печаток в Галичині» (Маркевич, 1963, с. 15–19).

Продовженням раніше розроблюваної О. Маркевичем тематики були повідомлення на підсумковій конференції у грудні 1964 р. («Печатки Комуністичної партії Східної Галичини») та на конференції у червні 1977 р. («Печатки Галицької Соціалістичної Радянської Республіки»). У першому з них йшлося про виявлений дослідником мандат, виданий члену згаданої партії Осипу Васильківу (справжнє ім'я – Йосип Крілик) (1898–1941) та дві печатки КПСГ, якими цей мандат було завірено (Захарчишина, 1965, с. 92–93). Додамо, що у доопрацьованому вигляді це повідомлення з'явилося на сторінках матеріалів Другої республіканської наукової конференції з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін (Маркевич, 1965, с. 208–218). Залишаючи поза рамами нашої розповіді те ідеологічне навантаження, яке безперечно змушене було нести і цей виступ, і наступна публікація автора, вкажемо, що для встановлення автентичності і самого документа, і печаток у ньому О. Маркевичем були проведені не лише солідні історіографічно-бібліографічні пошуки, але й налагоджено контакти з деякими живими ще на той час учасниками подій, зокрема одним із очільників згаданої партії Сидором Сенником.

Ця та низка інших сфрагістичних доповідей О. Маркевича, про які буде згадано надалі, вписувалися у тематику кандидатської дисертації, що її із середини 1960-х рр. готував О. Маркевич. Тоді він перебував у заочній аспірантурі Інституту суспільних наук, готуючи дослідження «Сфрагістичні матеріали ЦДІА УРСР в м. Львові як історичне джерело» (ДАЛО, ф. Р-119, оп. 7, спр. 219, арк. 54). Важче пояснити тематику повідомлення О. Маркевича, що він виголосив у 1977 р. У ньому йшлося як про сфрагістичні пам'ятки партійних, радянських і громадських установ та організацій, заснованих галичанами поза межами краю у 1918–1920 рр., так і про печатки і штампи центральних і місцевих органів влади Галицької Соціалістичної Радянської Республіки, що коротко проіснувала на окупованих більшовиками західноукраїнських землях влітку – восени 1920 р. (Вавричин, 1977, с. 88–89). Додамо, що певним продовженням цієї тематики стали дослідження О. Маркевича над сфрагістичними пам'ятками українських партій та організацій, що діяли у так званому Радянському Туркестані (Маркевич, 1968b, с. 282–289).

Ще раз до цієї теми автор повернувся за часів незалежності України на Другій науковій геральдичній конференції (Маркевич, 1992, с. 44–46).

Окремих питань української сфрагістики радянських часів торкнувся О. Маркевич у повідомленні, виголошеному на Теоретичному семінарі у грудні 1973 р. Згідно з опублікованим інформаційним звітом, виступ вченого носив ширший характер, аніж заявлена назва – «Деякі питання дослідження печаток перших років Радянської влади», оскільки у ньому йшлося не лише про перші радянські печатки чи про сфрагістику подальших (міжвоєнного періоду, німецько-радянської війни) часів, але й з'ясовувалися окремі поняття, основні принципи та методи збирання та класифікації, публікації і використання печаток в історичному дослідженні (Вавричин, 1974, с. 93–94).

Дещо інше тематичне спрямування носили виступи О. Маркевича на п'ятій науковій конференції у лютому 1966 р. та на черговому засіданні Теоретичного семінару у грудні то ж року. Перший з них («Час та причини виникнення печаток міст Галичини») викликав жваву дискусію в учасників, насамперед В. Гавриленка. Справа в тому, що О. Маркевич і в цьому виступі (Захарчишина, 1966, с. 102–103; ЦДІАУ у м. Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 482, арк. 45–51), і в публікації, що з'явилася на сторінках одного із серійних видань (Маркевич, 1966а, с. 222–237), не лише відстоював думку, що у низці міст Галицько-Волинської держави (Володимир, Львів, Перемишль) існували окремі громади, що мали магдебурзьке право, але й вважав, що печатки, які органи влади цих міст вживали для засвідчення документів у канцеляріях у подальших часах (XV–XVII ст.), походили (повторювали гербові зображення та легенди) від печаток галицько-волинських міст XIII ст. Всупереч цьому В. Гавриленко виступав за пізніше датування представлених доповідачем пам'яток, закидуючи О. Маркевичу незнання історіографічної спадщини і брак належного методологічного підходу під час розв'язання поставлених проблем, наголошував на необхідності проведення палеографічного аналізу написів на печатках з метою визначення часу їх творення та пошуку аналогій у достовірно датованих XIII та XIV ст. сфрагісах. Для підтвердження думки про те, що представлені О. Маркевичем пам'ятки не можна датувати XIII – першою половиною XIV ст., В. Гавриленко звертав увагу як на матеріал відтисків, так і на геральдичні мотиви (для прикладу, сторону, у яку повернуті фігури) та письмо легенд. Його, зокрема, насторожило те, що легенди представлених печаток містять латинські написи, а вцілілі літери виконані готичним мінускулом, який, як вказував В. Гавриленко, не міг з'явитися на печатках раніше 1386 р. (ЦДІАУ у м. Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 482, арк. 45–51). Критика В. Гавриленка була доволі різкою, а сам він звинуватив О. Маркевича у нігілістичному ставленні до сфрагістичної і геральдичної спадщини. У менш категоричному звучанні перенесено було цю критику В. Гавриленком і до підготованої монографії (Гавриленко, 1977, с. 138–139).

Додамо, що продовжував працювати над давніми печатками міст Галичини О. Маркевич і надалі. Так, ще одна публікація з цього приводу вийшла у 1968 р. (Маркевич, 1966б, с. 354–371). У ній О. Маркевич зробив спробу класифікувати сфрагіси давнього часу, виокремивши три групи: першу – печатки, якими міські громади користувалися ще за часів Галицько-Волинської держави, другу – печатки міст із середини XIV – кінця XIX ст., в основу зображень яких поклали елементи печаток, що використовувалися до часів польсько-литовського приєднання, та третю – печатки міст, заснованих у XV–XIX ст. Печатки двох останніх груп О. Маркевич поділив ще на вісім підгруп: 1) печатки, на яких зображені архітектурні споруди; 2) із зображенням тварин; 3) печатки, зображення на яких свідчать про власників міст або їх засновників – йшлося про вживання гербових знаків; 4) печатки із зображеннями святих покровителів міст; 5) печатки, зображення яких відповідають назвам міста; 6) із зображенням початкових літер назв міста; 7) печатки, зображення яких відповідають головному промислу міста; 8) печатки із зображенням різних символічних знаків. Зрештою, цікавою видавалася і спроба реконструкції зображень давніх печаток деяких українських міст на основі сфрагістичних пам'яток подальших часів. Дискусійним видається твердження вченого, що печатки із зображенням тварин характерні були, в основному, для давніх міст.

Що стосується повідомлення О. Маркевича на Теоретичному семінарі у грудні 1966 р., то у ньому було представлено виявлений серед документів міської ради Львова подорожній універсал полковника Семена Палія з 1700 р. та відтиснута на ньому печатка із зображенням луку зі стрілою та двома навхрест складеними шаблями зверху (Захарчишина, 1967, с. 98; ЦДІАУ у м. Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 482, арк. 164; Маркевич, 1968b, с. 61–64).

Впродовж 1960–1970-х рр. активну діяльність на ниві сфрагістики продовжував В. Гавриленко. Ми вже згадували про його виступ на Установчій конференції та забраний голос у дискусії над однією із доповідей О. Маркевича. Окрім цього, на семінарах у лютому 1964 р. та у листопаді 1976 р. В. Гавриленко виголосив доповіді (відповідно «Історіографічно-бібліографічний огляд сфрагістики Радянського Союзу» та «Основні напрямки розвитку радянської сфрагістики»), що стосувалися одного із наскрізних зацікавлень усього його життя – підготовки комплексної монографії з історіографії української сфрагістики. Цьому, зрештою, було присвячено і захищену у 1971 р. кандидатську дисертацію, і низку публікацій, і узагальнюючу монографію, що побачила світ у 1977 р. Як нелегко було проводити такі студії, які перепони при цьому доводилося долати, про все це відомо зі спогадів вченого і сучасників (Гречило, 2014, с. 9–10). На значенні студій В. Гавриленка для розвитку спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін в Україні наголошено нами і в одній із рецензій (Целуйко & Шуст, 2015, с. 553–559). Інколи виглядало так, що В. Гавриленкові потрібно було вести боротьбу за право на існування самого поняття української сфрагістики. Робити це було можливо у рамках роботи зазначеного Теоретичного семінару. Окрім названих вище виступів, згадаємо підготовлене В. Гавриленком у квітні 1975 р. повідомлення про дорогичинські пломби. Відомо про його зміст, щоправда, вкрай мало: в інформаційному повідомленні про роботу Теоретичного семінару цьому відвели декілька рядків (Вавричин, 1975, с. 152), а більша публікація вченого з приводу вислих свинцевих бул припадає вже на початок ХХІ ст. (Гавриленко, Чайка, 2004, с. 562–593). Знаємо, однак, що йшлося у повідомленні про історію виявлення та дослідження цих сфрагісів та їх значення для вивчення культурно-економічного життя давньої Руси.

На жаль, не багато відомо про змістове наповнення ще одного повідомлення на сфрагістичну тематику, виголошеного на семінарі у березні 1962 р. науковою співробітницею Львівського обласного архіву С. Бокало. Йшлося про печатки установ і організацій західних областей УРСР у 1939–1941 рр. С. Бокало представила фотокопії печаток та подала їх опис, продемонструвала на їх прикладі динаміку творення органів нової влади (Захарчишина, 1962с, с. 44–45; ЦДІАУ у м. Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 372, арк. 60–61).

На засіданні Теоретичного семінару у лютому 1964 р. з повідомленням про віднайдені у літописному Звенигороді вислі печатки виступив археолог, молодший науковий співробітник Львівського історичного музею Володимир Шеломенцев-Терський (1918–1993). Останній впродовж довшого часу провадив розкопки у Звенигороді, у часі яких і виявив декілька сфрагістичних пам'яток: вислу печатку із зображенням св. Василя, аналогічну до тієї, інформацію про яку свого часу вже подав М. Грушевський (Грушевський, 1899, с. 20–21), та дві інші, менші за розміром олов'яні печатки (ЦДІАУ у м. Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 415, арк. 5). Відомості про них він увів у науковий обіг на двох наукових форумах: згаданому засіданні Теоретичного семінару у лютому 1964 р. та на всесоюзній конференції у Москві у 1966 р. (ДАЛО, Р-2591, оп. 1, спр. 421, арк. 13). У березні 1964 р. звітка про ці сфрагіси була подана вченим у газеті «Львівська правда» (ДАЛО, Р-2591, оп. 1, спр. 366, арк. 14), а у більшому науково оформленому варіанті опублікована у третьому випуску серійного видання «Нумізматика і сфрагістика» у 1968 р.

Нова хвиля зацікавлення сфрагістикою у рамках роботи Теоретичного семінару датована кінцем 1970-х – початком 1980-х рр. і була пов'язана з ім'ям Івана Сварника. Свого часу його, студента історичного факультету, виключили з Львівського університету за участь у нелегальному гуртку антирадянського спрямування. Далі – служба в армії, а після повернення з неї – початок роботи у ЦДІА УРСР у Львові (1975 р.) та навчання у Московському державному історико-архівному інституті (1976–1981). З 1980 р. – старший археограф, а з 1983 р. – завіду-

вач відділу давніх актів згаданого архіву. Вже в цей час І. Сварник сформувався як один з найкращих дослідників спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, доклався до створення в архіві відповідного кабінету (Кришталович, 2007, с. 556–557), виголосив на засіданнях Теоретичного семінару низку повідомлень з ділянки української сфрагістики.

На конференції у лютому 1979 р. ним було здійснено огляд печаток канцелярії Війська Запорізького XVII ст. (Кріль, 1979, с. 122). На ювілейному Теоретичному семінарі, приуроченому до 20-річчя його роботи, – повідомлення про джерелознавче значення сфрагістичних пам'яток, що зберігалися у ЦДІА УРСР у Львові. Якщо ці два виступи були для вченого своєрідними пробами пера, то на засіданні в жовтні 1982 р. І. Сварник виголосив більшу доповідь «Сфрагістичні матеріали – джерело визначення авторства й існування архівних матеріалів», на основі якої надалі підготував окремий брошурований віддрук (Гавриленко, 2015, с. 18). Окрім загального огляду розвитку сфрагістики від найдавніших часів, змалювання шляхів її перетворення на наукову дисципліну, вагоме місце у доповіді було відведено практичному аспекту, а саме використанню сфрагістичного матеріалу для ідентифікації документів (Шраберман, 1983, с. 78).

Висновки. У часі діяльності Теоретичного семінару з джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін було заслухано низку доповідей та повідомлень зі сфрагістики. Левова їх частка у 1960-х – 1970-х рр. виголошена двома активними учасниками цього наукового клубу О. Маркевичем та В. Гавриленком. Їхній інтерес до науки про печатки носив не випадковий характер, був справою всього життя. Обидва належали до покоління львівських дослідників спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, котре сформувалося на хвилі відродження інтересу до них на зламі 1950-х–1960-х рр., і наставником яких був І. Крип'якевич. Принагідно сфрагістичної тематика торкалася й вчені, що були фахівцями з інших питань: нумізматики (В. Зварич), мистецтвознавства (П. Жолтовський), археології (В. Шеломенцев-Терський). Через певні обставини – наявності у фондах установ, у яких вони працювали, відповідних матеріалів, проведення розкопок, у поле їхньої уваги потрапили сфрагістичні пам'ятки, відомості про які вони і вводили у науковий обіг. Хронологічно більшість сфрагістичних доповідей та повідомлень виголошено у перше п'ятиріччя діяльності Теоретичного семінару (1961–1966). Після смерті І. Крип'якевича та переходу О. Маркевича на роботу із ЦДІА УРСР у м. Львові до вищих шкіл міста виступи на сфрагістичну тематику на засіданнях Теоретичного семінару стають спорадичними аж до часу, коли в архіві не розпочав працю І. Сварник.

Більшість тих, хто виступав зі сфрагістичними доповідями та повідомленнями, були працівниками львівських архівів та музеїв. Цим значною мірою пояснюється практична спрямованість їхніх студій, певна описовість у викладі матеріалу, хоча давалися ознаки й інші обставини, зокрема відсутність теоретичних напрацювань на ниві вітчизняної сфрагістики. З часом учасниками Теоретичного семінару було здійснено спробу перейти від виявлення та опису сфрагістичних пам'яток до більш аналітичних розвідок, пов'язаних із дослідженням та переосмисленням історії української сфрагістики, місцем цієї дисципліни в історичних побудовах, побудовою класифікаційних рядів та схем тощо. Саме це і є, на нашу думку, одним із вагомих результатів роботи Теоретичного семінару, коли практичний інтерес до спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін стимулював розробку їх теоретичних основ.

Джерела та література

Архів ЛНУ – Архів Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Барабаш, Т. (2012). Палеографічні дослідження архівістів Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (1960–1990-і рр.). *Архіви України*, 4, 32–38.

Бездрабко, В. (2008). До історії вивчення картографічного документа в Україні. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, серія: Історія*, 40 (816), 405–415.

Бездрабко, В. (2009). *Документознавство в Україні: інституціоналізація та сучасний розвиток*. Київ.

Вавричин, М. (1974). Семінар з архівознавства і спеціальних історичних дисциплін у ЦДІА УРСР у м. Львові. *Архіви України*, 2, 92–94.

Вавричин, М. (1975). Чергове засідання семінару із спеціальних історичних дисциплін. *Український історичний журнал*, 8, 152.

- Вавричин, М.** (1977). Архівні установи Української РСР на честь 60-ї річниці Великого Жовтня. *Архіви України*, 5, 88–89.
- Вавричин, М.** (відп. ред.) (1990). Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові. Показчик видань архіву та літератури про його діяльність (1947–1988). Львів.
- Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.
- Врадій, Н., і Купчинський, О.** (1976). З досвіду використання і пропаганди документів Центрального державного історичного архіву УРСР в м. Львові. *Архіви України*, 1, 50–55.
- Врадій, Н.** (1968). Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові. *Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Перша секція: Архівознавство*. Київ, 22–42.
- Врадій, Н.** (1974). Наш досвід організації роботи наукових конференцій і теоретичних семінарів. *Архіви України*, 3, 46–50.
- Гавриленко, В., Чайка, Р.** (2004). Вислі свинцеві булли з Пліснеська: факти і гіпотези. *До джерел: Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*, т. 1, Київ–Львів, 562–593.
- Гавриленко, В.** (1977). *Українська сфрагістика: питання предмета та історіографії*. Київ: Наукова думка.
- Гавриленко, В.** (1991). *Українська сфрагістика: Анотований бібліографічний показчик*. Київ.
- Гавриленко, В.** (2014). *Шлях до сфрагістики*. Київ–Львів.
- Гавриленко, В.** (2015). *Ілюстрований бібліографічний показчик з української сфрагістики*. Київ.
- Гречило, А.** (2014). Наукова діяльність Віталія Гавриленка на ниві сфрагістики. В. Гавриленко. *Шлях до сфрагістики*. Київ–Львів, 5–14.
- Грушевський, М.** (1899). Звенигород галицький (історично-археологічна розвідка). *Записки НТШ*, т. 31–32. Львів, 1–28.
- ДАЛО – Державний архів Львівської області.
- Захарчишина, П.** (1962а). Наукова рада з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін. *Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління*, 2, 51–53.
- Захарчишина, П.** (1962б). Семінар з питань джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін. *Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління*, 3, 67–69.
- Захарчишина, П.** (1962с). Семінари з питань джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін. *Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління*, 4, 43–45.
- Захарчишина, П.** (1965). Наукова конференція з питань архівознавства та спеціальних історичних дисциплін. *Архіви України*, 2, 92–93.
- Захарчишина, П.** (1966). П'ята наукова конференція з питань архівознавства і спеціальних історичних дисциплін. *Архіви України*, 3, 102–103.
- Захарчишина, П.** (1967). Семінари з архівознавства і спеціальних історичних дисциплін. Львів. *Архіви України*, 3, 98.
- Крип'якевич, І.** (1959). Стан і завдання української сфрагістики. *Український історичний журнал*, 1, 115–119.
- Крип'якевич, І.** (1961). Допоміжні дисципліни історії в науковій роботі архівів. *Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління*, 5, 7–10.
- Кришталович, У.** (2007). Сварник Іван Іванович. *Українські архівісти (XIX–XX ст.)*. Біобібліографічний довідник. Київ, 556–557.
- Кріль, О.** (1979). Наукова конференція у Львові. *Український історичний журнал*, 4, 122.
- Маркевич, О.** (1963). Час і причини виникнення сільських печаток в Галичині. *Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління*, 6, 15–19.
- Маркевич, О.** (1964). Документальні матеріали ЦДІА УРСР у м. Львові як джерело для вивчення сфрагістики. *Історичні джерела та їх використання*, 1. Київ: Наукова думка, 233–247.
- Маркевич, О.** (1965). Печатки Комуністичної партії Східної Галичини. *Друга республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Матеріали: Друга секція*. Київ, 208–218.
- Маркевич, О.** (1966а). Печатки міст Галичини як історичне джерело. *Історичні джерела та їх використання*, 2. Київ, 222–237.
- Маркевич, О.** (1966б). Печатки міст України як джерело для дослідження мистецтва і архітектури. *Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Друга секція: Спеціальні історичні дисципліни*. Київ, 354–371.

- Маркевич, О.** (1968a). Невідомий полковницький універсал і печатка Семена Палія. *Архіви України*, 4, 61–64.
- Маркевич, О.** (1968b). Печатки і штампи українських установ і організацій в Радянському Туркестані. *Історичні джерела та їх використання*, 3. Київ, 282–289.
- Маркевич, О.** (1992). Печатки українських установ і організацій Туркестану як історичне джерело (1917–1921 рр.). *Друга наукова геральдична конференція (Львів, 19–21 листопада 1992 року): Збірник тез повідомлень та доповідей*. Львів, 44–46.
- Мороз, І.** (2017). Іван Крип'якевич як ініціатор та організатор створення Семінару з архівознавства і спеціальних історичних дисциплін при ЦДІА УРСР у Львові. *Студії з архівної справи та документознавства*, 24/25, 191–203.
- Наливайко, Ю.** (2015a). До історії студій зі спеціальних історичних дисциплін при Центральному державному історичному архіві України, м. Львів. *Грані*, 7, 152–158.
- Наливайко, Ю.** (2015b). О.Я. Мацюк як дослідник історії паперу та філіграней. *Українська біографістика*, 12, 163–174.
- Перкун, В.** (2021). Допоміжні історичні дисципліни: підсумки та перспективи студій. *Український історичний журнал*, 6, 150–164.
- Семенів, Т.** (2007). Маркевич Олексій Васильович. *Українські архівісти (XIX–XX ст.). Біобібліографічний довідник*. Київ, 375.
- ЦДІАУ у м. Львові – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.
- Целуйко, О., Шуст, Р.** (2015). Рецензія на: Гавриленко В. Шлях до сфрагістики. *Записки НТШ*, 268 (Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін). Львів, 553–559.
- Целуйко, О.** (2014). Нарада у відділі історії України Інституту суспільних наук АН УРСР «Про стан і завдання розвитку допоміжних історичних дисциплін». *Вісник Львівського університету. Серія історична*, 50, 469–517.
- Целуйко, О.** (2015). В.В. Зварич та питання нумізматики в роботі Теоретичного семінару з джерелознавства та спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін при Центральному державному історичному архіві УРСР у Львові. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць*, 16, 24–39.
- Целуйко, О.** (2019). Іван-Юліан Шпитковський та його курс лекцій зі сфрагістики. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*, 29–30. Київ, 101–128.
- Целуйко, О.** (2022). Питання історичної географії, топоніміки та краєзнавства в роботі Теоретичного семінару з джерелознавства та спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін при ЦДІА України у м. Львові. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць*, 23, 509–541.
- Шраберман, М.** (1983). Науково-практичний семінар в ЦДІА УРСР у м. Львові. *Архіви України*, 1, 78.

References

- Arkhiv LNU – Arkhiv Lvivskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Franka [Archive of Ivan Franko National University of Lviv].
- Varabash, T.** (2012). Paleohrafichni doslidzhennia arkhivistiv Tsentralnoho derzhavnoho istorychnoho arkhivu Ukrainy, m. Lviv (1960–1990-i rr.) [Paleographic research by archivists of the Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv (1960–1990s)]. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 4, 32–38 [in Ukrainian].
- Bezdrabko, V.** (2008). Do istorii vvychennia kartohrafichnoho dokumenta v Ukraini [To the history of studying of cartographic document in Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina, seriia: Istoriia [The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series: History]*, 40 (816), 405–415 [in Ukrainian].
- Bezdrabko, V.** (2009). *Dokumentoznavstvo v Ukraini: instytutsionalizatsiia ta suchasnyi rozvytok [Documentary studies in Ukraine: institutionalization and modern development]*. Kyiv [in Ukrainian].
- DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archives of Lviv Region].
- Havrylenko, V. & Chaika, R.** (2004). Vysli svyntsevi bully z Plisneska: fakty i hipotezy [Lead bullas from Plisnesk: facts and hypotheses]. *Do dzherel: Zbirnyk naukovykh prats na poshanu Oleha Kupchynskoho z nahody yoho 70-richchia [To the sources: Collection of scientific works in honor of Oleg Kupchynskyy on the occasion of his 70th birthday]*, t. 1, Kyiv–Lviv, 562–593 [in Ukrainian].
- Havrylenko, V.** (1977). *Ukrainska sfracistyka: pytannia predmeta ta istoriohrafii [Ukrainian sphragistics: issues of the subject and historiography]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

- Havrylenko, V.** (1991). *Ukrainska sfracistyka: Anotovanyi bibliohrafichnyi pokazhchyk [Ukrainian sphragistics: Annotated bibliographic index]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Havrylenko, V.** (2014). *Shliakh do sfracistyky [The way to sphragistics]*. Kyiv–Lviv [in Ukrainian].
- Havrylenko, V.** (2015). *Iliustrovanyi bibliohrafichnyi pokazhchyk z ukrainskoi sfracistyky [Illustrated bibliographic index of Ukrainian sphragistics]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Hrechylo, A.** (2014). Naukova diialnist Vitaliia Havrylenka na nyvi sfracistyky [Scientific activity of Vitalij Gavrylenko in the field of sphragistics]. Havrylenko, V. *Shliakh do sfracistyky [The way to sphragistics]*. Kyiv–Lviv, 5–14 [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (1899). Zvenyhorod halyt'skyi (istorychno-arkheolohichna rozvidka) [Zvenygorod Halytskyj (historical and archaeological exploration)]. *Zapysky NTSh [Proceeding of NTsh]*, t. 31–32. Lviv, 1–28 [in Ukrainian].
- Kril, O.** (1979). “Naukova konferentsiia u Lvovi” [Scientific conference in Lviv]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*, 4, 122 [in Ukrainian].
- Kryp'iakevych, I.** (1959). Stan i zavdannia ukrainskoi sfracistyky [State and tasks of Ukrainian sphragistics]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 1, 115–119 [in Ukrainian].
- Kryp'iakevych, I.** (1961). Dopomizhni dystsypliny istorii v naukovi roboti arkhiviv [Auxiliary disciplines of history in the scientific work of archives]. *Naukovo-informatsiyni biuleten Arkhivnoho upravlinnia [Scientific and information bulletin of the Archives Department]*, 5, 7–10 [in Ukrainian].
- Kryshchalovych, U.** (2007). Svarnyk Ivan Ivanovych [Svarnyk Ivan Ivanovych]. *Ukrainski arkhivisty (XIX–XX st.). Biobibliohrafichnyi dovidnyk [Ukrainian archivists (XIX–XX centuries). Biobibliographic guide]*. Kyiv, 556–557 [in Ukrainian].
- Markevych, O.** (1963). Chas i prychny vynyknennia sil'skykh pechatok v Halychyni [The time and reasons for the appearance of village seals in Halychyna]. *Naukovo-informatsiyni biuleten Arkhivnoho upravlinnia [Scientific and information bulletin of the Archives Department]*, 6, 15–19 [in Ukrainian].
- Markevych, O.** (1964). Dokumentalni materialy TsDIA URSR u m. Lvovi yak dzherelo dlia vyvchennia sfracistyky [Documentary materials of the Central state historical archive of the Ukrainian SSR in Lviv as a source for studying sphragistics]. *Istorychni dzherela ta yikh vykorystannia [Historical sources and their use]*, 1. Kyiv: Naukova dumka, 233–247 [in Ukrainian].
- Markevych, O.** (1965). Pechatky Komunistychnoi partii Skhidnoi Halychyny [Seals of the Communist Party of Eastern Halychichina]. *Druha respublikanska naukova konferentsiia z arkhivoznavstva ta inshykh spetsialnykh istorychnykh dystsyplin: Materialy: Druha sektsiia [The Second Republican Scientific Conference on Archival Studies and Other Special Historical Disciplines: Materials: Second Section]*. Kyiv, 208–218 [in Ukrainian].
- Markevych, O.** (1966a). Pechatky mist Halychyny yak istorychne dzherelo [Seals of the cities of Halychyna as a historical source]. *Istorychni dzherela ta yikh vykorystannia [Historical sources and their use]*, 2. Kyiv, 222–237 [in Ukrainian].
- Markevych, O.** (1966b). Pechatky mist Ukrainy yak dzherelo dlia doslidzhennia mystetstva i arkhitektury [Seals of the cities of Ukraine as a source for the study of art and architecture]. *Tretia respublikanska naukova konferentsiia z arkhivoznavstva ta inshykh spetsialnykh istorychnykh dystsyplin: Druha sektsiia: Spetsialni istorychni dystsypliny [The Third Republican Scientific Conference on Archival Studies and Other Special Historical Disciplines. Second section: Special historical disciplines]*. Kyiv, 354–371 [in Ukrainian].
- Markevych, O.** (1968a). Nevidomyi polkovnytskyi universal i pechatka Semena Paliia [An unknown colonel's Universal and the seal of Semen Palij]. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 4, 61–64 [in Ukrainian].
- Markevych, O.** (1968b). Pechatky i shtampy ukrainskykh ustanov i orhanizatsii v Radianskomu Turkestani [Seals and stamps of Ukrainian institutions and organizations in Soviet Turkestan]. *Istorychni dzherela ta yikh vykorystannia [Historical sources and their use]*, 3. Kyiv, 282–289 [in Ukrainian].
- Markevych, O.** (1992). Pechatky ukrainskykh ustanov i orhanizatsii Turkestanu yak istorychne dzherelo (1917–1921 rr.) [Seals of Ukrainian institutions and organizations of Turkestan as a historical source (1917–1921)]. *Druha naukova heraldychna konferentsiia (Lviv, 19–21 lystopada 1992 roku): Zbirnyk tez povidomlen ta dopovidei [The second scientific heraldic conference (Lviv, November 19–21, 1992): Collection of abstracts of messages and reports]*. Lviv, 44–46 [in Ukrainian].
- Moroz, I.** (2017). Ivan Kryp'iakevych yak initsiator ta orhanizator stvorennia Seminaru z arkhivoznavstva i spetsialnykh istorychnykh dystsyplin pry TsDIA URSR u Lvovi [Ivan Krypyakevych as an Initiator and Organizer of Creating the Seminar on Archival Studies and Special Historical Disciplines Held in

- the Central State Historical Archives of the UkrSSR in L'viv]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva [Collection of Scientific Papers of the Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Record Keeping (URIAARK)]*, 24/25, 191–203 [in Ukrainian].
- Nalyvaiko, Yu.** (2015a). Do istorii studii zi spetsialnykh istorychnykh dystsyplin pry Tsentralnomu derzhavnomu istorychnomu arkhivi Ukrainy, m. Lviv [To the history of historical research at the central state historical archives of Ukraine in L'viv]. *Hrani [Grani]*, 7, 152–158 [in Ukrainian].
- Nalyvaiko, Yu.** (2015b). O.Ya. Matsiuk yak doslidnyk istorii paperu ta filigranei [O. Matsiuk as a researcher of the history of paper and filigree]. *Ukrainska biohrafistyka [Ukrainian biographical – Biographistica ukrainica]*, 12, 163–174 [in Ukrainian].
- Perkun, V.** (2021). Dopomizhni istorychni dystsypliny: pidsumky ta perspektyvy studii [Auxiliary Historical Disciplines: Results and Perspectives of Studies]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*, 6, 150–164 [in Ukrainian].
- Semeniv, T.** (2007). Markevych Oleksii Vasylovych [Markevych Oleksij Vasylovych]. *Ukrainski arkhivisty (XIX–XX st.). Biobibliohrafichniy dovidnyk [Ukrainian archivists (XIX–XX centuries). Biobibliographic guide]*. Kyiv, 375 [in Ukrainian].
- Shraberman, M.** (1983). Naukovo-praktychnyi seminar v TsDIA URSS u m. Lvovi [Scientific and practical seminar at the Central Historical Archive of the Ukrainian SSR in Lviv]. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 1, 78 [in Ukrainian].
- Tseluiko, O. & Shust, R.** (2015). Retsenziia na: Havrylenko V. Shliakh do sfracistyky [Review of: Havrylenko V. The way to sphragistics]. *Zapysky NTSh [Proceeding of NTSh]*, t. 268. Lviv, 553–559 [in Ukrainian].
- Tseluiko, O.** (2014). Narada u viddili istorii Ukrainy Instytutu suspilnykh nauk AN URSS «Pro stan i zavdannya rozvytku dopomizhnykh istorychnykh dystsyplin» [Session at the Department of history of Ukraine of the Institute of social sciences of the Academy of sciences Ukrainian SSR “About the situation and development tasks of the auxiliary historical disciplines” (January 31, 1959)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya istorychna [Visnyk of the Lviv University. Series History]*, 50, 469–517 [in Ukrainian].
- Tseluiko, O.** (2015). V.V. Zvarych ta pytannia numizmatyky v roboti teoretychnoho seminaru z dzhereloznavstva ta spetsialnykh (dopomizhnykh) istorychnykh dystsyplin pry Tsentralnomu derzhavnomu istorychnomu arkhivi URSS u Lvovi [Volodymyr Zvarych and issues of numismatics at the work of the source study and special (auxiliary) historical disciplines theoretical seminar in State Central Historical Archives of Ukrainian SSR in Lviv]. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu. Zb. nauk. prats [Proceedings of History Faculty of Lviv University. Collection of scientific articles]*, 16, 24–39 [in Ukrainian].
- Tseluiko, O.** (2019). Ivan-Iulian Shpytkovskiy ta yoho kurs lektsii zi sfracistyky [Ivan-Julian Shpytkovskiy and his lectures of sphragistics]. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky [Special historical disciplines: issues of theory and methodology]*, 29–30. Kyiv, 101–128 [in Ukrainian].
- Tseluiko, O.** (2022). Pytannia istorychnoi heohrafii, toponimiky ta kraieznavstva v roboti Teoretychnoho seminaru z dzhereloznavstva ta spetsialnykh (dopomizhnykh) istorychnykh dystsyplin pry TsDIA Ukrainy u m. Lvovi [Problems of historical geography, toponymics and local history at the work of Theoretical seminar of the source study and special (auxiliary) historical disciplines in State Central Historical Archives of Ukrainian SSR in Lviv]. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu. Zb. nauk. prats [Proceedings of History Faculty of Lviv University. Collection of scientific articles]*, 23, 509–541 [in Ukrainian].
- TsDIAU u m. Lvovi – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv [Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv].
- Vavrychyn, M.** (1974). Seminar z arkhivoznavstva i spetsialnykh istorychnykh dystsyplin u TsDIA URSS u m. Lvovi [Seminar on archival studies and special historical disciplines at the Central state historical archive of the Ukrainian SSR in Lviv]. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 2, 92–94 [in Ukrainian].
- Vavrychyn, M.** (1975). Chervove zasidannya seminaru iz spetsialnykh istorychnykh dystsyplin [Regular session of the seminar on special historical disciplines]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*, 8, 152 [in Ukrainian].
- Vavrychyn, M.** (1977). [Arkhivni ustanovy Ukrainiskoi RSR na chest 60-i richnytsi Velykoho Zhovtnia] [Archive institutions of the Ukrainian SSR in honor of the 60th anniversary of Great October]. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 5, 88–89 [in Ukrainian].
- Vavrychyn, M.** [vidp. red.] (1990). *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv URSS u m. Lvovi. Pokazhchyk vydan arkhivu ta literatury pro yoho diialnist (1947–1988) [Central State Historical Archive of the Ukrainian SSR in Lviv. Index of archive publications and literature about his activities (1947–1988)]*. Lviv [in Ukrainian].

- Viddil rukopysiv Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka [Department of manuscripts of Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv].
- Vradii, N. & i Kupchynskiy, O.** (1976). Z dosvidu vykorystannia i propahandy dokumentiv Tsentralnoho derzhavnogo istorychnoho arkhivu URSS v m. Lvovi [From the experience of using and promoting documents of the Central State Historical Archive of the Ukrainian SSR in Lviv]. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 1, 50–55 [in Ukrainian].
- Vradii, N.** (1968). Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv URSS u m. Lvovi [Central State Historical Archive of the Ukrainian SSR in Lviv]. *Tretia respublikanska naukova konferentsiia z arkhivoznavstva ta inshykh spetsialnykh istorychnykh dystsyplin. Persha sektiia: Arkhivoznavstvo [The Third Republican Scientific Conference on Archival Studies and Other Special Historical Disciplines. First section: Archival science]*. Kyiv, 22–42 [in Ukrainian].
- Vradii, N.** (1974). Nash dosvid orhanizatsii roboty naukovykh konferentsii i teoretychnykh seminariv [Our experience in organizing scientific conferences and theoretical seminars]. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 3, 46–50 [in Ukrainian].
- Zakharchyshyna, P.** (1962a). Naukova rada z pytan rozvytku dopomizhnykh istorychnykh dystsyplin [Scientific Council on Development of Auxiliary Historical Disciplines]. *Naukovo-informatsiyni biuleten Arkhivnoho upravlinnia [Scientific and information bulletin of the Archives Department]*, 2, 51–53 [in Ukrainian].
- Zakharchyshyna, P.** (1962b). Seminar z pytan dzhereloznavstva i spetsialnykh istorychnykh dystsyplin [Seminar on source studies and special historical disciplines]. *Naukovo-informatsiyni biuleten Arkhivnoho upravlinnia [Scientific and information bulletin of the Archives Department]*, 3, 67–69 [in Ukrainian].
- Zakharchyshyna, P.** (1962s). Seminary z pytan dzhereloznavstva i spetsialnykh istorychnykh dystsyplin [Seminars on source studies and special historical disciplines]. *Naukovo-informatsiyni biuleten Arkhivnoho upravlinnia [Scientific and information bulletin of the Archives Department]*, 4, 43–45 [in Ukrainian].
- Zakharchyshyna, P.** (1965). Naukova konferentsiia z pytan arkhivoznavstva ta spetsialnykh istorychnykh dystsyplin [Scientific conference on archival studies and special historical disciplines]. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 2, 92–93 [in Ukrainian].
- Zakharchyshyna, P.** (1966). P'iata naukova konferentsiia z pytan arkhivoznavstva i spetsialnykh istorychnykh dystsyplin [The fifth scientific conference on archival studies and special historical disciplines]. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 3, 102–103 [in Ukrainian].
- Zakharchyshyna, P.** (1967). Seminary z arkhivoznavstva i spetsialnykh istorychnykh dystsyplin. Lviv [Seminars on archival studies and special historical disciplines. Lviv]. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 3, 98 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.

УДК 339.5:94(4)

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.15>

Юрій ВОЙТЕНКО

кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська область, Україна, індекс 08401 (Polistnicht@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3782-5471>

Бібліографічний опис статті: Войтенко, Ю. (2023). Зміна торговельних напрямів в Україні та країнах Балтії в перше десятиліття незалежності: передумови та особливості. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 140–145, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.15>

ЗМІНА ТОРГОВЕЛЬНИХ НАПРЯМІВ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ БАЛТІЇ В ПЕРШЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: ПЕРЕДУМОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Анотація. Метою дослідження є виявлення передумов та особливостей зміни напрямків експорту товарів з України і країн Балтії (Литви, Латвії і Естонії) протягом першого десятиліття їх відновленої незалежності. **Методологічною основою** дослідження став метод порівняльного аналізу у частині виявлення тенденції транзиту експорту товарів протягом першого періоду незалежності як у горизонтальному вимірі (між країнами Балтії та Україною), так і у вертикальному (хронологічному періоді у кожній з зазначених країн). **Наукова новизна** полягає у тому, що в дослідженні було виявлено передумови та особливості, котрі призвели до змін ринків збуту товарів з боку України і країн Балтії у перший пострадянський період. **Висновки.** Протягом перших років відновленої незалежності в Україні і країнах Балтії відбувся занепад виробництва товарів, для яких потрібна була сировина з інших суверенних пострадянських держав. Це, а також відсутність досвіду роботи у власників підприємств в ринкових умовах та на старому обладнанні спричинило економічну кризу, в основі якої була суттєва інфляція та значне падіння ВВП. Країни Балтії запровадили у перші роки незалежності радикальну економічну політику, котра відома як «шиокова терапія», яка полягала у прискореній та ефективній приватизації державного майна. Такі заходи урядів балтійських країн призвели до виходу економіки з кризи. Нові власники підприємств (як державних, так і приватних) почали шукати ринки збуту своїх товарів в умовах відкритості кордонів. Проте найбільше експорту по інерції йшло на ринок країн СНД і самої РФ. До економічної кризи в РФ 1998 р. ця країна, як і весь ринок СНД, були головним імпортерами балтійських товарів. Після ж кризи відбулося скорочення балтійського експорту на схід у кількості понад 30% від валового річного показника. Цей сегмент балтійських товарів знайшов своїх споживачів на ринках країн Європи. Схожою була ситуація і з українським експортом, який протягом першого десятиліття незалежності поступово зменшувався на ринках країн СНД і пропорційно збільшувався на європейському ринку. Так, у 2001 році експорт українських товарів до Європи становив 35% від валового показника; до ринку СНД – 29%, а також 36% – до решти країн світу.

Ключові слова: ринок, товари, експорт, економіка, транзит, торгівля.

Yurii VOITENKO

PhD in History, Associate Professor, Doctoral Student at the Department of History and Culture of Ukraine and Special Historical Disciplines, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, 30, Sukhomlyn'skogo str., Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine, postal code 08401 (Polistnicht@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3782-5471>

To cite this article: Voitenko, Yu. (2023). Zmina torhovelnykh napriamiv v Ukraini ta krainakh Baltii v pershe desiatylittia nezalezhnosti: peredumovy ta osoblyvosti [Change trade directions in Ukraine and the Baltic countries in the first decade of independence: background and features]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 14(56), 140–145, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.15> [in Ukrainian].

CHANGE TRADE DIRECTIONS IN UKRAINE AND THE BALTIC COUNTRIES IN THE FIRST DECADE OF INDEPENDENCE: BACKGROUND AND FEATURES

Summary. *The purpose of the study is to identify the prerequisites and features of changes in the direction of export of goods from Ukraine and the Baltic countries (Lithuania, Latvia and Estonia) during the first decade of their restored independence. The methodological basis of the study was the method of comparative analysis in the aspect of identifying trends in the transit of goods exports during the first period of independence, both in the horizontal dimension (between the Baltic countries and Ukraine) and in the vertical dimension (chronological period in each of these countries). The scientific novelty lies in the fact that the research revealed the prerequisites and features that led to changes in the sales markets of goods from Ukraine and the Baltic countries in the first post-Soviet period. Conclusions.* During the first years of restored independence in Ukraine and the Baltic states, there was a decline in the production of goods that required raw materials from other sovereign post-Soviet states. This, as well as the lack of experience of business owners in market conditions and on old equipment, caused an economic crisis based on significant inflation and a significant drop in GDP. In the first years of independence, the Baltic countries introduced a radical economic policy known as “shock therapy”, which consisted in the accelerated and effective privatization of state property. Such measures of the governments of the Baltic countries led to the exit of the economy from the crisis. New owners of enterprises (both public and private) began to look for markets for their goods in conditions of open borders. However, the largest export by inertia went to the market of the CIS countries and the Russian Federation itself. Before the economic crisis in the Russian Federation in 1998, this country, as well as the entire CIS market, were the main importers of Baltic goods. After the crisis, Baltic exports to the East decreased by more than 30% of the gross annual rate. This segment of Baltic goods found its consumers in the markets of European countries. The situation was similar with Ukrainian exports, which during the first decade of independence gradually decreased on the markets of the CIS countries and proportionally increased on the European market. Thus, in 2001, the export of Ukrainian goods to Europe was 35% of the gross figure; to the CIS market – 29%, as well as 36% – to the rest of the world.

Key words: market, goods, export, economy, transit, trade.

Постановка проблеми. У демократичній державі політика уряду детермінується економікою країни, у тому числі торгівлею з іншими державами, зокрема – продажем товарів власного виробництва за кордон у формі експорту. На початку 1990-х рр. Україна і країни Балтії оголосили відновлення своїх держав та взяли курс на побудову демократичних режимів з ринковими економіками. Відповідно, у цих країнах мав відбутися не лише політичний, а й економічний транзит. Враховуючи те, що в умовах існування СРСР саме «пролетарський» уряд у ручному режимі перерозподіляв товари між його республіками, то ніякі ринкові механізми не могли існувати, адже це за своєю суттю суперечило ідеологічній доктрині існуючого режиму. Після 1991 року відбулося падіння радянського «муру» і зовнішні кордони стали відкритими. Країни Балтії, а згодом і Україна визнавалися іншими державами як суверенні країни і встановлювали між собою дипломатичні відносини. Міжнародний ринок ставав доступним для товарів, які надходили з вільних пострадянських республік. Проте у перший період незалежності інерція радянського ладу у цих країнах була ще відчутною. Особливо це стосується України, яка понад сім десятиліть знаходилась під більшовицьким режимом, а країни Балтії понад п'ять десятиліть були під радянською окупацією. У цих країнах після проголошення (відновлення) ними незалежності інерційно залишилась неефективна, в умовах ринку, матеріально-технічна база. Більше того, ні нове керівництво держави, ні менеджмент державних підприємств, ні самі наймані працівники не мали досвіду у створенні та реалізації товарів і послуг, які були б конкурентними в умовах відкритого ринку, особливо зорієнтованих на експорт. Проте після відкриття кордонів з іншими країнами та проведення процесу приватизації в Україні і країнах Балтії відбувається пошук нових ринків збуту товарів, що значно прискорює економічний транзит.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політична та економічна складова України, зокрема у перший період незалежності, знайшла своє відображення у дослідженні професора

О. Бойка (Бойко, 2021). Історичний процес становлення та розвитку Латвії, у тому числі за роки незалежності, став предметом дослідження латвійських вчених Д. Блейере, І. Бутуліса, А. Зунди, А. Странги, І. Фелдманіса (Блейере та ін., 2005). Литовська історична практика державотворення, зокрема і соціально-економічні її аспекти, знайшли своє наукове звернення у діяльності колективу дослідників А. Бумблаускаса, А. Ейдінтаса, А. Кулакаускаса, М. Тамошайтіса (Бумблаускас та ін., 2018). Соціально-економічні трансформації в Естонії у пострадянський період, через призму модернізаційних змін, відображені у дослідженні М. Онацького (Онацький, 2020), а також особливості ліберальних реформ цієї країни досліджував Д. Рибаків (Рибаків, 2020).

Метою статті є виявлення передумов та особливостей переорієнтації експорту товарів з України і країн Балтії (Литви, Латвії і Естонії) протягом першого десятиліття їх відновленої незалежності.

Виклад основного матеріалу. На початковому етапі незалежності України її політика й далі продовжувала повністю домінувати над економікою (Бойко, 2021, с. 210). У перші роки незалежності українська економіка «...мала виразні риси посттоталітарного та постколоніального суспільства. Вона була затратною, структурно незбалансованою, вкрай мілітаризованою і водночас прив'язаною до таких самих нежиттєздатних галузей економіки інших республік» (Колодій, 2009, с. 131).

Також у цьому процесі важливим є і зовнішній фактор, зокрема геополітична складова. Так, Україна у перше десятиліття незалежності була в сфері багатовекторності. Як зазначають науковці: «Найбільший вплив у випадку України мала підтримка Заходу (більш або менш сприятлива, а в окремих випадках і зовсім неадекватна) та «російський фактор»: економічна залежність від колишньої митрополії, її намагання втримати Україну в «євразійському просторі»... (Колодій, 2009, с. 131). Намагання втягнути Україну до нового Союзу Незалежних Держав (далі – СНД) на чолі з новим московським керманічем (Б. Єльциним) було важливим стратегічним завданням для кремлівського керівництва, адже країна й досі залишалася тісно інтегрованою економічно з іншими, більш лояльними до колишнього центру республіками (як з самою РФ, так і Білорусією, Казахстаном та ін.).

За міжнародними угодами 1991 року «...у всі без винятку колишні радянські республіки Україна вивозила товарів народного споживання на 12,7% більше, ніж ввозила до себе...» (Бойко, 2021, с. 160). Найбільша від'ємна різниця у товарообороті в Україні була з РФ, котра становила аж 700 млн. крб. (експорт товарів до РРФСР з України становив 6200 млн. крб., імпорт – 5500 млн. крб.), (Бойко, 2021, с. 210), що становило 62% від різниці у товарообігу в Україні з усіма іншими радянськими республіками. Вже на кінець першого десятиліття незалежності, тобто у 2001 році, Україна вивозила товарів до країн СНД менше, ніж ввозила звідти аж на 47% (з РФ торговельне сальдо склало 51% від загальної різниці у товарообігу між Україною та країнами СНД) (Державна служба статистики України, 2001). Загалом експорт українських товарів до країн СНД у 2001 р. становив лише біля 29%, тобто менше третини від усього валового експорту за кордон. Проте незалежна Україна знайшла ринки збуту своїх товарів у інших країнах світу (поза межами СНД). Так, до них вона експортувала 71% своїх товарів, (зокрема, з них на європейський ринок припадало 49% українського експорту, що складало 35% від валового річного показника) (Державна служба статистики України, 2001).

Тобто якщо на початку першого десятиліття незалежності України вітчизняні товари продовжували реалізовуватись виключно на пострадянському (СНД) ринку, то наприкінці даного періоду (зокрема у 2001 р.) ми можемо спостерігати значну переорієнтацію, на світовий ринок, котрий став займати понад 2/3 вивозу товарів (майже половина з якого йшла на європейські країни). На ринки країн СНД стало припадати лише близько третини вітчизняного експорту у зазначений період, а на Європу – понад третину (29% проти 35% відповідно). Економічний транзит в умовах незалежності ставав наслідком політичного переходу до демократії та ринкової економіки і виражався не лише у багатовекторній дипломатії, але й торгівлі.

Щодо країн Балтії, то, як зазначають литовські історики, на початку відновлення незалежності «балтійським сестрам тепер уже треба було творити економіку нового типу, розв'язувати питання енергетичної незалежності, шукати нові ринки та своє місце в Європі та й у світі» (Бумблаускас та ін., 2018, с. 379). Продовжуючи те, що у перші роки незалежності Литви «корабель планової економіки плив у капіталістичному морі – повільно засновувались приватні сільськогосподарські й промислові підприємства, більшість з яких орієнтувалися на ринки капіталістичного західного світу» (Бумблаускас та ін., 2018, с. 382).

Проте проблеми з економікою і міжнародною торгівлею у пострадянських країнах, зокрема у країнах Балтії і конкретно у Литві, тільки починалися на першій фазі транзиту. Як зазначають литовські історики: «Із руйнуванням радянської системи та відкриття кордонів з капіталістичним західним світом з'ясувалося, якою є реальна потужність литовського господарства – більшість промислових підприємств через перерване постачання сировини (основним її постачальником був СРСР) та зміни ринку стали нікому не потрібні, розвинене верстатобудування та підприємства інших галузей просто лишилися без замовлень (схожа ситуація склалася в Латвії, Естонії і інших державах колишнього комуністичного блоку)... Оскільки старі економічні зв'язки розірвалися, товари, які виробляли великі підприємства Литви, не було куди подіти. ... Ситуацію ускладнювало раптове зростання цін на стратегічну сировину та енергетичні ресурси. Втративши старі ринки, економіка Литви в 1992–1994 рр. зазнала потрясіння (в 1993 р. реальний валовий внутрішній продукт (ВВП) становив 40% від ВВП 1988 р.) та почала відужувати лише в 1995 р. У пізніші роки ВВП зростав.» (Бумблаускас та ін., 2018, с. 380–381).

По суті, Литва з відновленням своєї незалежності не лише втрачала ринки збуту власних товарів, а також і свої виробничі потужності, оскільки не відбувалося надходження у необхідній кількості сировини для відповідних підприємств, які певний час продовжували знаходитись у державній власності. Це, у свою чергу, спричинювало закриття і банкрутство підприємств, що згодом призводило до масового безробіття, падіння ВВП, суттєвої інфляції та, відповідно, до соціально-економічних потрясінь.

ВВП Литви у 1993 році становив всього 40% по відношенню до 1988 р., проте після проведення реформ у вигляді «шокової терапії», зокрема – політики приватизації, дали свої плоди і у 1995 році економіка країни почала зростати (Бумблаускас та ін., 2018, с. 381).

Що стосується безпосередньо торгівлі Литви з пострадянськими країнами у перші роки незалежності, то «...більшість литовських товарів подорожували до СНД, насамперед до Росії, у часи кризи Литва також зазнала фінансових труднощів: у 1998 р. експорт Литви до країн СНД становив 36% усього експорту товарів, а наступного року він зменшився аж на 59% і становив лише 18% усього експорту товарів. На Росію припадало заледве 7% литовського експорту, а імпорт російських товарів становив 20%» (Бумблаускас та ін., 2018, с. 382). Проте російська економічна і фінансова криза 1998 р. підштовхнула виробників литовських товарів змінити їх реалізацію з непередбачуваних східних ринків на більш стійкі західні, зокрема у бік Німеччини та Польщі. Такий крок сприяв порятунку як для самих виробників товарів, та і в цілому для литовської економіки від падіння у майбутньому.

Щодо Латвії, то в цій країні на початку 1990-х років хоча й була популярною скандинавська модель ринкової економіки, проте країна все ж таки обрала неоліберальну модель, для якої властивим було: бюджетна дисципліна, податкова і грошова реформи, лібералізація фінансів і зовнішньої торгівлі, приватизація державних підприємств (Блейере та ін., 2005, с. 450).

Перехід до ринку у Латвії протягом першого десятиліття відновленої незалежності відбувався шляхом радикальних реформ, відомих як «шокова терапія», котрі значно змінили структуру народного господарства. Так, якщо у 1990 році 36,5% ВВП припадало на частку промисловості, 21,9% – сільського господарства та 31,9% – послуги, то у 2001 році частка послуг становила вже 70% від ВВП (у більшій частині за рахунок транзиту нафти і газу), промисловості – 19%, будівництва – 6%, а сільського господарства – лише 5% (Блейере та ін., 2005, с. 451–452). Це все впливало на особливість торгівлі Латвії з іншими країнами.

Як сама Латвія, так і Литва та Естонія зменшували експорт своїх товарів до країн пострадянського простору і орієнтувались вже на Захід та скандинавські держави. У цій частині варто відмітити те, що у політико-правовій площині всі три країни Балтії ще у 1992 році ухвалили конституційний акт «Про неприєднання (відповідної – Ю. В.) Республіки до пострадянських східних союзів» (Бумблаускас та ін., 2018, с. 388). Цей політичний меседж для країн СНД і самої РФ показував те, що країни у політичному, а згодом і у економічному напрямку орієнтуватимуться на Захід, тобто на європейські, зокрема на скандинавські країни, Німеччину та інші.

Економічна криза в РФ у 1998 році хоч і завдала збитків по підприємствам харчової промисловості Латвії, проте (як і у Литві) сприяла переорієнтації товарів з російського на ринки ЄС. Так, вже 2001 р. 61% латвійських товарів у структурі експорту припадало на ринки ЄС і 53% було у структурі імпорту цієї країни з країнами Євросоюзу (Блейере та ін., 2005, с. 454). Лише до третини всього латвійського експорту йшло на ринки країн СНД. Як бачимо, цей показник є дуже схожим з Україною (у 2001) і Литвою (до 1998).

У Естонії на початку 90-х рр. ХХ ст. було падіння ВВП на 40%, а промислового виробництва – майже на 60%, адже старі торгово-економічні зв'язки втрачалися, а нові ще не з'явилися. Враховуючи відсутність власного видобутку енергоносіїв, Естонія мусила якомога швидше та більш радикально реформувати власну економіку в умовах ринку у вигляді «шокової терапії».

Естонія у зазначений період не мала у достатній кількості ресурсів (особливо – природних), які б можна було у необхідній кількості споживати самим і навіть експортувати на зовнішні ринки. Інших товарів власного виробництва з замкненим циклом для продажу за кордон ще не було, що і спричинювало дисбаланс у торговому сальдо, оскільки імпорт суттєво перевищував її експорт. Так, наприклад, у 1998 р. експорт товарів з Естонії становив 2,9 млн. дол., то імпорт – 4,3 млн. дол., а у 2000 р. – 4,1 млн. дол. та 5,5 млн. дол. відповідно (Ліберальні, 2020).

На початку відновленої незалежності в Естонії досить суттєвим був інфляційний показник. Для зменшення гіперінфляції у цій країні влада здійснила ряд реформ у фінансовій сфері і загалом в економіці та змогла зменшити інфляційні показники до 12% вже у 1993 році і пізніше вивести її на середній для європейських країн рівень (Ліберальні, 2020).

Доречно відмітити, що влада Естонії провела політику приватизації державних підприємств шляхом продажу їхніх активів іноземним інвесторам, переважно з сусідніх країн, таким як Швеція, Фінляндія, Німеччина (Онацький, 2020, с. 73–74). На такий крок, як пряий продаж державних підприємств Естонії іноземцям, не ризикували йти одразу інші дві балтійські країни, проте це було вдалим рішенням естонської влади на чолі з Президентом Л. Мері. Саме ці країни, особливо Фінляндія та Швеція, ставали основними імпортерами естонських товарів у перше десятиліття відновленої незалежності, особливо після 1998 року, і зберігали таку тенденцію надалі. Загалом, ці скандинавські країни сприяли виходу естонської економіки з економічної кризи початку 1990-х рр. та полегшили «шок» від запровадженої урядом «терапії».

Висновки. Після відновлення незалежності пострадянські країни Балтії і Україна опинилися у політично-піднесеному, проте економічно-занедбаному стані. Оскільки цикли виробництва товарів інерційно були пов'язаними між колишніми радянськими республіками, то потрібно було або налагоджувати контакти для їх подальшого створення і реалізації, або зупинити цей процес і переходити до іншої моделі, зокрема – орієнтуватися на вільний і відкритий ринок.

Перехід на ринкові рейки і демократії впевнено відбувався в умовах запроваджених у країнах Балтії «шокових терапій». В Україні ж влада обрала поступовий і більш хаотичний шлях до ринку (відбувався скоріше своєрідний «шок» без відчутної «терапії»). Приватизація підштовхнула до створення приватних підприємств і реалізації вироблених товарів на міжнародні ринки. Тепер не лише уряд по відношенню до державних підприємств, а й приватний власник вирішували, який створювати товар, скільки і куди його реалізовувати в умовах відкритих кордонів і світового ринку. Якщо у перші роки незалежності і приватизації виробники

українських і балтійських товарів експортували на зручний їм пострадянський (особливо – російський ринок), то після кризи 1998 року ці країни переорієнтувалися на європейський та світовий ринок, залишивши для першого від 20 до 30% свого валового річного експорту.

Джерела та література

- Блейере, Д.** та ін. (2005). Історія Латвії ХХ ст. Рига.
- Бойко, О.** (2021). 30 років незалежності України: у 2 т. Т. 2: Від 18 серпня 1991 р. до 30 грудня 1991 р. Харків.
- Бумблаускас, А., Ейдинтас, А., Кулакаускас, А., Тамошайтис, М.** (2018). Історія Литви кожному. Київ.
- Державна служба статистики України** (2001). Зовнішня торгівля України товарами за 2001 рік. *Офіційний сайт Державної служби статистики України*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
- Колодій, А.** (ред.) (2009). Основи демократії : підручник для студентів вищих навчальних закладів. 3-тє вид., оновл. і доп. Львів.
- Онацький, М.** (2020) Соціально-економічні перетворення в Естонії у пострадянський період: досвід модернізаційних змін. *Бізнесінформ*, 12, 72–81.
- Рибаків, Д.** (2020). Ліберальні реформи: з чого складається «економічне диво» Грузії, Словаччини, Естонії, Великої Британії та Польщі. *Mind*. URL: <https://mind.ua/publications/20209677-liberalni-reformi-z-chogo-skladaetsya-ekonomichne-divo-gruziyi-slovachchini-estoniyi-velikoyi-britan>.

References

- Bleiere, D.** et al. (2005). Istoriiia Latvii XX st. [History of Latvia of the 20th century]. Ryha [in Ukrainian].
- Boiko, O.** (2021). 30 rokiv nezalezhnosti Ukrainy [30 years of Ukraine's independence] (in 2 vols.). Vol. 2: Vid 18 serpnia 1991 r. do 30 hrudnia 1991 r. [From August 18, 1991 to December 30, 1991]. Kharkiv [in Ukrainian].
- Bumblauskas, A., Eidyntas, A., Kulakauskas, A., Tamoshaitys, M.** (2018). Istoriiia Lytvy kozhnomu [The history of Lithuania for everyone]. Kyiv [in Ukrainian].
- State Statistics Service of Ukraine** (2001). Zovnishnia torhivlia Ukrainy tovaramy za 2001 rik [Ukraine's foreign trade in goods for 2001]. *Official website of the State Statistics Service of Ukraine*. Retrieved from: <https://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
- Kolodii, A.** (ed.) (2009). *Osnovy demokratii: pidruchnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv* [Basics of democracy: textbook for university students] (3rd ed., add.). Lviv [in Ukrainian].
- Onatskyi, M.** (2020) Sotsialno-ekonomichni peretvorennia v Estonii u postradianskyi period: dosvid modernizatsiinykh zmin [Socio-economic transformations in Estonia in the post-Soviet period: the experience of modernization changes]. *Biznesinform*, 12, 72–81 [in Ukrainian].
- Rybakov, D.** (2020). Liberalni reformy: z choho skladaietsia “ekonomichne dyvo” Hruzii, Slovachchyny, Estonii, Velykoi Brytanii ta Polshchi [Liberal reforms: what constitutes the “economic miracle” of Georgia, Slovakia, Estonia, Great Britain and Poland]. *Mind*. Retrieved from: <https://mind.ua/publications/20209677-liberalni-reformi-z-chogo-skladaetsya-ekonomichne-divo-gruziyi-slovachchini-estoniyi-velikoyi-britan> [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.*

УДК 94:324](477):070.431.6«199/201»(049.5)
DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.16>

Максим ЛЕВЧЕНКО

аспірант першого року навчання спеціальності 032 «Історія і археологія», Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 36, м. Переяслав, Київська область, України, індекс 08401 (levmaksym@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9749-4718>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/32660941>

Бібліографічний опис статті: Левченко, М. (2023). Вплив вітчизняних ЗМІ на електоральні вподобання українців наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 146–152, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.16>

ВПЛИВ ВІТЧИЗНЯНИХ ЗМІ НА ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ВПОДОБАННЯ УКРАЇНЦІВ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати вплив українських засобів масової інформації на електоральні вподобання та думку виборців в умовах інформаційного суспільства наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. *Методологія дослідження.* Методологічну основу дослідження роботи становлять принципи: історизму, об'єктивності, комплексності та достовірності, а для верифікації фактологічного матеріалу проведено зіставлення спостережень дослідників із безпосередніми повідомленнями ЗМІ. **Наукова новизна** полягає у тому, що на основі наявних даних аргументовано необхідність обмежувати політичну рекламу під час виборчого процесу, водночас забезпечуючи плюралізм політичних дебатів, зокрема, через гарантування рівних прав для кандидатів. **Висновки.** Вплив українських засобів масової інформації на електоральні вподобання та думку в умовах інформаційного суспільства має важливе значення. У означений межами дослідження час найпопулярніші телеканали та друковані ЗМІ подекуди, так чи інакше, підтримували авторитет влади й утримувалися від її жорсткої критики, а влада оперувала низкою інструментів управління мас-медіа. Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття кандидати та партії, які були більш заможнішими й мали своє представництво у владних органах, мали більший доступ до ЗМІ та, зокрема, телефірів. Водночас на шляху до бажаного результату вони не гребували брудними технологіями та, подекуди, дескредитували соціальні інститути держави. Вплив українських засобів масової інформації на електоральні вподобання та думку в умовах інформаційного суспільства має важливе значення. Вважаємо за потрібне апелювати до досвіду зарубіжних країн й забороняти або значно обмежувати політичну рекламу під час виборчого процесу, водночас забезпечуючи плюралізм політичних дебатів, зокрема, через гарантування рівних прав для кандидатів.

Ключові слова: засоби масової інформації, електоральні вподобання, вибори, телебачення, друкована преса, інтернет.

Maksym LEVCHENKO

Postgraduate Student of the first year of studies in the specialty 032 “History and archeology”, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlynskoho str., Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine, postal code 08401 (levmaksym@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9749-4718>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/32660941>

To cite this article: Levchenko, M. (2023). Vplyv vitchyznianskykh ZMI na elektoralni vporobannia ukraintsiiv naprykintsi XX – na pochatku XXI stolittia [The influence of domestic mass media on the electoral preferences of Ukrainians at the end of the 20th – at the beginning of the 21st century]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 14(56), 146–152, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.16> [in Ukrainian].

THE INFLUENCE OF DOMESTIC MASS MEDIA ON THE ELECTORAL PREFERENCES OF UKRAINIANS AT THE END OF THE 20TH – AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Summary. *The purpose of the study is to analyze the impact of Ukrainian mass media on electoral preferences and voter opinion in the conditions of the information society at the end of the 20th – the beginning of the 21st century. Research methodology.* The methodological basis of the research work is based on such principles as: historicism, objectivity, comprehensiveness and reliability, and to verify the factual material, a comparison of researchers' observations with direct media reports was made. **The scientific novelty** is in arguing the need to limit political advertising during the electoral process on the basis of available data, while ensuring the pluralism of political debates, in particular, by guaranteeing equal rights for candidates. **Conclusions.** The influence of the Ukrainian mass media on electoral preferences and opinion in the conditions of the information society is important. At the time defined by the research, the most popular TV channels and print media in some places, one way or another, supported the authority of the government and refrained from its harsh criticism, and the government operated with a number of mass media management tools. At the end of the 20th and the beginning of the 21st century, candidates and parties that were wealthier and had their own representation in government bodies had greater access to mass media and, in particular, television broadcasts. At the same time, on the way to the desired result, they did not disdain dirty technologies and in some places discredit the social institutions of the state. The influence of the Ukrainian mass media on electoral preferences and opinion in the conditions of the information society is important. We consider it necessary to appeal to the experience of foreign countries and prohibit or significantly limit political advertising during the election process, while ensuring the pluralism of political debates, in particular, by guaranteeing equal rights for candidates.

Key words: mass media, electoral preferences, elections, television, print media, Internet.

Постановка проблеми. Вплив телебачення, друкованої преси й інтернету щодо всіх політичних партій і кандидатів, їхня поведінка у контексті поширення інформації, що має вагу для виборців та того, аби вибори вважалися демократичними та законними. Як платформа для звітності про діяльність чинних посадовців чи майданчик для дебатів між кандидатами, «відкритий мікрофон» для звернення до виборців чи звітності про перебіг виборчої кампанії, засоби масової інформації (далі – ЗМІ) повинні стежити за кампанією та безпосереднім днем, у який відбувається волевиявлення, знайомити виборця з програмами та кандидатами, не вдаючись до фейків, маніпуляцій їх вподобаннями та політичною свідомістю, пильнувати за реалізацією прав виборців, інформувати про попередні та остаточні результати виборів.

Після відновлення Україною, у 1991 р. своєї незалежності ЗМІ посилили свій вплив як майданчики та важелі сприяння залученню громадян до політичного життя, ретранслятори політичної інформації, фактична четверта влада в країні. Врешті вони впливали на електоральні вподобання населення, залишаючись однією з найвпливовіших соціальних інституцій. Згідно з даними Інституту соціології НАН України у 1994–2018 рр. ЗМІ (телебаченню, радіо, газетам) довіряли: 1994–1996 рр. – 2,7%; 1998–2012 рр. – 2,9%, 2013 р. – 3%, 2014 р. – 2,6%. Середній бал розраховувався по 5-ти бальній шкалі, від повної недовіри (1) до повної довіри (5). При розрахунку середнього балу враховувалися респонденти, які надали відповідь на поставлене питання (Результати національних щорічних моніторингових досліджень 1994–2018 років, 2018, с. 50).

Аналіз досліджень. Діяльність ЗМІ у виборчому процесі регулюють Закони України, такі як: «Про вибори Президента України» (1999 р.), «Про вибори народних депутатів» (2012 р.), «Про місцеві вибори» (2015 р.), «Про Центральну виборчу комісію» (2004 р.). Темі впливу ЗМІ на електоральні вподобання та громадську думку у своїх наукових і публіцистичних працях приділяли увагу П. Лазарсфельд і Р. Мертон (Lazarsfeld, Merlon, 1948), І. Мацишина (Мацишина, 2019), В. Мостовий (Мостовий, 2001), Т. Лебедева (Лебедева, 2007) та інші.

Мета статті – довести, що, маючи контроль над ЗМІ, політики можуть впливати на електоральні вподобання, політичну свідомість суспільства, викривлювати громадську думку й підірвати довіру населення до прозорості та об'єктивності виборчого процесу.

Виклад основного матеріалу. ЗМІ транслюють інформацію, яка формує вмотивованість громадян до тої чи іншої політичної поведінки, що не сприймається ними як така, що була нав'язаною. П. Лазарсфельд і Р. Мертон розглядають ЗМІ в контексті організованої ними соціальної дії і провокованих масових смаків. Медіа беззаперечно сприяють підвищенню рівня поінформованості широких мас населення. Принагідно приріст потоку повідомлень ЗМІ може підсвідомо з активної участі перетворювати людську енергію людей на пасивне знання (Lazarsfeld, Merlon, 1948, p. 144). Сформована інформація трансформується і не потребує переосмислення, на відміну від випадків, коли вона є стимулюючим чинником для подальшого самостійного пошуку.

Як стверджує відомий соціолог М. Пареті, ЗМІ відбирають більшу частину інформації й дезінформації, якими ми користуємося для оцінки соціально-політичної дійсності. Наше ставлення до проблем й явищ, навіть сам підхід до того, що вважати проблемою або явищем, багато в чому визначено тим, хто контролює хід комунікацій (Засоби масової інформації..., 1999, с. 25).

Користуючись цим і слідуючи загальносвітовій тенденції, політична влада в Україні на порубіжжі ХХ–ХХІ ст. активно використовувала ЗМІ, що дедалі частіше перебували під тягарем систематичного контролю держави та олігархічних структур, концентруючись у їх приватній власності. Медіаінструментарій дедалі частіше використовувався для боротьби з політичною чи бізнесовою опозицією. На той момент в держави ще не викристалізувався власний суспільний мовник, а відтак ступінь державного контролю над ЗМІ зростав залежно від популярності середовища.

З огляду на дотримання журналістських стандартів подання правдивої та збалансованої інформації телебачення слушно вважалось найненадійнішим ЗМІ. Водночас для функціонування онлайн-видань були притаманними демонстрування найширшого плюралізму поглядів, однак охоплення обмеженого сегмента аудиторії. У той же час на початку 1990-х рр. ХХ ст. припадає скорочення кількості друкованих видань. Також на початку 1990-х рр. в Україні на тлі вагомого скорочення державного фінансування значно скоротилася кількість друкованих видань. Зазвичай саме на цей час припадає первинний етап розвитку ЗМІ, які перебували у приватній власності.

Уже з перших років незалежності країни в країні відбувалася симуляція політичної реальності коли українські медіа, користуючись ще радянськими лекалами розповідали про діяльність Президента, формуючи для населення образ комунікації між владою та народом. Натомість асиметрією вирізнявся політичний медіадискурс еліт, зокрема регіональних. Уже з перших років незалежності країни вітчизняні ЗМІ почали маніпулювати із зображеннями політиків, підсилюючи або понижуючи ефект медіавпливу на читачів чи глядачів задля цілісного і наперед передбаченого сприйняття образу.

Загалом характер діяльності ЗМІ наприкінці ХХ ст. знаходиться у балансі між залишеним у спадок від СРСР принципом формувати жанри й спробами подолати це, вийшовши за межі номенклатурщини. Втомлені від радянської пропаганди читачі задовольнили свої очікування «жовтою» пресою, яка почала свій активний поступ в маси. Героїка країни у вітчизняній пресі переважно створювалася через призму успіху та провалу, де опозиційність символічних структур була дискретною та непослідовною, тому що залежала від певних наративів. Інформацію про владців й надалі висвітлювали за традиційними радянськими лекалами, а на те, яким є дискурс у опозиційному чи локальному вимірах, впливало те, які політичні вподобання мало те чи інше медіа. Подекуди це набувало контраверсивних форм. Приміром на противагу статті В. Королюка «Сто днів Президента – це сто днів політичної самотності», де автор посиляється на газету «Фігаро», у якій йдеться про розчарування Л. Кравчуком Європою і надруковано фотографію Президента. Майже через тиждень українська газета «Україна молода» використовує це ж фото, ілюструючи матеріал «Президент вийшов з літака і завдав удару СНД», де йдеться про того ж політика, проте вже у контексті сильної та рішучої людини (Сто днів Президента, 1992, с. 1; Президент вийшов з літака..., 1992, с. 2) – мова про однакові у обох

випадках світлина Л. Кравчука як безвільного політика, на противагу якому українські ЗМІ все частіше починають пропонувати образ сильного політика Л. Кучми. Фактично до моменту червневої кризи 1993 р. вітчизняні, як, до слова, і російські ЗМІ, зображали Кучму як єдиного керманіча держави, спроможного вивести її з кризи. Такий образ створювали та нав'язували електорату, враховуючи медіадискурс економічної кризи, де надавалася власна медіаверсія її причин, винних у цьому, і тих, кого суспільству варто підтримувати у цей момент. Серед тем, які постали на порядок денний та встановлювали опозиції «хороший – поганий політик», були гіперінфляція і спад ВВП, зростання цін, дефіцит бюджету й масові протести. Напередодні того як очолити уряд, Кучма вже був відомий споживачам інформації і, зокрема, чинним парламентарям у якості професійного менеджера з управлінським досвідом, який, на беззаперечну сформовану думку аудиторії, допоможе йому керувати країною (Мацишина, 2019, с. 29).

Старт активності використання ЗМІ і політичної реклами у виборчій кампанії можна прослідкувати під час парламентських виборів 1998 р. Тоді, як і в 2002 р., на голос виборця претендували близько 70 суб'єктів виборчих змагань різного рівня. Замість, як це ведеться, програм, партії зробили ставку на агітацію в ЗМІ, витративши на це найбільше грошей у відсотковому співвідношенні витрат своїх фондів: Комуністичної партії України – понад 80%, Партії зелених України – 80%, Народно-демократичної партії – понад 60%, Соціал-демократичної партії України (об'єднаної) – понад 80%, Прогресивної соціалістичної партії України – понад 90% і т.д. (Використання власних виборчих фондів, 1998, с. 79).

На момент останніх виборів Президента України 1999 р. ЗМІ, так чи інакше, були «закріплені» в інформаційному просторі за різними політичними силами, що навіть не намагалися приховувати планів використовувати медіа-ресурс та формувати громадську думку протягом всієї президентської виборчої кампанії (Мостовий, 2001, с. 12). Вибори 1999 р. увійшли до політичної історії України як перша кампанія, вирізнена масовими спробами нейтралізації як самих медіа, так і поширюваної ними інформації. Серед лідерів-мовників станом на тоді вирізняють такі державні і приватні загальнонаціональні телеканали: УТ-1 й УТ-2, «Інтер» і «1+1», ICTV і СТБ, на оплату телевізійної реклами в ефірі яких, згідно звітності про витрати кандидатів, пішло близько 53% коштів із особистих виборчих фондів. Попри це, висвітлюючи перипетії виборчої кампанії, медіа, фактично, не дотримувалися принципу рівних можливостей й не виконували своїх функцій, тим самим порушуючи виборче законодавство, корпоративну журналістську етику, не виконуючи свої соціальні функції і трансформуючи свою роль у цьому процесі. Телебачення здебільшого використовувалося як засіб паркетних трансляцій того, що вигідно кандидатам і не вигідно їхнім опонентам. Серед мотиваційних важелів для цього була потреба надати кандидатам телевізійний ефір для агітації за рахунок держбюджетних коштів й тиску з боку сторін, зацікавлених у висвітленні тієї чи іншої інформації у зв'язку із широким застосуванням тиску на ЗМІ, які прагнули незалежності у висвітленні чи працювали в інтересах тих чи інших кандидатів. З історії деяких телекомпаній на той час знаємо, що їх незрідка і фактично без вагомих на те причин відвідували представники податкової, пожежної та інших служб (Частота і контекст згадувань кандидатів..., 1999, с. 152).

Показово й те, що у серпні 2002 р. один із депутатів фракції «Наша Україна» оприлюднив документ із конкретними вказівками щодо реагування газет і телеканалів на ті чи інші політичні події, які мали місце в країні. Поза зниженням протестних настроїв суспільства використання т.зв. «темників» ставило за мету ще й зниження популярності політичних опонентів і партнерів, зростання авторитету і нарощення популярності яких було не вигідним чинному президенту Л. Кучмі. У виданні «Український тиждень» у статті «КучмоЗМІ» пригадує: важливою рекомендацією для ЗМІ в березні 2002 р. (на фоні очікуваного візиту президента РФ В. Путіна до України) не показувати його поруч з тодішнім обличчям провладного блоку «За єдину Україну!» В. Литвином (Солодько, 2008, с. 58). Уже восени у рамках роботи Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) про наявність «темників» в країні розповіла Х. Северинсен, вказавши на заперечення В. Медведчуком їх наявності (Кримінальна справа проти Леоніда Кучми, 2002, с. 6).

До слова, відкрите втручання Росії у політичні події України вперше фіксується дослідниками саме напередодні президентських виборів у 2004 р. На центральних телеканалах безперервно транслювали сюжети про зустрічі В. Януковича та В. Путіна, а менш ніж за тиждень до виборів В. Путін мав візит до Києва з трансляцією виступу для глядачів УТ-1, 1+1 й Інтера. «Друге пришествя» Путіна відбулося напередодні другого туру, а згодом він був першим, хто привітав В. Януковича з «перемогою». Медіа, що були під тиском влади, розповідали про успіх і перемогу В. Януковича, що репрезентувало бажану політичну реальність. Декларування про «невтручання» з боку Росії створювали когнітивний дисонанс в українському суспільстві, якому транслювалися Путін та Янукович як опозиційне протиставлення Ющенку. Промотований провладними ЗМІ успіх через означення політичного дискурсу Майдану формував офіційний політичний дискурс, що переслідував мету вплинути на поведінку виборців, підкресливши її керованість.

Протягом п'яти років після Помаранчевої революції (2005–2010 рр.), на противагу попередньому другому терміну правління Л. Кучми, яке запламувалося вбивством журналіста Г. Гонгадзе, у якості одного з головних досягнень Помаранчевої революції, діяльність ЗМІ в Україні провадилася за умов плюралізму політичних позицій, відносної свободи і об'єктивності в медіа. Але чим більше над ЗМІ в Україні встановлювався прямий чи опосередкований державний й бізнесовий контроль, це завоювання революції все більше нівелювалося, а українські медіа брали курс на згортання виконання своїх контрольних функцій. Такі функції полягали у поширенні достовірної інформації про ситуацію в країні і світі. Уже під час передвиборчої кампанії 2007 р., яка проводилася у вкрай стислі терміни, політики не гребували правити величезні суми за те, аби медіа створювали їм позитивний інформаційний імідж. Якщо вірити інформації видання «Корреспондент», то розцінки за послуги, надані виданню одним з провідних українських телеканалів, варіювалися від 25 000\$ за повноцінний кількахвилинний сюжет у вечірньому ефірі, де б розповіли повноцінну історію про день із життя кандидата з вказанням місця подій та нарізкою важливих цитат, до 15 000\$ та такий же сюжет у нічному та 12 000\$ у денному етері. Проста начитка новини коштували в межах 8-10 000\$ в залежності від часу виходу в етер. У свою чергу, запрошення гостя в недільний вечірній «прайм-таймовий етер» коштувало близько 70 000\$. (Журналісти розпочинають кампанію проти шквалу, 2007, с. 31).

Напередодні майбутніх президентських виборів у січні 2010 р. спостерігалися явища «ерозії свободи», себто посилення тиску політиків на ЗМІ. Як приклад тодішня керівниця Незалежної асоціації телерадіомовників Т. Лебедева наводить телекомпанію «Інтер», якою на той час володіє чинний заступник секретаря РНБО України В. Хорошковський. На думку Лебедевої, те, яку посаду займає власник у владних органах, безпосередньо впливає на характер висвітлення політичних новин цим телеканалом, а регіональні ЗМІ, що фінансуються державою, у свою чергу, відчувають вплив місцевої влади (Лебедева, 2007). Тенденцією того часу є ситуація, коли ті, хто володіє найбільшими українськими медіахолдингами, йдуть на поступки владі і, тим самим, порушуючи демократичні права журналістів, займають позицію ретельного й жорсткого контролю над інформаційною політикою та контентом своїх мовників. Усе для того, аби не провокувати конфліктів з владою.

3 травня 2010 р. і протягом перших років президентства В. Януковича медійники вголос заговорили про цензуру, наступ на свободу слова та тиск на них. Журналісти телеканалу СТБ, публічно заявляючи про такий тиск, наводять приклад, коли оновлена концепція новинної програми каналу «Вікна» ставить за мету уникнення розлогих політичних матеріалів з розповідями на такі теми у форматі «одним рядком»; відмову від журналістських розслідувань, зокрема таких, що ставлять за мету висвітлення теми майна та витрат політиків. Також журналістів просять уникати у своїх матеріалах іронії. У цей же час журналісти розпочинають протестну кампанію «Стоп цензурі!», а на медіагоризонті з'являються телеканали, які декларують свою відносну незалежність та низький рівень внутрішньої цензури – це «5 канал» та «ТВі». Проте вже в червні 2010 р. суд за позовом власника «Інтера» позбавляє ці мовники додаткових частот на мовлення. Юристам так і не вдалося оскаржити це рішення (Закусило, 2010).

На підставі спостережень за спадом позитивного ставлення до ЗМІ та політичного процесу як такого напередодні парламентських виборів 2012 р. медійний вплив на такий процес можна назвати недостатнім. Будь-які згадки про корупційні скандали чи інші тенденції у прив'язці до політичних чи бізнесових персоналій не знаходили відповідної реакції у суспільстві і тим більше виходили в площину судових справ.

Висновки. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття ЗМІ в Україні безпосередньо впливали на електоральні вподобання громадян і перебіг виборчих процесів. Протягом означеного періоду спостерігалася нерівність в доступі до ЗМІ для різних політичних сил. Деякі телевізійні канали відкрито підігравали певним політичним силам, недвозначно надавали медійну підтримку партіям і кандидатам, перебуваючи у тих чи інших зв'язках з ними. На прикрість, у цей період було відсутнє сильне суспільне мовлення чи незалежні ЗМІ, які б могли забезпечити об'єктивне висвітлення виборчих процесів і розширити простір для різноманітних політичних поглядів. У висновку це призвело до викривлення громадської думки і підризу довіри населення до прозорості і об'єктивності виборчих процесів.

Відтак медіа перетворилися на майданчики для пропаганди й маніпуляцій з метою формування певної політичної реальності. Деякі пропагандисти, поза межами етики і стандартів журналістської професії, використовували права журналістів з метою маніпулювання політичною свідомістю українського населення. Це призвело до створення замовної політичної реальності, де ексклюзиви, політичні конфлікти та гучні скандали стали центром уваги на медіаплатформах. Водночас на фоні цього негативного впливу ЗМІ розвивалися й інформаційні технології, які використовувалися для створення позитивних або негативних політичних образів. Це сприяло формуванню певних перцепцій і уподобань серед виборців. Політичні кампанії активно використовували ці технології для впливу на громадську думку шляхом створення позитивного образу кандидатів або дискредитації їх опонентів.

Відзначимо, що кінець ХХ – початок ХХІ ст. українського медіапростору був відмічений нерівним доступом політичних сил до ЗМІ, відсутністю незалежних медіа та поширенням маніпуляцій та пропаганди. Це викликало серйозні проблеми з об'єктивністю, прозорістю та довірою до виборчих процесів.

Джерела та література

- Використання власних виборчих фондів (1998). Парламент України. Вибори 98. *Інформаційно-аналітичне видання: у 2-х томах*. Київ, Т. 2. 679 с.
- Журналісти розпочинають кампанію проти шквалу. *Кореспондент*. 2007. 10 листопада. № 43. С. 31.
- Закусило, М.** (2010). «Стоп цензурі!»: реінкарнація журналістської революції. *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/community/article/54690/2010-07-29-stop-tsenzuri-reinkarnatsiya-zhurnalistskoi-revoljutsii/>.
- Засоби масової інформації у країнах СНД. (1999). Аналіз політичної, законодавчої та соціально-економічної структури; за ред. Дж. МакКормак. *Європейський Інститут засобів*. Німеччина, 253 с.
- Кримінальна справа проти Леоніда Кучми. *Кореспондент*. 2002. 22 жовтня. № 30. С. 6
- Лебедєва, Т.** (2007). Українські ЗМІ ще не стали четвертою владою. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/962254.html>.
- Мацишина, І.** (2019). Конструювання політичної реальності України: монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ». 376 с.
- Мостовий, В.** (2001). Доступ до ЗМІ. *Новий український погляд*. URL: <http://ukrnews.Tvheaven.com/media.html>. С. 12–13.
- Парашевін, М.** (2018). Результати національних щорічних моніторингових досліджень 1994-2018 років. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Випуск 6(20). С. 415–525.
- Президент вийшов з літака і завдав удару СНД. *Україна молода*. 1992. 15 травня. № 38(62). С. 2.
- Солодько, П.** (2008). КучмоЗМІ. *Український тиждень*. № 47(56). С. 58–60.
- Сто днів Президента – це сто днів політичної самотності. *Український голос. Верховна Рада України*. Київ, 1992. 4 травня. С. 1.
- Частота і контекст згадувань кандидатів на посаду Президента України у загальноукраїнських газетах, (1999). *Вибори: інформаційно-аналітичний огляд*. Київ. № 9(45). С. 152–154.

Lazflrsfeld, P., Merlon, R. (1948). *Mass Communication, popular taste and organized social action*. In: Bryson, (ed.) *The Communication of Ideas*. N.Y.: Harper and Brothers, 1948. P. 144–145.

References

- Vykorystannia vlasnykh vyborchych fondiv [Use of own election funds], (1998). *Parlament Ukrainy. Vybory98. Informatsiino-analitychne vydannia: u 2-kh tomakh*. Kyiv. T.2. 679 s [in Ukrainian].
- Zhurnalisty rozpochynaiut kampaniiu proty shkvalu. [Journalists start a campaign against the squall. *Correspondent*]. *Korrespondent*. 2007.10 lystopada. № 43. S. 31 [in Ukrainian].
- Zakusylo, M.** (2010). «Stop tsenzuri!»: reinkarnatsiia zhurnalistskoi revoliutsii [“Stop censorship!”: the reincarnation of the journalistic revolution. *Detector media*]. *Detektor media*. URL: <https://detector.media/community/article/54690/2010-07-29-stop-tsenzuri-reinkarnatsiya-zhurnalistskoi-revolutsii/>.
- Zasoby masovoi informatsii u krainakh SND [Mass media in the CIS countries] (1999). *Analiz politychnoi, zakonodavchoi ta sotsialno-ekonomichnoi struktur*. Za red. Dzh. Mak. Kormak. *Yevropeyskyi Instytut zasobiv*. Nimechchyna, 253 s [in Ukrainian].
- Kryminalna sprava proty Leonida Kuchmy [Criminal case against Leonid Kuchma]. *Korrespondent*. 2002. 22 zhovtnia. № 30. S. 6 [in Ukrainian].
- Lebedieva, T.** (2007). Ukrainski ZMI shche ne staly chetvertoiu vladoiu [Ukrainian mass media have not yet become the fourth power]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/962254.html> [in Ukrainian].
- Matsyshyna, I.** (2019). *Konstruiuvannia politychnoi realnosti Ukrainy [Constructing the political reality of Ukraine]: monograph*. Vinnytsia. TOV «TVORY». 376 s [in Ukrainian].
- Mostovyi, V.** (2001). Dostup do ZMI. [Access to mass media]. *Novyi ukrainskyi pohliad* URL: <http://ukrnews.Tvheaven.com/media.html>. C. 12–13 [in Ukrainian].
- Parashchevin, M.** (2018). *Rezultaty natsionalnykh shchorichnykh monitorynhovykh doslidzhen 1994-2018 rokiv [Results of national annual monitoring studies 1994-2018]*. *Ukrainske suspilstvo. Monitorynh sotsialnykh zmin*. Kyiv, 112 s [in Ukrainian].
- Prezydent vyshov z litaka i zavdav udaru SND [The president got off the plane and attacked the CIS] (1992). *Ukraina moloda*. 15 travnia. № 38 (62). S. 2 [in Ukrainian].
- Solodko, P.** (2008). KuchmoZMI [KuchmoZMI]. *Ukrainskyi tyzhden*. № 47 (56). S. 58 [in Ukrainian].
- Sto dniv Prezydenta – tse sto dniv politychnoi samotnosti [One hundred days of the President is one hundred days of political loneliness] (1992). *Ukrainskyi holos*. Verkhovna Rada Ukrainy. Kyiv, 4 travnia. S. 1 [in Ukrainian].
- Chastota i kontekst zghaduvan kandydativ na posadu Prezydenta Ukrainy u zahalnoukrainskykh hazetakh. [Frequency and context of mentions of candidates for the post of President of Ukraine in all-Ukrainian newspapers,] (1999). *Vybory: informatsiino-analitychnyi ohliad*. Kyiv, № 9 (45). S. 152–154. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25747/16-Stankevych.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
- Lazflrsfeld, P., Merlon, R.** (1948). *Mass Communication, popular taste and organized social action*. In: Bryson, (ed.) *The Communication of Ideas*. N.Y.: Harper and Brothers, 1948. P. 144–145.

*Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.*

УДК 94 (477) (092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.17>

Любомир ДУТКО

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (lyubomyr.dutko@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6576-8287>

Бібліографічний опис статті: Дутко, Л. (2023). Теоретико-методологічна спадщина Михайла Грушевського у дзеркалі сучасної української історіографії. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 153–162, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.17>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА СПАДЩИНА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У ДЗЕРКАЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Анотація. Мета дослідження полягає в реконструкції дискусій, які відбувалися у сучасній українській історіографії довкола теоретико-методологічної спадщини М. Грушевського. **Методологія дослідження** передбачає використання принципів об'єктивності, історизму і системності, а також властивих для історіографічного дослідження загальнонаукових і спеціально-історичних методів. **Наукова новизна статті** полягає у спробі всебічної реконструкції історіографічних дискусій довкола теоретико-методологічної спадщини М. Грушевського в українській історіографії кінця ХХ – першої чверті ХХІ ст. **Висновки.** У підсумку відзначено, що у сучасному грушевськознавстві історико-теоретичний напрям був досить популярним серед дослідників. Водночас у вічі впадає виразна диспропорція у вивченні теоретико-методологічної моделі визначного історика – чимала увага дослідників до його історіософії та майже цілковите ігнорування епістемологією дослідження. Серед досягнень цього періоду слід назвати розробку широкого кола питань розуміння М. Грушевським онтології історії. Насамперед історіографи нівелювали присутні в діаспорному українознавстві ідеолого-політичні нашарування під час аналізу цієї проблеми. Також важливим є здобутий консенсус про потребу відмовитися від маркування концепції М. Грушевського як суто позитивістської. Недоліки пов'язані із загальною недооцінкою необхідності опрацювання методологічної проблематики в українській історіографії. Тож малодослідженими, а отже, перспективними для подальших досліджень є контекстуальне опрацювання проблем реконструкції цілісної концепції історіософії М. Грушевського, вивчення теорії історичного пізнання вченого, визначення дефініції його теоретико-методологічної моделі, зрештою, з'ясування впливу історіософсько-епістемологічних рефлексій історика на українську соціо-гуманітаристику ХХ – першої чверті ХХІ ст.

Ключові слова: М. Грушевський, історіософія, методологічні погляди, українська історіографія, рецепція.

Liubomyr DUTKO

Postgraduate Student at the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (lyubomyr.dutko@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6576-8287>

To cite this article: Dutko, L. (2023). Teoretyko-metodolohichna spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho u dzerkali suchasnoi ukrainiskoi istoriohrafii [Theoretical and methodological heritage of Mykhailo Hrushevsky in the mirror of modern Ukrainian historiography]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 14(56), 153–162, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.17> [in Ukrainian].

© Дутко Любомир, 2023

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL HERITAGE OF MYKHAILO HRUSHEVSKY IN THE MIRROR OF MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

Summary. *The purpose of the study is to reconstruct the discussions that took place in modern Ukrainian historiography around the theoretical and methodological legacy of M. Hrushevsky. The research methodology involves the use of the principles of objectivity, historicism, and systematicity, as well as general scientific and special-historical methods typical for historiographical research. The scientific novelty of the article consists in an attempt to comprehensively reconstruct the historiographical discussions surrounding the theoretical and methodological legacy of M. Hrushevsky in Ukrainian historiography of the end of the 20th – the first quarter of the 21st century. Conclusions.* *In the end, it was noted that in modern Hrushevsky studies, the historical-theoretical direction was quite popular among researchers. At the same time, a distinct disproportion in the study of the theoretical and methodological model of the outstanding historian is noticeable – researchers mainly focus on his historiosophy and almost completely ignore the epistemology of the study. Among the achievements of this period is the development of a wide range of issues of M. Hrushevsky's understanding of the ontology of history. First of all, historiographers levelled the ideological and political layers present in diaspora Ukrainian studies when analyzing this problem. Also important is the consensus reached about the need to abandon the labelling of M. Hrushevsky's concept as purely positivist. The shortcomings are related to the general underestimation of the need to study methodological issues in Ukrainian historiography. Therefore, the contextual processing of the problems of reconstruction of the integral concept of M. Hrushevsky's historiosophy, the study of the theory of the scientist's historical knowledge, the definition of his theoretical-methodological model, and finally, the clarification of the impact of the historiosophical-epistemological reflections of the historian on Ukrainian socio-humanitarianism are understudied, and therefore are promising for further research.*

Key words: *M. Hrushevsky, historiosophy, methodological views, Ukrainian historiography, reception.*

Постановка проблеми. Історіографічна спадщина Михайла Грушевського незмінно перебуває у фокусі уваги дослідників української соціогуманітаристики протягом останнього століття. Така увага зумовлена загальним переконанням, що наукова творчість Великого Українця є найбільш фундаментальним здобутком академічної доби нашої Клію. Вповні такі оцінки поділяють і сучасні вчені, виопуклюючи той факт, що історіографічний доробок автора «Історії України-Руси» є науковою класикою, яка і по сьогодні в багатьох моментах виглядає доволі актуально. Узасаднюючи таке здавалося б контраверсійне спостереження (адже від часу появи головних праць ученого минуло понад 100 років!), науковці найчастіше пишуть про теоретико-методологічну модель М. Грушевського, що помітно модернізувала тогочасне українознавство і, за оцінками багатьох дослідників, у деяких аспектах надалі продовжує зберігати свій евристичний потенціал. З огляду на це протягом останнього тридцятиліття з'явилося чимало різнопланових опрацювань теоретико-методологічної спадщини визначного вченого, які нерідко містять конкуренційну інтерпретативну логіку. Чисельність і різноплановість цих текстів потребує історіографічного узагальнення для виявлення як консенсусних, так і полемічних сюжетів, що потребують подальшого наукознавчого опрацювання.

Метою статті є реконструкція процесу осмислення теоретико-методологічних поглядів М. Грушевського у сучасній українській історіографії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на тривалий досліджуваний тридцятирічний період осмислення теоретико-методологічних поглядів М. Грушевського чимало на сьогодні написано і стосовно історіографії цього процесу. Втім здебільшого це стислі нотатки бібліографічного характеру до історіографічних статей. Найбільш системно сучасний аналіз теоретико-методологічної грушевськіани здійснено в дисертаційних і монографічних опрацюваннях. Перше таке спеціальне узагальнення сучасних студій над теоретичною спадщиною М. Грушевського міститься у дисертації, а відтак і монографії Віталія Тельвака (Тельвак, 2002а, с. 32–42). Дещо згодом сучасні студії над історіософською моделлю визначного історика підсумував у дисертаційній праці та брошурі Володимир Будз (Будз, 2003, с. 4–11). Найповніше на сьогодні узагальнення сучасної грушевськіани, втім і її теоретико-методологіч-

ного сегменту, належить Наталії Романцовій. Вона у фундаментальній монографії спробувала відтворити вітчизняний грушевськознавчий дискурс протягом майже півтора десятиліття (Романцова, 2019, с. 126–145). Втім у працях цих авторів відсутній аналіз студій останнього десятиліття. Ця обставина і зумовила актуальність нашої проблеми.

Виклад основного матеріалу. Протягом перших років української незалежності дослідники теоретико-методологічної спадщини М. Грушевського наслідували логіку діаспорної історіографії (Тельвак, 2000а; Тельвак, 2000b). Мовиться про те, що її представники зазвичай фокусувалися на ретельній інтерпретації історіософських поглядів визначного вченого, натомість значною мірою стереотипізуючи його методологічну модель шляхом редукування багатства її змісту до ширшого чи вузкого набору методичного інструментарію. Доказом цього є первістки сучасної грушевськіани, в яких виразно домінує увага до теорії історії М. Грушевського.

Початок науковому обговоренню проблеми історіософських поглядів Великого Українця поклала праця знаного сходознавця Омеляна Пріцака «Михайло Грушевський як історіософ». В ній він уперше панорамно та на широкому тлі становлення і зміни історіософських парадигм в українознавстві реконструював теоретичну модель визначного історика. Так, самотійну увагу дослідник приділив формуванню Грушевського-історіософа, виопукливши особливу впливовість на цей процес позитивістських поглядів його вчителя Володимира Антоновича.

Особливо ж багато місця О. Пріцак присвятив проблемі еволюції історіософських переконань героя свого дослідження. Цей сюжет тривалий час не артикулювався і визначний історик стереотипно змальовувався як дослідник, що так і не подолав позитивістських симпатій молодого віку. Спираючись на здобутки діаспорної грушевськіани, автор виопуклив факт викладання львівського професора в Парижі у 1903 р., назвавши поворотним моментом у розвитку його історіософії знайомство там зі здобутками школи Еміля Дюркгейма. «Перебування в Парижі <...> мало переломове значення у творчості М. Грушевського, – наголосив історіограф. – До того він був істориком соціал-економічних та суспільних явищ. Кілька років пізніше, після того, як він засимілював свої паризькі переживання та відповідну лектуру – він уже в 1909 р. (у вступі до VII т. «Історії України-Руси») називає себе «істориком-соціологом»» (Пріцак, 1992, с. 53). На думку О. Пріцака, творчість автора «Історії України-Руси» до 1907–1908 рр. була позначена переважаючими впливами романтизму й позитивізму, тому після 1908 р. історик «став соціологом типу паризької школи Еміля Дюркгейма та Люсьєна Леві-Брюля» (Пріцак, 1992, с. 53). Відзначимо, що слідом за гарвардським професором подібне розуміння еволюції теоретичних ідей М. Грушевського поглибили у своїх дисертаціях Володимир Березинець (Березинець, 1996, с. 10–11) та Костянтин Колесников (Колесников, 1999, с. 12–13).

Насамкінець О. Пріцак уперше охарактеризував три фокальні терміни, які, на його думку, визначають змістову архітектуру «Історії України-Руси». Такими термінами для дослідника є «нарід», «держава» та «герой в історії». Він слушно вказав, що ці історіософські категорії належать до різних історіографічних традицій (романтичної, позитивістської та соціологічної) і говорять як про тривалу концептуальну еволюцію вченого, так і про значною мірою його утилітарне ставлення до цих понятійних інструментів. В підсумку аргументовано вказав сучасний історіограф, що визначний історик створив збалансовану теоретичну модель, що пройшла випробування змінами історіографічних парадигм та постійно зростаючим джерельним матеріалом і досі не втратила свого евристичного значення. «Михайло Грушевський не тільки довго працював над українською історією на рівні світової науки, – висновує О. Пріцак. – Він вдосконалив існуючу до нього схему її розвитку, виповнив її фахово підібраним фактажем і тим самим створив солідну базу як для науки історії України, так і для дослідження її історіографії, а також і для історіософії» (Пріцак, 1992, с. 53).

Подальша сучасна українська історіографія загалом акцептувала щойно згадані спостереження О. Пріцака. Разом із тим критичне обговорення викликала проблема еволюції історіософських поглядів М. Грушевського. Приміром, з інших позицій до згаданого питання

підійшов Ігор Гирич. Київський історіограф аргументовано довів, що «початком метаморфози світогляду М. Грушевського можна вважати переїзд до Львова» (Гирич, 1994, с. 157). Аналізуючи численні праці львівського професора, знаний дослідник наголошує на особливій впливовості на еволюцію історіософських поглядів автора «Історії України-Руси» теоретичної спадщини Михайла Драгоманова. В підсумку, твердить І. Гирич, визначний історик створив своєрідну концепцію історії України, що до певної міри стала «мостом від т. зв. народницької до т. зв. державницької історичної школи» (Гирич, 1994, с. 153). Відзначимо, що саме ця теза отримала найбільше поширення у сучасній історіографії.

До згаданої дискусії приєднався і знаний львівський історіограф Ярослав Грицак. На відміну від згаданих грушевськознавців, він категорично вказав на відсутність будь-яких суттєвих відмінностей між концепціями українського історичного минулого в текстах В. Антоновича та його найвидатнішого вихованця. На його переконання, між поглядами В. Антоновича і М. Грушевського немає принципової різниці, адже вони засновані на приматі народництва. Говорячи про історіософську еволюцію автора «Історії України-Руси», Я. Грицак твердить, що якщо навіть вона і простежується у поглядах М. Грушевського, то акцентовані його симпатиками певні зрушення в бік державницької ідеології хронологічно припадають на пізній київський період, тобто на другу половину 1920-х рр. (Грицак 1995, с. 143).

Реагуючи на ці висновки знаного історіографа, В. Тельвак аргументовано вказав, що Я. Грицак надмірно спростив проблему, адже зараховував В. Антоновича та М. Грушевського до прихильників однієї історіософської традиції лише на підставі визнання ними «народу-нації» об'єктом історичного пізнання (Тельвак, 2002а, с. 36–37). Дрогобицький дослідник вказав, що перенесення дослідницької уваги на вивчення соціальних спільнот було загальнопоширеним для істориків ХІХ ст., насамперед симпатиків позитивістського напрямку. Принципова ж відмінність між теоретичними поглядами В. Антоновича та його визначного вихованця полягала в залученні останнім до своєї лабораторії методологічних надбань модерністської історіографії (неокантіанства, веберіанства, соціологізму та ін.), тоді як засновник київської школи протягом цілого життя залишався прихильником позитивістської теорії факторів.

Оригінальний погляд на обговорювану проблему запропонував Леонід Зашкільняк. Львівський історіограф цілком погодився із проаналізованими вище спостереженнями О. Пріцака стосовно становлення Грушевського-історіософа та його тезою про еkleктичний характер теоретичної моделі визначного історика, тобто наявністю у ній конструктів різних парадигм – від класичних до модерністських – підібраних відповідно до потреб досліджуваного об'єкта. Найбільш дискусійне питання еволюції історико-теоретичних поглядів М. Грушевського сучасний дослідник розглядає на широкому тлі розвитку європейської історіографії ХІХ – початку ХХ ст. Він вповні слушно зауважує, що еволюцію методологічних поглядів автора «Історії України-Руси» доречно вивчати в загальному контексті зміни парадигм європейської історіографії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., коли класична її модель поволі поступалася новаціям епохи модерну. Власне, ця ситуація зміни парадигм, твердить Л. Зашкільняк, визначила особливості теоретичного дискурсу М. Грушевського. «Методологічні погляди українського вченого, – твердить сучасний дослідник, – визначались своєрідним поєднанням просвітницько-романтичних, соціологічно-позитивістських та неокантіанських ідей, у центрі яких перебувала категорія «народу-нації» як головної етносоціальної спільності» (Зашкільняк, 1997, с. 115).

Подібно до І. Гирича, Л. Зашкільняк відкидає абсолютизацію факту виїзду М. Грушевського навесні 1903 р. до Парижа як переломного моменту у його світоглядній еволюції, пов'язаного із впливами на вченого французької соціологічної школи. Не зауважує він також якихось поворотних змін у науковій лабораторії автора «Історії України-Руси». Навпаки, на думку львівського дослідника, подальшого розвитку набувають погляди М. Грушевського на історичний процес як еволюцію соціально-культурних феноменів. При цьому соціологізм, наголошує Л. Зашкільняк, мав вплив на львівського професора, проте не варто абсолютизувати його як домінанту у науковому світогляді вченого. М. Грушевський, переконує сучасний дослідник, інструментально запозичував із тогочасних теоретичних парадигм ті положення,

які допомагали йому обґрунтувати сконструйовану етноісторичну концепцію (Зашкільняк, 1999, с. 246–247). Еволюція ж історичних поглядів визначного історика відбувалася під безпосереднім впливом парадигмальних змін у світовій історіографії, проходячи у напрямі від класичного позитивізму до веберіанства, неокантіанства й історичної соціології. Така прискіплива увага автора «Історії України-Руси» до теоретичних новацій, висновує Л. Зашкільняк, дозволила йому створити збалансований образ української минувшини, тож саме «від синтетичних праць М. Грушевського розпочинається модерна українська історіографія, яка відповідала стандартам європейської науки» (Зашкільняк, 1997, с. 46).

Цікаво, що поряд зі згаданим вище інтенсивним обговоренням структури та еволюції історіософської моделі М. Грушевського у сучасній українській історіографії звучать голоси про цілковиту відсутність у вченого історіософських поглядів. Цю контраверсійну тезу озвучив Ярослав Дашкевич (Дашкевич, 1999, с. 82). За його дослідницькою логікою, оскільки автор «Історії України-Руси» системно не рефлектував стосовно проблематики онтологічного характеру, то і немає підстав говорити про нього як історіософа. Полемічним спостереженням стосовно такого висновку відгукнувся В. Тельвак (Тельвак, 2002а, с. 37–38). Згадана позиція знаного львівського історика, твердить він, викликана неврахуванням дисциплінарних відмінностей між філософією історії й історіософією. Так, продовжує дрогобицький історіограф, учений не був філософом історії *sensu stricto*, тобто не створив цілісної системи філософського осягнення історичного процесу. Разом із тим історіософська рефлексія як невід'ємний складник кожної професійної інтерпретації фактів минулого була, безперечно, присутня також і в історіографічних працях М. Грушевського.

Найбільш системно на сьогодні до історіософських поглядів М. Грушевського підійшов згадуваний вище дрогобицький історіограф В. Тельвак. Цій проблематиці він присвятив низку статей (Тельвак, 2001; Тельвак, 2002b; Тельвак, 2003; Тельвак, 2010) та два розділи у монографії «Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець ХІХ – початок ХХ століття)». Насамперед сучасний учений комплексно дослідив питання становлення історіософських поглядів визначного вченого, вказавши на вагомість юнацьких і студентських років у цьому процесі. Саме наполеглива самоосвіта та університетські професори мали вирішальний вплив на формування теоретичних зацікавлень початкуючого історика. При цьому В. Тельвак аргументовано закликає не абсолютизувати впливи В. Антоновича та позитивістської парадигми на формування Грушевського-історіософа. На підставі різнопланових джерел сучасний історіограф робить аргументований висновок про зацікавленість М. Грушевського значно ширшим колом історіографічних пропозицій (романтичною, веберіанською, лампрехтівською та ін.) і його співпрацю з багатьма університетськими професорами (насамперед з В. Іконниковим, М. Владимирським-Будановим та І. Лучицьким) (Тельвак, 2002а, с. 51–84).

Реконструюючи історіософську модель М. Грушевського, В. Тельвак послідовно сфокусувався на трьох вибраних ним проблемах: суб'єкті історичного процесу, проблемі рушійних сил історії та ролі особи в історії. На розлозі матеріалі сучасний учений довів, що, визначаючи «народ-націю» суб'єктом історії, автор «Історії України-Руси» продукував численні історіософські конструкти, коли виникала необхідність пояснити особливості розвитку та функціонування цього суб'єкта. Так, у розумінні вченого у своїй еволюції «народ-нація» взаємодіє з іншими етносами і таким чином створює частину матеріальної і духовної культури людства. Рушієм цього поступу в розумінні М. Грушевського, як з'ясував його дослідник, є подолання суперечностей, які постійно виникають у громаді між процесами соціальної диференціації й інтеграції. При цьому вчений особливо підносить роль інтелігенції як «проводу» в поступі народу. М. Грушевський вважав, що найсприятливіших умов для свого розвитку «народ-нація» може досягти лише у власній національній державі. Звідси, твердить В. Тельвак, правомірним є твердження деяких грушевськознавців про державницьку спрямованість історіософії автора «Історії України-Руси». Ці ідеї, вперше довів він, перейняли львівські вихованці визначного історика, які утвердили їх в українській історіографії першої половини ХХ ст. (Тельвак, Педич, 2016).

Далі сучасний дослідник узаasadнив, що М. Грушевський схилився до розуміння розвитку історичного процесу як закономірного, але все ж відмінного від логіки функціонування природного світу, бо складнішого та більш багатфакторного. Тому основним атрибутом «народу-нації» для визначного історика є інтенсивність і сила її «енергії розвитку». Ця енергія в концепції М. Грушевського, доводить В. Тельвак, залежить і від зовнішніх (географічних, природних, геополітичних), і від внутрішніх (економічних та культурних) факторів і визначає шляхи поступу народу та його історичну долю. Найповнішого ж розвитку ця енергія досягає в культурно-економічній галузі, що історик пояснює особливостями бездержавного життя українців. Зрештою, доводить сучасний історіограф, чималу роль в історії автор «Історії України-Руси» відводить «видатній особистості». Для нього людина, вважає дослідник, здатна акумулювати енергію свого народу, фокусувати його бажання та бути каталізатором суспільного прогресу (Тельвак, 2002а, с. 85–120).

Свій погляд В. Тельвак також висловив стосовно згаданої вище дискусії про еволюцію історіософських поглядів М. Грушевського. На думку сучасного історіографа, немає жодних підстав відкидати факт еволюції історико-теоретичних поглядів автора «Історії України-Руси», адже це природний процес у творчості кожного інтелектуала. Також твердить дослідник, не варто абсолютизувати впливи на історіософію М. Грушевського теоретичних пропозицій Е. Дюркгейма. Адже, як відзначає В. Тельвак, історик ніколи не був «чистим» позитивістом, а дюркгеймівська теорія була побудована безпосередньо на підставах позитивізму. Зрештою, вказує дослідник, критика М. Грушевським дюркгеймівської теорії в 1920-х рр. свідчить про творче запозичення ним інструментарію історичної соціології поряд зі здобутками інших парадигм західної теоретичної думки зламу ХІХ–ХХ ст. (неокантіанство, веберіанство, психологізм та ін.).

Ще одну спробу цілісного аналізу історіософської моделі М. Грушевського, цього разу із суто філософської дисциплінарної перспективи, здійснив Володимир Будз (Будз, 2003). Івано-Франківський дослідник на підставі широкого кола історіографічних, мемуарних і епістолярних джерел найповніше на сьогодні реконструював систему соціально-філософських та філософсько-історичних поглядів М. Грушевського у футурологічному аспекті, а також дослідив артикульовані ним проблеми соціальної онтології. У підсумку В. Будз довів, що філософсько-історична система М. Грушевського розгортається на основі конкретних історичних фактів української історії, на аналізі її основних етапів і проникнення в їх суть. У такому вимірі, наголошує сучасний філософ, вона є не чисто спекулятивною, що збільшує її вартість у футурологічному аспекті з погляду практичного застосування для побудови та нормалізації суспільно-політичних відносин в Україні і світі. Загалом, підсумовує дослідник, філософсько-історичні погляди вченого не є ідеальною логічною моделлю чи схемою, яка зафіксована в окремих роботах: вона опирається на реальні історичні факти (хоча це продукує недолік її категоріального апарату) і створює враження про її відсутність у конкретних працях М. Грушевського.

Як бачимо, сучасна українська історіографія присвятила чималу увагу історіософським поглядам Великого Українця. Пояснити це можемо потужними впливами діаспорного українознавства, в якому постійно жваво обговорювалося інтелектуальне змагання засновників народницької та державницької шкіл. Натомість, суто методологічні проблеми творчості М. Грушевського у закордонній історіографії практично не артикульовалися. Це мало наслідком їх тривале ігнорування українськими історіографами протягом 1990-х – початку 2000-х рр. Уперше системно до цієї проблеми звернувся вже згадуваний Л. Зашкільняк у статті «Методологічні погляди Михайла Грушевського» (Зашкільняк, 1999). Він звернув увагу, що складнощі осмислення методологічних поглядів автора «Історії України-Руси» зумовлені відсутністю в нього спеціальних праць з епістемологічної проблематики, що змушує дослідників відшукувати поодинокі теоретичні рефлексії, розкидані сторінками численних дослідницьких та рецензійних публікацій.

Попри задекларовану мету опрацювання саме методологічної візії М. Грушевського, львівський дослідник чимало уваги приділив і суто онтологічній проблематиці у текстах істо-

рика (уявлення про історичний процес, його зміст, рушійні сили і сенс тощо). Така плутанина зумовлена надалі поширеним отождоженням у сучасній українській історіографії предмета методології та історіософії. Із суто ж епістемологічної проблематики Л. Зашкільняк з'ясував розуміння автором «Історії України-Руси» принципів, методів та етапів історичного пізнання, а також дослідив його роздуми стосовно соціальних функцій історичної науки. Сучасний історіограф виявив, що для М. Грушевського особливу значущість мали принципи об'єктивності та критичного документалізму. Серед методів, вказує Л. Зашкільняк, визначний історик найчастіше послуговувався порівняльно-історичним, генетичним і ретроспективним.

Подібно до інших дослідників теоретико-методологічної спадщини автора «Історії України-Руси» львівський історіограф особливу увагу приділяє розумінню ним соціальних функцій історичної науки. На його аргументоване переконання, це одна з тих рис методології вченого, яка не втратила своєї актуальності. У підсумку проведеного дослідження Л. Зашкільняк відзначив: «<...> Методологічні погляди М. Грушевського ґрунтувались на важливих здобутках наукової суспільної думки. Вченому була властива велика увага до теоретичних питань історичного процесу, які дозволили йому більш всебічно і докладно обґрунтувати концепцію історії українського народу. <...> Провідні ідеї його методологічної концепції зберігають свою цінність і для нинішніх поколінь істориків, якщо використовуються творчо, з урахуванням тих змін, які вносять у наукову картину світу найновіші здобутки людського розуму» (Зашкільняк, 1999, с. 152–153).

Найбільш системно на сьогодні методологічну спадщину М. Грушевського дослідив В. Тельвак у вже згадуваній монографії (Тельвак, 2002, с. 121–169). Він уперше відсепарував епістемологічну проблематику у творчості визначного гуманітарія від його онтологічних розважань та докладно опрацював розуміння ним проблеми принципів та методів історичного дослідження, а також соціальних функцій історичної науки. Зібраний та проаналізований дрогобицьким дослідником матеріал дав йому підстави аргументовано говорити про наявність у текстах М. Грушевського різнопланового методологічного інструментарію. Сучасний історіограф твердить, що теоретична модель автора «Історії України-Руси» поєднує принципи історичного пізнання (об'єктивності, історизму, ціннісного підходу до історії), методи наукового дослідження (логічний, історичний, генетичний, порівняльний, ретроспективний) та розуміння соціальних функцій історичної науки.

Провідною рисою методологічної моделі вченого В. Тельвак вважає її неоднорідність. Він твердить, що в теоретичному дискурсі історика можна спостерігати впливи багатьох інтелектуальних течій XIX – початку XX ст. – романтизму, позитивізму, неокантіанства, дюркгейміанства та «філософії життя», які в щільному переплетенні утворили своєрідну методологічну модель. Такий еклектичний характер методологічних поглядів М. Грушевського, відзначає сучасний дослідник, був причиною тривалого впливу його ідей в українознавстві. Серед провідних рис методології М. Грушевського дрогобицький історіограф виокремив об'єктивність, орієнтацію на загальнонауковий пізнавальний досвід, емпіризм, плюралізм, полідисциплінарний та інтердисциплінарний синтез тощо. Отже, аргументовано підсумовує В. Тельвак, теорія історії М. Грушевського за своїм характером була модерністською, адже відкидала методологічну обмеженість картезіансько-ньютонівських уявлень про способи отримання та верифікації знань (Тельвак, 2002, с. 167–169).

Насамкінець стисло згадаємо про сучасні спроби дефініювання теоретико-методологічної спадщини М. Грушевського. Автори деяких з них апелюють до здобутків попередніх історіографічних періодів, представники яких пропонували, приміром, називати теоретичну модель вченого «генетично-емпіричною» (В. Герасимчук) чи «неонародницькою» (Л. Винар) (Тельвак, 2002, с. 17, 22–31). Серед дефінітивних пропозицій досліджуваного тридцятиліття назвемо найбільш обґрунтовані пропозиції В. Березинця атестувати історіософію видатного вченого «націоцентричною» та Л. Зашкільняка, який вважає теоретичну концепцію історика етносоціальною (Тельвак, 2002, с. 120). Відзначимо, що ці терміни відображають особливості історіософських поглядів М. Грушевського, натомість, у них проігноровано розуміння його

методології історії. Поряд із цим на сьогодні маємо єдину спробу понятійного окреслення саме методологічної моделі вченого. Її автор В. Тельвак, виходячи зі згаданих вище особливостей епістемологічних поглядів М. Грушевського, насамперед їх еkleктичного й утилітарного характеру, запропонував позначати його методологічну модель як «змодернізований позитивізм». Така дефініція, аргументовано доводить дрогобицький грушевськознавець, найповніше відображає особливості історико-теоретичних пошуків автора «Історії України-Руси» в контексті тодішньої інтелектуальної ситуації (Тельвак, 2002, с. 168).

Висновки. У підсумку слід відзначити, що у сучасному грушевськознавстві історико-теоретичний напрям був досить популярним серед дослідників. Феноменально розширюючи джерельну базу насамперед за рахунок его-джерел, епістолярію та неопублікованих творчих матеріалів, а також застосовуючи нові методологічні концепти, історіографи протягом останнього тридцятиліття створили нові й оригінальні, щоправда не завжди беззаперечні, інтерпретації теоретичної спадщини видатного історика. Водночас у вічі впадає виразна диспропорція у вивченні теоретико-методологічної моделі визначного історика – чимала увага дослідників до його історіософії та майже цілковите ігнорування епістемологією дослідження. Серед досягнень цього періоду слід назвати розробку широкого кола питань розуміння М. Грушевським онтології історії. Насамперед історіографи нівелювали присутні в діаспорному українознавстві ідеолого-політичні нашарування під час аналізу цієї проблеми. Також важливим є здобутий консенсус про потребу відмовитися від маркування концепції М. Грушевського як суто позитивістської. Недоліки ж пов'язані із загальною недооцінкою необхідності опрацювання методологічної проблематики в українській історіографії. Тож малодослідженими, а отже, перспективними для подальших досліджень є контекстуальне опрацювання проблем реконструкції цілісної концепції історіософії М. Грушевського, вивчення теорії історичного пізнання вченого, визначення дефініції його теоретико-методологічної моделі, зрештою, з'ясування впливу історіософсько-епістемологічних рефлексій історика на українську соціогуманітаристику ХХ – першої чверті ХХІ ст.

Джерела та література

- Березинець, В.В.** (1996). Історіософія Михайла Грушевського : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.05. НАН України, Ін-т філософії. Київ.
- Будз, В.** (2003). Соціально-філософські погляди М. Грушевського: футурологічний аспект : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ.
- Гирич, І.** (1994). М. Грушевський та В. Антонович: творчі контакти та суспільно-політичні погляди. *Академія пам'яті професора Володимира Антоновича*. Київ, 133–160.
- Грицак, Я.** (1995). Чи була школа Грушевського? *Михайло Грушевський і Львівська історична школа. Матеріали конференції*. Нью-Йорк–Львів, 138–152.
- Дашкевич, Я.** (1999). Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? *Михайло Грушевський і українська історична наука. Збірник матеріалів конференцій*. Львів, 65–85.
- Зашкільняк, Л.** (1997). Історична спадщина М. Грушевського в контексті східноєвропейської історіографії початку ХХ ст. *Вісник ЛДУ. Серія історична*, 32, 108–117.
- Зашкільняк, Л.** (1999). Методологічні погляди Михайла Грушевського. *Україна Модерна*. 2–3, 133–153.
- Колесников, К.М.** (1999). Українська історична наука та історіософія на рубежі ХІХ–ХХ століть : автореф. дис. ... кандидата історичних наук : 07.00.06. Дніпропетровський державний університет. Дніпропетровськ.
- Пріцак, О.** (1992). Михайло Грушевський як історіософ. *Вісник Академії наук України*. 2, 51–54.
- Романцова, Н.І.** (2019). Михайло Грушевський в історичній науці (1890–1934 рр.). Проблема в українській історіографії. Маріуполь : МДУ.
- Сабінський, М.** (2021). Історична концепція Михайла Грушевського в осмисленні українських закордонних істориків повоєнного двадцятиліття. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія»*, 8 (50). С. 273–288.

- Тельвак, В.** (2000a). Проблеми історико-теоретичної спадщини Михайла Грушевського в історіографії української діаспори (1939–1990 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 35–36, 354–366.
- Тельвак, В.** (2000b). Історико-теоретичні дослідження в грушевськознавстві (90-ті рр. XX ст.). *Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки ДДПУ*, 5, 163–174.
- Тельвак, В.** (2001). Теоретичні проблеми історії у творчій спадщині М.С. Грушевського-рецензента (1894–1914 рр.). *Київська Старовина*, 5, 157–166.
- Тельвак, В.** (2002a). Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX століття). Дрогобич : «Вимір».
- Тельвак, В.** (2002b). Методологічні основи історичних поглядів М.С. Грушевського (кінець XIX – початок XX століття). *Київська Старовина*, 2, 3–28.
- Тельвак, В.** (2003). Проблеми дослідження теоретико-методологічної спадщини М. Грушевського на сторінках «Українського Історика». *Український історик*, 1–5, 177–192.
- Тельвак, В.** (2010). Грушевськознавство: методологічні проблеми поступу. *Красзнавство. Науковий журнал*, 3, 29–35.
- Тельвак, В. Педич, В.** (2016). Львівська історична школа Михайла Грушевського. Львів : Світ.

References

- Berezynets, V.V.** (1996). *Istoriosofia Mykhaila Hrushevskoho [Historiosophy of Mykhailo Hrushevskyy]. Extended abstract of candidate's thesis. NAN Ukraine, In-t filosofii. Kyiv [in Ukrainian].*
- Budz, V.** (2003). *Sotsialno-filosofski pohliady M. Hrushevskoho: futurolohichnyi aspekt: monohrafiia [Socio-philosophical views of M. Hrushevskyy: futurological aspect: monograph]. Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian].*
- Dashkevych, Ya.** (1999). Mykhailo Hrushevskyy – istoryk narodnytskoho chy derzhavnytskoho napriamu? [Mykhailo Hrushevskyy – a historian of the narodnik or statist direction?]. *Mykhailo Hrushevskyy i ukrainska istorychna nauka. Zbirnyk materialiv konferentsii – Mykhailo Hrushevskyy and Ukrainian historical science. A collection of conference materials. Lviv*, 65–85 [in Ukrainian].
- Hrytsak, Ya.** (1995). Chy bula shkola Hrushevskoho? [Was there a Hrushevsky school?]. *Mykhailo Hrushevskyy i Lvivska istorychna shkola. Materialy konferentsii – Mykhailo Hrushevskyy and the Lviv Historical School. Materials of the conference. Niu-York–Lviv*, 138–152 [in Ukrainian].
- Hyrych, I.** (1994). M. Hrushevskyy ta V. Antonovych: tvorchi kontakty ta suspilno-politychni pohliady [M. Hrushevskyy and V. Antonovych: creative contacts and socio-political views]. *Akademiia pam'iaty profesora Volodymyra Antonovycha – Academy in memory of Professor Volodymyr Antonovych. Kyiv*, 133–160 [in Ukrainian].
- Kolesnykov, K.M.** (1999). *Ukrainska istorychna nauka ta istoriosofia na rubezhi XIX–XX stolit [Ukrainian historical science and historiosophy at the turn of the 19th–20th centuries]: Avtoref. dys. ... kandydata istorychnykh nauk: 07.00.06. Dnipropetrovskyy derzhavnyi universytet. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].*
- Pritsak, O.** (1992). Mykhailo Hrushevskyy yak istoriosof [Mykhailo Hrushevskyy as a historiographer]. *Visnyk Akademii Nauk Ukrainy – Bulletin of the Academy of Sciences of Ukraine*, 2, 51–54 [in Ukrainian].
- Romantsova, N.I.** (2019). *Mykhailo Hrushevskyy v istorychnii nautsi (1890–1934 rr.). Problema v ukrainskii istoriografii [Mykhailo Hrushevskyy in historical science (1890–1934). A problem in Ukrainian historiography]. Mariupol: MDU [in Ukrainian].*
- Sabinskyi, M.** (2021). Istorychna kontsepsiia Mykhaila Hrushevskoho v osmyslenni ukrainskykh zakordonnykh istorykiv povoiennoho dvadtsiatylittia [Mykhailo Hrushevskyy's historical concept in the understanding of Ukrainian foreign historians of the post-war twentyyear period]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8/50, 273–288 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2000a). Problemy istoryko-teoretychnoi spadshchyny Mykhaila Hrushevskoho v istoriografii ukrainskoi diaspory (1939–1990 rr.) [Problems of the historical and theoretical heritage of Mykhailo Hrushevskyy in the historiography of the Ukrainian diaspora (1939–1990)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna – Visnyk of the Lviv University. Historical Series*, 35–36, 354–366 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2000b). Istoryko-teoretychni doslidzhennia v hrushevskoznavstvi (90-ti rr. XX st.) [Historical and theoretical studies in pear studies (90s of the XX century)]. *Problemy humanitarnykh nauk: Naukovi*

- zapysky DDPU – Problems of humanitarian sciences: Scientific notes of the DDPU*, 5, 163–174 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2001). Teoretychni problemy istorii u tvorchii spadshchyni M.S. Hrushevskoho-retsenzenta (1894–1914 rr.) [Theoretical problems of history in the creative legacy of M.S. Hrushevskyi the reviewer (1894–1914)]. *Kyivska Starovyna – Kyiv Antiquity*, 5, 157–166 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2002a). *Teoretyko-metodolohichni pidstavy istorychnykh pohliadiv Mykhaila Hrushevskoho (kinets XIX – pochatok XX stolittia)* [Theoretical and methodological bases of historical views of Mykhailo Hrushevsky (end of the XIX – beginning of the XX century)]. Drohobych: «Vymir» [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2002b). Metodolohichni osnovy istorychnykh pohliadiv M.S. Hrushevskoho (kinets XIX – pochatok XX stolittia) [Methodological foundations of historical views of M.S. Hrushevskyi (end of the 19th – beginning of the 20th century)]. *Kyivska Starovyna – Kyiv Antiquity*, 2, 3–28 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2003). Problemy doslidzhennia teoretyko-metodolohichnoi spadshchyny M. Hrushevskoho na storinkakh «Ukrainskoho Istoryka» [Problems of researching the theoretical and methodological heritage of M. Hrushevskyi on the pages of “Ukrainian Historian”]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian Historian*, 1–5, 177–192 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2010). Hrushevskoznavstvo: metodolohichni problemy postupu [Hrushevsky studies: methodological problems of progress.]. *Kraieznavstvo. Naukovyi zhurnal – Local history. Scientific journal*, 3, 29–35 [in Ukrainian].
- Telvak, V., Pedych, V.** (2016). *Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho* [Lviv historical school of Mykhailo Hrushevsky]. Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Zashkilniak, L.** (1997). Istorychna spadshchyna M. Hrushevskoho v konteksti skhidnoievropeiskoi istoriografii pochatku XX st. [The historical legacy of M. Hrushevskyi in the context of Eastern European historiography of the beginning of the 20th century]. *Visnyk LDU. Serii istorychna – Bulletin of LDU. The series is historical*, 32, 108–117 [in Ukrainian].
- Zashkilniak, L.** (1999). Metodolohichni pohliady Mykhaila Hrushevskoho [Methodological views of Mykhailo Hrushevskyi]. *Ukraina Moderna – Modern Ukraine*, 2–3, 133–153 [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.*

УДК 94 (477) (092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.18>

Івона Ева ПАВЛОС

здобувачка кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (iwonaas@onet.eu)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-0961-6133>

Бібліографічний опис статті: Павлос, І.Е. (2023). Проблема становлення культурно-просвітницької діяльності М. Грушевського в сучасній історіографії. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 163–172, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.18>

ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ М. ГРУШЕВСЬКОГО В СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Анотація. Метою статті є реконструкція процесу дослідження у сучасній історіографії проблеми культурно-просвітницької діяльності М. Грушевського до 1894 р. **Методологія дослідження** передбачає поєднання принципів історизму, об'єктивності і системності та загальнонаукових і спеціально-історичних (історико-генетичного, історико-порівняльного, історико-типологічного та історико-психологічного) методів наукової праці. **Наукова новизна статті** полягає у спробі реконструкції історіографічних дискусій довкола проблеми становлення культурно-просвітницької праці М. Грушевського в українській історіографії кінця ХХ – першої чверті ХХІ ст. **Висновки.** Підсумовуючи сучасну культурно-просвітницьку грушевськiану періоду особистісного і професійного становлення М. Грушевського, вказано на її значною мірою пропедевтичний характер. Мовиться про те, що діаспорна історіографія, з огляду на відсутність підставових джерел, небагато конкретного могла сказати стосовно цієї важливої глави життєпису вченого. Сучасні дослідники, віднайшовши й актуалізувавши щоденники історика, його розлогий епістолярій і діловодну документацію навчальних закладів, отримали можливість з необхідною ретельністю реконструювати період його дитинства та юності. Втім ці студії наразі перебувають на стадії опрацювання розлогого комплексу джерел і визначення провідних проблемно-тематичних блоків. Це позначилося на недостатній спеціалізації грушевськoзнавчого пошуку, втім і на невиразності прописування культурно-просвітницьких сюжетів. Тож перспективним історіографічним завданням є як докладніше осмислення поодиноких питань (вплив гімназійних педагогів та самоосвітнього компонента, лекційна праця серед семінаристів, участь у просвітницьких проектах старогромадівців та ін.), так і загальна артикуляція проблеми становлення культурних практик М. Грушевського як самостійного дослідницького сюжету.

Ключові слова: М. Грушевський, культурно-просвітницька діяльність, студентські роки, українська історіографія, рецепція.

Ivona Ewa PAVLOS

Applicant at the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (iwonaas@onet.eu)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-0961-6133>

To cite this article: Pavlos, I.E. (2023). Problema stanovlennia kulturno-prosvitnytskoi diialnosti M. Hrushevskoho v suchasni istoriohrafii [The problem of the establishment of the cultural and educational activity of M. Hrushevsky in contemporary historiography]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 14(56), 163–172, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.18> [in Ukrainian].

THE PROBLEM OF THE ESTABLISHMENT OF THE CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITY OF M. HRUSHEVSKY IN CONTEMPORARY HISTORIOGRAPHY

Summary. *The purpose of the article is to reconstruct the modern research process of the problem of cultural and educational activity of M. Hrushevsky until 1894. The research methodology is based on the combination of principles of historicism, objectivity and systematicity and general scientific, special and historical (historical and genetic, historical and comparative, historical and typological, historical and psychological) methods of scientific research. The scientific novelty of the article consists in the attempt to reconstruct the historiographical discussions surrounding the problem of the formation of cultural and educational work of M. Hrushevsky in the Ukrainian historiography of the end of the 20th – the first quarter of the 21st century. Conclusions.* *Summing up the modern cultural and educational Hrushevsky studies during the period of personal and professional formation of M. Hrushevsky, its largely propaedeutic character is pointed out. It is largely believed that diasporic historiography, given the lack of primary sources, could say little concretely about this important chapter of the scientist's biography. Modern researchers, having found and updated the historian's diaries, his extensive epistolary and administrative documentation of educational institutions, have been able to reconstruct the period of his childhood and youth with the necessary thoroughness. However, these studies are currently at the stage of processing a vast complex of sources and defining the leading problem-thematic blocks. This affected the insufficient specialization of the search in the Hrushevsky studies, and the vagueness of prescribing cultural and educational subjects. Therefore, a promising historiographical task is both a more detailed understanding of individual issues (the influence of gymnasium teachers and the self-education component, lecture work among seminarians, participation in educational projects of Old Hromada, etc.), and the general articulation of the problem of the formation of cultural practices of M. Hrushevsky as an independent research topic.*

Key words: *M. Hrushevsky, cultural and educational activity, student years, Ukrainian historiography, reception.*

Постановка проблеми. Важливою методологічною особливістю сучасних грушевсько-знавчих студій є максимально широке контекстуальне вивчення подій життя та діяльності Великого Українця (Тельвак, 2010; Тельвак, Тельвак, 2021). Мовиться про те, що, на відміну від попередньої історіографічної традиції, яка внаслідок об'єктивної обмеженості джерельної бази мусила нехтувати проблемою генези у разі з'ясування специфіки розгортання та трансформації різних напрямів багатопланового національного служіння М. Грушевського, сучасне українознавство зорієнтоване на пошуки його витоків у подіях ранньої біографії історика – підліткового та юнацького віку. Особливо яскраво це позначилося на студіях історіографічної творчості майбутнього вченого: в його перших текстах успішно намагаються відшукати особливості пізніших дискурсивних практик і концептуальних пріоритетів (Тельвак, 2002a; Тельвак, 2002b; Тельвак, Тельвак, 2005, с. 54–86). Отже, така контекстуальна оптика стає дедалі більше популярною у сучасному грушевськознавстві.

Згадана тенденція почасти позначилася і на культурно-просвітницькій грушевськіані останнього тридцятиліття. Мовиться про те, що діаспорні дослідники, маючи вкрай обмежене коло джерел для реконструкції гімназійних і студентських років М. Грушевського, небагато могли сказати про його тогочасну громадську працю. Натомість сучасні історіографи після віднайдення й публікації щоденників і епістолярію молодого людини в осмисленні його масштабної національно-освідомлюючої праці все наполегливіше зазирають до юнацької біографії майбутнього історика, слушно намагаючись у ній віднайти відповіді на питання про тривалість і успішність його громадського служіння. Ці спроби потребують історіографічного підсумування для з'ясування найбільш перспективних напрямів дослідження культурно-просвітницької праці М. Грушевського до 1894 р.

Метою статті є реконструкція процесу дослідження у сучасній історіографії проблеми культурно-просвітницької діяльності М. Грушевського до 1894 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на досліджуваний нами тривалий сучасний історіографічний період дещо на сьогодні написано і стосовно літератури, в якій

обговорювалася культурно-просвітницька діяльність М. Грушевського до 1894 р. Втім зазвичай ми маємо справу зі згадками бібліографічного характеру у стислих історіографічних оглядах. Уперше системно сучасний аналіз культурно-просвітницької грушевськіани було здійснено у статтях (Тельвак, 2000; Тельвак, Тельвак, 2009; Тельвак, 2011; Тельвак, 2012; Тельвак, 2013; Telwak, 2013) і монографіях Віталія Тельвака (Тельвак, 2008, с. 19–39) та Ігоря Гирича (Гирич, Тельвак, 2021). Найповніше на сьогодні узагальнення сучасної культурно-просвітницької грушевськіани належить маріупольській дослідниці Наталії Романцовій. Вона у низці статей та ґрунтовній монографії ретельно відтворила українську грушевськіану протягом кінця ХІХ – початку ХХІ ст. і її культурологічний аспект (Романцова, 2019, с. 86–110). На жаль, у працях згадуваних історіографів практично відсутній аналіз досліджень 2000-х років. Цим і зумовлена актуальність теми нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Перші відомі нам на сьогодні завдяки щоденнику та спогадам М. Грушевського факти його культурно-просвітницької праці сягають гімназійних років майбутнього історика. Дослідники зазвичай згадують про спроби юнака формувати власну бібліотеку, його виступи перед громадськістю з рефератами на культурно-просвітницькі теми, несміливі заходи з національного освідомлення земляків, які подібно до самого М. Грушевського волею долі потрапили на Кавказ. Вперше ці культурно-просвітницькі сюжети актуалізував Леонід Зашкільняк у передмові до гімназійного щоденника М. Грушевського (Грушевський, 1993, 3, с. 28–29). Він слушно вказав на виняткову інформаційну цінність цього джерела для реконструкції світогляду молодшої людини і його культурно-громадських цінностей та ідеалів.

Наведені спостереження Л. Зашкільняка поглибили біографи М. Грушевського Ігор Верба та Юрій Шаповал (Шаповал, Верба, 2005, с. 22–25). Вони з'ясували, що період становлення активної особистісної саморефлексії М. Грушевського припав на його гімназійні роки. Вона позначилася систематичною лектурою української та російської літератури, під впливом якої формувався і поглиблювався його історичний і загальнокультурний світогляд, вироблялися його літературний смак, мова і стиль. Саме тоді юнак вирішив присвятити себе культурно-національному служінню, а саме стати українським письменником і белетристом. Практичним ефектом цього рішення, твердять київські дослідники, стали перші його вірші й оповідання. Як відомо, вони були схвалені патріархом української літератури Іваном Нечуєм-Левицьким і за його сприяння побачили світ у галицькій газеті «Діло».

Подібні оцінки важливості гімназійних років для становлення світоглядних цінностей М. Грушевського подибуємо і в праці іншого знаного його біографа Сергія Плохія. Узагальнивши щоденники й епістолярій юнака, гарвардський дослідник аргументовано вказав, що Тифліську гімназію юний М. Грушевський закінчив палким прихильником української справи, переконаним в існуванні осібного українського народу з власною мовою й у природному праві української культури на вільний розвиток (Плохій, 2011, с. 45). Під впливом гімназійних учителів та літературного ментора він визначив своєю життєвою метою невтомне культурно-просвітницьке служіння на благо знедоленого народу.

Ще більше спостережень про становлення М. Грушевського як культурно-просвітнього діяча подибуємо у найповнішому на сьогодні його життєписі авторства Руслана Пирога та Віталія Тельвака. Так, вони вперше вказали на природжені педагогічні здібності підлітка, який на правах старшої дитини у сім'ї Грушевських охоче опікувався вихованням і навчанням молодших братів і сестер ще до вступу у гімназію. Також плідним видається спостереження біографів, що молодий Михайло захоплювався невтомністю освітянського служіння батька і саме під його впливом формував у собі культурно-національні цінності й розуміння вагомості просвітянської праці на користь громади (Пиріг, Тельвак, 2016, с. 10–26; Пиріг, Тельвак, 2021, с. 20–27).

Стосовно гімназійних років Р. Пиріг та В. Тельвак вказали на помітний вплив на формування культурних орієнтацій і світоглядних цінностей вчителів юнака – Адольфа Якшича та Миколи Горяєва. Чималою, вказують біографи, була дія на формування національно-культурних симпатій юнака і журналу «Киевская старина», перший річник якого батько передплатив

синові. Також згаданий творчий тандем довів, що вагомий освідомлюючий вплив на Грушевського-гімназиста мали влаштовувані батьком щорічні подорожі до діда на Київщину, де юнак пізнавав національну стихію і міг свої романтичні світоглядні національні орієнтації скорелювати з реаліями народної стихії.

Втім найбільшим впливом на культурно-просвітницький світогляд М. Грушевського, як наголошують Р. Пиріг та В. Тельвак, було позначено його епістолярний діалог з І. Нечуєм-Левицьким. Саме цей класик української літератури доклав чимало зусиль для національного освідомлення свого юного кореспондента та визрівання у ньому переконаності про потребу невтомної культурно-просвітницької праці серед народу. Всі ці фактори призвели до артикульованої М. Грушевським у гімназійному щоденнику мети – «зробитись ватажком гурту українського, зробитись, як-то кажуть, передовим бойцом усіх хлопців, любящих свою Україну». Саме цей запис від 15 листопада 1883 р. сучасні дослідники і схильні вважати за умовний відлік початку громадсько-культурного служіння молодой людини.

Важливу проблему культурно-просвітницьких сенсів гімназійної поезії М. Грушевського спеціально дослідили Л. Зашкільняк (Зашкільняк, 1996) та Галина Бурлака (Бурлака, 2000). Вони аргументовано відзначили, що підлітковий і юнацький світогляд молодой людини формувався під впливом пануючих в українській та західноєвропейській літературі другої половини ХІХ ст. гуманістичних цінностей рівності, свободи і справедливості. Тому і юнак у перших пробах пера – поетичних, а відтак і белетристичних – наголошував на необхідності трудитись для добра й благополуччя людей, вірити у високі ідеали свободи і правди, доводив шляхетність самозречення заради слабших і скривджених. Згадані юнацькі ідеали, загартовані життєвим досвідом, вказують сучасні історіографи, стали орієнтирами подальшої громадської праці М. Грушевського.

Поряд зі згаданими вище загальними спостереженнями стосовно становлення М. Грушевського як діяча культури на сьогодні маємо і спеціальне опрацювання проблеми освідомлюючого впливу на юнака його літературного вчителя І. Нечуя-Левицького. Цьому сюжету культурно-просвітницької грушевськіани спеціальну увагу присвятили Г. Бурлака (Бурлака, 2008), Г. Ковальчук (Ковальчук, 2009), О. Терещенко (Терещенко, 2016) та ін. Вони панорамно і контекстуально відтворили тривалість творчого діалогу двох знакових українських інтелектуалів, показавши не лише загальнознані прояви обопільної симпатії, але й прикрі міжособистісні непорозуміння більш пізнього часу. Особливо ж важливим, аргументовано вказують дослідники, був ранній період їхніх взаємин, позначений небуденним впливом маститого письменника на світогляд загалом та культурно-літературні зацікавлення зокрема тифліського гімназиста. Саме значною мірою завдяки епістолярному діалогу з І. Нечуєм-Левицьким, твердять сучасні історіографи, М. Грушевський раз і назавжди вибрав жертвний шлях культурно-громадського служіння рідному народу.

Значно інтенсивнішою культурно-просвітницька праця М. Грушевського була в його студентські часи. Тому про цей сюжет громадського служіння юнака помітно більше йдеться в контексті висвітлення київської глави біографії майбутнього історика. І в цьому випадку публікація щоденника й епістолярію дали історіографам необхідну «поживу» для реконструкцій багатьох тогочасних культурно-просвітницьких сюжетів. Уперше цілісно їх проаналізував публікатор студентського щоденника Л. Зашкільняк (Зашкільняк, 1997). Львівський історіограф крізь призму цього документа та розлогого епістолярію докладно з'ясував незнані раніше факти участі початкуючого вченого у багатьох громадських акціях київських українофілів, об'єднаних у Стару Київську Громаду. Головним вектором її діяльності якраз і була різнопланова культурно-освідомлююча праця серед широких кіл наддніпрянських українців. У Києві, вказує Л. Зашкільняк, діяли численні самоосвітні гуртки української студіюючої молоді, що працювали над підготовкою науково-популярних видань для народу та для шкільної самоосвіти. Саме в цих гуртках протягом років формувалися кадри майбутньої української інтелігенції, що їй згодом довелося відіграти ключову роль у вітчизняній культурі наприкінці 1890-х – на початку 1900-х рр.

Львівський історик довів, що до цього активного підпільного культурно-просвітницького життя М. Грушевського залучили його тодішні опікуни Володимир Антонович і Олександр Кониський. Тому у щоденнику юнака дедалі частіше звучить бажання працювати «загля народу свого, загля освіти і правди» й актуалізується тема першочерговості піднесення свідомості і гідності українського народу. Практичним проявом згаданого бажання, вказує Л. Зашкільняк, стало налагодження молодим ученим співпраці з галицькими виданнями, куди він подає тексти культурно-просвітницького змісту; його керівництво молодіжним гуртком київської духовної семінарії; відновлення белетристики, в якій були переосмислені гуманістичні ідеали підліткового віку тощо. Ця праця набула чималої інтенсивності, вказує сучасний історіограф, тож поступово М. Грушевський здобуває у громадських колах усе більш поважний авторитет, висунувшись на фактичного керівника української семінарської громади та партнера старших колег.

Культурно-просвітницька праця М. Грушевського, доводить Л. Зашкільняк, ще більшої інтенсивності набула в роки його магістерських студій. Тоді він стає виразним лідером молодіжної українофільської громади Києва та дедалі помітнішим публічним інтелектуалом. Як доказ цьому львівський дослідник згадує факт відвідування М. Грушевським засідань київського Історичного товариства Нестора-літописця, дійсним членом якого його вибрали 19 травня 1891 р. Це призвело до зростання авторитету молодого історика у науковому й громадському українському середовищі. Л. Зашкільняку також належить влучна спроба узагальнення образу Грушевського-студента і магістранта як громадського діяча, що відтоді стала хрестоматійною. Львівський історіограф переконливо підсумував, що саме у конкретних умовах київського українофільського осередку сформувався потужний публічний інтелектуал й ініціативний просвітницький діяч, який з чітким розумінням ієрархії культурних потреб свого народу вирушив реалізовувати свій чималий потенціал до габсбурзької Галичини.

Наступні біографи М. Грушевського фактично деталізували, нюансували й новими фактами узаasadнили щойно наведені спостереження стосовно культурно-просвітницької праці Грушевського-студента і магістранта. Так, згадуваний творчий тандем І. Верби та Ю. Шаповала багатьма свідченнями довів тезу про визначальність впливу В. Антоновича та О. Кониського на становлення молодого людини як культурного діяча. Ці керівники Старої Київської Громади, незважаючи на тогочасну замкненість Михайла, розгледіли в ньому риси майбутнього суспільно-політичного активіста і культурно-просвітницького менеджера та ввели юнака до цього найбільш авторитетного українського товариства, давши йому перший досвід громадської роботи. З огляду на це сучасні історіографи метафорично назвали видатних діячів «духовними батьками» юнака (Шаповал, Верба, 2005, с. 31).

Саме за завданням В. Антоновича та О. Кониського, з'ясували дослідники, Михайло згуртовував українську молодь, будучи своєрідним містком між старшим і молодшим поколіннями українських діячів. Серед іншого, за твердженням І. Верби та Ю. Шаповала, він складав програми для самоосвіти вихованців київської духовної семінарії, визначав теми рефератів (здебільшого культурно-просвітницького спрямування), збирав матеріал для біографічного словника постатей українського руху по розділу «Церковнослужителі» тощо. Саме тоді, довели історіографи, він нав'язав тісні зв'язки з такими відомими українськими інтелектуалами, як В. Вовк-Карачевський, М. Лисенко, М. Старицький, О. Косач, В. Щербина, М. Кононенко та ін. (Шаповал, Верба, 2005, с. 32).

Згадані вище сюжети становлення М. Грушевського як культурно-просвітницького діяча І. Верба (а саме йому належить реконструкція студентського періоду у вищезгаданій монографії) докладніше розглянув в окремій розвідці (Верба, 2012). В ній він особливу увагу присвятив впливам О. Кониського на громадське дозрівання молодого історика. Історіограф довів, що теза про В. Антоновича як комунікатора двох інтелектуалів не витримує перевірки джерелами. На підставі щоденника й епістолярію юнака І. Верба доводить, що їхня перша зустріч відбулася завдяки членам українського гуртка київської духовної семінарії В. Самійленку, Ф. Матушевському та Л. Сочковському, що з ними спілкувався Михайло, і якими тривалий час опі-

кувався О. Кониський. Відтоді, висновує І. Верба, саме О. Кониський найбільше опікувався дозріванням початкуючого вченого як ініціативного культурно-просвітницького працівника на громадському полі.

Доволі подібно до щойно згаданих авторів про важливість студентських років для становлення М. Грушевського як культурного діяча писав і С. Плохій. Узагальнивши щоденник юнака, а також розлогі епістолярні і мемуарні джерела, історіограф довів, що саме у студентські роки юнак остаточно зробив вибір між духовною кар'єрою та служінням своєму народу на користь останнього. Властиво логічним наслідком цього рішення стало приєднання молодого вченого до українофільського студентського руху. З іншого боку, зауважив історіограф, тогочасні його порадики-українофіли (В. Антонович і О. Кониський) вдало використали побожність М. Грушевського і спрямували його громадські амбіції у сторону освідомлення членів студентського гуртка у київській семінарії, лідером якого він невдовзі став. «Служити народу для Грушевського означало служити Україні», – висновує С. Плохій (Плохій, 2011, с. 48). Саме це переконання дозволило молодій людині порівняно легко відмовитися від привабливих кар'єрних перспектив у Російській імперії і визначило його рішення вирушити для культурно-просвітницької праці до незнаної йому габсбурзької Галичини.

Ще більше місця проблемам становлення М. Грушевського як діяча культури і просвітництва відвели у своїй панорамній студії про вченого Р. Пиріг та В. Тельвак (Пиріг, Тельвак, 2021, с. 75–76). Насамперед вони окреслили контекст проблеми, відзначивши, що на зламі 1880–1890-х рр. М. Грушевський поступово долає смугу свого аскетизму студентських років, свідченням чого є помітне зростання громадської активності. Дослідники наголосили, що вчитель молодій людині В. Антонович та опікун на суспільно-політичному полі О. Кониський залучають талановитого вихованця до праці у Київській Громаді. Оскільки товариство діяло в умовах суворой конспіративності, В. Антонович тривалий час вивчав свого здібного вихованця, поки наважився ввести його до складу товариства.

Саме за дорученням Київської Громади, вказують Р. Пиріг та В. Тельвак, молодий історик здійснював наставництво над студентськими гуртками духовної та учительської семінарії, будучи своєрідним живим зв'язком між старшим і молодшим громадянством. Його діяльність на цій ниві полягала, головним чином, в організації наукової та культурної праці семінаристів – керуванні їхньою самоосвітою, допомозі у підготовці просвітницьких праць для народу, поясненні засад наукового пошуку тощо. Власне тут, аргументовано наполягають сучасні дослідники, уперше повною мірою проявився потужний педагогічний талант М. Грушевського, який здобув йому славу вмілого культурного менеджера. Отже, контакти молодого вченого з українською семінарською громадою переростають у тісне співробітництво. На доказ цього Р. Пиріг та В. Тельвак рясно цитують відповідні місця зі щоденника початкуючого історика, які свідчать про постійні зустрічі й активну співпрацю з членами семінарської громади А. Синявським, К. Арабажиним, О. Лотоцьким та ін. Така методична й інтенсивна освідомлююча праця М. Грушевського мала наслідком, переконливо доводять сучасні автори, стрімке зростання культурного рівня київської студіюючої молоді, багато представників якої невдовзі стали помітними громадськими діячами на Наддніпрянщині. Приєднуючись до думки інших колег, Р. Пиріг та В. Тельвак підсумували, що становлення М. Грушевського як історика-дослідника та культурно-громадського діяча відбулось саме у Києві.

Поряд із загальними спостереженнями на сьогодні чимало написано про культурно-освідомлюючий вплив на молодого М. Грушевського його духовних батьків В. Антоновича та О. Кониського. Так, взаємини творця київської школи джерелознавців з його найвидатнішим вихованцем уперше охарактеризував Олександр Ситник (Ситник, 1991–1992). Ужгородський дослідник багатьма фактами узаasadнив тезу, що одну з визначних ролей у формуванні М. Грушевського як історика, а також громадського і політичного діяча відіграв В. Антонович. Сучасний історіограф наголосив, що останній як досвідчений педагог одразу зауважив талановитого і працьовитого юнака, тож наважився ввести його до грона співробітників Старої Київської Громади, де йому доручили відповідальний напрям – культурне та національне

освідомлення молодіжної семінарської громади. У своїх передбаченнях, твердить О. Ситник, В. Антонович та решта старших громадівців не помилилися, адже М. Грушевський поставив культурну роботу київських семінаристів на методичний і систематичний ґрунт, завдяки чому багато з них з часом стали визначними українськими діячами. Саме культурна робота під опікою В. Антоновича, підсумовує сучасний дослідник, стала для М. Грушевського справжньою школою громадської праці.

Найповніше на сьогодні проблему впливу В. Антоновича на формування М. Грушевського як культурного діяча розкрив І. Гирич (Гирич, 1994). Уперше всебічно опрацювавши родинний архів Грушевських у ЦДІАК, київський дослідник ретельно реконструював налагодження та поглиблення товариського спілкування між досвідченим педагогом та його ідейно наставленим учнем. Історіограф також уперше запропонував періодизацію розгортання взаємин між В. Антоновичем і М. Грушевським. Він відзначив, що перший період, який охоплює 1886–1894 рр., доцільно поділити на два підперіоди, а саме 1886 – початок 1890-х рр. і початок 1890-х рр. – перша половина 1894 р. Цей перший період, аргументовано довів І. Гирич, який був часом входження студента, згодом стипендіата, у громадський український рух, характеризувався пієтетним ставленням молодого історика до свого вчителя. В цей час М. Грушевський виступав як спадкоємець громадсько-політичної діяльності В. Антоновича. Це проявлялося в тому, що вчитель, шануючи виразні громадсько-політичні якості учня, ввів його до Київської Громади, де той завдяки організаційному таланту та чіткому розумінню культурно-просвітницьких пріоритетів у роботі з однолітками-семінаристами, одразу посів осібне місце.

Маємо на сьогодні і спробу цілісної характеристики взаємин М. Грушевського з ще одним його «хрещеним» батьком – О. Кониським. Її авторка Г. Бурлака на підставі епістолярного діалогу двох діячів всебічно з'ясувала вплив одного з лідерів Київської Громади на талановитого вихованця Університету святого Володимира (Бурлака, 2004–2005). Вона вперше відзначила ту обставину, що хоча взаємини з В. Антоновичем у М. Грушевського були з очевидних причин інтенсивнішими, проте сердечністю і щирістю далеко не дорівнювали діалогу останнього з О. Кониським. Г. Бурлака підкреслила, що один із лідерів Київської Громади помітно вплинув на М. Грушевського своїм запальним дієвим патріотизмом, реальною працею, стратегічним підходом до вирішення завдань, які стояли перед тодішнім українством. Розуміючи результативність своїх зусиль з громадського дозрівання молодої людини, О. Кониський навіть з гордістю називав його своїм «годованцем». Також київський історіограф переконливо довела, що низка культурно-просвітніх проєктів Старої Громади була доручена початкуючому історичу саме з ініціативи старшого колеги. Найбільш масштабним таким проєктом стало модерування М. Грушевським процесом підготовки словника біографій українських діячів. Отже, аргументовано підсумувала Г. Бурлака, в аспекті формування практик культурно-громадського служіння слід визнати пріоритетність впливів О. Кониського.

Зрештою, на сьогодні узагальнено рецепцію наукової та культурно-просвітницької діяльності Грушевського-гімназиста, студента і магістранта. Найбільш повно цю проблему висвітлив В. Тельвак у низці статей і першій частині монографії «Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ століття)» (Тельвак, 2008, с. 19–39). Опрацювавши широке коло історіографічних, епістолярних, щоденникових та мемуарних текстів, дрогобицький дослідник довів, що, незважаючи на період навчання й особистісного становлення, М. Грушевський у короткому часі після інтеграції до Старої Київської Громади проявив себе ініціативним та вмілим модератором численних культурно-просвітницьких проєктів. Тому йому довірили одну з найбільш складних ділянок – національне освідомлення та культурне дозрівання київських семінаристів. Ця методично й успішно ведена робота принесла молодому вченому заслужений громадський авторитет серед однолітків і старших колег. Значною мірою саме її успіхи, висновує сучасний історіограф, зумовили рішення київських українофілів відрядити свого талановитого колегу для культурно-освідувальної праці до Австро-Угорської імперії.

Висновки. Підсумовуючи наведену вище культурно-просвітницьку грушевськіану періоду особистісного і професійного становлення Великого Українця, вкажемо на її значною мірою пропедевтичний характер. Мовиться про те, що діаспорна історіографія, з огляду на згадувану вище відсутність підставових джерел, небагато конкретного могла сказати стосовно цієї важливої глави життєпису М. Грушевського. Сучасні дослідники, віднайшовши й актуалізувавши щоденники історика, його розлогий епістолярій і діловодну документацію навчальних закладів отримали можливість з необхідною ретельністю реконструювати період його дитинства та юності. Втім ці студії наразі перебувають на стадії опрацювання розлогого комплексу джерел і визначення провідних проблемно-тематичних блоків. Це позначилося на недостатній спеціалізації грушевськознавчого пошуку, втім і на невизначеності прописування культурно-просвітницьких сюжетів. Тож перспективним історіографічним завданням є як докладніше осмислення поодиноких питань (вплив гімназійних педагогів та самоосвітнього компонента, лекційна праця серед семінаристів, участь у просвітницьких проєктах старогромадівців та ін.), так і загальна артикуляція проблеми становлення культурних практик М. Грушевського як самостійного дослідницького сюжету.

Джерела та література

- Бурлака, Г. (2000). «Співи мої сумні – йдете ви меж люде...». *Грушевський М. Із літературної спадщини*. Нью-Йорк–Київ, 21–33.
- Бурлака, Г. (2004–2005). Олександр Кониський: нові грані постаті (листи до М. Грушевського). *Український історик*, 3–4 / 1, 60–68.
- Бурлака, Г. (2008). І.С. Нечуй-Левицький і М. Грушевський: літературні взаємини. *Іван Нечуй-Левицький: постать і творчість*, Черкаси, 252–259.
- Верба, І. (2012). Михайло Грушевський – студент Київського університету: початок наукової та громадської діяльності. *Український парламентаризм: проблеми історії та сучасної політичної практики (до 145-річчя від дня народження Михайла Грушевського)*. Київ, 256–273.
- Гирич, І. (1994). М. Грушевський та В. Антонович: творчі контакти та суспільно-політичні погляди. *Академія пам'яті професора Володимира Антоновича*. Київ, 133–160.
- Гирич, І. Тельвак, В. (2021). Історик Руслан Пиріг: спроба професійного портрету. *Часопис дослідження війн та революцій – The Journal of the Study of Wars and Revolutions*, 1, 125–163.
- Грушевський, М. (1993). Щоденники (1883–1884 рр.). / Переднє слово, коментарі та публікація Леоніда Зашкільняка. *Київська старовина*, 3, 28–35; 4, 12–19; 5, 13–24.
- Зашкільняк, Л. (1996). Поезія Михайла Грушевського. *Пам'ять століть*, 3, 51–60.
- Зашкільняк, Л. (1997). М.С. Грушевський у Київському університеті (1886–1894 рр.). *Грушевський М.С. Щоденник (1888–1894 рр.)*, Київ, 222–255.
- Ковальчук, Г. (2009). І.С. Нечуй-Левицький у творчому житті М.С. Грушевського-літератора. *Українська література в загальноосвітній школі*, 12, 35–39.
- Пиріг, Р., Тельвак, В. (2016). Михайло Грушевський: біографічний нарис. Київ : Либідь.
- Пиріг, Р., Тельвак, В. (2021). Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби. Херсон : Видавництво ОЛДІ-ПЛЮС.
- Плохій, С. (2011). Великий переділ. *Незвичайна історія Михайла Грушевського*. Київ: Критика.
- Романцова, Н.І. (2019). Михайло Грушевський в історичній науці (1890–1934 рр.). *Проблема в українській історіографії*. Маріуполь : МДУ.
- Ситник, О. (1991–1992). Роля Володимира Антоновича у формуванні Михайла Грушевського як історика. *Український історик*, 3–4/1–4, 169–178.
- Тельвак В. (2008). Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). Київ–Дрогобич.
- Тельвак, В. (2000). Історико-теоретичні дослідження в грушевськознавстві (90-ті рр. XX ст.). *Проблеми гуманітарних наук : Наукові записки ДДПУ*, 5, 163–174.
- Тельвак, В. (2002). Михайло Грушевський у Київському університеті (до проблеми формування теоретико-методологічних поглядів). *Український історик*, 1–4, 186–209.
- Тельвак, В. (2002). Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX століття). Дрогобич : «Вимір».
- Тельвак, В. (2010). Грушевськознавство: методологічні проблеми поступу. *Краєзнавство. Науковий журнал*, 3, 29–35.

- Тельвак, В.** (2011). Грушевськіана Руслана Пирога. *Архіви України*, 2–3 (273), 290–298.
- Тельвак, В.** (2012). Грушевськіана на сторінках «Українського історичного журналу» (1991–2010 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*, 22, 483–498.
- Тельвак, В.** (2013). Монографічна грушевськіана: спроба узагальнення. *Гуржіївські історичні читання : Збірник наукових праць*, 6, 104–107.
- Тельвак, В.В., Тельвак, В.П.** (2005). Михайло Грушевський як дослідник української історіографії. Київ–Дрогобич.
- Тельвак, В.В., Тельвак, В.П.** (2009). Сучасна польська та російська грушевськіана: спроба історіографічного порівняння. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*, 160–161, 77–85.
- Тельвак, В.В., Тельвак, В.П.** (2021). Сучасне грушевськознавство: здобутки, втрати, перспективи. *Український історичний журнал*, 5, 4–16.
- Терещенко, О.М.** (2016). М. Грушевський та І. Нечуй-Левицький: до історії творчих взаємин. *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки»*, 3–4, 58–66.
- Шаповал, Ю., Верба, І.** (2005). Михайло Грушевський. Київ : Альтернативи.
- Telwak, W.** (2013). Monograficzne hruszewskiana: próba uogólnienia. *Sensus Historiae*, XII, 129–136.

References

- Burlaka, H.** (2000). «Spivy moi sumny – ydete vy mezh liude...» [“Sing my sorrows – you are walking among people...”]. *Hrushevskiyi M. Iz literaturnoi spadshchyny – Hrushevskiyi M. From the literary heritage*, Niu-York – Kyiv, 21–33 [in Ukrainian].
- Burlaka, H.** (2004–2005). Oleksandr Konyskyi: novi hrani postati (lysty do M. Hrushevskoho [Oleksandr Konyskyi: new faces of figures (letters to M. Hrushevskiyi)]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian historian*, 3–4 / 1, 60–68 [in Ukrainian].
- Burlaka, H.** (2008). I.S. Nechui-Levytskyi i M. Hrushevskiyi: literaturni vzaiemyny [I.S. Nechuy-Levytskyi and M. Hrushevskiyi: literary relations.]. *Ivan Nechui-Levytskyi: postat i tvorchist – Ivan Nechuy-Levytskyi: figure and creativity*, Cherkasy, 252–259 [in Ukrainian].
- Hrushevskiyi, M.** (1993). Shchodennyky (1883–1884 rr.) [Diaries (1883–1884)]. Perednie slovo, komentari ta publikatsiia Leonida Zashkilniaka. *Kyivska starovyna – Kyiv antiquity*, 3, 28–35; 4, 12–19; 5, 13–24 [in Ukrainian].
- Hyrych, I.** (1994). M. Hrushevskiyi ta V. Antonovych: tvorchi kontakty ta suspilno-politychni pohliady [M. Hrushevskiyi and V. Antonovych: creative contacts and socio-political views]. *Akademiia pam’iati profesora Volodymyra Antonovycha – Academy in memory of Professor Volodymyr Antonovych*. Kyiv, 133–160 [in Ukrainian].
- Hyrych, I., Telvak, V.** (2021). Istoryk Ruslan Pyrih: spoba profesiinoho portretu [Historian Ruslan Pyrih: A Sketch of the Biography]. *Chasopys doslidzhennia viin ta revoliutsii – The Journal of the Study of Wars and Revolutions*, 1, 125–163 [in Ukrainian].
- Kovalchuk, H.** (2009). I.S. Nechui-Levytskyi u tvorchomu zhytti M.S. Hrushevskoho-literatora [I.S. Nechuy-Levytskyi in the creative life of the writer M.S. Hrushevskiyi]. *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli – Ukrainian literature in secondary schools*, 12, 35–39 [in Ukrainian].
- Plokhii, S.** (2011). *Velykyi peredil. Nezvychaina istoriia Mykhaila Hrushevskoho [Great redistribution. The unusual story of Mykhailo Hrushevskiyi]*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
- Pyrih, R., Telvak, V.** (2016). *Mykhailo Hrushevskiyi: biohrafichnyi narys [Mykhailo Hrushevskiyi: biographical sketch]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Pyrih, R., Telvak, V.** (2021). *Mykhailo Hrushevskiyi: zhyttiypys na tli doby [Mykhailo Hrushevskiyi: biography against the background of the times]*. Kherson: Vydavnytstvo OLDI-PLIuS [in Ukrainian].
- Romantsova, N.I.** (2019). *Mykhailo Hrushevskiyi v istorychnii nautsi (1890–1934 rr.). Problema v ukrainskii istoriografii [Mykhailo Hrushevskiyi in historical science (1890–1934). A problem in Ukrainian historiography]*. Mariupol: MDU [in Ukrainian].
- Shapoval, Yu., Verba, I.** (2005). *Mykhailo Hrushevskiyi [Mykhailo Hrushevskiyi]*. Kyiv: Alternatyvy [in Ukrainian].
- Sytnyk, O.** (1991–1992). Rolia Volodymyra Antonovycha u formuvanni Mykhaila Hrushevskoho yak istoryka [The role of Volodymyr Antonovych in the formation of Mykhailo Hrushevskiyi as a historian]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian historian*, 3–4/1–4, 169–178 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2000). Istoryko-teoretychni doslidzhennia v hrushevskoznavstvi (90-ti rr. XX st.) [Historical and theoretical studies in Hrushevsky studies (90s of the XX century)]. *Problemy humanitarnykh nauk: Nau-*

- kovi zapysky DDPU – Problems of humanitarian sciences: Scientific notes of the DDPU, 5, 163–174 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2002). Mykhailo Hrushevskiyi u Kyivskomu universyteti (do problemy formuvannia teoretyko-metodolohichnykh pohliadiv) [Mykhailo Hrushevskiyi at Kyiv University (on the problem of forming theoretical and methodological views)]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian historian*, 1–4, 186–209 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2002). *Teoretyko-metodolohichni pidstavy istorychnykh pohliadiv Mykhaila Hrushevskoho (kinets XIX – pochatok XX stolittia)* [Theoretical and methodological bases of historical views of Mykhailo Hrushevsky (end of the XIX – beginning of the XX century)]. Drohobych: «Vymir» [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2008). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykh (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia)* [Creative Heritage of Mykhailo Hrushevsky in judgements of his contemporaries (end XIX c. – 1930s)]. Kyiv–Drohobych [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2010). Hrushevskoznavstvo: metodolohichni problemy postupu [Hrushevsky studies: methodological problems of progress.]. *Kraieznavstvo. Naukovyi zhurnal – Local history. Scientific journal*, 3, 29–35 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2011). Hrushevskiana Ruslana Pyroha [Hrushevskiana by Ruslana Pyrih]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 2–3 (273), 290–298 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2012). Hrushevskiana na storinkakh «Ukrainskoho istorychnoho zhurnalu» (1991–2010 rr.) [Hrushevskian on the pages of the “Ukrainian Historical Journal” (1991–2010)]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographic research in Ukraine*, 22, 483–498 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2013). Monografichna hrushevskiana: sprobа uzahalnennia [Monographic Hrushevskiana: an attempt at generalization]. *Hurzhiivski istorychni chytannia: Zbirnyk naukovykh prats – Gurgij’s historical readings: Collection of scientific works*, 6, 104–107 [in Ukrainian].
- Telvak, V.V., Telvak, V.P.** (2005). *Mykhailo Hrushevskiyi yak doslidnyk ukrainskoi istoriografii* [Mykhailo Hrushevskiyi as a researcher of Ukrainian historiography]. Kyiv–Drohobych [in Ukrainian].
- Telvak, V.V., Telvak, V.P.** (2009). Suchasna polska ta rosiiska hrushevskiana: sprobа istoriografichnoho porivniannia [Contemporary Polish and Russian Hrushevskiana: an attempt at a historiographical comparison]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: Istorychni nauky – Herald of Cherkasy University. Series: Historical sciences*, 160–161, 77–85 [in Ukrainian].
- Telvak, V.V., Telvak, V.P.** (2021). Suchasne hrushevskoznavstvo: zdotuky, vtraty, perspektyvy [Modern Hrushevsky studies: achievements, losses, prospects.]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical magazine*, 5, 4–16 [in Ukrainian].
- Telwak, W.** (2013). Monograficzne hruszewskiana: próba uogólnienia. *Sensus Historiae*, XII, 129–136. [in Ukrainian].
- Tereshchenko, O.M.** (2016). M. Hrushevskiyi ta I. Nechui-Levytskyi: do istorii tvorchykh vzaiemyn [M. Hrushevskiyi and I. Nechui-Levytskyi: to the history of creative relations]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii “Istorychni nauky” – Herald of Cherkasy University. Series “Historical Sciences”*, 3–4, 58–66 [in Ukrainian].
- Verba, I.** (2012). Mykhailo Hrushevskiyi – student Kyivskoho universytetu: pochatok naukovoï ta hromadskoi diialnosti [Mykhailo Hrushevskiyi is a student of Kyiv University: the beginning of scientific and social activities.]. *Ukrainskyi parlamentaryzm: problemy istorii ta suchasnoi politychnoi praktyky (do 145-richchia vid dnia narodzhennia Mykhaila Hrushevskoho) – Ukrainian parliamentarism: problems of history and modern political practice (to the 145th anniversary of the birth of Mykhailo Hrushevskiyi)*, Kyiv, 256–273 [in Ukrainian].
- Zashkilniak, L.** (1996). Poeziia Mykhaila Hrushevskoho [Mykhailo Hrushevskiyi’s poetry]. *Pamiat stolit’ – Memory of centuries*, 3, 51–60 [in Ukrainian].
- Zashkilniak, L.** (1997). M.S. Hrushevskiyi u Kyivskomu universyteti (1886–1894 rr.) [M.S. Hrushevskiyi at Kyiv University (1886–1894)]. *Hrushevskiyi M.S. Shchodennyk (1888–1894 rr.) – Hrushevskiyi M.S. Diary (1888–1894)*, Kyiv, 222–255 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.

Віктор ГУДЗЬ

доктор історичних наук, професор кафедри історії та археології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, Україна, індекс 69017 (victorvgudz@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5756-1683>

ResearcherID: IUO-9433-2023

Лариса ПОЛЯКОВА

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології, декан природничо-географічного факультету, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, Україна, індекс 69017 (klioist@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8279-2739>

ResearcherID: V-5204-2017

Алла КРИЛОВА

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, Україна, індекс 69017 (allakr2014@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9507-1818>

ResearcherID: V-3496-2017

Бібліографічний опис статті: Гудзь, В., Полякова, Л., & Крилова, А. (2023). Шкільні підручники з історії в путінській Росії як засіб інформаційної війни з Україною. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 173–184, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.19>

ШКІЛЬНІ ПІДРУЧНИКИ З ІСТОРІЇ В ПУТІНСЬКІЙ РОСІЇ ЯК ЗАСІБ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ З УКРАЇНОЮ

Анотація. *Мета статті* – дослідити використання В. Путіним та його оточенням шкільних підручників з історії у війні пам'ятей та інформаційній війні з Україною. **Методологічне підґрунтя** становить міждисциплінарний підхід. Здійснено структурно-функціональний системний аналіз історіографічних фактів із застосуванням методів критики й аргументації, на засадах принципів об'єктивності й історизму. **Наукова новизна** статті полягає у спробі комплексного аналізу еволюції путінської історичної політики в напрямі написання «єдино правильних» шкільних підручників з історії. **Висновки.** Путінська інформаційна та історична політика у системі гібридної війни потерпіла стратегічну поразку в Україні, як і збройна навала. Проте викладання шкільної історії у самій Росії продовжує служити зняряддям реваншизму, елементом війни пам'ятей та інформаційної війни з Україною: 1) подання історії українських земель у підручниках як російської давнини та «окраїни» нав'язує школярам переконання, що сучасна Росія має історичне право на ці землі; 2) описання давньої історії України як такої, що творилася «руськими людьми», а українців – як вигадки Австрії, повторює підхоплений В. Путіним старий міф про «єдиний народ», який розкололи зовнішні вороги; 3) після збройного вторгнення в Україну 2022 р. автори підручників остаточно втратили об'єктивність і, слідом за Путіним, заперечують існування Української держави в минулому та її теперішню легітимність; 4) довершеним відображенням путінської історичної політики та інформаційної війни став продукт «єдиного підручника». Ця агітка спрямована на дегуманізацію українців, зображення їх як нелюдів і нацистів, чим служить зомбуванню та мобілізації росіян проти «зовнішнього ворога».

Ключові слова: інформаційна війна, В. Путін, історія Росії, шкільні підручники, Україна.

Viktor GUDZ

Dr. hab. in History, Professor at the Department of History and Archaeology, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, 59, Naukovogo mistechka str., Zaporizhzhia, Ukraine, postal code 69017 (victorvgudz@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5756-1683>

ResearcherID: IUO-9433-2023

Larisa POLIAKOVA

PhD in History, Associate Professor at the Department of History and Archaeology, Dean of the Faculty of Natural Sciences and Geography, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, 59, Naukovogo mistechka str., Zaporizhzhia, Ukraine, postal code 69017 (klioist@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8279-2739>

ResearcherID: V-5204-2017

Alla KRYLOVA

PhD in History, Associate Professor at the Department of History and Archaeology, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, 59, Naukovogo mistechka str., Zaporizhzhia, Ukraine, postal code 69017 (allakr2014@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9507-1818>

ResearcherID: V-3496-2017

To cite this article: Gudz, V., Poliakova, L., & Krylova, A. (2023). Shkilni pidruchnyky z istorii v putinskii Rosii yak zasib informatsiinoi viiny z Ukrainoiu [School textbooks on history in Putin's Russia as a means of information warfare with Ukraine]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 14(56)*, 173–184, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.19> [in Ukrainian].

SCHOOL TEXTBOOKS ON HISTORY IN PUTIN'S RUSSIA AS A MEANS OF INFORMATION WARFARE WITH UKRAINE

Summary. *The purpose of the article is to investigate the use of school history textbooks by V. Putin and his environment in the war of memories and information war with Ukraine. The methodological basis is an interdisciplinary approach. A structural and functional systematic analysis of historiographical facts was carried out using the methods of criticism and argumentation, based on the principles of objectivity and historicism. The scientific novelty of the article consists in an attempt to comprehensively analyze the evolution of Putin's historical policy in the direction of writing "one-correct" school textbooks on history. Conclusions.* *Putin's information and historical policy in the system of hybrid warfare suffered a strategic defeat in Ukraine, as did the armed invasion. However, the teaching of school history in Russia itself continues to serve as a tool of revanchism, an element of the war of memories and information war with Ukraine: 1) the presentation of the history of Ukrainian lands in textbooks as Russian antiquity and "outskirts" imposes on schoolchildren the conviction that modern Russia has a historical the right to these lands; 2) the description of the ancient history of Ukraine as being created by "Russian people", and Ukrainians as inventions of Austria, repeats the old myth picked up by V. Putin about a "united nation" that was split by external enemies; 3) after the armed invasion of Ukraine in 2022, the authors of the textbooks finally lost their objectivity and, following Putin, deny the existence of the Ukrainian state in the past and its current legitimacy; 4) the propaganda product of the "unified textbook" became the perfect reflection of Putin's historical policy and information war. This campaign is aimed at dehumanizing Ukrainians, portraying them as subhumans and Nazis, which serves to zombification Russians against of the "external enemy".*

Key words: *information war, V. Putin, history of Russia, school textbooks, Ukraine.*

Постановка проблеми. Гібридні війни з їх інформаційним складником існували ще із давніх часів. Та лише в епоху глобалізації та інформатизації вони набули характеру масового нейролінгвістичного програмування. У державах з авторитарними режимами, як-от Російська Федерація (РФ), на передову інформаційної війни залучені історичні наративи, ідеологічні та культурні сенси, трансльовані в тому числі через уніфіковану систему освіти.

Особлива місія у поширенні фреймів про державну неспроможність України відведена виданням з історії, покликаним формувати світогляд учнів, з яких потім і виростають російські вбивці в штатському одязі і військових строях. Ефективність історичної політики та трансльованих через масмедіа російських міфологем засвідчують як масова підтримка нападу на Україну в РФ, так і соціологічні опитування українських громадян, 42% яких ще в 2021 р. поділяли тезу Путіна про «єдиний народ» (зокрема, понад 60% прихожан УПЦ Московського патріархату). Таку кризу ідентичності готували не лише російські ЗМІ, а й чимало українських політиків, церковних ієрархів, науковців, освітян, значна частина яких стала колаборантами. Е. Багдасарян відзначив: «Українські підручники російською мовою близькі загалом фактологічній та оціночній канві російських підручників... Рано чи пізно це мало призвести до конфлікту ідентичності» (Багдасарян, 2015, с. 145). Тож російські ЗМІ разом з адептами російської мови богослужіння та викладання, як і підручників з історії, роками розколювали ідентичність українців. Адже, як встановили науковці Національного центру стратегічних досліджень, на той час історична політика була не системною, а ситуативною, містила елементи радянської інтерпретації, що завадило владі запропонувати суспільству цілісний концепт бачення минулого (Яблонський, 2019, с. 5).

Із 2022 р. в Україні багато зроблено для захисту інформаційного простору, впровадження державної мови та національної історичної концепції. Менше з тим уроки війни, якій Росія з її імперською метою «денацифікації» надала екзистенційного характеру, актуалізують завдання утвердження української національної ідеї у всіх сферах. Проблема дійсної, а не вигаданої денацифікації самої РФ та її колаборантів, зокрема, у системі освіти, особливо гостро постає у зв'язку зі звільненням територій, окупованих рашистами ще у 2014 р.

Огляд джерел та літератури. Джерелами дослідження теми є власне шкільна дидактична література з історії, нормативні документи, що регулюють історичну освіту та виступи керівництва РФ. Виходячи з формату роботи, використаний історіографічний комплекс можна поділити на три тематичні групи: 1) публікації про спільний українсько-російський посібник, 2) про підручники з історії Росії до її масованої війни в Україні; 3) про створення єдиного підручника з історії РФ.

До першої групи належать насамперед публікації О. Удада (Удод, 2012). Важливі також інші праці фахівців академічного рівня. Так, у монографії Г. Касьянова, В. Смоля та О. Толочка проаналізовано спробу реалізації проекту спільного посібника та його критику патріотичним табором істориків (Касьянов, Смолій, Толочко, 2013). Аргументи критики проекту як продукту російської історичної політики викладені у 2010 р. відомими істориками, зокрема, Ф. Турченком (Турченко, 2010) та ін.

В. Яремчук та А. Смирнов предметно проаналізували зміст новітніх шкільних підручників з історії (до 2023 р.) і спостерегли в них практику привласнення та викривлення історії України (Яремчук, Смирнов, 2023). С. Батурина дослідила зміст понад півтора сотні найменувань навчальної літератури РФ за період з 1993 по 2016 рр. і виділила сім основних тем, пов'язаних з історією України (Батурина, 2017). Історикиня окреслила дві тенденції у викладі українських сюжетів: одні автори міркують у межах антиномії «вірність-зрада», а інші враховують об'єктивні реалії, але теж місцями збиваються на пропаганду (Батурина, 2017, с. 278). Т. Шульга порівняв видання з новітньої історії Росії 2007 р. і зауважив, що впровадження у школи посібника О. Філіппова є явною ознакою руху до тоталітаризму (Шульга, 2009).

Пильну увагу дослідників привернув підручник з новітньої історії для 11-х класів В. Мединського та О. Торкунова, нашвидкуруч правлений після нападу на Україну. Як відзначив Д. Самигін, у цьому опусі звеличуються заслуги Сталіна у формуванні «єдиного радянського народу», звинувачуються у агресивній політиці США та «ультранационалістична» Україна, яка змусила РФ до СВО – превентивної спецоперації (Самигін, 2023). О. Юрченко зауважила, що підручник навчає дітей Криму ненависті до України, а С. Громенко відзначив, що цей шаблон шкідливий уже тим, що він безальтернативний. «Там з одного боку – цензура, з іншого – брехня» (Юрченко, 2023).

Отже, дослідники проаналізували потуги керівництва РФ до написання «спільної історії», а також окреслили основні змістовні та ідеологічні риси російських підручників з історії, насамперед єдиного підручника 2023 р., що відзначається найбільшою антиукраїнською та антизахідною пропагандою.

У зв'язку з цим **метою** нашого дослідження є аналіз використання В. Путіним та його оточенням шкільних підручників з історії у війні пам'ятей та інформаційній війні з Україною.

Виклад основного матеріалу. На переконання А. Аржаковського, ключ до конфлікту між Росією та Україною криється в різних міфологіях та історичних наративах двох народів – відповідно імперсько-євразійського та європейського (Arjakovsky, 2015, р. 28, 54). Росія здавна мала налагоджену систему трансляції своєї міфології у світі, незрівнянну з українською за фінансовими можливостями. Б. Дрогомирецький, аналізуючи антиукраїнську спрямованість гібридно-інформаційної війни Росії, наголосив, що це «сміслова» війна, коли агресор прагне в інформаційному полі нівелювати всі національні пріоритети» (Дрогомирецький, 2022, с. 12).

Т. Кузьо спостеріг «скрепний» та імперський характер інформаційної війни Росії: спробу відновити особливий «імідж» національної ідентичності, за яким новітня «євразійська цивілізація» виходить за російські кордони і несумісна з незалежною Україною (Kuzio, 2017, р. 228). З часів Івана III та Філофея російська політична та церковна верхівка ніколи не відмовлялася від євразійських та «єдиніодеєлімських» ідей. За президентства В. Путіна імперський ідеологічний ресентимент та реваншизм остаточно перейшов у політичну практику і став визначальним.

В. Ільницький, В. Старка та М. Галів встановили, що вже з першої каденції президентства В. Путіна, як «відвертого апологета доктрини «російського світу» (Ільницький, Старка, Галів, 2022, с. 47), посилено месіанську та імперську складові частини історичної політики, що загостило відносини з Україною. Так, у виступі на I Всесвітньому конгресі співвітчизників 11 жовтня 2001 р. керівник Росії заявив намір опікуватися «співвітчизниками» (тобто всім російськомовним населенням), які після розпаду СРСР опинилися «за межами історичної Батьківщини», шляхом формування «спільного культурного та інформаційного простору» (Ільницький, Старка, Галів, 2022, с. 47).

Стратегічна мета «збирання земель», на замовлення В. Путіна, була обґрунтована у 2003 р. у монографії «Росія між Заходом і Сходом: мости в майбутнє» за редакцією П. Шмельова. 25 авторів роботи декларували «виключність» власної історії та актуальність формування Росією особливої «євразійської цивілізації» і супердержави шляхом залучення до «євразійського простору» інших народів. Одним із напрямів формування «великої Росії» визначено інтеграцію – насамперед України і Білорусі – в науковій, освітньо-культурній та мовній площині. Тобто закладалася імперська стратегія екзистенційної та міжцивілізаційної війни з Україною, як її характеризують українські науковці (Галів, Ільницький, 2023).

Водночас за прикладом Сталіна з його «Коротким курсом ВКП(б) В. Путін перебирав особистий контроль над шкільним історіописанням. У 2007 р. президент взяв участь у всеросійській конференції викладачів історії та суспільних дисциплін і насварив авторів підручників, які працюють на іноземні гранти, тому нібито виконують замовну «польку-бабочку» (Турченко, 2010, с. 346). За рекомендацією адміністрації президента історія мала викладатися як у посібнику для учителів О. Філіппова, що містив виправдання методів діяльності Й. Сталіна та неприховану апологію правління В. Путіна. І навпаки, під настановчий коментар В. Путіна, позбавлено дозвільного грифу підручник з історії І. Долуського (Касьянов, Смолій, Толочко, 2013, с. 30–31). Втручання керівництва Росії призвело до подальшої інструменталізації історичної науки, ідеологізації історичної освіти та витіснення з публічного простору всіх, хто не піддавався диктату держави. Також внесено зміни до закону РФ «Про освіту» у напрямі посилення урядового контролю за навчальною літературою. У травні 2009 р. було створено комісію з протидії «фальсифікації історії на шкоду інтересам Росії». Коментуючи завдання комісії, президент РФ Д. Медведєв, повторив тезу В. Путіна про шкідливу «кашу» в головах викладачів і учнів через різнобій у поданні історії в підручниках (Турченко, 2010, с. 247).

Понад те у 2008 р. за грантом «правильного» фонду «Державний клуб» робоча група під керівництвом неосталіністів А. Данилова та О. Філіппова дослідила, що, за винятком Білорусі та частково Вірменії, у школах 12 пострадянських держав викладається «націоналістична історія». При цьому: «У якості ворога, на жаль, використовуються образи Росії та росіян» (Данилов, Филиппов, 2009, с. 242). Замість того, щоб змінити імперську та великодержавну політику щодо сусідніх держав, Росія використала ці дані для зміни історичних оцінок на пострадянському просторі.

За роки президентства В. Януковича РФ далеко просунулася у напрямі політичної та ідеологічної інтеграції України у поле свого тяжіння. У 2010 р. на засіданні Міжурядової комісії України й Росії з питань гуманітарної співпраці висунута ідея «спільного підручника» з історії та створена робоча група. Сам принцип спільної оцінки національної історії викликав справедливе обурення в українських наукових колах. Свій протест висловили авторитетні історики Г. Боряк, К. Галушко, І. Гирич та інші. Найбільш детально виклав аргументи визнаний фахівець із цих питань професор Ф. Турченко. Він проаналізував підручники з історії Росії ХХ ст. та встановив, що і ліберальні, і консервативні історики поділяють імперську парадигму тлумачення спільної з Україною минушини та міф про «триєдність російської нації». Тому «...прийняти все це – значить відмовитися від власної національної ідентичності, оголосити незалежність України історичною помилкою. Може, на це розраховане «узгодження»? (Турченко, 2010, с. 357).

Попри критику, готовий продукт – посібник для вчителів під назвою «Росія і Україна на перехрестях історії» з чотирьох консенсусних тем із культури та повсякдення у 2012 р. презентував співголова редколегії з боку України професор О. Удод. Вчений анонсував подальшу співпрацю вже над спірними темами, аби вплинути на свідомість учителя історії (Удод, 2012). Російська сторона в особі О. Чубар'яна оголосила посібник проривом у відносинах, а «освітній» міністр РФ радісно озвучив намір створення спільної комісії з експертизи підручників з історії. Підсумкову оцінку ідеї спільних підручників надали Г. Касьянов, В. Смолій та О. Удод: «...на даному етапі спільний підручник є політично кон'юнктурним гаслом, а спільний посібник – редуцією цього гасла у політичній практиці» (Касьянов, Смолій, Толочко, 2013, с. 64).

Тим часом В. Путін продовжив направляти істориків до вироблення канону історичної освіти в школі та створення російського «єдиного підручника історії». Ставилася мета виховання у школярів «поваги до власного героїчного минулого» з наголосом на те, що Росія формувалася шляхом об'єднання різних народів (Яремчук, Смирнов, 2023, с. 13–14). 2014 року укладено «Єдиний історико-культурний стандарт» викладання шкільного курсу «Історія Росії». У Стандарті явно простежується великодержавна концепція «єдиноросів» та телеологічне ототожнення сучасної РФ з Руссю і СРСР – міф «тисячолітньої Росії».

З тих пір у російській шкільній літературі минуле українського народу подається як частина інших держав та їхніх історій, а держава Україна як штучне утворення 1991 р. За визначенням українських аналітиків: «Головною метою історичної політики Росії є десуб'єктивізація України, тобто поширення твердження, що український народ завжди був не суб'єктом, а об'єктом історичного процесу» (Яблонський, 2019, с. 7). У Кремлі вважають, що позбавлена історичної легітимності Україна, як і раніше, повинна стати частиною Росії, зникнути як держава і нація. Для фальсифікацій історії використовуються три основних прийоми: викривлення, привласнення або замовчування подій і явищ на українських історичних землях на власну користь. Ці прийоми надали шкільній літературі РФ відвертого українофобського характеру після анексії Криму і вторгнення на Донбас.

Так, виклад причин «Помаранчевої революції» зводиться до організації Майдану колективним Заходом. Так само пояснюється третій тур президентських виборів, за результатами якого втратив «законну» перемогу В. Янукович, який «виступав за зміцнення відносин з Росією» (Волобуєв, Карпачев, Романов, 2016, с. 342). Відповідно, президент В. Ющенко характеризується як «прибічник вступу України в НАТО», чия політика призвела до підвищення «градусу націоналізму», утисків російськомовного населення (Торкунов, 2016, с. 94).

«Революція Гідності» розцінюється в підручниках як державний переворот, втікач і зрадник В. Янукович фігурує як законний президент, а наступна влада в Україні – як нелегітимна. Хоча такі оцінки суперечать правовим нормам, зате співпадають з оцінками В. Путіна.

Найбільш кричуще попирання міжнародного права та історичної правди демонструє описання подій у Криму та на Сході України у 2014 р. Анексія Криму, найменована «возз'єднанням», обґрунтовується посланням В. Путіна до Федеральних Зборів РФ 18 березня 2014 р., де йшлося про «могили російських солдат, мужністю яких Крим у 1783 р. був взятий під «Російську державу» (Торкунов, 2016, с. 106). Загальним місцем є посилання на кримський «референдум» та фальшиві балачки про те, що російські військовослужбовці «ані у що не втручалися» (Волобуєв, Карпачев, Романов, 2016, с. 342).

Чи не найбільше відбиває ейфорію росіян від «Кримської весни» посібник К. Кочегарова (Кочегаров, 2014). Починаючи з епіграфа, взятого із того ж послання 18 березня, що Крим «завжди був і залишається невід'ємною частиною Росії», посібник перенасичений цитатами В. Путіна і виглядає скоріше політичною агіткою. Автор нарікає на особливо важке життя кримчан у незалежній Україні, які начебто зазнали «утисків українізації» і були визволені внаслідок перемоги «Кримської весни».

Тож наративи в російських підручниках про події в Києві і анексію Криму загалом були співзвучні трансльованим у ЗМІ офіційним слоганам про «нелегітимну владу» і «возз'єднання Криму с Росією» (Батурина, 2017, с. 277). Понад те вся освіта на окупованих українських територіях була пронизана мілітаризацією, підготовкою неповнолітніх до війни з «ворогами», що є порушенням гуманітарного права (Demianenko B., Demianenko A., 2021).

Надалі російські автори підручників з новітньої історії ще більш упереджено висвітлювали події в Україні, особливо на Сході. Основні наративи цієї теми супроводжувалися ідеологічними кліше про «громадянську війну» між «ополченцями» ДНР та ЛНР і «нацистами» під керівництвом «київської хунти». Більшість підручників та посібників насичені прямою брехнею про те, що владу в Україні захопили саме «фашисти», а спрямовані ними «карателі» та «нацисти» бомблять Донбас і чинять звірства щодо мирного населення.

Для координації своїх зусиль на виконання «патріотичного» держзамовлення російські історики регулярно проводять наукові конференції. На московській конференції 2020 р. ішлося про стан справ з викладанням військової історії в Росії і за кордоном і вироблено рекомендації, як «правильно навчати» історії молоді (Льницький, Старка, Галів, 2022, с. 51–52).

Збірник матеріалів конференції відкриває промова помічника президента РФ В. Медінського, виголошена у 2020 р. на форумі «Історія для майбутнього: новий погляд», із повчанням: щоб стати «добропорядним громадянином», кожен росіянин має бути «бодай трохи» істориком та не виправдовуватися, а «...насаджувати всіма можливими методами свій погляд» (Медінський, 2020, с. 5, 9). Адже, як виглядає з міркувань путінського ідеолога, головне – щоб теорія, нехай і недостовірна («ложная») оволоділа масами, як це було у СРСР, який мав, «тим самим» науково-історичний суверенітет (Медінський, 2020, с. 6).

Тож, В. Яремчук і А. Смирнов встановили, що: «У Росії шкільна історія поступово стала засобом виховання у майбутніх громадянах своєї країни уявлень, відверто корельованих з ідеологемами цієї країни-агресора» (Яремчук, Смирнов, 2023, с. 5).

З початком повномасштабної навали на Україну в Росії розпочали поспішне «редагування» чинних підручників на предмет вживлення в них свіжих путінських послань про «нацистську» Україну та видалення позитивних згадок про неї. В. Яремчук та А. Смирнов навели зізнання співробітника шкільного видавництва «Просвещеніє»: «Перед нами стоїть завдання – зробити так нібито України просто немає» (Яремчук, Смирнов, 2023, с. 30). Вважаємо, що таке завдання не стосувалося сучасного періоду. Адже у грудні 2022 р. Міносвіти РФ затвердило нову шкільну програму з історії зі змінами згідно з посланнями В. Путіна про СВО в Україні. Внести зміни до підручника з новітньої історії доручено очільнику «Комісії з історичної освіти» В. Медінському, відомому писаннями про росіян як «націю титанів» із «зайвою хромосоною».

Вже у серпні 2023 р. В. Мединський презентував перший із лінійки спільних із А. Торкуновим і О. Чубар'яном опусів для старшокласників у статусі єдиного держпідручника з історії для 11 класу (Мединский, Торкунов, 2023). При цьому міністр освіти РФ С. Кравцов прямо вказав, що нові підручники з історії мають на меті протистояти інформаційній війні проти Росії. У «підручнику Мединського» переписані розділи, починаючи з 1970-х років, і додано розділ про російську війну в Україні, закамouflьовану під СВО. Автори переконують дітей, що після розпаду СРСР Захід перейнявся «ідеєю фікс» дестабілізації Росії – спершу по периметру кордонів, щоби поставити «свою» владу в пострадянських республіках і, врешті-решт, – розчленувати РФ на зразок Югославії і взяти контроль над її ресурсами.

Як вважають автори, на роль «головного тарану» проти Росії США і НАТО готували Україну. Оперуючи найпопулярнішим у Росії міфом про «Велику Вітчизняну війну», творці книжки проводять паралель із сучасною Україною, відвівши для цього спеціальні параграфи-симулякри: «Відродження нацизму», «Український неонацизм». Як саркастично відзначила В. Галеева, «сюжетна арка українського націоналізму» простягається через весь підручник, починаючи з викладу на 7–8 сторінках розгрому «посібників нацистів» або ж «націоналістичних банд» бандерівців (Галеева, 2023). Проте надалі «популяція націоналістів» через хрущовську амністію «видно, розбіглася Україною і якимось розмножилася» (Галеева, 2023). Школярів навчають, що українці поколіннями «починаючи з 1990–х років виховувалися в неприязні до Росії, на неонацистських ідеях». Щоправда, «український неонацизм», як бачиться з Москви, є не прямим повторенням націонал-соціалізму часів Гітлера, а «озлоблене національне, мовне, культурне насильство агресивної меншини над більшістю» (Мединский, Торкунов, 2023, с. 396).

Відповідно, 14-й параграф названо: «Україна – ультранаціоналістична держава». Критику України після проголошення «так званої незалежності» автори почали з описання кампанії знесення пам'ятників, пов'язаних із СРСР, та нарікань про нищення всього, що «пов'язано з Росією». При цьому, згідно з посланнями В. Путіна, вказано, що ідеї «антимосковської Русі» були вперше випробувані в ХІХ столітті «на гроші австрійської розвідки» в Галичині, щоб довести тамтешньому населенню, що вони «не росіяни, а окремих народ» (Мединский, Торкунов, 2023, с. 397–398).

Причини нападу на Україну виглядають, за виразом Д. Самігіна, як «штатні методички бойової пропаганди» (Самігін, 2023). Серед них: фейки про київську хунту, що бомбила Донбас і чинила там геноцид, створила біолабораторії, планувала розробити ядерну зброю, а головне – готувала вступ України до НАТО, а значить, до війни з Росією за Крим. Отже, СВО буцімто стала превентивним заходом з метою гарантії безпеки Росії і захисту Донбасу.

На контраст підрозділу про «неонацистську» й агресивну Україну розміщено параграф: «Росія – країна героїв», тобто доблесних воїнів СВО, котрі, як їхні діди і прадіди, «воюють за добро і правду». У ньому автори живописують, як «дев'ять років поливається Донбас кров'ю», бо злісні українці «жителів Донбасу назвали терористами за те, що вони хотіли залишитися росіянами» (Мединский, Торкунов, 2023, с. 400). Тому, розповідають пропагандисти, на захист ДНР і ЛНР прийшла братня Росія, героїчних воїнів якої підтримує все російське суспільство. Натомість «ідеологічно прокачаній» і оснащеній зброєю НАТО Українській армії приписується неприховане наслідування гітлерівських карателів: використовують нацистську символіку та назви («Едельвейс»), по-бузувірськи знущаються над мирними жителями, катують військовополонених тощо (Мединский, Торкунов, 2023, с. 407–408). Автори підручника закликають старшокласників, позбавлених правдивої інформації, зреагувати на свою брехню: «Зробіть із «наної військової тактики України» висновки самі». Підлим чином пропагандисти підказують, як зробити «висновки самим» і знайти, «де мешкає» український нацизм, рекомендують дві «Чорні книги», випущені 2023 р. у Москві: «Звірства бандерівців (1941–1945)» та «Звірства сучасних бандерівців – українських неонацистів. 2014–2023» (Мединский, Торкунов, 2023, с. 418).

До пафосних параграфів про всенародну допомогу «героїчним» воїнам СВО та про фантастичні можливості розвитку Росії завдяки відходу з країни іноземних конкурентів належить

і підрозділ про триумф загарбників у «нових регіонах», населення яких начебто радо проголосувало за окупантів. На спростування останньої брехні досить навести дані директорки Новокаховського ліцею № 2 О. Якубової: станом на 23 серпня 2023 р. рашисти не відкрили жодного навчального закладу у Новій Каховці, тоді як за українськими програмами навчаються учні 12 шкіл (Янковський, Щетина, 2023). Подібна ситуація і в багатьох інших містах і селах, де українські люди чекають вигнання загарбників, а діти не вірять «єдиному підручнику». Цього не можна сказати про давно окуповані ОРДЛО та Крим, де вже утвердилася російська пропаганда. Там, крім фізичного нищення українства, зруйновані пам'ятники, перейменовані вулиці, спалені українські підручники з історії і т. ін. Таким чином, терористична РФ, намагаючись приписати Україні нацизм і відвернути від неї цивілізований світ, проводить власну нацистську «денацифікацію» шляхом знищення Української держави і новітнього геноциду українського народу (Lipkan, Artymyshyn, 2022, p. 234).

Отже, російське суспільство стає все більше схожим на соціум роману Дж. Орвелла в романі «1984». Так само на чолі «Партії» стоїть «Великий Брат», озброєний засобами, котрі дозволяють слідкувати за всіма людьми в країні та унеможливають інакомислення (цензура, переслідування «іноагентів», закриття опозиційних ЗМІ, захоплення донощитва, арешти протестантів проти війни і т.п.). Нарешті, сам Путін, як орвеллівський Вінстон Сміт, займається коригуванням підручників історії руками медичних, котрі вирізають «непотрібні» події і вставляють вигідні для «Партії» – для «Єдиної Росії» та «кооперативу «Озеро». Збудовано «русскій мір», де придушено опозицію, а дітей змалечку вчать вірити єдино правильному диктатору з його телеканалами і підручником, ненавидіти і воювати з українськими «нацистами», за якими стоїть «підлий Захід». Тобто в РФ утвердився, за виразом політолога А. Піонтковського, «гібридний фашизм».

Отже, путінська інформаційна, історична, освітня політика у системі гібридної війни, з одного боку, потерпіла стратегічну поразку в Україні, як і збройна навала. Проштовхуваний Москвою проєкт спільного російсько-українського посібника вилився в «народження горою миші» – книжки на чотири теми – і луснув разом із режимом В. Януковича. З іншого боку, за майже чверть віку фактичного правління В. Путіна підручничкописання і викладання шкільної історії у самій Росії стало знаряддям реваншистської історичної політики, елементом війни пам'ятей та інформаційної війни з Україною. Сюжети з минулого на українських землях, починаючи із скіфської та грецької присутності у Криму та Північному Причорномор'ї і закінчуючи окупацією «нових регіонів», остаточно підпорядковано міфу про «тисячолітню Росію», а історію українського народу – «русской» історії. По-перше, подання історії українських земель як російської давнини та «окраїни» нав'язує школярам переконання, що сучасна Росія має історичне право на ці землі. По-друге, останніми роками в російських підручниках давня історія України описується як така, що творилася «русскими людьми», а українці – як вигадка Австрії, що транслює підхоплений В. Путіним старий міф про «єдиний народ», який розкололи зовнішні вороги та «київська хунта». По-третє, після масованого збройного вторгнення в Україну 2022 р. автори підручників остаточно втратили наукову об'єктивність і утверджують путінське заперечення Української держави в минулому і її теперішньої легітимності.

І, нарешті, на передову путінської історичної політики та інформаційної війни вийшов пропагандистський продукт «єдиного підручника». Ця агітка спрямована на дегуманізацію українців, зображенням їх як нелюдів, злочинців, послідовників нацистів 1940-х рр., тоді як «героїчні воїни СВО» захищають «русскій мір» і Росію від зазіхань «київського режиму», за яким стоїть НАТО. Тож, впровадження єдиного підручника з історії для старшокласників, так довго лобійоване особисто В. Путіним, стало ще одним засобом ідеологічного зомбування росіян з метою створення образу зовнішнього ворога та внутрішньої патріотичної мобілізації.

Натомість завдання української держави, суспільства, науковців на сучасному етапі постають багатограними та охоплюють інформаційну, історичну, освітню, комеморативну та інші політики. Йдеться про гідну відповідь на розв'язану ворогом інформаційну війну та «війну пам'яті», створенням власних об'єктів та «місць пам'яті», національного науко-

вого та культурного продукту, в тому числі і для шкільної молоді. Завдання істориків – не давати приватизувати нашу історію та культуру хамовитому і розбійному сусіду та протиставити ідеологемі «тисячолітньої Росії» концепцію «історичної України», а вигадці «руського міра» – український світ. Йдеться про непорушність історичного суверенітету, впровадження власного міфу історичної України та національної ідеї. Тому, як радить знаний історик Я. Калакура, час українським науковцям остаточно позбавитися синдрому постколоніалізму та провінціалізму, «очистити місця історичної пам'яті та антропологічне поле української історіографії від російсько-радянського засилля», протидіяти антиукраїнським наративам росіян в інформаційному просторі та забути про створення якоїсь «спільної історії» (Калакура, 2022, с. 107). Адже місія підручника з історії як соціально-культурного феномену – передати цінності, ідеї, знання, прийняті у суспільстві, та формувати як громадянську свідомість, так і національну ідентичність. Назріла необхідність вироблення узгоджених наукових позицій щодо тяглості історичного шляху українського народу і етапів його державності та розробки національного стандарту з історії як проєкту базового шкільного підручника. Адже притаманний академічному середовищу науковий дискурс не має руйнувати національно-державницьку концепцію шкільного підручника з історії, так само як альтернативні точки зору не затінують наукову парадигму у підручниках з хімії чи фізики. Проте, як дослідив відомий учений О. Удод, керівництво Міністерства освіти та науки довго не усвідомлювало особливої місії української історичної освіти в умовах війни. Історик пропонує: імплементувати Концепцію історичної освіти; запровадити наукову експертизу підручників; повернути у школи курс історії України для учнів 5 класу тощо. Водночас заслуговує уваги пропозиція вченого розпочати зі скликання з'їзду викладачів історії та створення відповідної асоціації (Удод, 2023, с. 819).

Вважаємо також, що має бути проведено моніторинг змісту шкільних підручників з історії та вивчення їх впливу на формування світоглядних засад та національної ідентичності молоді з метою корекції української історичної політики та національно-патріотичного виховання. Підручники мають впроваджуватися в школи за результатами конкурсів і, як слушно зауважив новий Міністр освіти О. Лісовий, акцентувати увагу не на переліку дат і подій, а на розвиваючому чиннику, осмисленому сприйнятті історії. Також є потреба в дослідницькій моделі підручника із залученням першоджерел і водночас зваженого наповнення його ілюстраціями «місць пам'яті» та світлинами історичних постатей, які формують емоційний складник історичної пам'яті. Понад те для протидії інформаційним атакам ворога на полі історичної пам'яті потрібно вчасно відповідати на наративи та ідеологеми, що наповнюють російські публікації, зокрема, дидактичну літературу та пропонувати світу власну історичну правду. Це має робитися як на державному рівні, на кшталт протестів Угорщини на висвітлення в «єдиному підручнику» РФ подій 1956 р., так і через розширення українського аудіовідеомовлення за кордоном та національної мережі наукових видань у системі міжнародної індексації. І на історичному, і на освітньому, і на інформаційному фронтах екзистенційної битви маємо перейти від оборони до наступу, як це зробили наші збройні сили на полі бою. Врешті-решт, перемога у розв'язаній Росією онтологічній битві з метою фізичного, екологічного та національно-культурного знищення українського народу кується не лише на полі бою, а й у свідомості суспільства, починаючи із людини мислячої у сім'ї та школі.

Джерела та література

- Багдасарян, В.Э.** (2015). Историческое сознание и политические воплощения: украинский сценарий. *Вестник государственного и муниципального управления*, 1 (16), 139–147.
- Батурина, С.С.** (2017). Образ «іншого»: репрезентація історії України в російських підручниках. *Харківський історіографічний збірник*, 16, 269–281.
- Волобуев, О., Карпачев, С., Романов, П.** (2016). История России начало XX – начало XXI века. 10 кл. Москва : Дрофа.
- Галеева, В.** (2023, 14 августа). Параграф тридцать семь. Какую историю рассказывает новый школьный учебник с главой про СВО. URL: <https://www.fontanka.ru/2023/08/14/72595703/>.

- Галів, М. & Ільницький, В.** (2023). Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 13/55, 47–73. DOI: doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283164.
- Данилов, А., Филиппов, А.** (ред.). (2009). Освещение общей истории России и народов постсоветских стран в школьных учебниках истории новых независимых государств. Москва : Государственный Клуб.
- Дрогомирецький, Б.** (2022). Сучасна гібридно-інформаційна війна: історіографічний вимір. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 48, 1, 11–17.
- Ільницький, В., Старка, В. & Галів, М.** (2022). Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*, 5, 43–55. DOI: doi.org/10.15407/uhj2022.05.043.
- Калакура, Я.** (2022). Ідеологічна легітимація загарбницьких воєн і конструювання образу ворога в російській історіографії. *Український історичний журнал*, 4, 93–108. DOI: doi.org/10.15407/uhj2022.04.093.
- Касьянов, Г., Смолій, В., Толочко, О.** (2013). Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. Київ : Інститут історії України.
- Кочегаров К.А.** (2014). Крым в истории России : методическое пособие для учителей общеобразовательных организаций. Москва : ООО «Русское слово – учебник».
- Мединский, В.Р.** (2020). Образы будущего и историческое мировоззрение. *Преподавание военной истории в России и за рубежом*, Вып. 3 / ред. К. Пахалюк. Москва; Санкт-Петербург : Изд. дом «Рос. военно-ист. общество», 5–14.
- Мединский, В.Р., Торкунов, А.А.** (2023). История России. 1945 год – начало XXI века. 11 класс. Базовый уровень. Москва : Просвещение.
- Самигін, Д.** (2023). Культ Сталіна. Якими будуть нові підручники з історії у Росії та на тимчасово окупованих територіях. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/09/1/7418051/>.
- Торкунов, А.** (ред.). (2016). История России. 10 класс. В 3 ч. Ч. 3. Москва : Просвещение.
- Турченко, Ф.Г.** (2010). «Общая история»: наука чи політика? *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, XXVIII, 346–359.
- Удод, О.** (2012, 11 жовтня). «Спільний підручник»: Очевидна загроза й неочевидна користь / інтерв'ю І. Капсамуну. *День*, 183.
- Удод, О.** (2023). Як мають українські історики протидіяти російській історичній пропаганді? *ПЕРЕЛЛОМ: війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини: діалоги з істориками*. Кн. 3. / відпов. ред. В. Смолій. Київ : Інститут історії України, 817–819.
- Шульга, Т.** (2009). Какая история нужна современной России? Обзор учебников и пособий по новейшей истории России. URL: http://www.russkii.vopros.com/ruskii_vopros.php?pag=one&id=279&kat=6&csl=42.
- Юрченко, О.** (2023). «З одного боку – цензура, з іншого – брехня». Нові підручники з історії РФ: чого навчають школярів у Криму. URL: <https://ua.krymr.com/a/krym-pidruchnyk-istoria-rosii-prorahanda-viyna-ukraina/32594856.html>.
- Яблонський, В.М.** (Ред.) Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України : аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2019.
- Янковський, О., Щетина, Ю.** (2023, 22 серпня). «Росія переписує історію та милітаризує освіту». Чого навчатимуть українських дітей на окупованих територіях. *Новини Приазов'я*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-pidruchnyk-istoriyi-rosiyi-osvita-v-okupatsiyi/32558574.html>.
- Яремчук, В., Смирнов, А.** (2023). Аналітичний огляд «Історія України в російських шкільних підручниках з історії». Київ : Алменда.
- Arjakovsky, A.** (2015). Russia/Ukraine: From War to Peace? (2013–2015) / transl. by J. Ryan, L. Collard and S. Hugh-Donovan. URL: https://www.academia.edu/11222949/russia_ukraine_from_war_to_peace_.
- Demianenko, B., Demianenko, A.** Militarization of the Educational Process in Occupied Crimea (2014–2019). *East European Historical Bulletin*, 2021, 19, 228–238.
- Kuzio, T.** (2017). Putin's War Against Ukraine: Revolution, Nationalism, and Crime. Toronto : Chair of Ukrainian Studies, University of Toronto.
- Lipkan, V., & Artymyshyn, P.** (2022). The Concept of «Denazification» in the Context of the Information Component of the Modern Russian-Ukrainian War. *East European Historical Bulletin*, 25, 227–236. DOI: 10.24919/2519–058X.25.269561.

References

- Arjakovsky, A.** (2015). *Russia/Ukraine: From War to Peace? (2013–2015)* / transl. by J. Ryan, L. Collard and S. Hugh-Donovan. Retrieved from: https://www.academia.edu/11222949/russia_ukraine_from_war_to_peace_.
- Bagdasaryan, V.E.** (2015). *Istoricheskoye soznaniye i politicheskoye voploshcheniye: ukrainskiy stsenariy. Vestnik gosudarstvennogo i munitsipal'nogo upravleniya*, 1 (16), 139–147 [in Russian].
- Baturyna, S.S.** (2017). *Obraz «inshoho»: reprezentatsiya istoriyi Ukrayiny v rosiys'kykh pidruchnykakh* [The image of the “other”: representation of the history of Ukraine in Russian textbooks]. *Kharkivs'kyi istoriohrafichnyy zbirnyk*, 16, 269–281 [in Ukrainian].
- Galeyeva, V.** (2023, August 14). *Paragraf tridsat' sem'. Kakuyu istoriyu rasskazyvayet novyy shkol'nyy uchebnik s glavoy pro SVO* [Paragraph thirty-seven. What story is told by a new school textbook with a chapter on SVO]. Retrieved from: <https://www.fontanka.ru/2023/08/14/72595703/> [in Russian].
- Danilov, A., Filippov, A.** (Ed.). (2009). *Osveshcheniye obshchey istorii Rossii i narodov postsovetskikh stran v shkol'nykh uchebnikakh istorii novykh gosudarstv* [Enlightenment of the general history of Russia and the peoples of the post-Soviet countries in school textbooks on the history of new independent states]. Moskva: Gosudarstvennyy Klub [in Russian].
- Demianenko, B., Demianenko, A.** (2021). *Militarization of the Educational Process in Occupied Crimea (2014–2019). Skhidnoievropeyskiy istorychnyy visnyk – East European Historical Bulletin*, 19, 228–238. DOI: doi.org/10.24919/2519-058X.19.233845.
- Drohomyrets'kyi, B.** (2022). *Suchasna hibrydno-informatsiyna viyna: istoriohrafichnyy vymir* [Modern hybrid information war: historiographic dimension]. *Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk*, 48, 1, 11–17 [in Ukrainian].
- Haliv, M. & Il'nyts'kyi, V.** (2023). *Kharakter suchasnoyi rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny (2014–2023): vitchyznyanyy istoriohrafichnyy dyskurs* [The nature of the modern Russian-Ukrainian war (2014–2023): domestic historiographical discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats' Drohobys'koho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoryia*, 13/55, 47–73. DOI: doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283164 [in Ukrainian].
- Il'nyts'kyi, V., Starka, V. & Haliv, M.** (2022). *Rosiy's'ka propahanda yak element pidhotovky do zbroynoyi ahresiyi proty Ukrayiny* [The nature of the modern Russian-Ukrainian war (2014–2023): domestic historiographical discourse]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 43–55. DOI: doi.org/10.15407/uhj2022.05.043 [in Ukrainian].
- Kalakura, Ya.** (2022). *Ideolohichna lehytymatsiya zaharbyts'kykh voyen i konstruyuvannya obrazu voroha v rosiys'kiy istoriohrafiyi* [Ideological legitimation of wars of aggression and construction of the image of the enemy in Russian historiography]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 4, 93–108. DOI: doi.org/10.15407/uhj2022.04.093 [in Ukrainian].
- Kas'yanov, H., Smoliy, V. & Tolochko, O.** (2013). *Ukrayina v rosiys'komu istorychnomu dyskursi: problemy doslidzhennya ta interpretatsiyi* [Ukraine in Russian historical discourse: problems of research and interpretation]. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny [in Ukrainian].
- Kochegarov, K.A.** (2014). *Krym v istorii Rossii: metodicheskoye posobiye dlya prepodavateley obshcheobrazovatel'nykh organizatsiy* [Krym in the history of Russia: a methodical manual for teachers of general education organizations]. Moskva: OOO «Russkoye slovo – uchebnik» [in Russian].
- Kuzio, T.** (2017). *Putin's War Against Ukraine: Revolution, Nationalism, and Crime*. Toronto: Chair of Ukrainian Studies, University of Toronto.
- Lipkan, V. & Artymyshyn, P.** (2022). *The Concept of “Denazification” in the Context of the Information Component of the Modern Russian-Ukrainian War. Skhidnoievropeyskiy istorychnyy visnyk – East European Historical Bulletin*, 25, 227–236. DOI: [10.24919/2519-058X.25.269561](https://doi.org/10.24919/2519-058X.25.269561).
- Medinskiy, V.R.** (2020). *Obrazy budushchego i istoricheskoye mirovozzreniye. Prepodavaniye voyennoy istorii v Rossii i za rubezhom* [Images of the future and historical outlook. Teaching military history in Russia and abroad]. Vyp. 3 / red. K. Pakhalyuk. Moskva; Sankt-Peterburg: Izd. Dom «Ros. Voyenno-ist. obshchestvo», 5–14 [in Russian].
- Medinskiy, V.R. & Torkunov, A.A.** (2023). *Istoryia Rossii. 1945 god – nachalo XXI veka* [History of Russia. 1945 – the beginning of the 21st century]. 11 klass. Bazovyy uroven'. Moskva: Prosveshcheniye [in Russian].
- Samyhin D.** (2023). *Kul't Stalina. Yakymy budut' novi pidruchnyky z istoriyi u Rosiyi ta na tymchasovo okupovanykh terytoriyakh* [Cult of Stalin. What will be the new history textbooks in Rus-

- sia and in the temporarily occupied territories]. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/09/1/7418051/> [in Ukrainian].
- Shul'ga, T.** (2009). *Kakaya istoriya nuzhna sovremennoy Rossii? Obzor uchebnikov i posobiy po noveyshyey istorii Rossii* [What history does modern Russia need? Review of textbooks and manuals on the modern history of Russia]. Retrieved from: http://www.russkivopros.com/ruski_vopros.php?pag=one&id=279&kat=6&csl=42 [in Russian].
- Torkunov, A.** (red.). (2016). *Istoriya Rossii* [History of Russia]. 10 klass. V 3 ch, 3. Moskva: Prosveshcheniye [in Russian].
- Turchenko, F.H.** (2010). «Zahal'na istoriya»: nauka chy polityka? [“General history”: science or politics?]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*, XXVIII, 346–359 [in Ukrainian].
- Udod, O.** (2012, October 11). «Spil'nyy pidruchnyk»: Ochevydna zahroza y neochevydna sytuatsiya / interv'yu I. Kapsamunu [“Common textbook”: Obvious threat and non-obvious benefit / interview with I. Kapsamun]. *Den'*, 183 [in Ukrainian].
- Udod, O.** (2023). Yak mayut' ukrayins'ki istoryky protydiyaty rosiys'kiy istorychniy propahandi? [How should Ukrainian historians counter Russian historical propaganda?]. *PERELOM: viyna Rosiyi proty Ukrayiny u chasovykh plastakh i prostorakh mynuvshyny: dialohy z istorykamy*. Knyga 3. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny, 819–817 [in Ukrainian].
- Volobuyev, O., Karpachev, S. & Romanov, P.** (2016). *Istoriya Rossii nachalo XX – nachalo XXI veka* [History of Russia at the beginning of the 20th – beginning of the 21st century]. 10 kl. Moskva: Drofa [in Russian].
- Yablons'kyi, V.M.** (Ed.) (2019). *Polityka istorychnoyi pam'yati v konteksti natsional'noyi bezpeky Ukrainy: analit. dopovid'* [Policy of historical memory in the context of national security of Ukraine: analit. report]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
- Yankovs'kyi O. & Shchetyna Y.** (2023, August 22). «Rosiya perepysuye istoriyu ta militaryzuye osvitu». Choho navchayut' ukrayins'kykh ditey na okupovanykh terytoriyakh [“Russia is rewriting history and militarizing education”. What will Ukrainian children be taught in the occupied territories]. *Novyny Pryazov'ya*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-pidruchnyk-istoriyi-rosiyi-osvita-v-okupatsiyi/32558574.html> [in Ukrainian].
- Yaremchuk, V. & Smyrnov, A.** (2023). *Analitychnyy ohlyad «Istoriya Ukrayiny v rosiys'kykh shkil'nykh pidruchnykakh z istoriyi»* [Analytical review “History of Ukraine in Russian school textbooks on history”]. Kyiv: Almenda [in Ukrainian].
- Yurchenko, O.** (2023). «Z odnogo boku – tsenzura, z inshoho – brekhnya». Novi pidruchnyky z istoriyi RF: chogo navchayut' shkolyariv u Krymu [“On the one hand – censorship, on the other – lies”. New textbooks on the history of the Russian Federation: what they teach schoolchildren in Crimea]. Retrieved from: <https://ua.krymr.com/a/krym-pidruchnyk-istoria-rosii-propahanda-viyna-ukraina/32594856.html> [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.*

УДК 930.1: 930.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.20>

Наталія КУЗЬМІНЕЦЬ

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, Україна, індекс 21000 (1974natalika1@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9939-2451>

Олена СТАДНИК

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, Україна, індекс 21000 (elenast.mail@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9554-6975>

Тетяна БУКІНА

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціальних та загальнотехнічних дисциплін, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, просп. Героїв Сталінграду, 9, м. Миколаїв, Україна, індекс 54000 (tanushabukina@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3628-6859>

Бібліографічний опис статті: Кузьмінець, Н., Стадник, О., & Букіна, Т. (2023). Вплив історичної пам'яті українців на події сьогодення. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 185–196, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.20>

ВПЛИВ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНЦІВ НА ПОДІЇ СЬОГОДЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню зв'язку між історичною пам'яттю українського народу і сучасними подіями, які відбуваються в Україні. Особлива увага приділяється аналізу того, як історична пам'ять використовується в сучасному історичному дискурсі, а також її ролі у формуванні національної ідентичності. **Мета статті** – дослідити та проаналізувати зв'язок між історичною пам'яттю українського народу та сучасними подіями в Україні, з'ясувати, як минулі події формують свідомість громадян та впливають на політичні, культурні та соціальні процеси у країні. **Методологія.** У роботі використовувалися такі методи: метод історизму, порівняльний аналіз та статистичний метод. За допомогою методу історизму аналізувалася динаміка формування української історичної ідентичності. Компаративний метод дозволив здійснити аналіз відмінностей у самосвідомості українців та оцінити стратегії української політики в період незалежності. Для дослідження статистичних даних та результатів соціологічних опитувань застосовувався статистичний метод. **Наукова новизна** дослідження полягає у глибокому аналізі процесів утворення та змін історичної пам'яті українців, а також дослідженні впливу цих складових на майбутнє України. **Висновки.** Визначено, що історична пам'ять українців відіграє провідну роль у формуванні національної свідомості, культурних цінностей та політичних орієнтирів. Доведено, що розуміння і врахування історичної пам'яті є важливим для побудови діалогу між різними соціальними групами та політичними силами в Україні. З метою розвитку стабільного та гармонійного суспільства необхідне не лише збереження та передача історичної пам'яті, але й критичний аналіз минулого, щоб уникнути повторення помилок та конфліктів. Вивчення впливу історичної пам'яті на сучасні події в Україні допомагає краще розуміти сучасні виклики і формувати стратегії їх подолання.

Ключові слова: історична пам'ять, трансформація історичної пам'яті, історичні і культурні цінності, ідентичність українців, російсько-українська війна, історичний досвід.

Nataliia KUZMINETS

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of History of Ukraine, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, 32, Ostrozkogo str., Vinnytsia, Ukraine, postal code 21000 (1974natalika1@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9939-2451>

Olena STADNYK

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of History of Ukraine, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, 32, Ostrozkogo str., Vinnytsia, Ukraine, postal code 21000 (elenast.mail@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9554-6975>

Tetiana BUKINA

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social and General Technical Disciplines, Admiral Makarov National Shipbuilding University, 9, Heroiv Stalingradu ave., Mykolaiv, Ukraine, postal code 54000 (tanyshabukina@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3628-6859>

To cite this article: Kuzminets, N., Stadnyk, O., & Bukina, T. (2023). Vplyv istorychnoi pamiaty ukrainsiv na podii sohodennia [The influence of the historical memory of Ukrainians on today's events]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 14(56), 185–196, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.20> [in Ukrainian].*

THE INFLUENCE OF THE HISTORICAL MEMORY OF UKRAINIANS ON TODAY'S EVENTS

Summary. *The article is devoted to the study of the connection between the historical memory of the Ukrainian people and contemporary events taking place in Ukraine. Special attention is paid to the analysis of how historical memory is used in modern historical discourse, as well as its role in the formation of national identity. **The purpose of the article** is to study and analyze the connection between the historical memory of the Ukrainian people and current events in Ukraine, to find out how past events shape the consciousness of citizens and influence political, cultural and social processes in the country. **Methodology.** As a result of the research, the method of historicism, the comparative method, and even the method of statistical analysis was used. The method of historicism helped to consider the dynamics of the process of formation of historical Ukrainian identity. The comparative method made it possible to analyze the differences in the self-awareness of Ukrainians and evaluate the strategies of Ukrainian politics during the period of independence. The statistical method was used for the study of statistical data and results of sociological surveys. **The scientific novelty** of the research lies in the in-depth analysis of the processes of formation and changes in the historical memory of Ukrainians, as well as the study of the impact of these components on the future of Ukraine. **Conclusions.** It was determined that the historical memory of Ukrainians plays a key role in the formation of national consciousness, cultural values and political orientations. It has been proven that understanding and taking into account historical memory is important for building a dialogue between different social groups and political forces in Ukraine. The development of a stable and harmonious society requires not only the preservation and transmission of historical memory, but also a critical analysis of the past in order to avoid repeating mistakes and conflicts. Studying the influence of historical memory on contemporary events in Ukraine helps to better understand modern challenges and form strategies to overcome them.*

Key words: *historical memory, transformation of historical memory, historical and cultural values, identity of Ukrainians, Russian-Ukrainian war, historical experience.*

Постановка проблеми. Формування ідентичності України на фоні історичної спадщини має особливе значення, враховуючи унікальний внесок країни у світову культуру та історію. Значний інтерес до України з боку великих держав світу є наслідком її геостратегічного розташування. Історичні обставини, пов'язані із різними шляхами розвитку західних та східних областей України в контексті їх належності до різних європейських держав, спричинили куль-

турні та політичні відмінності серед населення. Ці фактори вплинули на сприйняття України державами ЄС та Росією, кожна із яких прагнула зміцнити свої позиції в Україні. Відносини між українцями та росіянами, поширеність російської мови та спільні інтереси зумовили виникнення в Росії прагнення бачити Україну ключовим союзником у регіоні. Однак військова агресія Російської Федерації у 2014 році та повномасштабне вторгнення на територію України в лютому 2022 року стали наслідком обраного Україною зовнішнього вектору співпраці з ЄС та США.

Тема дослідження вбачається актуальною з огляду на важливість розуміння процесів, що формують українську ідентичність та впливають на неї на фоні історичної спадщини. Вважаємо, що це важливий аспект формування сучасного суспільства, визначення його цінностей та майбутнього курсу держави. До того ж особливості української ідентичності зумовлюють стратегічні напрями зовнішньої політики країни. Історичні події, такі як Голодомор, Голокост, боротьба за незалежність, і, безумовно, вже тривала повномасштабна війна з Росією, мають величезний вплив на сучасні політичні, культурні та соціальні процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спроби українських істориків сформулювати критерії визначення дефініції поняття «історична пам'ять» відображають дискусійність суджень та підходів. На думку О. Антонюка, під історичною пам'яттю розуміється знання про події, традиції, ідеї та теорії – всього того, за допомогою чого народ (етнічна спільнота) усвідомлює своє минуле (Антонюк, 2014). Історик А. Киридон, розглядаючи специфіку трансформації пам'яті в контексті «подолання минулого» у країнах Центральної та Східної Європи, надає перевагу використанню термінів «колективна/соціальна/культурна пам'ять», дистанціюючись від «неоднозначного, метафоричного та некоректного поняття «історична пам'ять» (Киридон, 2016).

Досить стриманою є думка відомого українського історика В. Солдатенка, який розмірковував про відсутність методологічної системи координат: «Ми схилиємось то до проросійської, то до прорадянської, то до антирадянської» (Солдатенко, 2010). Пізніше він констатував проникнення в українську історичну науку кон'юнктурних робіт, характерними рисами яких є селекція фактів, документів, підтасовування та маніпулювання; застерігав від небезпеки тенденції «безапеляційного судження та відкидання напрацьованих радянської історіографії, а також некритичного використання, засвоєння досягнень зарубіжної діаспорної літератури».

Вписування концепту «історична пам'ять» у формат національної ідентичності є знаковою особливістю сучасного розвитку української історичної науки. Історики наполягають на значній ролі історичної пам'яті в утвердженні української національної самосвідомості та української державності (Яблонський, 2019). Перешкодою для утвердження національної пам'яті і ідентичності, на думку частини істориків, є наявність в українському суспільстві «носіїв російської ідентифікації, відтворення радянських міфів» (Вашкевич, 2009; Нагорна, 2012).

На формування регіональних моделей історичної пам'яті, на думку Ю. Шаповала, Л. Нагорної, О. Бойко, впливає сучасне кількісне співвідношення представників титульної нації (українців) та національних меншин. При цьому автор стверджує про наявність «офіційної загальнонаціональної пам'яті, у конфлікт з якою можуть вступати національні меншини, серед яких присутні сепаратистські настрої» (Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід, 2013).

Історики-дослідники (Коник, 2009; Солдатенко, Веденєєв, 2012) вказують, що історична пам'ять є селективною, зосереджуючись на певних подіях та відкидаючи інші. Це зумовлено актуальністю певних історичних подій для поточного контексту та їх потенційним впливом на майбутнє. Часто історична пам'ять перетворюється на оцінку діянь конкретних осіб, формуючи загальне розуміння та сприйняття минулого. Незважаючи на її неповноту, історична пам'ять допомагає зберігати основні моменти минулого, аж до їх перетворення на частину світогляду.

Як зазначають М. Гурик та Ю. Зерній (Гурик, 2015; Зерній, 2007), особливість історичної пам'яті може пояснити складність інтерпретації історії України. Одні й ті ж події часто сприй-

маються по-різному. Століття впливів, зокрема таких як, колонізація та асиміляція, призвели до травмованої історичної пам'яті українців. Ця пам'ять має амбівалентний характер, об'єднуючи різні перспективи української історії, від патріотичних до мультикультурних, а також включаючи проросійське та радянське бачення минулого.

Історична пам'ять є ключем до збереження та передачі культурного спадку. Вона зберігає знання, стереотипи, архетипи та міфи, що дозволяють індивіду та нації розуміти своє місце у світі. Ця національна пам'ять стає відображенням унікального сприйняття своєї історії та ролі у глобальному контексті. Через культуру історична пам'ять формує основу національного самовизначення, акцентуючи на важливості власної історії та її впливу на світову спільноту (Двуреченська, 2014).

Мета статті – дослідження та визначення взаємозв'язку між історичною пам'яттю українців та сучасними подіями в Україні, а також виявлення того, як минулі події впливають на свідомість населення та формують політичні, культурні та соціальні рухи в державі.

Виклад основного матеріалу. Історична пам'ять має подвійний характер, який може викликати ідейну плутанину. Це помітно з паралельного існування української національної символіки та пам'яток тоталітарних часів у містах та селах. Цей контраст підкреслює проблему створення єдиної національної історичної пам'яті з огляду на те, що тоталітарні лідери все ще вшановуються поряд із тими, хто боровся за українську незалежність і демократію. Відповідно, важливим етапом у політиці пам'яті є очищення нашого символічного простору від комуністичного спадку. Сутність історичної пам'яті не у простому відтворенні минулих подій, а у формуванні їх символічних образів і ціннісних оцінок (Висоцький, 2012). «Складання історії» має провідне значення для національної ідентичності, оскільки через сакралізацію подій, видатних постатей та символіки цього процесу можна досягти глибокого, архетипового розуміння минулого. Важливо збалансувати раціональний і емоційний підходи до історії, акцентуючи на соціальному оптимізмі. Проте сьогодні українська історична свідомість характеризується певним соціальним песимізмом, який відображає як події минулого, так і сучасні виклики.

У цьому контексті вбачається доцільним розглянути доленосні історичні події, які прямо вплинули на формування історичної пам'яті українців. При формуванні своєї самосвідомості український народ стикається з викликом, пов'язаним із тривалою відсутністю державництва на їхніх землях. Україна протягом багатьох років була частиною різних імперій і об'єктом інтересів великих держав, наприклад Речі Посполитої, Російської імперії та Австро-Угорщини. Через такі історичні події різні регіони України набули особливого досвіду і своєї специфічної ідентичності. Створення єдиного національного нарративу є значним викликом.

Деякі історики, серед яких видатний М. Грушевський, аналізують найбільш давні епохи, включно з дослов'янськими часами, щоб зрозуміти походження української ідентичності. М. Грушевський вивчав інформацію про плем'я антів, вважаючи їх предками українців. Дослідження відомого вченого ґрунтувалося на записах давніх грецьких дослідників. Проте більшість письмових джерел спрямовує нас до періоду Київської Русі, у якому багато науковців вбачають корені української нації. За певною теорією, представленою М. Грушевським, саме українці були основоположниками Давньоруської держави, але в історичному розвитку втратили свою державність (Михальченко, 2013).

Розуміння походження української державності і самовизначення саме з Київської Русі стало паралеллю крізь роки історії України до сьогодення, коли прагнення до побудови української держави власними силами і власним історичним досвідом зародило національну ідею і національні символи.

Ще до розпаду Галицько-Волинського князівства Литва виявляла значний вплив у регіоні. Польща та Велике князівство Литовське мали різні підходи до державного управління, що дозволило Польщі стати могутньою централізованою державою, у той час як Литва слабшала. Згодом, у 1569 році за Люблінською унією, обидва ці державні утворення об'єдналися, створивши Річ Посполиту (Ассман, 2012). Події в Речі Посполитій наприкінці XVI століття

сприяли появі козацтва, що стало головним моментом у формуванні української національної ідентичності. Традиційно вважається, що козаки проживали в регіоні Подніпров'я, зокрема в сучасних Дніпропетровській та Запорізькій областях, з Хортицею як їхнім ключовим місцем. Згідно з українською історіографією козаки були піонерами в боротьбі за незалежність, формуючи таким чином імідж козацтва, який відображає відданість, мужність та прагнення до вільного та самостійного життя (Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність, 2022).

Переяславська рада 1654 року є однією з подій в українській історії, яка різко змінила її перебіг. Наслідком стало прийняття рішення щодо приєднання територій Війська Запорізького до Росії з гарантіями їхньої автономії. Богдан Хмельницький, стикнувшись із необхідністю вибору між Росією, Польщею та Кримським ханством, взяв до уваги релігійні погляди більшості козаків. Для українців XVII–XVIII століть православ'я стало визначальним елементом національної ідентичності (Михальченко, 2013).

Ця переломна подія в історії України утворила головну загрозу історичній пам'яті та національній ідентичності, оскільки ці події почали згодом трактуватися через призму вже історії Росії і її «позитивного» впливу на майбутнє України.

До XIX століття ситуація змінилася. У 1775 році за указом Катерини II, яка пережила жах «Пугачовського бунту», було ліквідовано Запорізьку Січ, а в 1783 році на всю територію Малоросії поширилося кріпацтво. Політика Катерини II призвела до кризи національної самосвідомості як у середовищі селянства, так і у дворян, які остаточно дистанціювалися від української мови, культури та традицій. Саме в XIX столітті відбулося культурне піднесення українського етносу, зокрема оформилася українська літературна мова, активно стало розвиватися українське мистецтво, з'явилися об'єкти культурної спадщини українців (Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах), 2020).

Українцям удалося створити незалежну державу тільки наприкінці XX ст. У той же час XX століття відзначилося низкою драматичних подій, у процесі яких жителям України часто доводилося опинятися по різні боки барикад. Першим таким випробуванням стала Громадянська війна. Поява першої української держави – Української Народної Республіки (УНР) – стала можливою насамперед завдяки Михайлу Грушевському, який обіймав посаду голови Центральної Ради. Петлюра став фактичним керівником УНР в 1919 р. 22 січня 1919 р. було підписано акт об'єднання («Акт Злуки») двох українських державних утворень – УНР та ЗУНР (Західноукраїнської Народної Республіки) в єдину українську державу. Наразі 22 січня в Україні відзначається державне свято – День соборності України. Для багатьох українців цей день, з точки зору історичної пам'яті, став символом єдності людей різних регіонів країни.

Уже наприкінці 1920-х рр. на територіях Західної України, які на той час знаходилися під контролем Польщі, почали з'являтися націоналістичні організації, які у 1929 р. утворили Організацію українських націоналістів (ОУН) (Галушак, 2011). Оскільки Україна в ті роки не мала державності, основним змістом існування націоналістичних організацій стала боротьба за незалежність України (Однороженко, 2009). Саме ці події сформували остаточне розуміння історичної єдності й ролі історичної пам'яті українського народу на початку XX ст.

Спогади про Першу світову війну в українській історії тісно пов'язані з подіями Української революції. Відомий дослідник української історії Г. Гаусман стверджує, що саме в період цієї війни виникла актуальна ідея створення незалежної України. Але ця ідея зіштовхувалася з військовими діями на українських землях, що виснажували ресурси країни (Гаусман, 2014). Україна ще не інтегрувала Першу світову війну в свою державну політику пам'яті, тому для багатьох громадян це війна, що залишилася в тіні. Проте, враховуючи недавні політичні зрушення в Україні та її проєвропейське спрямування, можна сподіватися на реформи в цьому напрямі. Учені все активніше досліджують події Першої світової, а також розглядають варіанти інтеграції цієї теми в меморіальну культуру різних міст і селищ. Навіть якщо більшість таких ініціатив є локальними, це все одно важливий крок до формування відновленої політики пам'яті у країні (Гуцало, 2017).

Друга світова війна для України багато в чому мала характер громадянського протистояння. І частини Радянської Армії, і загони західноукраїнських повстанців склалися здебільшого з етнічних українців, причому обидві сторони були абсолютно впевнені в тому, що вони борються за щасливе майбутнє для своєї землі. Причиною цього був різний історичний досвід, який мали мешканці різних регіонів УРСР. Для багатьох жителів Західної України окупантами були не лише нацисти, а й радянська влада, яка проводила репресивну політику. У зв'язку з цим у регіоні активно поширювалася ідея боротьби за українську незалежність (Ковальська-Павелко, 2022). Зазначимо, що починаючи з 9 травня 2015 р. Україна відзначає нове свято – «День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні». Основні відмінності від традиційного «Дня Перемоги» полягають у використанні терміна «Друга світова війна» замість «Велика вітчизняна війна» та забороні публічного використання комуністичної символіки (Ковальська-Павелко, 2020).

Втім, найболючішим питанням для частини українців стало посилення позицій російської мови, яке позначається зараз терміном «русифікація». У 1960-х рр. на території України став формуватися дисидентський рух «шістдесятників», які захищали, зокрема, права української мови та культури. До них належать В'ячеслав Чорновіл, Ліна Костенко, Василь Стус, Іван Драч та інші. Найяскравіше проблему «русифікації» відобразив уродженець Донбасу шістдесятник Іван Дзюба у своїй книзі «Інтернаціоналізм чи русифікація», у якій критикував політику радянської влади, звертаючи увагу на її невідповідність ідеалам комунізму (Киридон, 2009).

Розпад Радянського Союзу став однією з найбільш значних подій кінця ХХ ст. Україна також сприймалася багатьма як країна, які досі не мала своєї державності, хоча в самій Україні, починаючи з перших років незалежності, почала проводитися лінія розвитку української держави від Галицько-Волинського князівства через Козацьку державу і до УНР. Проте слід визнати, що фактичну самостійність та можливість вільно трактувати і визначати свою історичну пам'ять Україна отримала лише після 1991 р. Проте Україна одразу стала однією з найбільших за площею держав Європи, а її економічний потенціал міг сприяти перетворенню країни на одну із провідних держав східноєвропейського регіону. Безумовно, ці фактори вплинули на те, що з-поміж усіх пострадянських республік Україна стала об'єктом найпильнішої уваги з боку провідних світових та сусідніх держав (Сова, Деніжна, 2022). Надалі, подібно до того, як сама Україна проводила багатовекторну зовнішню політику, формуючи свою зовнішню та внутрішню ідентичність і визначаючи національні символи й орієнтири своєї історичної пам'яті, Росія намагалася тримати українську державу у сфері свого історичного і культурно-мовного впливу.

У перші роки незалежності Україна дотримувалася стратегії «багатовекторної» зовнішньої політики. Під час президентства Леоніда Кравчука та Леоніда Кучми ключовими завданнями було закріплення статусу України як незалежної держави на міжнародній арені, формування національної ідентичності та вивільнення історичної пам'яті української нації. У той час українське керівництво розуміло важливість балансування між Росією та Заходом, чергуючи зближення з обома сторонами. Така політика дозволяла отримувати певні вигоди від обох напрямів. Окреслена позиція була прийнятною для перших президентів України, які не були готові до категоричного вибору в зовнішній політиці. Утім, варто зазначити, що значна частина громадян була більш зосереджена на внутрішніх економічних і соціальних викликах країни, що пригальмувало процеси історичного усвідомлення самобутності українського народу та оновлення національної пам'яті про народних героїв і борців за незалежність України.

На початковому етапі незалежності України історична пам'ять перетворилася на інструмент політичних перетворень. Основна мета полягала у відмові від радянських традицій та відродженні національної історичної спадщини. Це завдання реалізовувалося через низку заходів: перегляд календаря державних свят, перейменування радянських вулиць та монументів, створення пантеону національних героїв та затвердження національної символіки. Особливо радикальні зміни топоніміки відбулися у Львові, де було перейменовано майже 400 радянських назв (Філіпович, 2023).

Значна частина українських істориків висловлюють думку, згідно з якою під радянським управлінням історична пам'ять українців перебувала у стані «національної амнезії». У такому контексті пам'ять не просто втрачала свою автентичність, але й слабшала, аналогічно тому, як слабшають м'язи в людини без фізичної активності. Не можна не погодитися із думкою тих дослідників (Сова, Деніжна 2022), які наполягають на тому, що історична пам'ять має бути єдиною. В осмисленні феномена історичної пам'яті наявні і прагматичніші підходи. Констатуючи, що в Україні ставлення до минулого незмінно перебуває під сильним політичним тиском, дослідники справедливо зазначають, що майже вся політика минулого «залишилася в зоні метафоричного моделювання та міфологізації». На їхню думку, справжнім лихом для вітчизняного історіописання став пасеїзм – ступінь самолюбівання минулим, який ускладнює бачення перспективи.

Революція Гідності та спрямування України до Європи стали причиною війни із Росією, а також масштабної інформаційної кампанії проти української культурної спадщини. Історія завжди використовувалася для закріплення національної ідентичності, тож Росія, намагаючись забезпечити свої геополітичні інтереси, активізувала спроби переписування історії, зокрема стосовно спадщини Київської Русі. Під час правління В. Путіна російські історичні наративи була зосереджені на тому, щоб виставити Росію як основного наступника Київської Русі, замінюючи її назву на «Древнерусское государство» і стверджуючи, що лише Росія є справжнім спадкоємцем цієї великої держави. Зазнавши впливу революції Гідності та стикаючись із низкою соціальних та культурних викликів, Україна долає шлях переходу від пострадянського русифікованого суспільства до суспільства, яке характеризується українською ідентичністю, громадянськістю та демократією (Стасевська, 2018).

Події 2014–2015 рр. в Україні змусили її політичні еліти посісти чітку проєвропейську позицію. Але не лише це спровокувало військову агресію Росії. Якщо глибоко проаналізувати дії керівництва Росії у 2006–2015 рр. та політику більшості країн ЄС, то можна зробити низку висновків. Зокрема, майже десять років керівництво Росії готувало війну з Україною. Про це свідчила військова доктрина Росії, антиукраїнські заяви її військових, військові навчання, створення російської системи заводів із заміщення українського імпорту для російського ВПК. Слід згадати і зусилля Росії щодо фінансування «п'ятої проросійської колонії» в Україні, її зовнішньополітичної та інформаційної підтримки. Україна не давала адекватної відсічі, грала в демократію з антиукраїнськими силами. А із сепаратистами грати в демократію легковажно злочинно (Бабка, 2017).

Країни ЄС спільно із США не виконали Будапештський меморандум, підписаний 1994 р. з гарантіями територіальної цілісності України після її відмови від ядерної зброї. Росія, яка теж підписала цей меморандум, була впевнена в такій позиції Заходу (Мирний, 2020). Рушійною силою запровадження санкцій проти Росії виступили США, побачивши в політиці В. Путіна загрозу своїй геополітиці. Їм довелося погрожувати ЄС запровадити санкції і проти нього, якщо об'єднана Європа не приєднається до загальних санкцій. Торговий баланс ЄС із США в багато разів більший, ніж із Росією. Але досі Європа невдоволено стверджує, що її змусили ввести ці санкції, і готова їх скасувати, якщо Росія піде з Донбасу. Чинник анексії Криму ЄС готовий проігнорувати (Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь, 2022).

Так звані «Мінські угоди» були нав'язані Україні з «пістолетом біля скроні», коли Росія ввела війська на Донбас, а НАТО не хотіло йти на прямий конфлікт із нею і не давало летальної зброї Україні. Можливо, санкції і змусять Росію десь відступити, але не повернуть тисячі загиблих українців (Ковальська-Павелко, 2022).

Військова агресія стала катализатором глибоких змін у свідомості й пам'яті українців. Ці зміни здебільшого позитивні та є історично важливими. Однак невідомо, як суспільство буде адаптуватися після завершення війни. Загалом формування національної ідентичності відбувалося в кілька етапів, і важливими точками змін стали революційні події та війна. Після Помаранчевої революції та Революції гідності спостерігалися значущі злети національної самосві-

домості, особливо під час російської агресії, коли українці ще більше почали об'єднуватися навколо ідеї державності. Військова агресія проти України залишила в людей глибокі емоційні рани. 24% опитаних вказали, що найбільш болючою для них стала втрата життя. 22% сильно вразили бомбардування та обстріли, а 16% були шоковані звірствами на окупованих територіях. Особливо в пам'яті людей залишилися страшні події в Бучі, де 63% згадують про розстріли та катування, а також трагедії в Маріуполі (44%) та Оленівці (40%). 34% вказали на страх від ракетних обстрілів, які спричинили численні жертви серед цивільного населення (Разумков Центр, 2023).

Трансформація ціннісних орієнтирів також зумовлена переглядом історичної свідомості. Наприклад, у липні 2022 року 64% опитаних мали негативне ставлення до Сталіна, тоді як у 2012–2021 рр. – лише 37–42%. Проте, починаючи з середини 2000-х, десталінізація знову набрала обертів, зокрема після 2014 р. Сталін став символом тоталітаризму. Відповідно, зміни у сприйнятті Сталіна після 24 лютого стали логічним продовженням тривалого процесу зміни і оновлення історичної пам'яті українців.

Здійснення політики історичної пам'яті спрямоване на формування в нашому суспільстві спільних цінностей, світогляду та культурної єдності, які відображають ідею «ідентичності». Українці долають складний шлях, відкидаючи стереотипи та переосмислюючи своє історичне минуле, намагаючись сприймати історію через власний досвід, а не з позицій інших. Цей процес переосмислення має на меті створити єдиний національний наратив та зміцнити загальний погляд на минуле, щоб зміцнити національну єдність. Однак така переорієнтація може викликати напруженість із сусідніми країнами, особливо такими, як Польща та Угорщина, які активно захищають свої інтереси на українській території, не говорячи вже про Росію, яка вбачає в українській ідентичності загрозу для себе. Це не тільки питання конфлікту культур і мов, а й спроби свідомо викликати суперечності. Незважаючи на те, що можна підтримувати постійно дружні відносини з такими країнами, треба розуміти, що це може призвести до недооцінки власних національних інтересів, особливо в контексті війни з Росією. Сучасна українська історична пам'ять має відображати долі мільйонів людей, яких знищила тоталітарна система. Це дозволить отримати більш об'єктивний і цілісний погляд на минуле та врахувати інтереси різних соціальних груп, що активно формують політичну, релігійну та культурну картину сучасності.

Результати дослідження демонструють важливість усвідомлення минулого для розуміння та реагування на виклики сьогодення. Військова агресія Росії проти України глибоко закріпилася у свідомості українців. Сучасна російсько-українська війна змінила наше розуміння цінностей, змусила переглянути погляди на минуле, на важливі історичні постаті та авторитетні інституції, яким раніше довіряли. Трансформацію історичної пам'яті можна спостерігати в медійному просторі, соціальних мережах і, зокрема, у звичайних розмовах людей.

Висновки. Здійснений у дослідженні аналіз основних аспектів української історичної пам'яті та її впливу на національну свідомість, цінності та погляди дозволив дійти низки висновків. Культурна та історична самосвідомість українців взаємодіє з громадянською ідентичністю країни. Особливість Західної України, зокрема трьох областей історичної Галичини, полягає у їх виразній галицькій ідентичності, в основі якої лежить визнання важливої ролі регіону в об'єднанні українців. Галицька самосвідомість та історична пам'ять гармонійно інтегруються в загальноукраїнський контекст, підсилюючи вплив Галичини на формування культурних цінностей України. Також варто зазначити, що мешканці цієї частини України активно підтримують курс країни на європейське та євроатлантичне співтовариство.

Дослідження показало, що стійка ідентичність, як правило, корелює з певними уявленнями про кращий курс країни. При цьому більшість жителів України, маючи особливі культурно-мовні характеристики, як і раніше, не мають чіткого політичного світогляду, який схильний до зміни з часом під впливом низки факторів і складових історичної пам'яті. Україна залишається державою з яскраво вираженими регіональними відмінностями, які сформувалися через особливий історичний досвід різних регіонів країни.

Доведено, що війна руйнує останні надії багатьох наших громадян щодо радянських цінностей та можливості співіснування з Росією, що обрала авторитарний та агресивний шлях. Ця країна не лише не змогла позбутися імперської свідомості, а й виокремила її до рівня соціальної недуги. Війна активізувала процес створення української політичної нації з універсальною історичною пам'яттю. Наявність віри в майбутнє України, прагнення долучитися до її відбудови, бажання пишатися українським громадянством і розглядати його як основу власної самосвідомості – все це становить основу національного єднання, спонукає до збільшення солідарності та утворення нового погляду на історію української нації та її майбутнього.

Джерела та література

- Антонюк, О.** (2014). Вплив української діаспори на формування національної пам'яті. *Національна та історична пам'ять: зб. наук. пр. Укр. ін-т нац. пам'яті*. Вип. 10, С. 6.
- Ассман, А.** (2012). Простори спогаду. *Форми та трансформації культурної пам'яті*. Київ, «Ніка-Центр».
- Бабка, В.** (2017). Історична пам'ять як фактор політичного впливу в незалежній Україні : дис. канд. політ. наук: 23.00.03. Київ. 249 с.
- Вашкевич, В.** (2009). Феномен історичної пам'яті. *Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: науковий вісник: збірник наукових праць*. № 18. С. 168–175.
- Висоцький, О.** (2012). Глобальна культура. *Геополітика: енциклопедія / за ред. чл.-кор. НАПН України, д.філос.н., проф. Є.М. Суліми*. Київ : Знання України. С. 202–209.
- Галушак, М.** (2011). (Не)можливість подолати історичні стереотипи щодо націй. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2011/12/28/66418/>.
- Гаусман, Г.** (2014). Культура поразки. Перша світова війна в українській пам'яті. *Критика*. 2014. № 1. С. 22–29.
- Гурик, М.** (2015). Історична пам'ять народу у контексті актуальних завдань розбудови модерної української нації. *Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації. Тернопіль: Тернопільський національний економічний університет*. С. 90–113.
- Гуцало, Л.** (2017). Перша світова війна і Україна у сучасній українській історіографії. *Інтермарум: історія, політика, культура*. № 4. С. 119–131.
- Двуреченська, О.** (2014). Місце історичної пам'яті у розвитку України як суб'єкта сучасних міжнародних відносин. *Грані*. № 1. С. 59–63.
- Зерній, Ю.** (2007). Історична пам'ять як об'єкт державної політики. *Стратегічні пріоритети*. № 1(2). С. 71–76.
- Киридон, А.** (2009). Концепт «історична пам'ять»: варіативність дефініювання. *Україна – Європа – Світ*. Вип. 3. С. 112–116.
- Киридон, А.** (2016). «Подолання минулого» в країнах Центрально-Східної Європи: основні тенденції. *Європейські історичні студії*. № 4. С. 126.
- Ковальська-Павелко, І.** (2020). Мілітарні комеморативні практики як складова історичної пам'яті українського народу про другу світову війну. *Проблеми політичної історії України*. № 15. С. 168–180.
- Ковальська-Павелко, І.** (2022). «Війни пам'яті» як ключовий чинник формування державної політики пам'яті в сучасній Україні. *Krakowskie Studia Małopolskie*, nr 3(35). URL.: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/ksm/35/ksm3501.pdf>.
- Коник, А.** (2009). «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіакультури. *Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Серія «Журналістика»*. Вип. 32. С. 153–163.
- Мирний, М.** (2020). Історична пам'ять: якою вона має бути і як її формувати. URL: <https://zmina.info/articles/istorychna-pamyat-yakoyu-vona-maye-butyi-i-yak-vesty-dyskusiyu/>.
- Михальченко, Н.** (2013). Українська регіональна цивілізація: минуле, теперішнє, майбутнє. Монографія. Київ : іПієНІ ім. і. Ф. Кураса НАН України.
- Нагорна, Л.** (2012). Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ : іПієНД ім. і. Ф. Кураса НАН України.
- Пирожков, С., Майборода, О., Хамітов, Н., Головаха, Є., Дембіцький, С., Смолій В., Скрипнюк, О., & Стоцький, С.** (2022). Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь. *Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ : НАН України.

- Однороженко, О.** (2009). «Звичайна схема» української історії. URL: <http://www.haidamaka.org.ua/0182.htm>.
- Разумков Центр (2023). Соціально-економічне самопочуття громадян України: підсумки року війни (лютий–березень 2023р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/sotsialnoekonomichne-samorochuttia-gromadian-ukrainy-pidsumky-roku-viiny-liutyi-berezen-2023r>.
- Рафальський, О., Калакура, Я., & Коцур, В.** (2020). Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах) *Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*.
- Рафальський, О., Калакура, Я.** (2022). Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність. *Авт. кол.: ОКиїв: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*.
- Сова, М., & Деніжна, С.** (2022). Державно-правова політика історичної пам'яті як інструмент консолідації народів у протидії неоімперіалізму. *Філософські та методологічні проблеми права*. № 1(23). С. 70–77.
- Солдатенко, В.** (2010). Збережемо історичну правду. *Історичний календар*. Вип. 14. 407 с.
- Солдатенко, В., & Веденєв, Д.** (2012). Як не розчинитися у глобалізованому світі: проблеми наукового забезпечення формування політики національної пам'яті в Україні. *Україна дипломатична*. Вип. 13. 691 с.
- Стасевська, О.** (2018). Експлікація аксіологічного аспекту концепту «Історична пам'ять». *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. № 1(36). С. 123–134. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/eksplikatsiya-aksiologicheskogo-aspekta-kontseptu-istoricheskaya-pamyat/viewer>. DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.36.123270>.
- Філіпович, М.** (2023). Проблеми формування історичної пам'яті в освітній сфері України. *Літоніс Волині*, (28), 174–178. URL: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.24>.
- Фонд «Демократичні ініціативи». (2023). Ця війна і ця перемога назавжди залишаться стрижнем національної пам'яті українців – експертне обговорення. URL: <https://dif.org.ua/article/tsya-viyna-i-tsyaperemoga-nazavzhd-zalishatsya-strizhnem-natsionalnoi-pamyati-ukraintsiv-ekspertne-obgovorennya>.
- Шаповала, Ю.** (2013). Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід. Київ : ІПіЕНД.
- Яблонський, В.** (2019). Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналітична доповідь. Київ : НІСД.

References

- Antonyuk, O.** (2014). Natsional'na ta istorichna pam'yat': zb. nauk. pr. [National and historical memory: collected articles]. *Kiev: Stilos*. [in Ukrainian].
- Assman, A.** (2012). Prostory spohadu. Formy ta transformatsii kulturnoi pam'yati [Spaces of memory. Forms and transformations of cultural memory]. *Kyiv, «Nika Center»* [in Ukrainian].
- Babka, V.** Istorichna pam'yat' yak faktor politichnogo vplivu v nezalezhnyy Ukraїni: dis. kand. polit. nauk [Historical memory as a factor of political influence in independent Ukraine: dissertation to apply for the degree of the candidate of political sciences]. *dys. kand. polit. nauk: 23.00.03. Kyiv*. [in Ukrainian].
- Vashkevych, V.** (2009). Fenomen istorychnoi pamiati [The phenomenon of historical memory]. *Istorychni nauky. Filosofske nauky. Politychni nauky: naukovyi visnyk: zbirny naukovykh prats*. 18. 168–175. [in Ukrainian].
- Vysots'kyu, O.** (2012). Hlobal'na kul'tura. Neopolityka: entsyklopediya [Global culture. Geopolitics: an encyclopedia]. *za red. chl.-kor. NAPN Ukrayiny, d.filos.n., prof. Ye. M. Sulimy. K.: Znannya Ukrayiny*, 202–209. [in Ukrainian].
- Halushchak, M.** (2011). (Ne)mozhlyvist' podolaty istorychni stereotypy shchodo natsiy [(In)ability to overcome historical stereotypes about nations]. Retrieved from: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2011/12/28/66418/> [in Ukrainian].
- Hausman, G.** (2014). Kul'tura porazky. Persha svitova viyna v ukrayins'kiy pam'yati [The culture of defeat. The First World War in Ukrainian memory]. *Krytyka*. 1. 22–29. [in Ukrainian].
- Huryk, M.** (2015). Istorychna pam'yat' narodu u konteksti aktual'nykh zavdan' rozbudovy modernoyi ukrayins'koyi natsiyi. Svitohlyadni ta sotsiokul'turni zasady formuvannya modernoyi ukrayins'koyi natsiyi [The historical memory of the people in the context of the current tasks of building the modern Ukrainian nation. Worldview and socio-cultural foundations of the formation of the modern Ukrainian nation]. *Ternopil': Ternopil's'kyu natsional'nyy ekonomichnyy universytet*. 90–113. [in Ukrainian].
- Hutsalo, L.** (2017). Persha svitova viyna i Ukrayina u suchasniy ukrayins'kiy istoriografii [The First World War and Ukraine in modern Ukrainian historiography]. *Intermarum: istoriya, polityka, kul'tura*. 2017. № 4. 119–131. [in Ukrainian].

- Dvurechens'ka O.** (2014). Mistse istorychnoyi pam"yati u rozvytku Ukrayiny yak sub"yekta suchasnykh mizhnarodnykh vidnosyn [The place of historical memory in the development of Ukraine as a subject of modern international relations]. *Hrani*. 1 59-63. [in Ukrainian].
- Zerniy, Yu.** (2007). Istorychna pam"yat' yak ob"yekt derzhavnnoi polityky [Historical memory as an object of state policy]. *Stratehichni priorytety*. 1 (2) 71–76. [in Ukrainian].
- Kyrydon, A.** (2009). Kontsept «istorychna pam"yat'»: variatyvnist' definiyuvannya [The concept of "historical memory": the variability of the definition]. *Ukrayina – Yevropa – Svit*. 3. 112–116. [in Ukrainian].
- Kiridon, A.** (2016). Evropeys'ki istorichni studii [European historical studies]. 4. 126. [in Ukrainian].
- Kovalska-Pavelko, I.** (2020). Militarni komemoratyvni praktyky yak sklado-va istorychnoi pam'iaty ukrainskoho narodu pro druhu svitovu viinu [Military commemorative practices as a component of the Ukrainian people's historical memory of the Second World War]. *Problemy politychnoi istorii Ukrainy*. 15. 168–180. [in Ukrainian].
- Koval's'ka-Pavelko, I.** (2022). Viyny pam"yati» yak klyuchovyy chynnyk formuvannya derzhavnnoi polityky pam"yati v suchasniy Ukrayini [Memory wars" as a key factor in the formation of state memory policy in modern Ukraine]. *Krakowskie Studia Malopolskie*. 3 (35). Retrieved from: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/ksm/35/ksm3501.pdf> [in Ukrainian].
- Konyk, A.** (2009). Istorychna pam"yat'» ta «polityka pam"yati» v epokhu mediakul'tury [Historical memory" and "memory politics" in the age of media culture.]. *Visnyk L'vivs'koho natsional'noho universytetu im. I. Franka. Seriya «zhurnalistyka»*. 32, 153–163. [in Ukrainian].
- Shapoval, Yu., Nahorna, L., Boyko, O.** (2013). Kul'tura istorychnoyi pam'yati: yevropeys'kyi ta ukraïns'kyi dosvid [The culture of historical memory: European and Ukrainian experience]. *Kyiv: IPIEND*. [in Ukrainian].
- Myrnyy, M.** (2020). Istorychna pam"yat': yakoyu vona maye buty i yak yiyi formuvaty [Historical memory: what it should be and how to form it]. Retrieved from: <https://zmina.info/articles/istorychna-pamyat-yakoyu-vona-maye-buty-i-yak-vesty-dyskusiyyu/> [in Ukrainian].
- Mikhal'chenko, N.** (2013). Ukrainskaya regional'naya tsivilizatsiya: proshloye, nastoyashcheye, budushcheye. Monografiya [Ukrainian regional civilization: past, present, future. Monograph]. *K.: IPIENI imeni I.F. Kurasa NAN Ukrainy*. [in Ukrainian].
- Nagorna, L.** (2012). Istorichna pam"yat': teoriï, diskursi, refleksii [Historical memory: theories, discourses, reflections]. *Kiev: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukraïni*. [in Ukrainian].
- Pyrozhkov, S., Mayboroda, O., Khamitov, N., Holovakha, YE., Dembits'kyi, S., Smolii, V., Skrypnyuk, O., & Stoyets'kyi, S.** (2022). Natsional'na stiykist' Ukrayiny: stratehiya vidpovidy na vyklyky ta vyperedzhennya hibrydnykh zahroz: natsional'na dopovid' [National Resilience of Ukraine: A Strategy for Responding to Challenges and Anticipating Hybrid Threats: National Report]. *Instytut politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny*. Kyiv: NAN Ukrayiny. [in Ukrainian].
- Odnorozhenko, O.** (2009). «Zvychayna skhema» ukraïns'koyi istoriyi ["Usual scheme" of Ukrainian history]. Retrieved from: <http://www.haidamaka.org.ua/0182.htm> [in Ukrainian].
- Razumkov Tsent** (2023). Sotsial'no-ekonomichne samopochuttia hromadyan Ukrayiny: pidsumky roku viyny (lyutyi–berezen' 2023r.) [Socio-economic well-being of citizens of Ukraine: results of the war year (February–March 2023)]. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/sotsialnoekonomichne-samopochuttia-gromadian-ukrainy-pidsumky-roku-viiny-liutyi-berezen-2023r> [in Ukrainian].
- Rafal's'kyi, O., Kalakura, YA., Kotsur, V., & Yuriy, M.** (2020). Antropolohichnyy kod ukraïns'koyi kul'tury i tsyvilizatsiyi (u dvokh knyhakh) [Anthropological code of Ukrainian culture and civilization (in two books)] Kyiv: IPIENI im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny. [in Ukrainian].
- Rafal's'kyi, O., Kalakura, YA.** (2022). Tsyvilizatsiyana identychnist' ukraïnstva: istoriya i suchasnist' [Civilizational identity of Ukraine: history and modernity]. *Kyiv: IPIENI im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny*. [in Ukrainian].
- Sova, M.O., & Dyenizhna, S.O.** (2022). Derzhavno-pravova polityka istorychnoyi pam"yati yak instrument konsolidatsiyi narodiv u protydyi neoimperializmu [The state-legal policy of historical memory as a tool for the consolidation of nations in opposition to neo-imperialism]. *Filosofs'ki ta metodolohichni problemy prava*. 1 (23). 70-77. [in Ukrainian].
- Soldatenko, V.** (2010). Istorichniy kalendar 2011 [Historical calendar of 2011]. *Kiev, iss.* 14. 407. [in Ukrainian].
- Soldatenko, V., Vedenyeyev, D.** (2012). Yak ne rozchynytysya u hlobalizovanomu sviti: problemy naukovooho zabezpechennya formuvannya polityky natsional'noyi pam"yati v Ukrayini [How not to dissolve

- in the globalized world: problems of scientific support for the formation of national memory policy in Ukraine.]. *Ukrayina dyplomatychna*. 13. 691. [in Ukrainian].
- Stasevska, O.** (2018). Eksplikaciia aksiologichnoho aspektu konceptu «Istorichna pam'yat» [Explication of the axiological aspect of the concept of «Historical Memory»]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. 1 (36). 123-134. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/eksplikatsiya-aksiologicheskogo-aspekta-kontseptu-istoricheskaya-pamyat/viewer>. DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.36.123270> [in Ukrainian].
- Filipovych, M.** (2023). Problemy formuvannya istorychnoyi pam'yati v osvitniy sferi Ukrainy [Problems of formation of historical memory in the educational sphere of Ukraine]. *Litopys Volyni*. (28). 174-178. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.24> [in Ukrainian].
- Fond «Demokratychni initsiatyvy». (2023). Tsyia viyna i tsyia peremoha nazavzhdy zalyshat'sya stryzhnem natsional'noyi pam'yati ukraintsiv – ekspertne obhovorennia [This war and this victory will forever remain the core of the national memory of Ukrainians – expert discussion]. Retrieved from: <https://dif.org.ua/article/tsyia-viyna-i-tsyia-peremoga-nazavzhdi-zalishatsya-stryzhnem-natsionalnoi-pamyati-ukraintsiv-ekspertne-obgovorennia> [in Ukrainian].
- Yablons'kyi, V.** (2019). Polityka istorychnoyi pam'yati v konteksti natsional'noyi bezpeky Ukrainy: analitichna dopovid' [The policy of historical memory in the context of national security of Ukraine: analytical report]. Kyiv: *NISD*. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.*

НАУКОВЕ ВИДАННЯ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

Серія Історія. Випуск 14/56 (2023)

Головний редактор *Юрій Стецик*
Технічний редактор *Галина Гриценко*
Коректор *Олександр Голубєв*

Підписано до друку 30.10.2023 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 11,51. Тираж 50. Замовлення № 1123/707.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво та друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Тел.: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles
Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

History Series. Issue 14/56 (2023)

Editor-in-chief *Yuriy Stetsyk*
Technical Editor *Halyna Hrytsenko*
Corrector *Oleksandr Golubev*

Signed for printing on 30.10.2023. Format 60x84/16. Offset paper.
Times New Roman Font. Digital printing. Printer's sheet 11.51.
Circulation 50. Order № 1123/707
Printed from the finished original layout.

Printing House – Publishing House “Helvetica”
6/1 Inglezi, Odessa, 65101
Phone +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Certificate of the subject of publishing business
DK No. 7623 dated June 22, 2022